

„Így maradok meg hírvivőnek. . .”

In memoriam Soós Kálmán

Tanulmányok Soós Kálmán emlékére

1962–2011

„Így maradok meg hírvivőnek. . .”

In memoriam Soós Kálmán

Tanulmányok Soós Kálmán emlékére

PoliPrint
Ungvár
2012

УДК 378.11(477.87)
ББК 72.4(4УКР-43АК)
Т 15

A tanulmánykötet a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke egykori vezetőjének, az intézmény későbbi rektorának emlékére – egykori kollégái, tanítványai, a tanszék oktatóinak és végzőseinek máshol eddig nem publikált tudományos kutatási eredményeit tartalmazza. A munkák zöme Kárpátalja múltjával és/vagy jelenével foglalkozik. A vidék történetére vonatkozó levéltári források feltárása fontos eleme szűkebb pátriánk múltjának megismeréséhez, ugyanis a történeti források hiánya okozza a legtöbb félremagyarázást a terület történetével kapcsolatba.

A kiadványt Kárpátalja múltja és jelen iránt érdeklődők széles körének ajánljuk.

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék,
ill. a Lehoczky Tivadar Intézet műhelyében.

Szerkesztette:
Szamborovszkyné Nagy Ibolya

A kiadásért felel: *Orosz Ildikó, Szikura József*
Korrektúra: *a szerzők*
Tördelés: *Lukács Attila*
Borítóterv: *Lukács Attila és Szamborovszkyné Nagy Ibolya*

Nyomdai munkák:
PoliPrint Kft., Ungvár, Turgenyev u. 2.
Felelős vezető: Kovács Dezső

Tartalom

ELŐSZÓ

Minden tenger vize egy érrel kezdődik...(<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>).....	7
---	---

TANULMÁNYOK

Adalékok Bercsényi Miklós és Károlyi Sándor katonai együttműködéséhez. Erdélyi hadműveletek (1705-1710) (<i>Baráth Julianna</i>).....	11
Adalékok a honfoglalás és magyar államalapítás megítélésének tanulmányozásához (Szemelvények kárpátaljai ukrán honismereti művekből) (<i>Bocskor Medvecz Andrea</i>)	27
Szolidaritás és közösségvállalás (<i>Braun László</i>).....	50
Magyar-magyar kapcsolatok prezentációja a Kárpáti Igaz Szó napilapban, a brezsnyevi időszak alatt (különös tekintettel Kárpátaljára és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére) (<i>Császár István</i>).....	59
A királyi biztosi intézmény az 1831-es kolerajárvány idején Perényi Zsigmond biztos példáján (<i>Dancs György</i>).....	66
Az ukrán közigazgatás reformjának lehetséges hatásai a kárpátaljai magyar érdekképviseletre (<i>Darcsi Karolina</i>)	75
Helységnévváltozások Kárpátalján, a területén végbe ment hatalomváltások tükrében (<i>Dobos Sándor</i>).....	93
Az eleveelrendelés tanítása a dordrehti kánonokban (<i>Lőrinczné Fábián Éva</i>)	109
A kárpátaljai magyarság és az ukrán-magyar alapszerződés konfrontációjának háttérre (<i>Lukács Attila</i>)	122
A polgári lakosság Magyarországról és a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról történő kényszermunkára hurcolásának összehasonlító elemzése (<i>Molnár D. Erszébet</i>)	132
Kárpátalja paleolitikuma a petroarcheológiai kutatások előzetes eredményeinek tükrében (<i>Rácz Béla</i>).....	145
Szalóka és szomszédjai a 18. századi titkos katonai térképeken (<i>Soós Kálmán</i>).....	157

„... Nem tehetnek ők sem róla, hogy közénk kerültek” Az első Csehszlovák Köztársaság kárpátaljai telepítéspolitikájának néhány aspektusa (Szakál Imre).....	165
Két évtized tükrében. Az iskolai történelemtanítás helyzetének alakulása Ukrajnában (1991-2011) (Szamborovszkyné Nagy Ibolya)	179
A revíziós gondolatok és megvalósításuk a trianoni békét követően (Szőlősi Nóra).....	198
A kárpátaljai egyházak helyzete az 1950-es évek végén és a 60-as években (Váradi Natália)	210

FORRÁSKÖZLÉS

A máramarosi koronavárosok privilégiumairól (Csatáry György).....	228
A kötet szerzőiről	248
Soós Kálmán szakmai életútja	251
Soós Kálmán műveinek bibliográfiája 1989-2011 (Összeállította: Lehoczky Tivadar Intézet).....	254

Minden tenger vize egy érrel kezdődik...

A történettudományban szinte az egész 20. század folyamán tartotta magát az elméleti kiindulópont, hogy a történeti valóság egyedüli megtestesítője a nemzeti és/vagy állami múlt lehet. Ebből kifolyólag a politika és eseménytörténet uralta azt a *main stream*-et, melyet egy államformáció vezetőinek kikiáltott történészei műveltek, általában a fővárosokban és/vagy népesebb egyetemeken. Am tudományos kutatások e központokon kívül is folytak/nak, bár azok igen ritkán kerülnek bele a főáramlatként elismert tudományos térbe, figyelembe.

Hasonló helyzetben volt Soós Kálmán is, aki az anyaországból nézve, ill. az egykori és jelenlegi szláv állam szerint is a lehető „legperemibb” vidéken született, szerezte egyetemi végzettségét, ill. folytatta a kutató történész ritkán feltűnő, a nagyközönség számára ismert és elismert munkáját. Bár kandidátusi disszertációját *„Politikai harc Magyarországon a 17. század második felében”* címmel írta, védte meg Moszkvában, s további kutatásai is a magyar történelemhez kapcsolódtak, annak szülőföldjét érintő momentumait próbálta felszínre hozni, levéltári források alapján. Mikor elkezdte tudományos munkásságát – Illyés Gyula után szabadon – emlékezni bátrabb dolog volt, mint tervezni. Ez utóbbi megállapítás semmit nem változott azóta sem a világ e csücskében.

Tanszékünk – melynek Soós Kálmán volt első vezetője – kutatási prioritása szülőföldünk történetének tudományos feltárása, jelenének leghitelesebb rögzítése, lehetőleg primer források alapján. A vidék történetére vonatkozó levéltári források feltárása fontos eleme szűkebb pátriánk múltjának megismerésében, ugyanis a történeti források hiánya okozza a legtöbb félremagyarázást a terület történetével kapcsolatba. Am nincs az az illúzió, hogy amennyiben átkutattuk a levéltárakat, akkor „magyarázatot” tudunk adni e vidék 20. századi történeteire. S mivel a pártatlanság megvalósíthatatlan, ezért a pontosságra kell törekednünk. Az e kötetben megjelenő munkák zöme Kárpátalja, e „töredék Hazácska” múltjának egy-egy szeletét villantja fel, nem feledve, hogy a közösség egyetlen tagja sem háríthatja el a felelősséget a társadalom tetteiért, ill. azt, hogy rész kutatásokból állnak össze, építkeznek a nagy történeti szintézisek. Így jelen kutatási részeredmények képezik azt a kicsiny eret, melyből folyók, majd tengerek lesznek, lehetnek.

In Memoriam... áll a borítón, s mégis van a kötetben egy tanulmány magától Soós Kálmántól is. Ugy vélem, ez magyarázatra szorul. Az ok az, hogy 2011-ben volt tizenöt éve annak, hogy a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszéke létrejött, s ez alkalomból tanulmánykötetet készültünk összeállítani. Kálmán 2011 márciusának utolsó napján átküldte az itt szereplő, szülőfalujával kapcsolatos cikkét, majd három hónap múlva eltávozott közülünk. Akkor a tervezett kötet kiadása háttérbe szorult. A következő akadémiai évben tanszékünk úgy határozott, hogy az összegyűjtött tanulmányokat mégiscsak közre kell adni, a Kálmánéval egyetemben, s így adózzunk egykori tanszékvezetőnk, későbbi rektorunk emlékének. Ez a rendhagyó szerkezetű emlékkötet is hivatott igazolni Soós Kálmánról azt az életében is körvonalazódó képet, melyet a fent említett Illyés Gyula idézet folytatásával lehet e leginkább megfogni:

*„Így maradok meg hírvivőnek
örzeni kincses temetőket.”*

A kötetben egykori kollégái, tanítványai, tanszékünk oktatóinak és végzőseinek máshol eddig nem publikált kutatási eredményei találhatók.

I. TANULMÁNYOK

Adalékok Bercsényi Miklós és Károlyi Sándor katonai együttműködéséhez. Erdélyi hadműveletek (1705-1710)

II. Rákóczi Ferenc a szabadságharc idején Károlyi Sándort többször Bercsényi Miklós irányítása alá helyezte, ám ez nem minden esetben jelentett szoros katonai együttműködést. A felvidéki hadjárat idején például igen, a Dunántúl és Erdély visszaszerzésére tett kísérleteknél nem. Erdély Rákócziék számára a tervezett nyugati hadjárat 1704-es megakadása után válik fontossá, elsősorban külpolitikai okok miatt. Ezért, mikor 1705-ben a császári segítségnyújtás megindult Erdélybe, akkor a fejedelem Károlyit bízta meg a császáriak hadmozdulatának figyelemmel kísérésével. A kuruc hadvezetés torzsalkodása és tájékozatlansága miatt azonban a zsigárdi csata elvesztése után Erdély nagy része a császáriaké lett. Az Erdélyben maradt kurucok főparancsnokának a fejedelem Károlyit nevezte ki, aki seregével összefogta az egymástól függetlenül tevékenykedő népi egységeket és újra ezredekke szervezte őket. Károlynak sikerült kisebb-nagyobb sikereket elérnie a területen, de 1708 nyarára a szabadságharc gyengülésével Erdély is végleg elveszett Rákócziék számára.

A szabadságharc kirobbanásakor Rákócziék számára Erdély mellékes terület volt, katonai és politikai értelemben egyaránt. A támadás előkészítésekor azt tervezték, hogy Thököly Imre lesz Erdély fejedelme, s nincs nyoma annak, hogy az erdélyi mozgalmakat a magyarországi vállalkozáshoz fűződő tágasabb politikai elképzelések vezérelték volna.¹ Rákóczi jól tudta, hogy Erdélyben még igen erős a thökölyánus hangulat és a transzilvánizmus. Az erdélyi rendek nemcsak a Habsburg – Magyarországtól, hanem a Rákóczi vezette Magyarországtól is féltették külön jogaikat.²

Az 1703. július 14-én Csetfalva és Tiszaújlak között aratott győzelem után és a folyón való átkelést követően a kurucok meghódították a Tiszántúlt. Rákóczi ugyanakkor Máramarosba küldte egy-egy csapat élén Ilosvay Bálintot, Krasznába pedig Szőcs Jánost az ottani nemesség megnyerésére. November 29-én egész Erdélynek szóló pátenst bocsátott ki, amelynek hatására ott is elemi erővel tört ki a kuruc felkelés. A Habsburg – uralommal szembeni elégedetlenség és a főnemesség elleni gyűlölet Erdélyben is annyira felfokozódott, hogy csak a szikra hiányzott a felkelés kitöréséhez.³ Rabutin, az erdélyi császári sereg parancsnoka, tartva Rákóczi erdélyi betörésétől és délről a török támadástól, nem mert kimozdulni Erdélyből.⁴

A domahídi tanácskozáson a kurucok azonban úgy döntöttek, hogy előbb nem Erdélyt, hanem az ország nyugati határát kell elfoglalniuk. Rákóczi 1703 őszén az erdélyi hadak felügyeletét Orosz Pál ezereskapitányra bízta, aki az év végére jelentős katonai sikereket ért el. Rabutin kb. 8-10 ezer főnyi hadseregével Kővárig nyomult, de elszigetelődve a magyarországi hadszíntértől, Szebenbe húzódott vissza.

Rákóczi Erdély – politikája 1704-ben változott meg, amikor a tervezett nyugati hadjárat megakadt.⁵ Külpolitikailag Erdély szerepe felértékelődött, mert a fejedelem-ség történelmileg elismert állam volt, s mint ilyen, híd Európa hatalmaihoz és támasz a Habsburg – kormányzat magyarországi politikájával szemben. Rákóczi január kö-

¹ PERJÉS, 1980, 129.

² TRÓCSÁNYI, 1980, 120.

³ MAGYARI, 1980, 77.

⁴ ASZTALOS, 2000, 138-139.

⁵ R. VÁRKONYI, II. k., 1986, 898.

zépén az elfogása után kuruccá lett Thoroczkay Istvánt azzal a megbízással küldte Erdélybe, hogy biztosítsa az új magyar állam hatalmát, júniusban pedig Radvánszky János tanácsost, mint fejedelmi megbízottat, hogy készítse elő a fejedelemválasztó országgyűlést.⁶

1704. július 8-án a gyulafehérvári országgyűlésen az erdélyi rendek fejedelmüké kiáltották ki Rákóczi. A beiktatás megtörténteig Rákóczi a belső ellentéteket áthidalandó, magyarországi főurat nevezett ki az erdélyi haderő főparancsnokának gróf Forgách Simon személyében, akinek nem volt könnyű dolga. Erdély ugyanis meglehetősen rossz helyzetben volt, mint azt Radvánszky János 1705 májusában kelt tájékoztatásából megtudhatjuk, aki nem is tanácsolta egyelőre a fejedelem bejövetelét. Kifejtette, hogy a fegyelmezetlen hadsereg katasztrofális viszonyokat teremtett a területen, s nagy a nyugtalanság, mert az erdélyiek Rákóczi magyarországi hatalmát nem látják elég szilárdnak, bizonyoságot szeretnének a francia szövetségről kapni, emellett kulcsfontosságú várak (Szeben, Brassó, Vöröstoronyi-szoros) még császári kézben vannak.⁷ Az erdélyiek Forgách személye iránt is bizalmatlanok voltak, aki borsodi főispánként valóban nem ismerte az erdélyi viszonyokat.⁸

1705 májusában jelentős változások következtek be a császári oldalon. Május 5-én, negyvennyolc évi uralkodás után meghalt Lipót császár, akit fia, I. József követte a trónon. A kurucok közjogi felfogása szerint – mivel az örökös királyságról szóló 1687. évi törvényt nem ismerték el – Józsefet nem tekintették királyuknak, hanem a trón betöltésére országgyűlést kívántak összehívni. Az angol-holland békeközvetítők a helyzetet kihasználva aktivizálódtak, és keresztülvitték Bécsben a magyarok szemében gyűlöletes Heister leváltását. József császár május 10-én Herbeville tábornagyot nevezte ki magyarországi főparancsnokká.⁹ Legfontosabb feladata Rabutin megsegítése volt, mert a küszöbön álló béketárgyalásokon mindenképpen ragaszkodni kívántak Erdélyhez. Augusztus végén indult meg Herbeville Csallóközből Erdély felé.¹⁰

A szabadságharc államformájának meghatározása és az intézményrendszer kiépítése céljából valamint a politikai, hadi teendőket megbeszélendő Rákóczi 1705. szeptember 12-ére országgyűlést hívott össze Szécsénybe.¹¹ A kurucok még csak gyülekeztek, amikor augusztus 25-én Herbeville Komáromnál átkelt a Dunántúlra, és a Duna jobb partján lassú menetben vonult Buda felé. A kurucok nem zavarták őket, így szeptember első felében a császári sereg már Buda körül pihent. Rákócziék nem hitték, hogy az egész császári sereg Erdélybe vonul, azt feltételezték, hogy a főszereg Észak-Magyarország ellen fog fordulni. A fejedelem Károlyit bízta meg a császáriak hadmozdulatának figyelemmel kísérésével, később pedig – mikor Herbeville szeptember 17-én Budától kelet felé indult meg – közfelkelés hirdetésével és azzal, hogy a császáriak előtt tűzzel – vassal tegye sivataggá a földet, egész Erdélyig.¹² Bercsényi, aki ritkán dicsérte katonáit, helyeselte a fejedelem döntését: „csak Károlyi érkeznek, – mégis jobb ő, a sok rossz közt; hitemre régen javallom: Nagyságod mellé jó lesz, s nagy könnyebbségére lesz Nagyságodnak: directiótul hallgat, s munkatehető.”¹³

A kurucok a császáriak elleni haditervet csak október elején dolgozták ki. Károlyi ekkor már kétségbeesetten szorgalmazta Erdély védelmének megszervezését. A fejedelem október 6-án írt levelében azonban még arról értesítette őt, hogy nem indul

⁶ MAGYARI, Honismeret, 2004/3. In: www.vjrkftf.iff.hu

⁷ MOL P 566, Rlt., III.oszt., XXXVI.cs., 140. sz.

⁸ Károlyitól kért útbaigazításokat. MARKÓ, HK, 34. évf., 1933, 207.

⁹ HECKENAST, I. k., 1985, 354.

¹⁰ CZIGÁNY, HK, 1981, 77.

¹¹ MÁRKI, I. k., 1907, 447.

¹² SZALAY, VI. k., 1859, 296.

¹³ AR, IV. k., 1875, 599.

Erdélybe. Károlyi válaszában bírálta a katonai vezetés várakozó álláspontját, többek között ezeket írva: „de azt csudálom, hogy Nagyságod is kételkedik Erdélyre való meneteléről (az ellenségnek) ... mert addigh bizattuk magunkat, vissza tér, hogy észre sem vesszük mikor és merre Erdélyben toppan.”¹⁴ A kuruc hadvezetésen belüli nézeteltérések súlyos kihatással voltak a hadműveleti helyzet alakulására.¹⁵ Az erőket nem tudták megfelelően koncentrálni, ezért októberig csak Károlyi és Bottyán portyázói nyugtalanították a Duna – Tisza közén Csongrádra vonuló császáriakat, elpusztítva útjukban az élelmet, lerombolva a malmokat és erőszakkal elköltöztetve a lakosságot. Herbeville serege október 10-én Szegednél minden nehézség nélkül átkelt a Tiszán. Rákóczi erre Bottyánt a Dunántúl felszabadítására küldte, míg Károlyi mellé Esterházy Antalt rendelte.¹⁶

Rákóczi és főgenerálisa Károlyi tétlenségével magyarázták, hogy a császáriak szinte zavartalanul elérték Erdély határát. A fejedelem október 16-án írt levelében megjegyezte, hogy „csudálom, megvallom, hogy azon költözés alkalmatossága mind Bottyán s mind pedig Kegyelmed részéről oly csendesen mene végbe.”¹⁷ Károlyi és Forgách állandó jelleggel sürgették a katonai segítségadást, mert Károlyi nem tartotta saját hadát alkalmasnak a császáriak megtámadására, nem volt tisztában annak gyenge állapotával, így megelégedett a szemmeltartásával.¹⁸ Jelentősebb eredményeket csak megfelelő létszámú lovas és gyalogos erő bevetésével lehetett volna elérni.¹⁹ Ám erre nem került sor, amiért a hadvezetés, személyesen Rákóczi és Bercsényi is felelős volt, ugyanis nem mérték fel reálisan se az ellenség erejét, se szándékairól nem gyűjtötték be a szükséges információkat. De nem tájékoztak kellően az Erdély védelmére elrendelt sáncépítési munkálatok állásáról és a terepviszonyokról sem. Így azt sem tudták, hogy a munkálatok nem kellő ütemben haladnak. Alapvetően ezért és a kuruc hadvezetés kicsinyes torzszalkodása miatt következett be a zsibói vereség, holott a papírforma szerint a számszerűleg nagyjából egyenlő ellenfelek közül a helyzeti előnyt élvező és pihent kuruc seregnek lett volna esélye a győzelemre. Ennek elmaradásáért hosszú időn át a történészek is Károlyit hibáztatták, s csak az újabb kutatások derítették ki, hogy Károlyi valóban nem hajthatta végre a Herbeville hátbatámadására vonatkozó parancsot.²⁰ Pontosan azért nem, amire maga a generális is hivatkozott, hogy a tőle több mint egy órára lévő császáriak szekérsáncot húztak táboruk védelmére, az oda vezető hegyi utakat eltorlaszolták, s az előző napi esőzés járhatatlanná tette a lovasság számára a keskeny utakat.²¹ Rákóczi Károlyi távolmaradását rossz tanácsadóinak tulajdonította. Ma már eldönthetetlen, hogy Károlyi vagy tanácsadói ismerték-e fel, hogy a parancs nem végrehajtható, a lényeg, hogy helyes döntés született. Bercsényi sem kárhoztatta Károlyit a távolmaradásért, inkább megpróbálta lelkesíteni: „8.- [án] költ levelében még biztatja vala az méltóságos Fejedelem magát: de Forgács uram már akkor sem bízott az passus megtartásához,” valamint „ezen holnap fogok expediálnom biztató s izgató pátenseket az földre. Segíteni fogom pénzzel s írással kegyelmedet,” s végezetül arra kérte, hogy próbáljon lelket önteni az erdélyiekbe, s „csak idő s tracta engedje, rajta leszek: itt veszessen annyit s többet, mint a mit Erdélyben nyér.”²²

¹⁴ CZIGÁNY, HK, 1981, 90.

¹⁵ A korabeli levelek arról tanúskodnak, hogy szeptemberben és október első felében a kuruc hadvezetésen belül ellentétes nézetek alakultak ki a császári hadmozdulatok megítélésében. CZIGÁNY, HK, 1981, 89.

¹⁶ HECKENAST, I. k., 1985, 356.

¹⁷ KO, V. k., 1897, 314.

¹⁸ KOVÁCS, 1988, 83.

¹⁹ CZIGÁNY, HK, 1981, 91.

²⁰ Uo. 101.

²¹ BÁNKÚTI, 1998, 203.

²² MOL P 396, 23756. tekercs, № 1-3., Rákóczi Tár, II. k., 1868, 119-121.

1. térkép. Károlyi Sándor sajátkezű vázlata az 1705. évvégi hadihelyzetről
Forrás: MARKÓ, 1957, 175.

A zsibói csata következményeként a császáriak számára megnyílt az út Erdélybe. A vereség hírére az erdélyi kuruc katonaság felbomlott, a nemesség kurucnak megmaradó része a császáriak megtorlása elől a román fejedelemségekbe vagy Magyarországra futott. Herbeville és Rabutin csapatai november 26-án Gyulafehérváron egyesültek, s a segesvári labanc országgyűlés érvénytelenítette Rákóczi erdélyi fejedelemséggé választását. Erdélyben ezzel minden tervszerű tevékenységnek vége szakadt, de sok kisebb kuruc egység maradt a fejedelemségben, többnyire helybeli katonák kisnemes és jobbágy származású tisztek vezetésével, akik bujdosók módjára, hol támadva, hol a hegyekbe visszahúzódva, állandó rajtatűtésekkel folytatták a harcot a császáriak ellen.

Rákóczi már közvetlenül Zsibó után, november 18-án, Károlyi Sándort nevezte ki az Erdélyben maradt kurucok főparancsnokának. Választásában minden bizonnyal szerepet játszott az a tény, hogy Károlyi szatmári főispánként, birtokainak fekvése és családi kapcsolatai miatt ismerte az erdélyi viszonyokat és azon kevés főúr közé tartozott, aki meg tudta találni a hangot a szegénylegényekkel és a jobbágysággal.²³

²³ HECKENAST, I. k., 1985, 359.

Károlyi azonban nem örült megbízatásának, mert úgy érezte, hogy az erdélyiek őt hibáztatják Zsibóért. November 22-én írt levelében így panaszkodott feleségének: „Én kívántam volna Szívem ki mennem, de semmi képpen végbe nem vihettem, hanem egész Erdélyt nyakamba veté [a fejedelem].”²⁴ Elégedetlenségét Rákóczi előtt sem titkolta, aki ezért keményen megdorgálta: „kedvetlen szolgának nem sok hasznát veszi az ember” – írta és hangsúlyozta, hogy a megbízatás bizalmának a jele: „Kegyelmedre egyedül bízom oly súlyos haza szolgálatit, az kiket másra bízni nem kívánok.”²⁵

Rákóczi elgondolása szerint Károlynak védelmi vonalat kellett felállítania, amely a máramarosi hegyektől a Marosig húzódva Erdély északi szélén volt hivatva megakadályozni az ellenség kijövetelét Magyarországra. Másrészt erre a vonalra támaszkodva azt remélte, hogy a fejedelem Erdélyben hagyott ezredei visszafoglalják a terület legalább egy részét.²⁶ Károlyi önálló hatáskört kapott, seregével hamarosan összefogta az egymástól függetlenül tevékenykedő népi egységeket és újra ezredekké szervezte őket. Eredményes működése már csak azért is elismerést érdemel, mert – ahogy a Bercsényinek és feleségének írt leveleiből kiderül – katonái közül sokan elszöktek a zsoldhiány és az éhség miatt.²⁷

Bár 1705 végére a kurucok arcvonala Tasnád – Dés vonal vidékéről Kővár, Sebes, Bánffyhunyad, Kalotaszeg és a nyugati havasok vonalára helyeződött át, Károlyi, Bercsényinek 1706. január 8-án írt levele szerint, mégsem volt elégedett: „Köszönöm kegyelmednek, hogy leghaláb hiában nem biztat kegyelmed, csak el is hiszem, addigh nem gyün, migh nem akarja; azt nem szeretem, az mit újságul látok, hogy Istenben való csuda bizodalmot nem olvasok írásában kegyelmednek.” Ezek szerint Károlyi már csak a csodában bízott, leveléből árad a pesszimizmus: „lám az német félve indul, bátran ér, de mi csak maga dögétül, széltől, essőtül, sártul, víztül s koplalástul várjuk neki veszedelmét, noha tétlen lehetetlen ide s oda menni az némethez,” végül szomorúan jegyezte meg, hogy „mennél többet rendelkezünk, annál rendetlenyebbek vagyunk.”²⁸ A nehézségek ellenére 1706 áprilisára Károlyi visszaszerezte Erdély nyugati harmadát.²⁹ Teljesítményét Bercsényi is elismerte, április 7-én Rákóczinak írt levelében kiemelte, hogy Károlyi szerencsés erdélyi bemenetele jót tett a szabadságharc ügyének.³⁰ Károlynak is megírta, hogy örül sikereinek, de árulkodó félmondatában („...úgy látom kegyelmed is akkor játszik, mikor kedve van”³¹) még az elismeréskor sem tagadta meg ironikus természetét.

Károlyi 1706. január közepéig nem mozdult ki Erdélyből, akkor Miskolcra ment, ahová Rákóczi összehívatta a szenátust. Károlyi január 11-étől február 15-ig tartózkodott Miskolcon, ezalatt Orosz Pál generális vezette az erdélyi hadműveleteket Szurdokon lévő hadiszállásáról. A miskolci ülésen a szabadságharc katonai helyzetének hatékonyabb ellenőrzése és a csapatok összehangolt irányítása céljából az ország területét öt főkapitányságra osztották fel. A tiszántúli kerület főkapitánya Károlyi lett, míg az érsekújvári kerületet főgenerálisként Bercsényi irányította.³² A fejedelem Károlyit

²⁴ Károlyi Sándor levelei feleségének, I. k., 1994, 85.

²⁵ KO, V. k., 1897, 334.

²⁶ MARKÓ, HK, 4 évf., 1957, 3-4.sz.

²⁷ MOL P 396, 23756. tekercs, № 6-7., Rákóczi Tár, II.k., 1868, 123., Károlyi Sándor levelei feleségének, I. k., 1994, 87.

²⁸ MOL P 398, № 6544, 22-23.

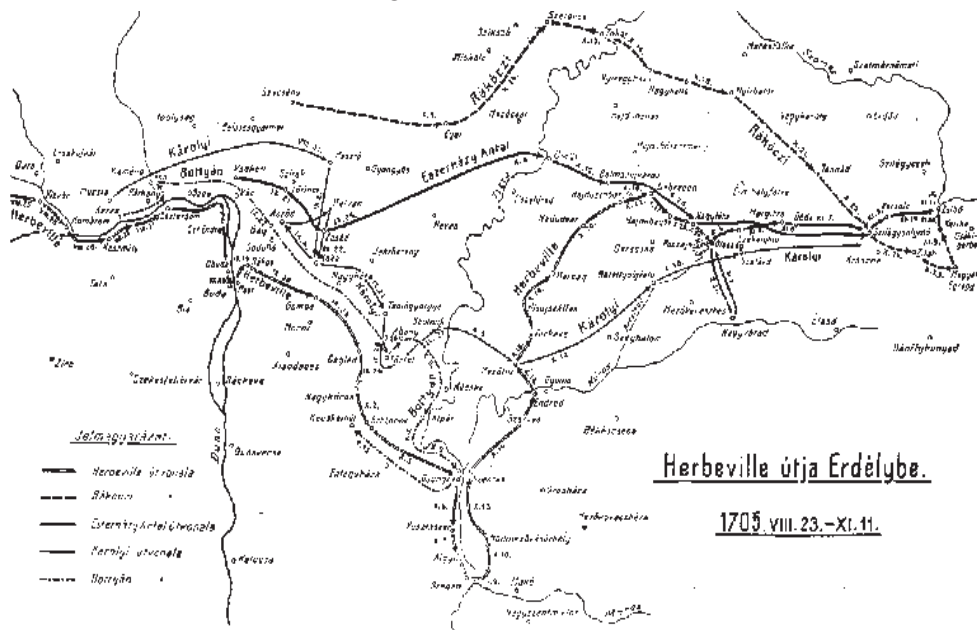
²⁹ MARKÓ, Századok, 1957, 172-173.

³⁰ AR, V. k., 1877, 81.

³¹ MOL P 396, 23756. tekercs, № 42., Rákóczi Tár, II. k., 1868, 126.

³² Bercsényi nem tartott igényt a kerületi főkapitányi címre. Fővezérként a kerületi főkapitányok és tábornagyok fölött állt, s valószínűleg nem akart velük „azonos polcra” kerülni. AR, III. k., 1874, 386-387., MESZÁROS, 2006, 48-53.

egyúttal tábornaggyá is előléptetett.³³ Bercsényi figyelmeztette a fejedelmet, hogy a kinevezés miatt még káros rangviták lesznek. Az elsietett intézkedés korrigálásaként azt ajánlotta, hogy magyarázza úgy a Károlyinak még csak szóban megígért előléptetést, hogy „mivel perdistrictus levő magyar generálisságok aequiparálthatnak Feld-Marsalloknak (önálló lévén vezényletök), azért úgy értette Nagyságod: már Károlyi túl a Tiszán, Barkóczy Tisza – Dunaközön, Antal túl a Dunán, in suo districtus ki – ki Feld – Marschall.”³⁴ Bercsényi megnyilvánulásában a viták elkerülése mellett közrejátszott a féltékenységi is. Könnyen lehet, hogy a fejedelemhez hasonlóan, Bercsényi is felfigyelt Károlyi teljesítményeire, előléptetése mégsem volt inyére, mert az csökkentette a köztük lévő társadalmi különbséget.

2. térkép. Herbeville útja Erdélybe 1705. VIII. 23.-XI. 1

Forrás: MARKÓ, 1935, 51-52.

Károlyi az erdélyi rossz hírek miatt a határszélek oltalmát Orosz Pálra bízta, ő maga pedig ismételtén bevonult Erdélybe, ahol újabb sikereket ért el. Eredményességét Bercsényi is elismerte. Április 11-én azt írta Rákóczinak: „Károlyi Uram szerencsés bémenetele, – csak Isten tegye nyomóssá; elhiszem, nem kis confusiót okoz az erdélyi németnek.”³⁵ A hónap vége felé pedig: „Károlyi Uramnak szerencsés progressusiért áldassék Istennek szent neve, mind jók ezek az békesség ösztönére.”³⁶

A dunántúli és az erdélyi sikerek hatására ugyanis a császár hajlandó volt a fegyverszünet megkötésére. A fegyvernyugvás tartamára vonatkozó érvénnyel megállapodtak a csapatok tartózkodási helyéről, és a közvetítők bevonásával biztosokat jelöltek ki a még ősszel megkezdett béketárgyalások folytatására. A magyar bizottság

³³ MÉSZÁROS, 2006, 34.

³⁴ AR, V. k., 1877, 127-128.

³⁵ Uo. 89.

³⁶ Uo. 105.

vezetője Bercsényi lett.

A fegyvernység alatt a császári seregben újabb változás következett be. Herbevillet felmentették a főparancsnokság alól és seregét Rabutinnak adták át, akit utasítottak, hogy vezesse azt Szolnok felé, ahol egyesülnie kell az új főparancsnok, gróf Guido Starhemberg tábornagy seregével.³⁷

A nagyszombati béketárgyalások megszakítását követően Rákóczi 1706. július 25-én folytatta a harcot. Károlyi a fejedelmi utasítás szerint átadta az erdélyi főkapitányságot Pekry Lőrincnek, s azt a feladatot kapta, hogy Bercsényivel együtt akadályozza Rabutin magyarországi előrenyomulását. A főgenerálisnak az volt a javaslata, hogy ő Szeged felől kerülne az Erdélyből kijönni készülő Rabutin elé, Károlyi pedig hátulról támadná meg: „ha ketten közre-vehetnők: bízhatnám hozzá, mert itt liniában nem sokat akarunk tenni, látom.”³⁸ Augusztus közepén Bercsényi már el is hagyta a Vág mellékét, s kelet felé haladt, hogy egyesüljön Rákóczi és Károlyi hadával a Rabutin elleni nagy összecsapásra. Mivel azonban Bercsényi és Károlyi eltérően ítélték meg a császáriak várható útvonalát, más-más támadási irányt javasoltak Rákóczinak.³⁹

Károlyi kezdetben nem sokat tudott ártani Rabutinnek, de augusztus 7-én Békéshez érkezve, az útjába kerülő rákokat szétszórta, illetve visszanyomta, s ezzel megakadályozta, hogy Nehem pétervárad és Löffelholz aradi parancsnokok Rabutinhez vigyék a rác katonaságot.

A császáriak szeptember 1-jén a Tiszán is átkeltek, de Károlyi akciói jelentősen késleltették őket, s neki köszönhető, hogy a Starhemberg vezette főereg és az erdélyi császári csapatok nem egyesültek a tervezett időpontban.

Szeptember 3-án Szolnok mellett, Szentgyörgynél Károlyi és Bercsényi serege egyesült, s így már kb. 12 ezer embert tett ki az a kuruc sereg, amely Rabutint kísért. Mivel azonban csak egyharmada volt jól felfegyverkezve, támadásra nem gondolhattak. Viszont háborgatták a császáriakat, körülöttük és előttük pusztítván a vidéket,⁴⁰ de támadásra se Bercsényi, se Károlyi hada nem volt képes.⁴¹ Bercsényi több tervet ajánlott Károlyinak, de egyikbe sem mert belekezdeni: „Nem tudom még egészen delibérálnom magammal: ha egészen innen maradjak-e rajta, vagy eleiben forduljak? Jár ott az elmém, hogy Vepeléd s a táján bé Sirok felé hagyjam el az hadnak egy részét, magam pedig forduljak, az fölsőbb gyalogságot onnan az Erdőhátra fordítsam, mind azért, hogy ugyan csak arra fog igyekezni az ellenség már, és nem vissza.”⁴² Legnagyobb problémának az egymással való összeköttetés hiányát vélte. A főgenerálist bosszantotta az is, hogy Károlyi és hadai tőle eltérően értelmezik utasításait.⁴³ Tétlenségét Károlyi portyázásai ellensúlyozták, amelyekről elismerően nyilatkozott: „másként sem írhattam volna többet az jól van-nál kegyelmed dispositióihoz.”⁴⁴

Rabutin átkelve a Tiszán, Tokajról Kassa felé indult. Szeptember 30-án blokádnál vette a várost, amelyet előzőleg Károlyi jól felkészített az ostromra. Károlyi Bolyárhoz szállott, szemmel tartani az ostromot, míg Bercsényi tornai főhadiszállásán vette szemügyre a felparancsolt mezei hadakat, akiket megpróbált ezredde szervezni. Panaszosan üzent Károlyinak, hogy ezek nem alkalmasak Kassa felmentésére, így bevárják a bányavárosok felől érkező Rákóczit. Három nap múlva Bercsényi mégis megváltoztatta véleményét és a támadás mellett döntött. Október 8-án Göncön talál-

³⁷ ASZTALOS, 2000, 204.

³⁸ MOL P 396, 23757. tekeres, № 11-15., Rákóczi Tár, II. k., 1868, 136.

³⁹ AR, V. k., 1877, 223.

⁴⁰ SZALAY, VI. k., 1859, 361.

⁴¹ AR, V. k., 1877, 256.

⁴² MOL P 396, 23758. tekeres, № 17., Rákóczi Tár, II. k., 1868, 157.

⁴³ MOL P 396, 23758. tekeres, № 4-5., Rákóczi Tár, II. k., 1868, 172-173.

⁴⁴ MOL P 396, 23758. tekeres, № 26., Rákóczi Tár, II. k., 1868, 163.

kozott a két tábornok, ahol mégis úgy határoztak, hogy be kell várni a képzett, s jól felfegyverzett gyaloghadat, amely a fejedelemmel fog jönni. Rákóczi október 11-én meg is érkezett, de akkor már nem volt kit megtámadni. Rabutin ugyanis az egyesült kuruc erők felvonulásának hírére megszakította Kassa ostromát és Szinánál ütött tábornokaira, amiért kicsúszott kezükből a császáriak bekerítésének lehetősége. Mivel a fejedelem egyebet nem tehetett, kiadta a szokásos parancsot, hogy csapatai mindent pusztítsanak el az ellenség előtt, és állandóan zaklassák azt.⁴⁵

A két tábornok együttműködése nem volt felhőtlen. Bercsényi neheztelt Károlyira, amiért az azt a hírt rebesgette, hogy a főgenerális hada eloszlott, s revansként Károlyi szemére vetette dunántúli hadának szétoszlását. Bercsényi később megbánta kemény szavait, s kérte „ne keressük egymásban az vétket; még az Istent is kérjük, ne írja fogyatkozásinkot az porban,” a múlt pedig szolgáljon mindkettőjük számára tanulságul.⁴⁶

Rákóczi úgy gondolta, hogy Rabutin Sárosba, Szepesbe fog nyomulni, ezért híveinek egy részét Eperjes felé küldte annak a környéknek a pusztítására. Bercsényi három ezred gyalogot indított Csajághi vezérlete alatt a Tornyosnémeti felé indult császáriak után, Károlyi pedig Széplakon, Mikolaházán és Keresztúron át már október 15-én Tokajban volt, amelyet háromezred magával pusztított. Itt Rabutin rác–német hada megtámadta őket, mire Patak felé kényszerültek távozni. Október 22-én Károlyi Bercelnél átkelt a Tiszán, s a császáriak előtt járva dúlta a vidéket egészen Debrecenig, de az ellenséget nem zaklatta és a szökésekkel szemben is tehetetlen volt.⁴⁷

Ezért Rákóczi megdorgálta, amit Károlyi erősen zokon vett. Panaszára azonban Bercsényitől sem kapott vigaszt, aki november 16-i levelében a következőket írta: „maga kereste ki kegyelmed azon válozt az Méltóságos Fejedelemtől maga írásával, s azzal is, hogy az Tiszántúl való földnek oltalmárul való nem gondolást hánta kegyelmed írásába.” Ráadásul Bercsényi is szemére vetette, hogy „már itt lévén az Méltóságos Fejedelem, nem kérdezte, vagyis válasszának nem várta érkezését, hanem csak megh írt kegyelmed, ide s oda, azért s amazert siet kegyelmed. Túl által oszolván penigh, inkább mintsem kelvén az hada kegyelmednek, az Tiszán sem előzve, sem ódalazva nem késerte senki ednyehány napig az ellenséget, hanem csak azt vélte az Méltóságos Fejedelem szélllyel futva ájja ki ki, s nem oltalmazza az had az földet.”⁴⁸ Bercsényi kritikája helytálló volt, jóllehet ő maga sem tudta mindig megakadályozni a kárhoztatott jelenségeket.

Rabutin elcsigázott csapatai november 28-án költöztek be az üres Debrecenbe, ahonnan 1707 januárjában egy részük Erdélybe vonult,⁴⁹ mert Bécs félt, hogy Rákóczi kihasználja az alkalmat az őrizetlenül hagyott Erdély visszaszerzésére, ahol Pekry Lőrinc nem bizonyult jó főparancsnoknak.⁵⁰ Ahelyett, hogy erősítette volna a kurucok pozícióit, hozzánemértésből vagy hanyagságból lehetőséghez juttatta a császáriakat. Rákóczi ennek ellenére meghirdette a marosvásárhelyi országgyűlést, amely 1707. április 5-én kimondta Erdély Habsburg – háztól való elszakadását és beiktatta Rákóczi Ferencet a fejedelmi tisztségbe. Az országgyűlés törvénybe iktatta a huszti végzést is: a magyar rendekkel való konföderációt.⁵¹ Marosvásárhelyről Rákóczi Ónodra ment, ahová az ország gondjainak megbeszélésére szintén országgyűlést hívott össze.⁵²

⁴⁵ Kovács, 1988, 91.

⁴⁶ MOL P 396, 23758. tekercs, № 10., Rákóczi Tár, II. k., 1868, 196.

⁴⁷ Márki, I. k., 1907, 570.

⁴⁸ MOL P 398, № 6549, 30-31.

⁴⁹ CSEREI, 1983, 380.

⁵⁰ R. VÁRKONYI, II. k., 1986, 912.

⁵¹ KÖPECZI – R. VÁRKONYI, 1976, 269-270.

⁵² Rákóczi Tükör, II. k., 2004, 300.

Rákóczit Marosvásárhelyről Ónodra vezető útjában felkereste Péter cár követe, s felajánlotta neki ura megbízásából Ágost lengyel király megüresedett trónját. Rákóczi taktikázni kezdett, s elfogadta Péter cár szövetségi ajánlatát. Az orosz külpolitika irányítását Rákóczi a szláv nyelveket jól beszélő Bercsényire bízta, aki 1707. szeptember elején már küldöttséget vezetett Varsóba. Augusztus 28-án tudatta Károlyival is, hogy „az kegyelmednél tudva lévő nemzetséghes munkánknek kívánt gyümölcséhez való közelítése személyem szerint okvetlenül való bémenetelemet kívánván Lengyel országba, oda szintén indulok; az holott ugyan két vagy három hétnél tovább való késésemet nem remélhetvén, vagyok is olly bizodalomban, Isten segedelmével azon üdő alatt által eshetem az dolgokon.”⁵³ A varsói szerződést I. Péter cárral szeptember 17-én Bercsényi írta alá, Rákóczi pedig október 10-én ratifikálta.⁵⁴

Károlyi még az országgyűlés befejezése előtt távozott a körömi mezőről, mert a temesvári pasa segítséget ígért neki, ha támadást indít Arad ellen. Károlyi régi vágya volt Arad megszerzése, ezért örömmel fogadta a pasa ajánlatát, aki azt is megígérte, hogy nem látja el utánpótlással a császáriakat. Rákóczi megadta az engedélyt az ostromra, s Károlyi rövid időn belül porrá égette Arad külvárosát, de a vár megvívásához nem állt rendelkezéséhez kellő felszerelés. Mire erről gondoskodhatott volna, a Vág mentén kialakult súlyos helyzet miatt Rákóczi magához hívatta.⁵⁵ Károlyi július 26-án indult el Munkácsra, ahol augusztus 3-án találkozott a fejedelemmel.

Közben az ekkor Dunántúlon harcoló Rabutin parancsot kapott a Haditanácstól Erdély visszafoglalására. A tábornok 1707 augusztusában el is indult,⁵⁶ s kb. 7000 fős seregével akadálytalanul áthaladva a Dunántúlon, szeptember 6-án a Duna–Tisza közén egyesült a rácokkal. Innen három nap alatt, anélkül, hogy a legkisebb ellenállásba ütközött volna, Szegedre érkezett. Rákóczi előbb úgy határozott, hogy Károlyi állomásozzon Cegléd és Szolnok táján, s legfeljebb 2000 embere legyen a császáriak nyomában. Néhány nap múlva azonban a Pekrytől kapott hírek nyomán mégis Erdélybe küldte,⁵⁷ ahová október elején érkezett meg. Károlyi szerint Pekry és környezete bizalmatlanul fogadták, amire Bercsényi így válaszolt: „nevettem panaszát kegyelmednek, hogy nem kell Erdélyben az magyarországi had: holott kívánva kívánták; elhiszem bizony, hogy kívánták, azért, hogy az németet bé ne bocsássák, de nem azért, hogy bent maradjon.” Bercsényi véleménye ezúttal is találó és szellemes volt, mint ahogyan a levél utóírata is. Ebben a főgenerális megköszönte Károlyinak a hadakozásban való jártasságára vonatkozó elismerését, de egy oldalvágással Károlyi thökölyánus kapcsolataira is utalást tett: „Azt írja kegyelmed: éntőlem tanulta kegyelmed az mit tud. Köszönöm, mi Lucilli, recognitionem magisterii, de hogy mindent csak tőlem tanult volna kegyelmed: bánná ezt – Pikó Döme!”⁵⁸

A fejedelem utasítása szerint Pekrynek és Károlyinak egymást segítve kellett volna megakadályozni Rabutin erdélyi bevonulását, de mivel a két fővezér nem működött együtt, Károlyi nem mert ütközetbe bocsátkozni, csak zaklatta, csipkedte a császáriakat. Erről kesergő levelére Bercsényi megértően válaszolt: „Régen tudom azt én már, hogy mi nem hadakozunk, hanem csak vontatjuk a háborút.”⁵⁹ Ilyen körülmények között Rabutin november végére megszerezte Erdélyt, a kurucok pedig a Magyarországgal határos részekre szorultak vissza. Rákóczi leváltotta Pekryt, s ismételten Károlyit nevezte ki erdélyi főparancsnoknak, azzal a megbízatással, hogy gyűjtsön ha-

⁵³ MOL P 398, № 6561, 59-60.

⁵⁴ KÖPECZI, 1976, 51.

⁵⁵ MOL P 398, № 6555, 41-42.

⁵⁶ MOL G 24, II.6, 68. doboz, № 262.

⁵⁷ MOL P 398, № 6560, 57-58.

⁵⁸ Rákóczi Tár, II. k., 1868, 216-218.

⁵⁹ Rákóczi Tár, II. k., 1868, 214.

dat a környéken, és kísérelje meg kiszorítani a császáriakat Erdélyből. Bár Károlynak sikerült elfoglalnia Abrudbányát, Fehérvárt és Szászvárost, sőt csatát is nyert Mezőmadarasnál, nem tudta megtartani hódításait. Katonái elszökdöstek, a megmaradtakat az éhség és a betegség kínozták.⁶⁰ Ezt látva Károlyi, Abrudbánya kivételével, kivonta csapatait a megszerzett területekről.⁶¹

Diplomáciai megbízatása miatt Bercsényi ekkor nem tartózkodott Magyarországon, de 1708 elején több nézeteltérés is terhelte a Károlyival való kapcsolatát mind katonai, mind gazdasági kérdésekben. A szabadságharc idején a kereskedelem egyik formája a szarvasmarhakivitel volt, amelyet 1705-től Bercsényi irányított és szervezett. Az exportra kerülő szarvasmarha nagy részét adóban szedték össze. A kiviteli engedélyeket a területileg illetékes tábornokoknak adták ki, ami jelentős bevételi forrást jelentett számukra. Annál is inkább, mert a tisztikar tagjai közül sokan foglalkoztak maguk is marhakereskedelemmel, elsősorban úgy, hogy kereskedőkkel társulva, csendestársként, tőkéjük befektetésével, illetve tisztségük felhasználásával működtek közre.⁶² Bercsényi valószínűleg Károlyi ezen tevékenységére utal, amikor annak február 20-i levelére válaszolva fájjalta, hogy „mi illeti a czimborát, azon terminust kegyelmed leveléből vettem fel, mellyet Kassárul írott levelemre válaszol tett, azon írásomba tettem vala emlékezetet, vennénk edgyütt valami marhát, (de) azt írja kegyelmed, sem én velem, sem mással nem fogh czimborálni, most is extal nálam levele kegyelmednek.” Bercsényi szerint Károlyi haragja félreértésen alapult.⁶³ Az esetet a főgenerális Rákóczihoz írt leveléből rekonstruálhatjuk. Eszerint Bercsényi azért adta oda Károlyi marháit Keczer Sándornak, mert a tábornok adósa volt a hadbiztosnak. „Volt volna úgy tudtomra az dolga Károlyi Uramnak, belészóllaltam volna; de így semmit sem tudtam egyebet benne, hanem hogy Károlyi Uram adós, és egy része arra mégyen, s kérték ab utrinque: szabadítsam fel az pénzt; felszabadítottam: adják ki kinek-kinek az övét, azután gyütt hozzám az papja.”⁶⁴ – írta Bercsényi március 24-én. Március 30-án pedig magának Károlynak fejtette ki véleményét: „Az kegyelmed illetlen s boszankodássábúl írott levelét fenyegetéssétül való féltemben sem válaszolnom, sem mentenem maghamot nem tudom, azért vissza külttem párba kegyelmednek, és várom cum recollectióra magyarázattyát. Pirongatódhását kegyelmednek személlýembe sem veszem fell, nem hogy rendem s hivatalom fel venni? Tudni akarom okát, mit akar kegyelmed azzal, hogy hitemet, esküvéssemet, szövetségheemet s igazságtalansághomat illy injuriose hánytorgattya és annak is alá veti? Micsoda értelme vagyon fegyverre hányásának, mert engemet is eösztönöz emberséghe, hitem becs(ület)e, s hivatalom becsületi, hogy kegyelmének azokat gázolni sem országh, sem világh előtt ne engedgyem, az mint hogy el sem halgatom.”⁶⁵

Rákóczi maga is értetlenül állt Károlyi kiborulása előtt, s arról biztosította tábornokát, hogy ő semmi ellenszenvet nem tapasztalt iránta Bercsényi részéről. Károlyi megbánta elhamarkodott kijelentéseit, s ezt Bercsényivel is közölte, aki azonban csak június 1-jén válaszolt, arra hivatkozva, hogy remélte személyes találkozásukat, ahol majd tisztázhatják az esetet. De erre nem került sor, ezért azt írta Károlynak, „igenis nem recollectione írtam vala aziránt kegyelmednek, hanem is más okbúl, hanem az, kit az kegyelmednek akkori írása okozot, amellyet annyival is nehezebben lehetet értenem, az mennyivel váratlanságban s reménytelenségben kellet olvasnom, s kívált kegyelmedtül

⁶⁰ MOL G 24, II.6, 68. doboz, № 284.

⁶¹ Kovács, 1988, 96-97.

⁶² BÁNKÚTI, 1991, 185.

⁶³ MOL P 398, № 6566, 68-69.

⁶⁴ AR, V. k., 1877, 581.

⁶⁵ MOL P 398, № 6569, 82.

az kinek eddigh, úgy hittem méltó panassza ellenem nem lehetet, s contemplálásomat sem vártam barátságomtól, s azért kívántam s vártam magyarázattját kegyelmed írásának, hogy értve jól elméit, ösmerhessem abból barátságát is kegyelmednek.” Károlyi szerint ezúttal Bercsényi értette félre levelét.⁶⁶ További levelélváltásukból is kitűnik a bizalmatlankodás. Bercsényi június 18-ai levelében például a következőket írta: „látom, én rólam nem úgy gondolkozik, az mint gondoltam, hogy ismér kegyelmed, mert nincs egyéb okom kegyelmed ellen, mint az kit írása okozot vala, s ne is gondollya kegyelmed, hogy vagy előb vagy tovább terjedgyen, mert én bizony akkor hivalkodom, az mikor fáj.”⁶⁷

A marhakereskedelem miatt a későbbiekben is összetűzött a két tábornok. Rákóczi 1708. november 2-i levele szerint Bercsényi vehette „Károlyi uram tudósítását is az marhák iránt, ... s abból általláthatta, hogy a magyarországi marhabéli adósságot az erdélyi ökrökkel kellett complanálni, melyeknek áraban az adott ötszáz vég posztón kívül még jutna az erdélyi hadaknak százhetven, ... mellyekről Kegyelmed adja ki az assignatiót az Károlyi uram a végre küldendő emberének.”⁶⁸ Am a kíváncsú együttműködés ezúttal is elmaradt, amire a fejedelem november 19-i levele is utal: „annyival inkább kívánnék punctatim hosszas választ adni levelére, az mennyiben abból értem méltó indulatját Kegyelmednek azon computus miatt, az mellyet az marhák iránt Kegyelmednek Károlyi küldött; és meg kell vallanom, hogy ha mindenenk úgy vólnának, az mint Kegyelmed véli: azon netalántán rendetlen stilizált írásából még irántam is lehetne Kegyelmednek balítéleti, – amint talán van is, amennyiben ítéletünk egymás gondolatjából.”⁶⁹

Az 1708-as esztendő fordulópontot jelentett a szabadságharc történetében. Augusztus 3-án a kurucok olyan súlyos vereséget szenvedtek Trencsénél, amelyet többé nem tudtak kiheverni.⁷⁰ A franciák már leírták a kuruc csapatokat, lassan a segélyek is elapadtak és kiterébélyesedett az országot sújtó gazdasági és katonai válság. Trencsénél nem csak egy „szép hadsereg” semmisült meg, hanem a remény is egy hasonló kiállítására. Hiányoztak hozzá az anyagi erőforrások, de hiányzott a társadalom támogatása és a hit is.⁷¹

1708 nyarán Erdély is elveszett, ami a kortárs Cserei Mihály szerint Károlyi számlájára írható.⁷² Valójában Károlyi volt az egyetlen kuruc főtsz, aki eredményesen működött Erdélyben. Feltételek híján azonban fel kellett adni állásait. A fejedelmi tanács a több ezer főnyi erdélyi hadsereggel együtt elmenekült a területről.

Rákóczi tisztában volt a trencsényi csata következményeivel, de nem adta fel a küzdelmet. Már augusztus 4-én tanácskozott Bercsényivel és az összeverődött tisztekkel, s elrendelte a vármegyékben a személyes felkelést. Ugyanakkor utasította Esterházy Antalt, hogy dunántúli hadaival törjön be Ausztriába, hogy a császári főse-reget Bécsbe kényszerítsék. Augusztus közepén Heister Kistapolcsány alól vissza is fordult Bécs védelmére.⁷³ Rákóczi erre azt a parancsot adta Károlyinak, hogy ha Heister a Felvidék szíve, Kassa felé tart, néhány ezredet küldjön a védelmére. Bercsényire ugyanakkor a Garam mellékét és a bányavárosok védelmét bízta.⁷⁴ Ő maga személyes

⁶⁶ MOL P 398, № 6574, 95-96.

⁶⁷ MOL P 398, № 6577, 101.

⁶⁸ AR, II. k., 1873, 365.

⁶⁹ Uo. 369.

⁷⁰ MOL G 24, II.6, 70. doboz, № 402.

⁷¹ Kovács, 2008, 59.

⁷² Cserei Mihály szerint Károlyi nagy gyalázzal hat hétig tekergett a német hadsereg előtt, majd Erdélyből kiszaladt Magyarországra. CSEREI, 1983, 403.

⁷³ HECKENAST, I. k., 1985, 391.

⁷⁴ ASZTALOS, 2000, 335-336.

jelenlétével akarta bátorítani az erdélyi népet. Tervét azonban módosították a császári hadműveletek.

Szeptember végén Heister végül Érsekújvár sikertelen ostroma után a bányavárosok felé indult. Bercsényinek a császári támadás feltartóztatására nem volt használható serege, így különösebb ellenállás nélkül október végére a Garam menti bányavárosok is elvesztek Rákóczi számára.⁷⁵

A hadak és a haza ügyének megoldására Rákóczi november 28-án országgyűlést hívott össze Sárospatakra. Itt a fejedelem törvényben biztosította, hogy a haza szabadságának kivívása után biztosítja a jobbágynak számára a személyes szabadságot. Rákóczi december 4-i, nagy beszédének hatására a rendek a harc folytatása mellett határoztak. Az elkésett intézkedés azonban már nem tudta többé fellelkesíteni a sok nélkülözésbe, szenvedésbe belefáradt, elfásult parasztságot.⁷⁶

Az 1709. év katonai eseményei a sárospataki gyűlés után sem voltak vigasztalók. Márki Sándor szerint a szabadságharc Trencsén után önvédelmi háborúvá zsugorodott, támadó hadjáratra már képtelenek voltak. A hadsereg bomlófélben, a gazdasági erőforrások kimerültek. 1709 elejétől pestisjárvány is pusztított az országban. Rákóczi egyre reményvesztettebb volt, segítséget tábornokaitól várt. Szeptember 29-én két napig tanácskozott Károlyival a várak és az ország állapotáról. Bercsényi ekkor még, tőlük eltérően, nem vélte annyira katasztrofálisnak a helyzetet.⁷⁷ A bel- és a külpolitika rosszabbodása miatt azonban elengedhetetlen volt, hogy határozott intézkedésbe kezdjenek. Rákóczi november 14-én ismételt tanácskozásra Varannóra hívatta Bercsényit és Károlyit. Megállapodtak, hogy egyetlen szilárd pontja van a hadvezetésnek, Érsekújvár védelme. Csak akkor van lehetőségük folytatni a harcot, ha a császári vonalat egy érzékeny ponton, a még kuruc kézen lévő Érsekújvárnál áttörik, s ezzel teret nyernek.⁷⁸ Heister tervszerűen haladt előre a Felvidéken. Nyitra után Trencsén megye is labanc kézre került és a császáriak lassan Érsekújvár, Zólyom, Liptószentmiklós vonaláig nyomultak előre.⁷⁹ Bercsényi a Felvidéken visszamaradt seregrészeknél maradt. Rákóczi 1710. január 7-én vett búcsút tőle, maga pedig Károlyival és kis hadával elindult, hogy végrehajtsa a tervezett áttörést.

A kurucok és a Sickingen tábornok vezette császáriak január 22-én Romhány mellett csaptak össze. Egyik fél sem ment határozott csatateranggal, mivel egyikük sem akart még megütközni. Rákóczi csak Vadkertnél, tehát 10 kilométerrel távolabb várt ütközetet, Sickingen viszont abban a hitben volt, hogy nem Rákóczi, hanem Károlyi kis létszámú serege tart felé és úgy vélte, hogy azt a rendelkezésére álló erővel meg tudja semmisíteni. A kurucok létszáma nyolcszorosan múlta felül az ellenség létszámát.⁸⁰ Kezdetben komoly veszteséget is okoztak a császáriaknak, de fosztogatásba kezdtek, mielőtt a győzelmet kivívták volna. A csatát mind a két fél győzelemnek könyvelte el.⁸¹ A csatában egyedül Károlyi hadteste működött eredményesen. Bár a küzdelemben nem vett részt, de a Vadkert irányába menekülő ellenség rác-német katonákból álló jobb szárnyának és a derékhadnak az útját elvágta, vezérüket foglyul ejtette.⁸²

⁷⁵ ASZTALOS, 2000, 339.

⁷⁶ BENICZKY, 2005, 185-192.

⁷⁷ MÁRKI, III. k., 1910, 56.

⁷⁸ MARKÓ, 2003, 260.

⁷⁹ ASZTALOS, 2000, 342.

⁸⁰ Rákóczi serege 12 000 emberből állt, ebből körülbelül 3000 volt lengyel, litván és tatár lovas, s 500 svéd vértés és dragonyos. Johann Sickingen gróf császári altábornagynak mindössze 1000 vértese és 500 labanc huszára volt. Uo. 350.

⁸¹ MARKÓ, 2003, 291.

⁸² KOVÁCS, 1988, 98.

3. térkép. A Rákóczi-szabadságharc hadműveletei (1708-1711)

Forrás: Történelmi Világtalasz, 2001, 121.

Károlyi és Rákóczi a romhányi csatát követően bizalmasabb viszonyba kerültek. A fejedelem elégedett volt tábornagyával, az Emlékiratokban így írt róla: „Károlyi eddig még egyetlen teljes hadjáratot sem küzdött végig parancsnokságom alatt. Csak most ismertem meg igazán tehetségét, és ő is a maga részéről csak most csatlakozott hozzám bizalommal.” Elismerően nyilatkozott személyével kapcsolatban is: „Olyan szellemnek, mint Károlyi, nem sok lecke kellett. Természetében minden adottság megvolt arra, hogy jó hadvezérré váljék: kitűnő katonai szemmértékkel rendelkezett, szilárd, tevékeny, fáradhatatlan, az eszközök és erőforrások keresésében találékony, szorgalmas, mindig vidám és nyájas ember volt, kitűnően értett alárendeltjei kiválasztásához, a nagy lakomák és a puhaság ellensége.”⁸³

Bercsényi nem vett részt ebben a hadjáratban, holott Rákóczi eddig minden nagyobb harci cselekményt vele együtt vitt végbe. Markó szerint az összhang a fejedelem és helytartója között sohasem volt zavartalan. Bercsényi erőszakos természete a fejedelem számára nem volt rokonszenves.⁸⁴ A kuruc tábornokok sem szerették, ha Bercsényi vezette az ütközetet, mert hadvezéri tehetségét nem sokra becsülték. Rákóczi 1709 óta, hacsak lehetett, távol tartotta magától és hatáskörét a hadak vezetésében lassan Károlyi-ra ruházta át.⁸⁵ Bercsényinek Rákóczihoz való viszonya hidegebbé vált és megromlott egészségi állapota⁸⁶ is szükségessé tette a harctéren való háttérbeszorítását.⁸⁷

A fejedelem 1710 után főleg diplomáciai megbízatásokkal látta el főgenerálisát. Ennek igazi okáról az Emlékiratok árulkodik: „Bercsényit még Szerencséről el-

⁸³ Emlékiratok, 179, 222.

⁸⁴ MARKÓ, 2003, 269.

⁸⁵ AR, III. oszt., I. k., 418.

⁸⁶ Lágyéksérve volt és gyakori fejfájás kínoztta. BÁNKÚTI, 1991, 32.

⁸⁷ Bercsényi rendkívüli mértékben félt az országban tomboló pestistől is. Emlékiratok, 179, 226.

küldtem, hogy előkészületeket tegyen lengyelországi utazására, ahová azzal az ürüggyel akartam elküldeni, hogy Dolgorukij herceggel, a cár teljhatalmú megbízottjával tárgyaljon. De küldetésem igazi oka az volt, hogy olyasfajta háborún gondolkodtam, amelyben Bercsényi nagyon terhemre lett volna szellemének zavarosságával, gyakori ideges fejfájásával és sok más gyengélkedésével, amelyek képtelenné tették nagy fáradalmak elviselésére.”⁸⁸ – írta Rákóczi.

Rákóczi a romhányi csata után Cegléd vidékén szedte rendbe csapatait. A Felvidéken nem akart többet elérni, mint halogató harcokban feltartóztatni Heistert. Komoly akciót két másik irányban akart elindítani. Fel akarta szabadítani Érsekújvárt az újabb ostromzár alól, valamint Tass és Szalkszentmárton környékéről még egyszer át akart törni a Dunántúlra. A fejedelem már csak Károlyit avatta be terveibe, akinek további tevékenysége megerősítette benne, hogy Károlyi kitűnő szervezőképességével, tárgyalagos és megfontolt döntéseivel nagy nyereség a szabadságharc számára. Érsekújvár kiürült raktárainak megtöltésére kidolgozott terve elnyerte a fejedelem tetszését. A jászberényi templomba begyűjtött élelmiszert Károlyi március végén erőltetett menetben, a Garam és a Nyitra áradása ellenére, kijátszva az ellenséget, szerencsésen eljuttatta Érsekújvárra. A helyőrség április végéig maradt a várban, segítve a parancsoksággal megbízott Esterházy Antalt. A császáriak augusztus végén azonban hozzákezdtek a június óta blokád alatt tartott vár ostromához, s 1710. szeptember 24-én a hadianyag- és élelmiszertartalék nélküli, kis létszámú védőrség megadta magát.⁸⁹

Két nappal később a Haditanács új főparancsnokot nevezett ki Heister helyébe a magyarországi csapatok élére, Pálffy János⁹⁰ horvát bán személyébe. Erélyes vezetése alatt a császáriak fokozatosan felszámolták a kurucok hódításait. Év végére már csak Kassa és Munkács maradt a kezükön, miközben Károlyi távollétében Rabutin utóda, Steinville lovasai is kicsaptak Erdélyből, rémületet keltve Szatmár és Nagyvárad vidékén. A nép megnyugtatóására Rákóczi visszarendelte Károlyit Vác mellől.

Bibliográfia

Források és forráskiadványok

- AR. I. oszt. II. k. (II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromával. 1703-1712. Közölte: Thaly Kálmán. II. k. (1707-1709.) Pest. 1873.)
- AR. I. oszt. III. k. (II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromával. 1703-1712. Közölte: Thaly Kálmán. III. k. (1710-1712.) Pest. 1874.)
- AR. I. oszt. IV. k. (Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704-1712. Közölte: Thaly Kálmán. I. k. 1704-1705. Bp., 1875.)
- AR. I. oszt. V. k. (Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704-1712. Közölte: Thaly Kálmán. II. k. 1706-1708. Bp., 1877.)
- AR. III. oszt., I.k. (II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Fordította: Vas István. A tanulmányt és jegyzeteket írta Köpeczi Béla. Bp., 1978.)
- BENICZKY (II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma (1707. május 24. – 1710. február 28.) Budapest. 2005.)

⁸⁸ Emlékiratok, 1979, 231.

⁸⁹ Kovács, 1988, 98-101.

⁹⁰ HECKENAST, 2005, 323.

- CSEREI (Cserei Mihály: Erdély históriája (1661 – 1711). A bevezetőt és a jegyzeteket írta: Bánkúti Imre. Budapest. 1983.)
- Emlékiratok (II. Rákóczi Ferenc emlékiratai (A magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig). Szerkesztette: Varga Katalin. Budapest. 1979.)
- KÁROLYI Sándor levelei feleségéhez (1704-1724). (Közreadják: Csobó Péter, Fejes Judit, Kovács Ágnes et alii. Szerkesztette, jegyzetekkel és mellékletekkel ellátta: Kovács Ágnes. Debrecen. 1994. I-II. k.)
- KO (A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. k. II. Rákóczi Ferenc fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703-1707. Kiadja: gróf Károlyi Tibor. Sajtó alá rendezi: Géresi Kálmán. Budapest. 1897.)
- MOL G 24 (Bercsényi Miklós főgenerális kancelláriája.)
- MOL P 396 (Károlyi család nemzetségi és főtí levéltára. Acta Publica.)
- MOL P 398 (Károlyi család nemzetségi és főtí levéltára. Missiles.)
- MOL Rlt, III.oszt., XXXVI.cs., 140.sz. (A Rákóczi-szabadságharc levéltára)
- Rákóczi Tár (Székési gróf Bercsényi Miklós levelei Károlyi Sándorhoz (1703-1711). A gr. Károlyi-nemzetség levéltárában levő eredetiek után közölte: Thaly Kálmán. II. k. Pest. 1868. (Rákóczi Tár. Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, pátensek, hadi-szabályok, országgyűlési diariumok és törvénycikkek gyűjteménye II. Rákóczi Ferenc korához.))
- Rákóczi Tükör, I–II. k (Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi – szabadságharcról. A kötetek anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót és a naplórészleteket bevezető kistanulmányokat írta Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes. Budapest. 2004.)

Szakirodalom

- ASZTALOS, 2000 (Asztalos Miklós: II. Rákóczi Ferenc és kora. Budapest. 2000.)
- BÁNKÚTI, 1991 (Bánkúti Imre: Gróf Bercsényi Miklós. Budapest. 1991.)
- BÁNKÚTI, 1998 (Bánkúti Imre: Károlyi Sándor két írása a Rákóczi-szabadságharcból (1706, 1711). In: A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve. Nyíregyháza. 1998. 203-211.)
- CZIGÁNY (Czigány István: A császáriak hadjárata 1705 őszén. Hadtörténelmi Közlemények. 28. évfolyam. 1981. 74-104.)
- HECKENAST, 1985 (Heckenast Gusztáv: A Rákóczi – szabadságharc. In: Magyarország hadtörténete. I. k. Szerkesztette: Borus József. Budapest. 1985. (A kuruc hadsereg c. fejezet: 364-374.))
- HECKENAST, 2005 (Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi – szabadságharcban? Életrajzi adattár. Budapest. 2005.)
- KOVÁCS, 1988 (Kovács Ágnes: Károlyi Sándor. Magyar História. Budapest. 1988.)
- KOVÁCS, 2008 (Kovács Ágnes: A sárospataki országgyűlés és a szabadságharc folytatásának esélye. In: II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulójára. Szerkesztette: Tamás Edit. Sárospatak. 2008. 55-63.)
- KÖPECZI – R. VÁRKONYI (Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. 2. kiadás. Budapest. 1976.)
- MAGYARI, 1980 (Magyar András: A Rákóczi – szabadságharc társadalmi feltételeinek kialakulása Erdélyben. In: Rákóczi – tanulmányok. Szerkesztette: Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Budapest. 1980. 59-77.)
- MÁRKI (Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. I-III. k. Budapest. 1907-1910.)

- MARKÓ, 1933 (Markó Árpád: Az 1704. évi erdélyi kuruc hadjárat. Hadtörténelmi Közlemények. 34. évf. (1933) 174-208.)
- MARKÓ, 1957 (Markó Árpád: Adalékok a Rákóczi – szabadságharc hadi helyzetéhez Erdélyben (1705 novemberétől 1706 nyár elejéig). Századok. 1957. 163-197.)
- MARKÓ, 1957 (Markó Árpád: Károlyi Sándor tábornok beszámoló jelentése Rákóczihoz az erdélyi hadi helyzetről 1706 tavaszán. Hadtörténelmi Közlemények. 4.évf. (1957) 3-4. sz. 382-395.)
- MARKÓ, 2003 (Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok. Budapest. 2003.)
- MÉSZÁROS (Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. Budapest. 2006.)
- PERJÉS, 1980 (Perjés Géza: A Rákóczi – összeesküvés tervei a háború megvívására. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerkesztette: Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Budapest. 1980. 123-140.)
- R. VÁRKONYI, 1986 (R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc fejedelemsége. In: Erdély története. II. k. Budapest. 1986. 894-920.)
- SZALAY (Szalay László: Magyarország története. VI. k. Pest. 1859.)
- TRÓCSÁNYI, 1980 (Trócsányi Zsolt: II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerkesztette: Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Budapest. 1980. 113-122.)

ЮЛІАННА БАРАТ

ДОДАТКОВІЙСЬКОВОГОСПІВРОБІТНИЦТВАМІКЛОШАБЕРЧЕНІТАШАН- ДОРА КАРОЛІ. ВІЙСЬКОВІ ОПЕРАЦІЇ В ТРАНСІЛЬВАНІЇ У 1705-1710 Р.

Під час визвольної боротьби Ференц Ракоці II часто поміщав Шандора Каролі під керівництво Міклоша Берчені, але це не завжди означав тісну військову співпрацю. Під час походу на Північну Угорщину співпраця здійснилася, але у спробах на відвоювання Задунайського краю і Трансильванії – ні. Трансильванія стане важливою завдяки зовнішньополітичним причинам, тільки після того, як запланований західний похід застрягнеться. Коли імператорська допомога вирушає на Трансильванію, князь довіряє Каролі на спостереження за маневри імператорської армії. Після програвання Жібовської битви, із-за розбрат і неінформованість куруців, імператорські армії дістали велику частину Трансильванії. Князь Ракоці призначив Кароліа головнокомандуючим куруців, які залишались в Трансильванії. Каролі за допомогою своєї армії об'єднав один від одного окремо діючих народних команд, і реорганізував їх в полки. На території Трансильванії Каролі досяг деяких успіхів, але влітку 1708 р. водночас з послабленням визвольної боротьби, Ракоці і його команда повністю втратили Трансильванію.

**Adalékok a honfoglalás és magyar államalapítás
megítélésének tanulmányozásához
(Szemelvények kárpátjai ukrán honismereti művekből)**

„*A honismeret az önismeret útja*”, de ezen kívül a történetírás egyik részterülete, melynek igen nagy hatása van egy régió lakossága nemzeti és történelmi tudatára, mivel érzelmi szempontból az emberekhez általában a lokális kötődés, a lokálpatriotizmus közelebb áll, mint a távolabbi, például országhoz-tartozás tudata. Soknemzetiségű térségek esetében ezért gyakran okoz problémát, ha a honismereti történetírás egyoldalúan, csak egy nép szemszögéből világítja meg a múltat, míg a többi nép csupán a „hódító”-, „ellenség”- szerepet kaphatja ebben a narratívában. Ezzel a negatív, múltbéli sérelmekre épülő ellenséggéppel bonthatja a jelenkor történetírása két táborra a lakosságot, a „MI” és „TI” között feszült helyzetet, nemzetiségi konfliktusokat idézve elő. Fentiekből kiindulva, a tanulmány célja megvizsgálni a kárpátjai ukrán honismereti irodalom milyen képet fest a magyar nép egyik legfontosabb eseményéről, a honfoglalásról és államalapításról.

„*A honismeret az önismeret útja*” – mondta Szerényi Ferdinánd,¹ mely gondolatának hatására nagyszabású gyűjtőmunka kezdődött a mai kárpátjai régió értelmiségi köreiben a két világháború közötti csehszlovák éra idején. E gyűjtő- és hagyomány-mentő, értékmegőrző munkának kisebbségi körülmények között önvédelmi szerepe volt, nem csupán „nemes szenvedély és lokálpatrióta büszkeség forrása, hanem a megmaradás egyik alappillére.”² A honismereti /helytörténeti kutatások jelentősége azonban nem csupán ennyi, egyes vélemények szerint komplexitása négy tényezővel írható le: tudományos hozzájárulás, gyakorlati-közéleti szerep, a spontán érdeklődés kielégítése és az érzelmi-tudati hatás.³ A négy tényező közül mégis talán az érzelmi-tudati hatását kell leginkább kiemelnünk, hisz mint azt a fent idézett szerző is megfogalmazta, „...a helytörténeti kutatás a szülőföld, a lakó- és munkahely, az egykori iskola múltjának feltárásával erősíti a szűkebb környezethez való érzelmi-értelmi kötődést, a hajdani örökség és a mai eredmények megbecsülését, és ez által hatékonyan közreműködhet az összetartozás érzésének felkeltésében, a nemzeti öntudat erősítésében, a hazaszeretet elmélyítésében. A lokálpatriotizmus ugyanis az egyik legnemesebb emberi tulajdonság, a hazafiság megnyilvánulási formája.”⁴

Mindemellett a honismereti/helytörténeti munkáknak igen nagy szerepük van az újdonsült, labilis történeti tudattal rendelkező államok esetében is legitimitásuk öndokumentációjában, hisz ezek könnyebben eljutnak az olvasóközönséghez, s nagyobb hatással vannak a lokális tudatra, érdeklődésre. Minden nép számára kiemelt fontossággal bír a széleskörű nemzeti öntudatra nevelésben a saját nemzeti történelem megismertetése, megtanítása. Ez minden időben erősítette a társadalom közösségi érzését, a közös sorsfordulók, hazaszeretet, a történelmi hősök és kiemelkedő személyiségek emléke révén. A kárpátjai ukrán szakemberek és dilettánsok által folytatott múltra

¹ Az ún. Masaryk-akadémia későbbi főtítkára, aki hosszabb ideig dolgozott a Csehszlovákiához tartozó Kárpátjai magyarok lakta járaiban, mint tanfolyagvezető, lapszerkesztő és az iskolán kívüli népművelés szervezője.

² S. BÉNEDEK András: *Helytörténeti kutatómunka Kárpátjain.* – In: UÖ.: *A megmaradás esélyei. Tanulmányok, eszmék, kritikák.* Hatodik Síp Alapítvány, Mandátum kiadó. Budapest-Beregszász, 1996. 54.

³ BÉNYEI Miklós: *Helytörténet és iskolatörténet.*

<http://www.opkm.hu/konyvesnevelés/2004/4/benyeimHELYISKOLATORT.html>

⁴ Uo.

vonatkozó kutatások általában azt próbálják bebizonyítani, hogy az ukránok körében régi hagyományai vannak a nemzeti függetlenségért és önálló államiságért folytatott harcnak, valamint a történelmi tanulmányok, honismereti kézikönyvek jó eszközként szolgálnak az ukrán nemzet egységének és a jelenlegi államhatárok történelmiségének igazolásához is.

A nemzeti image megteremtésén munkálkodó immár 20 éve fennálló ukrán állam számára a nemzetkép-teremtő folyamat elengedhetetlen részévé vált többek között a nemzeti történelem narratívájának megteremtése. A modern Ukrajnának a szó általánosan elfogadott értelmében állami történelme szinte nincs; úgy tekintendő tehát ez a történelem, mint amely a népnek különféle periódusokban és különféle államokban szerzett történelmi és politikai tapasztalatait foglalja össze. A nemzeti történelem művelése és a történelem „nemzeti látószögének” kialakítása a XIX. század végén, az ukrán nemzeti mozgalom megerősödése idején, kezdődött, majd a szovjet befolyás eredményeként egy időre háttérbe szorult, s a függetlenné válás óta talán még inkább, mint eddig bármikor – politikai szerepet és állami támogatást kapott. Az ukrán állam esetében is meghatározó jelenséggé vált tehát az ún. „védhatalmi nacionalizmus”,⁵ vagyis „a nemzeti történelem és általában a nemzeti hagyományok, nem utolsósorban a nemzetállami önállóság állandó hangsúlyozása érzelmi és politikai töltetet nyert”.

A mai Ukrajna kötelékébe tartozó területek különböző időkben más-más államok fennhatósága alatt fejlődtek, így a történelmi, kulturális és vallási különbségeken kívül több nyelvi, közigazgatási és politikai rendszer is rányomta bélyegét ezekre az ukrán (vagy részben ukrán) lakta területekre, elmélyítve a térségek lakosainak nemzeti és kulturális különbözőségét, vagyis a *regionalitást*. Az ukrán kultúra regionális jellege mondhatni a legjellegzetesebb vonásai közé tartozik, ami egyben sok kérdésre adott és ad magyarázatot napjainkban is. A fentiekből fakad továbbá a társadalom sokrétű identitástudata, vagyis az, hogy Ukrajnában az embereket általában hármas kötődés jellemzi: a szülőföld (tájegység), a nemzetiség (nemzet) és az állampolgárság.⁶ Az erős regionális azonosságtudat folyománya, hogy az ukránok jól érzékelik a különbséget a különböző megyék lakói között. Ebben, a már felsorolt okokon és tényezőknél kívül, szerepe volt a lokális nyelvjárásoknak és a népi hagyományoknak is. Ezek a regionális különbözőségek nem hoztak létre különálló nemzeteket, és a független ukrán állam keretei között is elég jól megférnek egymással. A regionalitás fontosságának megértése lehetőséget nyújt az általános ukrán történelemtől egy specifikusabb tudományos szakterület – az ukrán honismereti és helytörténetírás jelentőségének felismerésére.

Egyik sajátos régiója a jelenkori Ukrajnának Kárpátalja, mely hivatalosan 1945-től az Ukrán SZSZK része lett és 1991-ben a független Ukrajna is „megörökölte”. Kárpátalja, vagy hivatalosan Zakarpatszka oblaszty, területén ma is jelentős magyar nemzetiségű közösség él. Ha ehhez még hozzávesszük a geopolitikai, gazdasági és történelmi tényezőket, aligha kell bizonygatni a magyar-ukrán kapcsolatok fontosságát, és a két népről, történelmükről kialakult (kialakuló) elképzelések, nézetek, sztereotípiák tanulmányozásának aktualitását.⁷

Az ukrán-magyar kapcsolatok fő kapcsolódási és egyben ütközőterületének tekinthető tehát a mai Kárpátalja. Az első világháború után mesterségesen életre hívott közigazgatási egység az egykori Ung, Bereg Ugocsa és Máramaros vármegyék

⁵ GLATZ Ferenc: *Regionális történetiszemlélet Közép-Kelet-Európában*. Bevezető előadás az MTA és a budapesti Európa Intézet által 2000. december 8-9-én rendezett „Magyarok és szomszédai az államalapítás korában” című nemzetközi konferencián. – In: *História*, 2001. 5-6. sz. 58-59.

⁶ *Етнічний довідник. Етнічні меншини в Україні*. Ред.кол. під кер.: Володимир ЄВТУХ. Київ, 1996. 150-152.

⁷ KOBÁLY József: *A magyarság és Magyarország az ukrán történetírás tükrében (1989-1999)*. – In: *Régió*, 2000/2. sz. 109.

területeinek egy részéből volt létrehozva, melyek a magyar államalapítás kezdetétől a Magyar Királyság szerves részét alkották. Ismeretes, hogy a Kárpát-medence már időszámításunk kezdetétől viharos történelmi múltra tekint vissza: népvándorlások és háborúskodások színhelye volt e táj, népek jelentek itt meg, majd tűntek el a történelem süllyesztőjében, nem csoda tehát, hogy etnikai összetétele mindmáig igen színes. A honfoglaló magyarság a Vereckei-szoroson át érkezett a Kárpát-medencébe, ahol ekkor már szláv lakosság élt. Arról viszont, hogy a szlávok melyik ágához tartozott az itt élő népesség, már megoszlanak a vélemények a tudományos irodalomban, mivel a „*Ki volt itt hamarabb? Kinek van több joga a területet birtokolni?*” kérdésekben az ukrán nyelvű kiadványok e tényezőnek kulcsszerepet szánnak. Egyes publikációkban pannon-szláv eredetű néptörödékekről,⁸ máshol keleti szlávokról (fehér horvátokról) olvashatunk.⁹ A ruszinok eredetére vonatkozóan a mai értelemben vett Kárpátalja területén két alapvető felfogás alakult ki a XIX-XX. századi történeti irodalomban. Az első szerint Kárpátalja jelenlegi ukrán (ruszin) lakossága autochton, vagyis őseik már a magyar honfoglalás előtt itt éltek (Basilovits János, LutsKay Mihály, Vaszil Hadzsaga, Joszip Dzendzelivszkij, Sztepan Penyak és mások). Ezzel szemben a másik álláspont képviselői szerint a ruszinok a XIII. századtól fokozatosan költöztek be erre a területre a Kárpátok másik oldaláról (Hodinka Antal, Bonkáló Sándor, Szulincsak, Szabó István és mások).¹⁰

A független Ukrajna létrejötte után kiadott részletes elemzésében Kobály József kárpátaljai régészprofesszor viszont rámutat, hogy „a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján a mai értelemben vett Kárpátalja ősi szláv lakossága a legnagyobb valószínűséggel a nyugati vagy a déli szlávokhoz sorolható. Ennél fogva nem tekinthető a területünkön a XIII. századtól kimutatható rutének őseinek”.¹¹ Mivel a magyarok már a X. századtól benépesítették a térséget, a helyi szláv lakosság idővel asszimilálódott és számbelileg csökkent, amiben közrejátszott Kutesk besenyő vezér 1085. évi, majd 1241-ben a mongol-tatárok betörése. Így a tudomány jelenlegi állása szerint valószínűbb az a nézet, hogy a mai ukrán népesség elődei a Kárpátok déli lejtőin a XIII-XIV. században jelentek meg.

A rutének egyik legnagyobb betelepülő raja Koriatovics vagy Korjatovics Tódor podóliai herceg vezetésével érkezett 1397-ben a mai Kárpátalja területére, ahol Zsigmond király Munkács várát adományozta a főúrnak. A herceg és kíséretének betelepülését egyes történészek a mai napig a „Kárpátalja, ősi ukrán föld” hivatalos ukrán tézis igazolására szokták felhasználni, s bár nem valószínű, hogy nagy tömeget hozott volna magával a herceg, 40 ezer fő betelepítését szoktak neki tulajdonítani.¹² Az ukrán államiság azonban ekkor még ismeretlen, az Ukrajna kifejezés egy XII. századi óorosz krónikából ismeretes, mint a Kijevi Rusz délnyugati területeinek a neve. Ezt követően – a hivatalos történetírás szerint – az ukrán nép kialakulása három-négy évszázadig tartott.

Az „ukrán” elnevezés hivatalosan a második világháború utáni időktől használatos. Bár az írásos forrásokban már 1189-ben találkozunk vele, s éppen a galíciai területeket értették alatta, ám magában Galíciában is csak az ukrán nemzeti újjászületési mozgalom ébredésével, a XIX. század második felében vált uralkodóvá. Kárpátaljára

⁸ ZSELICZKY Béla: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében (1920-1945)*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 9.

⁹ *Нариси історії Закарпаття (з найдавніших часів до 1918 року)*. Том.І. Ред. кол. під керівництвом І. ГРАНЧАКА. Ужгород, 1993. 47.

¹⁰ KOBÁLY József: *Sine ira et studio*. Ungvár, 1998. 195-196.

¹¹ Uo. 199.

¹² BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945*. Nyíregyháza, 2005. 23.

az ukrán névvel fémjelzett nemzeti eszme csak a XIX. század végén – XX. század elején kezdett beszivárogni, s csak a cseh időktől kezdve jelentkezett markánsabban.¹³ Később általánossá vált, bár az ukrán-ruszin identifikációs vita a mai napig nem tekinthető lezártnak.

Az ukrán historiográfia Magyarország-képéről a már idézett Kobály József publikált összefoglaló tanulmányt, melyben az utóbbi tíz év kutatásait összegezve az alábbi következtetéseket vont le: kronológiai szempontból a korábbi időszakhoz hasonlóan a legújabbkor története volt előtérben, s a középkor kutatása igen elmaradott, de ezekben a témákban jelentős szemléleti változás történt. „Bátran mondhatjuk, hogy ma már kevés komoly kutató akad, aki a honfoglaló magyarokat primitív kultúrájú, vad népnek tekintené. Elfogadott, hogy a honfoglaló magyarok jelentős szerepet játszottak a keleti szlávok történetében, szoros kapcsolatokat tartottak fenn velük, amit írásos források, és régészeti leletek egyaránt alátámasztanak”.¹⁴ A csomai honfoglalás kori temető feltárása során bebizonyosodott, hogy a honfoglaló magyarok nem csak átvonultak a mai Kárpátalja területén, hanem le is telepedtek itt, és azóta folyamatos a jelenlétük.¹⁵ Egyes művek olvasásakor azonban ez a kijelentés elhamarkodottnak tűnik.

A kárpátaljai ukrán helytörténetírás helyzetének és koncepcióinak szemléltetéséhez a magyar nép és Magyarország egyik legfontosabb eseményének: *a honfoglalás és államalapítás korának* ábrázolására esett a választás. Jelen kutatás célja elsősorban az volt, hogy megvizsgáljuk a rendszerváltás utáni időszakban megjelent helytörténeti/honismereti jellegű kiadványok anyaga, milyen képet rögzít a magyarság fent említett eseményéről. A szövegek vázlatos bemutatása alapján úgy gondoljuk, a múltból kiindulva regisztrálhatjuk azt is, milyen ismeretek alakulnak ki a vizsgálat tárgyát képező kötetek ukrán ajkú olvasóiban a magyar népről. Természetesen nincs itt terünk, hogy az új korszak (1991-2011) helyi tudósai által elért, témánkba vágó összes eredményt részletesen előadjuk. A tanulmányban a teljesség igénye nélkül, néhány Kárpátalján megjelent ukrán nyelvű honismereti tárgyú művet vettünk fel jegyzékünkbe. Hangsúlyoznunk kell, hogy a szóban forgó művek egy része egyben olyan vállalkozás is, amely a rendszerváltás után először tesz kísérletet vidékünk múltjának újszerű összefoglalására, a szerzők között van egyetemi és középiskolai történelemtanár, valamint polgári-értelmiségi foglalkozású dilettáns-kutató egyaránt.

A kronológiai elv alapján elsőként Julian Himinec művét kell említenünk, *„Zakarpattya — zemlja ukrajinszkoji derzsavi”* (Kárpátontúl – az ukrán állam földje), amely 1991-ben jelent meg Ungváron. A Floridában élő, Kárpátaljáról elszármazó ukrán tudós a szláv dominancia hangsúlyozásával tekinti át a régió múltját a népvándorlás korától egészen 1945-ig. Vizsgált korszakunkról a professzor megállapítja, „a százezres magyar horda átkelt a Kárpátokon és elfoglalta Pannóniát.”¹⁶ Nála a Kárpátalja meghódítására vonatkozó eseménytörténet alapja az ukrán szájhagyomány által megörökített Laborc „kárpátaljai hercegről” (knjaz) szóló ismert legenda. E tekintetben véleménye szerint mérvadó az Anonymus féle, — úgy tudja 1147-1152 között íródott, — „Gusta Hungarorum”¹⁷ (valószínűleg gépelési hiba — a szerző), illetve a „Poviszty vremennih let” (Régmúlt Idők Krónikája) 898. évi tudósításai, amelyek szláv autochton lakosságot emlegetnek a magyarok bejövetele előtt.

Árpád fejedelem és utódainak koráról fontosnak tartja megjegyezni: „a fejede-

¹³ KOBÁLY, 1998. i.m.: 195.

¹⁴ KOBÁLY, 2000. i.m.: 117.

¹⁵ Uo. 115.

¹⁶ ХИМИНЕЦЬ Юліан: *Закарпаття — земля української держави. Нотатки з історії Закарпаття*. Ужгород, 1991. 12.

¹⁷ Uo.

lem és a későbbi királyok udvarában ukrán nyelven beszéltek...Az ukrán nyelv ott a művelt emberek nyelve volt.”¹⁸

Az államalapítás korában ismeretei szerint az „1000-1036”¹⁹ között uralkodó I. István Bizáncból kapta a koronát és az egész királyi udvar a keleti kereszténységet vette fel. Ennek ellenére „még kétszáz évig, III. Béla (1178-1196) uralkodásáig a magyar nép az ősi szokások szerint sátrakban élt és a valláson kívül nem volt más kulturális igénye.”²⁰

Nagy Volodimir (980-1015) kijevi nagyfejedelem személyét is említi, aki miután megszerezte Halics környékét „elfoglalta a Kárpátokon túli földeket is. Ily módon Kárpátontúl (értsd a továbbiakban is: Kárpátalja — a szerző) újraegyesült a nagy ukrán állammal, amely a Volgától a Kaukázusig és a Fekete- tengertől a Tisza és a Poprád folyókig terjedt.”²¹ Majd I. István, kihasználva Nagy Volodimir fiai között dúló ellenségeskedést „Kárpátontúlt Magyarországhoz csatolta, érintetlenül hagyva itt a Rusz idején kialakult rendet.”²² Ennek bizonyítéka az is, hogy Imre herceget az egyik forrás a ruténok hercegének nevezi. Ez a koncepció későbbi művekben is előfordul.

Julian Himinec értelmezi a „történelmi Kárpátontúl” kifejezés jelentéstartalmát is. Felfogásában „a történelmi Kárpátontúl az ukránok által ősidők óta lakott kárpátontúli területek, azaz:

- az Ukrán SZSZKSZ mai Kárpátontúli területe;
- Eperjes-vidék a Közép-Szlovákiai hegységig;
- Az egész Tiszántúl, a Tisza és a Duna összefolyásáig (a történelmi „Marchia Ruthenorum” — X. sz.), a mai Magyarország területén;
- Az egész Erdőntúl, a valamikori Erdély, mai Románia.”²³

Ha a szerző eddig idézett gondolataiból nem is, de Kárpátalja területének ilyen meghatározásából egyértelműen kiderül a szerző objektivitása.

Második lépésben Andrij Olasin 1992-ben Munkácson napvilágot látott *„Isztorija Zakarpattja”* (Kárpátalja története) című művét vizsgáljuk meg, amely lényegében középiskolai tanárok és diákok számára készült honismereti segédkönyv. A kötet 212 oldalon foglalja össze Kárpátalja történetét a legrégebb időktől napjainkig. Az Ilosvai Járasi Történelemtanárok Módszertani Egyesülete vezetőjének a könyvre írt recenziójából megtudhatjuk, a szerző „a történelmi forrásokra és irodalomra támaszkodva, alapjában véve helyesen világította meg a vidék történelmét a legrégebb időktől napjainkig”²⁴, így ők ajánlják e segédkönyv alkalmazását a terület iskoláiban való használatra is.

Már az előszóból kiderül ugyan, hogy a Kárpátontúli terület (Zakarpatszka oblaszty) 1946. január 22-én volt létrehozva, mégis az első fejezet címe „Kárpátontúl az őskorban. A Kárpátontúli terület történelmének első említései.”²⁵

A honfoglalás és államalapítás koráról a „*Kárpátontúli földek a VIII-XIII. században*” című fejezetben esik szó, amely fejezet még további hat alpontból áll: 1) *A fehér horvátok széttelepedése és foglalkozása* 2) *Kárpátontúli földek a Kijevi Rusz kötelékében* 3) *A magyar törzsek betörése* 4) *Az ellenség pusztító támadásai* 5) *A Kárpátontúli földek bekebelezése magyar földesurak által* 6) *A kultúra fejlődése.*

A szerző már az elején megállapítja, „a Kárpát-medence autochton lakosságát

¹⁸ HIMINEC, 1991. i.m.: 13.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Uo. 14.

²² Uo.

²³ Uo. 10.

²⁴ ОЛАШИН А. В.: *Історія Закарпаття. Посібник для середньої школи.* – Мукачево, 1992. 212.

²⁵ Uo. 4.

a szlávok alkották”, a Felső-Tisza vidéket pedig az I. évezred második felében a fehér horvátok törzsei népesítették be. A VIII. század végén és a IX. század folyamán a keleti szlávoknál rohamos gazdasági fejlődés indult meg, melynek következményeképpen szétesik az ősközösségi rendszer és kezdenek kialakulni a feudális viszonyok. Szerinte a IX. században a Kárpátontúlon létrejött a fehér horvátok fejedelemsége, melynek politikai központja Ungvár lett”.²⁶ A fehér horvátok igen közeli viszonyban álltak Kijevvel, sőt „a Kijevi Rusz legvirágzóbb időszakában még fennhatóságuk alá is tartoztak a kárpátontúli földek”.²⁷ Ennek bizonyítéka Olasin szerint az, hogy a fehér horvátok aktívan részt vettek a Rusz politikai életében és küzdelmeiben Bizánc és a nomádok ellen, amit az óorosz krónika Oleg 907. évi bizánci hadjáratáról szóló tudósításának részleteivel is alátámasztja. Úgy tudja „a IX-X. században, a fehér horvátok a többi keleti szláv törzzsel egyesültek Kijev mellett, egy egységes óorosz néppé olvadtak és felvették a közös „Rusz” nevet”.²⁸ Ettől az időtől kezdve nevezik a Felső-Tisza-vidék lakosságát — a fehér horvátok őseit — „ruszkij”-nak, „rusznák”-nak, illetve „ruszin”-nak.

A honfoglalás előzményeiről elmondja, hogy a „nomád finn-ugor törzshöz tartozó magyarok az Ural vidékéről átvándoroltak a Fekete-tenger melléki gazdag sztyeppékre, ahonnan a besenyők szorították ki őket”.²⁹ A kijevi fejedelem, Oleg, nem tanúsított ellenállást, így az Álmos vezette magyarok („ugorok”) békésen vonultak át a keleti szláv földek nagy részén, míg elérték a Kárpátokat, ahol szintén szlávokkal találkoztak. Természetesen Olasin, sem megy el szó nélkül „Laborc, szláv herceg” alakja mellett, s a róla szóló hőstörténetet megkérdőjelezhetetlen tényként kezeli.

Majd arról is tudósít, hogy „elfoglalva a szláv várat Álmos vezér 4 napi ünnepelés után összehívta népét és Árpád fiát jelölte ki utódjául és a magyarok vezéréül”.³⁰ Egy rövid pihenő után azonban – az olvasó előtt érthetetlen okok miatt – a magyar törzsek elhagyták a Felső-Tisza-vidéket és elvonultak nyugatra. Majd „905-906-ban megsemmisítették a Morva Nagyfejedelemséget és letelepedtek a Duna és Tisza között, Pannóniában”.³¹ A letelepedést követően „a szlávok, akik sokkal magasabb szintjén álltak a kulturális és társadalmi fejlődésnek, pozitív hatást gyakoroltak a magyar törzsek további fejlődésére” — állapítja meg a történelemtanár.

Az államalapítás korával kapcsolatban annyit tart fontosnak megemlíteni, hogy „a X. század végén - XI. század elején létrejön a feudális magyar állam. Felveszik a kereszténységet. A magyar állam keleten a Kijevi Rusz legtávolibb részével, Karpatszka Russzal, volt határos. A X. század végén a Kijevi Rusz és a magyar állam közti határ a mai Kárpátalja területétől délebbre húzódott”.³²

Ez a kiadvány is megemlíti államalapító István királyunkat is, aki kihasználva a Kijevi Rusz Volodimir Szvjatoszlavovics 1015-ös halála utáni meggyengülését, a XI. század 30-as éveiben „elfoglalta Kárpátalja déli részét”.³³ Tehát a mű szemlélete és ismeretanyaga hasonló az előző kiadványhoz.

Felvettük jegyzékünkbe a már fentebb idézett 1993-ban, két kötetben napvilágot látott „*Nariszi isztorii Zakarpatja*” első kötetét (Kárpátalja vázlatos története), a 90-es évek legmodernebb szintézisét Kárpátalja történetéből. A függetlenedés után ez a mű jelentette az első kísérletet a vidék múltjának részletes összefoglalására a legrégebb időktől az első világháború végéig. Az Ungvári Állami Egyetem, a Karpatisztikai Inté-

²⁶ OLASIN, 1992. i.m.: 4.

²⁷ Uo. 12.

²⁸ Uo. 13.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

³¹ Uo. 14.

³² Uo.

³³ Uo. 15.

zet, valamint a Kárpátaljai Műemlékvédő Egyesület tudósaiból álló szerzői kollektíva már a bevezetőben magasra teszi a mércét, „számtalan levéltári anyag, forrásközlémények... hazai és külföldi történészek nagyszámú munkái alapján újszerűen” akarja tárgyalni a „soknemzetiségű Kárpátontúl gazdaságát, szociális és etnikai folyamatait, politikai életét, anyagi és szellemi kultúráját.”³⁴

A mű fő pozitívuma, hogy a bevezetőt egy cirka 30 oldalas historiográfiai áttekintés helyettesíti, amely segítségével megismerhetjük azokat a személyeket, akik foglalkoztak Kárpátalja történetének különböző aspektusaival. Az általunk vizsgált időszak leírása az Ungvári Nemzeti Egyetem történelem tanszéke egykori professzorának, Ivan Hrancsák tollából származik. A „*Feudális viszonyok kialakulása és fejlődése (a IX–XV. sz.)*” fejezetcím alatt korszakunkról szólva ő úgy tudja, „a IX–X. században a Kárpátok mindkét oldalán fehér horvátok éltek, akiknek már erősített központjaik is voltak Ung, Munkács és Borsva néven.”³⁵

„Kárpátalja” IX–X. századi eseményei kapcsán megjegyzi, hogy az „Álmos vezette magyar törzsek betörése bonyolulttá tette a régióban kialakult helyzetet.” Elődeink „896-ban átkeltek a Kárpátokon, elfoglalták a Felső-Tiszavidéket, majd délre vonultak, a Dunántúl középső részére...”³⁶ Az átkelést követően a „magyarok a szlávok és vlachok erős ellenállásába ütköztek...”³⁷ „A honszerzés folyamata” a szerző szerint „tulajdonképpen csak a XI. században fejeződött be, mivel sokáig még állandó fővárosa sem volt a magyarságnak”, sőt „a XIII. századig még településeik sem”, „mint nyáron, úgy ősszel is sátrakban éltek.”³⁸

Úgy tudja, „a X. század végén és főleg a XI. századtól, a Kijevi Rusz meggyengülésének időszakától kezdték a magyar hercegek meghódítani a Tiszántúlt, Erdély és Szlovákia egy részét.”³⁹ Egész Kárpátalja meghódításának folyamata több mint száz évébe telt a magyar hűbéruraknak és csak a XII. századra sikerült teljesen hatalmuk alá vonni.

Az államalapításhoz kapcsolódó vármegyerendszer keletkezésének megértését a kötetben térkép segíti, amely „Kárpátontúl a XII–XV. században”⁴⁰ címen található itt. A szerző 4 helyi megyéről tud, s a térkép szerint Ung Nagyberezna-Ungvár-Csap sáv mentén „Csehszlovákiával”, Bereg délen „Magyarországgal”, Ugocsa és Máramaros pedig „Romániával” voltak határosak.

1994-ben jelent meg „*Nas kraj – nasa isztorija*” (A mi vidékünk – a mi történelmünk) címmel Jurij Mudra, ungvári középiskolai tanár, tanórákra bontott honismereti előadása 352 oldalon. A főleg 1944 utáni szakirodalom szintézise alapján elkészült kötetben, amely a régió múltját az őskortól 1993-ig tekinti át, a több mint 400 évet átfogó Árpád-kor kezdetét is jelentő nagy fontosságú eseménysorozatnak nincs külön előadása, erről „*Vidékünk a VIII–XIII. században*” című fejezetbe ágyazva olvashatunk.

A IX. század vége felé „tragikus” események következtek be: 896-ban „Kárpátontúlra betörték a Fekete-tenger melléki sztyeppékről a besenyők által kiszorított magyar törzsek...”⁴¹ – írja Jurij Mudra. Anonymusra hivatkozva úgy tudja, hogy a honfoglalók a Vereckei-hágón átkelve a „Latorca mentén leereszkedtek Munkácsig...”, majd megosztva erőiket két irányban vonultak tovább: egyik részük Ung és Zemplén, a másik a Tisza és a borsavai vár felé. „Szervezett ellenállással szinte sehol sem talál-

³⁴ Nariszi isztoriji..., 1993. i.m.: 1.

³⁵ Uo. 47.

³⁶ Uo. 48.

³⁷ Uo.

³⁸ Nariszi isztoriji..., 1993. i.m.: 49.

³⁹ Uo. 52.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ МУДРА Ю. І.: *Наш край — наша історія*. Ужгород, 1994. 20.

koztak. A helyi apró fejedelemségek, ahogy a népi elbeszélések tanúsítják, inkább a belviszályokkal voltak elfoglalva, mint a szülőföld sorsáért való aggodalommal. Ezért nem egyesültek, hogy együttesen álljanak ellen a hordának”.⁴² Árpád hadával szemben az első szervezett ellenállás, véleménye szerint csupán Ungvár környékén, „az utolsó fehér horvát fejedelem, Laborc” vezetésével bontakozott ki. A horda előrenyomulásával nem bírt a Szalán vezér katonái által védett borsovai vár sem, amelyet „ostrom alá fogva harmadnapra leromboltak”.⁴³ A különböző elbeszélésekből és legendakörökből azt is sikerült kihámozni, hogy a Laborc által birtokolt területet Pannóniának hívták, amelyet a következőképpen értelmezte: „**Pan On I Ja**”⁴⁴ – fordításban „**Úr Ó és Én Is**”.

Később azt is megtudhatjuk, hogy „a magyar horda”, miután felszámolta a várral megerősített ungvári és borzsavai fejedelmi központokat, tovább vonult, elhagyta „Kárpátalját”. Erre Jurij Mudra elmélete szerint két körülmény kényszerítette őket: mindenekelőtt nomád életmódjuk, korábbi szálláshelyükhöz hasonló élettér keresése, illetve a Kárpátok hegyei és erdői közé menekült helyi lakosság bosszújától való félelem. „Ezért ők (értsd: magyar hordák) elhagyták a Felső-Tisza vidékét és a Dunántúlra húzódtak, megsemmisítve a Morva Nagyfejedelemséget és Pannónia fejedelemségeit”.⁴⁵

A magyar betörésnek az ún. őslakosság sorsát meghatározó további következményei lettek. A fehér horvát törzseknek ugyanis az a része, amely „a Duna-melléki síkságon (a mai Magyarországon) élt, a magyar letelepedők teljes hatalma alá került és idővel asszimilálódott”. Mivel azonban „a magyarok főleg a Duna mentén koncentráálódtak „Kárpátalja” és „Kelet-Szlovákia” fehér horvát lakossága kikerült fennhatóságuk alól, s önállóan (autonómon), mint Ruszka Krajna fejlődött”.⁴⁶ Aztán valamilyen, az olvasó előtt ismeretlen oknál fogva az említett státuszban változás állt be, hiszen Mudra az általunk vizsgált kérdéskört végezetül a következőképpen foglalja össze: „Az elmondottakból kitűnik, hogy a fehér horvátok, akik Kárpáton túl (értsd: Kárpátalja) őslakói, abban a korban (X-XI. század kezdete) a kijevei fejedelmek félvazallusai voltak...”⁴⁷ Az óorosz állam — a Kijevei Rusz — növekvő hatalma pedig lehetővé tette számukra a „Kárpátok határai között a viszonylag szabadon (autonómon) való létezést, elkerülve olyan hűbéri szomszédállamok általi elnyelésüket, mint Cseh-, Lengyel- és Magyarország”.⁴⁸

Azt majd később tudjuk meg, a magyarok csupán a XI. század második felében, illetve a XIV. század elején jöttek vissza, hogy száz évre elfoglalják „Kárpátalját”. Mindezek előadásában a középiskolai tanár is a háromszáz évvel a szóban forgó események után keletkezett történelmi alkotás, Béla király ismeretlen jegyzője, P. mester — közismert nevén Anonymus — „Gesta Hungarorum” című művére, illetve a néphagyományra, valamint a Kárpátalján a szovjet érában kitermelt szakirodalomra támaszkodik.

A magyar államalapítás koráról az ungvári középiskolai tanár a továbbiakban úgy tájékoztatja az olvasót, hogy a honfoglalóknak nem volt könnyű megmaradni Közép-Európában. Azonban, mint írja, „ők tudták: ahhoz, hogy megőrizték az államiságot, le kell mondani a hatalmas térről, s a katonai és politikai hatalmat kisebb területen kell koncentrálni. Ennélfogva az államalapítással elfoglalt magyar királyok különös-

⁴² MUDRA, 1994. i.m.: 20-21.

⁴³ Uo. 21.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo. 22.

⁴⁶ Uo. 23.

⁴⁷ Uo. 24.

⁴⁸ Uo. 26.

képpen nem tartottak igényt a távoli kárpáti peremvidékre. Vidékünk (értsd: Kárpát-alja) így az újonnan létrejött Magyarország határain kívülre került”, s „elkülönülve (autonóm)” Ruszka Krajna néven létezik: „politikai viszonyt tart fenn a Kijevi Russzal — folytatja Jurij Mudra — és sajátos nyugati előőrse, amelyen keresztül az óoroszl fejedelmek kapcsolataikat érvényesítik Közép- és Nyugat-Európa, illetve a Balkán félsziget államaival”.⁴⁹ A Kijevi Rusz erejét azonban idővel a belviszályok megtörték, a X-XI. században fejedelemségekre, ún. „félállamokra” esett szét, földek váltak ki Kijev fennhatósága alól. A vaskos kötet szerzője ezzel összefüggésben úgy tudja, hogy a magyar királyok kihasználták a Kijevi Rusz szétagoltságát, „agressziójukat kiterjesztették a szóban forgó önálló tartományra is: „... keleten — a Tiszántúlt és Erdélyt, nyugaton — Szlovákiát” foglalták el. Az újonnan megszerzett földek a „Ruszka Marka” nevet kapták, ellenben Ruszka Krajna megmaradt a magyaroknak továbbra sem alárendelt, Kijev helyett immár a Halics-Volhíniai fejedelemség fennhatóságát élvező területnek. Azt is sikerült kinyomoznia, hogy ez utóbbi agresszió következtében létrejött terület-együttes élén a nép által „oroszl fejedeleml-nek titulált „fiatal magyar királyfi” állott.

Az államalapítás korával kapcsolatban megtudhatjuk, „I. István magyar király fia, András, Bölcs Jaroszlav kijevi fejedeleml udvarában nevelkedett és feleségül vette lányát, Anasztáziát. Amikor pedig magyar királlyá vált (1046-1061), a fiatal párral számos ruszljik (oroszl) is Magyarországra érkezett”.⁵⁰ Majd hozzáteszi, ezek a dinasztikus kapcsolatok adtak lehetőséget a kárpátaljai lakosoknak arra, hogy fenntartsák a Halics-Volhíniában élő rokonaikkal a kapcsolatot, illetve Magyarország fennhatósága alatt is viszonylag szabadon fejlődhettek, megőrizve etnográfiai különállásukat és elkerülve az intenzív magyarosítást.

1997-ben Dmitro Daniljuk, történész, historiográfus tollából megjelent egy monográfia,⁵¹ mely a régió szellemi életének fontos állomásait hivatott bemutatni életrajzi adatok segítségével. Az Ungvári Állami Egyetem gondozásában kiadott műben a szerző kiemeli, kik azok a vezetők, tudósok, kulturális, oktatásügyi és egyházi közéleti személyiségek, a legkorábbi időktől a XX. sz. elejéig, akik nagy hatással voltak a vidék szellemi fejlődésére, művét nekik szenteli.

A kárpátaljai szellemi élet első jelentős személyiségeinek Cirill és Metódot tartja a szerző, életművük ismertetésével kezdi könyvét. Kárpátalja ruszinjainak Cirill és Metód általi megkeresztelését a szerző szerint az bizonyítja, hogy, amikor a magyarok a IX. század végén erre a vidékre jöttek „már a pravoszláv szertartás volt itt elterjedve, s nemsokára ők is ezt vették át.”⁵² Másik bizonyítékát ennek abban látja, hogy a történettudomány nem ismer más, későbbi dátumot, amely a kereszténység felvételét jelölte volna Kárpátalja területén. Alább még azt is megtudhatjuk, hogy Cirill és Metód misszionáriusi tevékenységének, mellyel a „történeti Kárpátalján” meghonosították a pravoszláv keleti rítusú kereszténységet, hosszú távú következménye volt továbbá az, hogy hozzájárultak annak további terjedéséhez Kelet felé. Így pl. Nagy Volodimir kijevi nagyfejedeleml is hívott meg „Kárpátaljáról” térítő szerzeteseket, akikről feljegyezték, hogy „magyar vagy ugor ruszinok voltak, akik a Kárpátok túloldalán éltek és élnek, Magyarország észak-keleti részében, és már egy évszázada pravoszláv keresztény hívők voltak.”⁵³ Emellett a Nesztor féle krónikában, a Régmúlt Idők Krónikájában is feljegyzésre került, hogy Magyarországról jött térítő szerzetesek jártak a Kijevi Russzban.

⁴⁹ MUDRA, 1994. i.m.: 26.

⁵⁰ Uo. 27.

⁵¹ ДАНИЛЮК Дмитро: *Історія Закарпаття в біографіях і портретах(з давніх часів до початку XX. ст.)*. Ужгород, 1997.

⁵² DANILJUK, 1997. i.m.: 12.

⁵³ Uo. 14.

Laborc fejedelem alakja szintén helyet kapott a műben és itt találunk leírást a magyar honfoglalásról is. „Több évszázadra meghatározta a vidék sorsát a magyar törzsek bejövetele a Tisza-Dunai alföldre és Ung várának védelme Laborc fejedelem irányításával.” A szerző beszámol arról, hogy a III-V. századi nagy népvándorlási hullám során már több nép átvonult a területen Keletről Nyugatra, majd az I. évezred közepén lezajló migrációs folyamatok konszolidálták őket egységes népességgé. Ekkor volt a szlávok széttelepedése és a magyarok (ugorok) voltak az utolsó nép, akik Ázsiából Európába települtek. A magyarok első írásos forrásokban való megjelenését Biborbanszületett Konstantinhoz köti, idéz a császár művéből, a „türkök” és kazárok kapcsolatáról, Levédiáról és Etelközről. Majd Álmos vezért is megemlíti, aki „méltyőbb, okosabb, előrelátóbb és bátrabb volt Leveditől, vagyis alkalmasabb a hatalomra.”⁵⁴

A szerző objektívan, negatív jelzők nélkül írja le az élettérért a sztyeppéken folytatott állandó harcban meggyengült magyar törzsek nyugatra indulását szabad területek, új haza reményében. 893-ra úgy tudja elérték a magyarok egészen Pereszlav városát (Bulgária fővárosát), de visszafordultak, kiszorították a helyi népeket és letelepedtek Pannóniában. Letelepedésük keleti határait a Temes, Maros, Körös és a Tisza folyók jelentették.⁵⁵

Érdekes módon a 895. évet nem említi a szerző, hanem 2 forrást idéz még ide kapcsolódóan. Az elsőben ugyancsak Biborbanszületett Konstantin tudósít arról a „fontos eseményről a magyarok történetében, hogy felvették a keleti rítusú kereszténységet.” Később a kutatók azt is megállapították, hogy Bulcsú és Gyula fejedelmekről volt szó a forrásban. A másik forrás, amit idéz, Anonymus „Gesta Hungarorum”-ja, mely latin nyelven készült a XIII. században és 1747-ben adták ki először nyomtatásban. A legújabb kor magyar tudósai a szerző információi szerint bebizonyították, hogy a krónika 1242 után keletkezett IV. Béla Pós nevű írnoka által.⁵⁶

Anonymus Gestájának ukrán nyelvű fordítását 1910-ben Vaszil Hadzsega készítette el, ebből idéz a szerző Álmos és népe útra keléséről Szkítia földjéről, ami 884-ben volt, Kijeven való átvonulásukról, a Kárpátokon való átkelésről, a 40 napos pihenőről, Munkács névadásáról és az Ungi várért Laborccal folytatott küzdelemről.⁵⁷ Felsorolja azokat a szerzőket, akiket megihletett Laborc alakja és irodalmi műveket írtak róla, s ismerteti azokat a diskurzusokat, amelyek Anonymus gestájának forrásértékéről folytak, s elismeri, hogy vannak, akik Laborcot fiktív hősnek tartják.

A magyar honfoglalás és államalapítással kapcsolatosan a szerző azt a következtetést vonja le, hogy ez nem csak a kárpátaljai ruszinok további sorsa szempontjából volt meghatározó, hanem az európai politikai helyzetre is kihatással volt.⁵⁸ Amellett, hogy elismeri a szerző a magyar honfoglalás jelentőségét, azt a történetési diskurzust is ismerteti, mely arra keresi a választ, minek köszönhető, hogy a magyarok el tudták kerülni a nagy elődök – hunok, avarok – sorsát és meg tudtak maradni a Kárpát-medencében. A vita eredményét Hilferding művei nyomán így foglalja össze: „a magyarok rögtön, és mint kiderült teljesen önként és tudatosan korlátozták szállásterületüket a természetes határok nyújtotta kereteken belül, ahol széttelepedtek és valóban etnikai túlsúlyba kerültek a többi népekkel szemben”.⁵⁹

Majd az államalapítás jelentőségének hangsúlyozásával folytatja: fontos tényezőnek tartja a magyarok megtelepedésében, hogy a kalandozások befejezése után

⁵⁴ DANILJUK, 1997. i.m.:15.

⁵⁵ Uo. 16.

⁵⁶ Uo. 16.

⁵⁷ Uo. 16-19.

⁵⁸ Uo. 20.

⁵⁹ Uo. 21.

Árpád utódai hozzáálltak a kereszténység elterjesztésének és meghonosításának, minek köszönhetően betagozódtak az európai népek családjába. Hangsúlyozza az első magyar király, I. István (997-1038) okos politikáját, mellyel az államalkotás folyamatában ügyesen egyesítette a demokrácia és az erős központi hatalom elvét: területi-közigazgatási egységekre – vármegyékre osztotta fel az országot, amelyek jelentős önállósággal rendelkeztek, parlamentet választottak (Daniljuk ezt az intézményt *szejm*-nek nevezi!), bevezették a nádori tisztséget, mely közvetítő szerepet töltött be a *szejm* és a király között. Majd idéz a mű szerzője Monori István, a Magyar Köztársaság főkonzuljának 1993 augusztusában Ungváron elhangzott beszédéből is, mellyel egyetért abban, hogy „Szent István jól tudta, milyen nagy jelentősége van a szomszédokkal való baráti viszony kialakításának, a népek közötti kölcsönös tiszteletnek, együttműködésnek és egyenlőként folytatott párbeszédnek. A király arra tanított, hogy a magyar nép túlélésének alapját a más népekkel és országokkal való barátság képezi.”⁶⁰

A magyarok nagy nyelvi toleranciájának és vallási türelmességének hangsúlyozásával folytatja a szerző, és úgy tudja, nem csak hogy nem kényszerítették a többi népre a saját nyelvüket, de maguk is a latint vették át, mint semleges nyelvet. A magyar királyok vallási téren gyakorolt türelme abban nyilvánult meg, hogy a szerző szerint a pravoszláv (ortodox) hit egészen a XIV. századig túlsúlyban volt a katolicizmus felett, a „Magyar Ruszinok pedig egészen a független Magyarország fennállásáig megtarthatták pravoszláv hitüket, és csak az osztrák kormányzat nyomására kényszerítették őket az Unióra.”⁶¹

A szlavista tudósok között is sokáig vita tárgyát képezte a Magyar Állam kialakulásának és fennmaradásának kérdése. Egyesek rombolónak, mások békés jellegűnek minősítették annak módszerét. Daniljuk szerint minden jogalapot nélkülöz az a manapság is néha megjelenő koncepció a szakirodalomban, hogy a magyarok támadásai következtében hullott szét a Morva Nagyfejedelemség. Ennek ellenkezőjét már 1858-ban bebizonyította Jelagin, orosz történész, aki szerint már a magyarok megérkezése előtt a belső okok miatt bomlásnak indult az államalakulat.⁶² Majd egy másik XIX. századi orosz történetíró, Grot szavait idézi a szerző, aki szerint „a magyarok végeredményben kedvező hatást gyakoroltak a Duna menti szlávok helyzetére a IX. században, mivel hosszú időre meggátolták a Duna középső szakaszán a németek politikai, kulturális és egyéb térnyerését, ami valóban nagy és sorsdöntő veszélyt jelentett volna a nyugati szlávokra.”⁶³

A magyar törzsek megérkezése és letelepedése a Duna-Tisza völgyben olyan nyira fontos esemény volt európai viszonylatban is, hogy számos külföldi krónika tett említést róla. Például a Kijevi Rusz egyik legfontosabb középkori forrása, a Régmúlt Idők Krónikája, amely 898. évre datálja a magyarok bejövetelét a hegyeken túlról. A szerző több idézetet is citál a Nesztor-féle krónikából, hogy jellemezze a mai Kárpátalja helyzetét a X. század elején, majd megállapítja, hogy ez és más forrás is „egyértelműen leszögezi, hogy a történeti Kárpátalja a X. században a Kijevi Rusz érdekszférájába tartozott.” Minden neves XIX-XX. századi történész ezt a koncepciót vallja, pl. Mihajlo Hruszevszkij, akinek híres *Isztorija Ukrajini-Ruszi* c. művéből való a következő megállapítás: „...csak a XI. század második felétől foglalták el a magyar földesurak a vidéket. Ezért nevezték a Kárpátokat a Ruszban Magyar Hegyeknek már a XI. század végén - XII. század elején, politikai hovatartozásukra való tekintettel, míg a magyar Kézai Simon a XIII. században Orosz Hegyeknek („Ruthenorum alpes”) nevezi ezt a

⁶⁰ DANILJUK, 1997. i.m.: 21.

⁶¹ Uo. 21.

⁶² Uo. 22.

⁶³ Uo. 22.

földrajzi egységet, etnográfiai szempontból, vagy az is lehet, hogy a kárpátaljai, vagy halicsi Rusz területeire való tekintettel.”⁶⁴

Daniljuk szerint a külföldi forrásokban is Kárpátalját, mint a ruszinok birtokát említik. Ennek alátámasztására Konrád püspök feljegyzéseit említi, arról, hogy 1127-ben II. Istvánnal a ruszinok földjén „Marchia Ruthenorumban” találkozott.⁶⁵ Alább pedig arról is értesülhetünk, hogy Kárpátalja magyar földbirtokosok általi maghódítása több mint egy évszázadon át tartott és lényegében csak a XIV. század elején fejeződött be. Felsorolja a vármegyék létrehozásának dátumait, s ennek kapcsán megjegyzi, hogy még ekkor is lényegében Kárpátalja a Halics-Volhíniai fejedelemség hatalma, felügyelete alatt állt.⁶⁶

Lehoczky Tivadar munkásságának ismertetése során ismét előkerül a terület korai történetének problematikája. A régészettel is foglalkozó Lehoczky nézetét idézi a szerző arra vonatkozóan, hogy a történelmi Kárpátalja területét mikor népesíthették be a szlávok. Mivel szerinte is a szlávok voltak az első állandó lakosok a vidéken, és északról a Nyugati Kárpátok lábától a Duna bal partjáig húzódó területet lakták be a magyarok IX. századi bejövetele idején, Daniljuk szerint ezzel Lehoczky alátámasztotta elődei: Bazilovits, LutsKay és Duliskovics nézeteit a szlávok autochton jellegéről a történelmi Kárpátalja területén.⁶⁷ A Tisza és a Duna között szlávok éltek, azonban az általuk benépesített területek mely államalakulatokhoz tartoztak nehéz megállapítani, mivel egységes államuk nem volt.

Az első ruszin lakosokkal kapcsolatban Anonymus Gestájára hivatkozott Lehoczky is és azt a nézetet vallotta, hogy Bereg vármegye északkeleti lakatlan vidékein pásztorkodtak, és Halicsból származtak. Emellett már a honfoglalás során a halicsi fejedelmek két ezer íjászt és három ezer parasztot adtak a magyarok megsegítésére a Kárpátokon való átkeléshez, valamint Kijev környékéről is jöttek velük ruszinok és telepedtek le a mai Kárpátalján.⁶⁸

Következésképpen elmondható, hogy Daniljuk művében már nem minősíti negatív jelenségnek a magyar honfoglalást, de kiemeli a ruszinok autochton jellegét a vidéken.

A kronológiai elvet követve a következő ismertetésre szánt mű egy apa-fia szerzőpáros Sztepan Ivanovics Penyak és Pavlo Sztepanovics Penyak tollából való, címe: „*Isztorija Zakarpattja z najdavnyisih csasziv do prihodu uhorciv v Karpatszku ulohovinu*” (Kárpátalja története a legrégebbi időktől a magyarok Kárpát-medencébe való bejöveteléig). A honismereti kézikönyvként megjelölt, 1998-ban Ungváron napvilágot látott kiadvány, mint azt a címe is mutatja, a vidék korai történetével foglalkozik csupán, s a magyar honfoglalásig nyújt főként régészeti aspektusú információkat. Az 55 oldalas mű utolsó két fejezete érinti vizsgált témánkat, a honfoglalás és államalapítás ábrázolását, interpretálását.

A szerzők ismertetik a Kárpátok és a Duna közötti síkság szláv betelepüléséről zajló történészi vitákat, melyek közül leginkább a magyar tudósok által képviselt nézetet nem értenek egyet, mely szerint a magyarok Felső-Tisza vidékre érkezése előtt ez a terület lakatlan volt és a magyar királyok kezdték el „ruszin szlávokkal” betelepíteni a XII-XIV. században.⁶⁹

A régészeti és írásos forrásokra hivatkozva állítják a szerzők, hogy a Kárpát-

⁶⁴ DANILJUK, 1997. i.m.: 23.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo. 242-243.

⁶⁸ Uo. 243.

⁶⁹ ПЕНЯК С.І, ПЕНЯК П.С.: *Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців в Карпатську улоговину. Навчальний посібник з краєзнавства. Ужгород, 1998. 32.*

medencét a prágai és penykovói kultúrához tartozó szlávok népesítették be. A Dnyeper, Felső-Visztula és Tisza között kifejlődő prágai kultúrát a keleti szlávok alapjának tartják, mivel a Felső-Tisza vidéket – úgy vélik – a prágai kultúra hordozói népesítették be az V-VII. században, így a VIII-IX. században már keleti szláv népesség lakta be.⁷⁰

A szerzőpáros azt a kérdést is fontosnak tartja, vajon a Felső-Tisza vidék, beleértve Kárpátalját is, melyik korabeli szláv kora-feudális állam részét képezte: az első Bolgár Cárság vagy a Morva Nagyfejedelemség. Itt is hangsúlyozzák, hogy többféle elmélet létezik. A cseh és szlovák történészek a morva elméletet vallják. A magyar történészek viszont, főként a Gesta Hungarorumra hivatkozva, a bolgár cársághoz tartozást fogadják el. A szerzők szerint ez utóbbit több más forrás és nyelvészeti elemzések is alátámasztanak: toponímiai és név etimológiai érveket egyaránt példaként hoznak. Mindezek alapján a szerzők kijelentik, hogy a XX. század 20-30-as éveinek magyar historiográfiai koncepcióját, mely szerint nem volt szláv államiság a magyar honfoglalás előtt ezen a vidéken, teljes mértékben el kell vetni.⁷¹

Arra is felhívják a figyelmet, hogy téves az állítás, mely szerint az új magyar állam berendezkedése nyugat európai minták szerint szerveződött. Az Árpád-háziak kora-feudális állama a bolgár mintákat követte, tőlük kölcsönözték a megyeszervezetet, jogrendszert, amelyekkel a Kárpát-medencében ismerkedtek meg.⁷²

A magyar honfoglalást 896-ra datálják, elismerően szólnak az ugorok azt megelőző másfél ezer éves etnogezisééről, hősies múltjáról. Ismertetik az ősmagyarok történetének fontosabb állomásait, úgy vélik a hunokkal jöttek át az ugorok az Urál európai felére és telepedtek le a Volga, Káma és Bjelaja folyók között. Ezt a „legendás földet „Magna Hungáriának” nevezték, melyet a XIII. században a domonkos Juliánusz barát is megtalált”.⁷³ A korábban ismertetett munkáktól eltérően sok adatot találhatunk még a műben a magyarok sztyepppei vándorlásairól, nyugatra vonulásuk körülményeiről, első írásos említésükről, valamint szálláshelyeikről: Levédiáról és Etelközről.

A szerzők objektív képet festenek a honfoglalás folyamatáról, ők is ismertetik a Régmúlt Idők Krónikája és a Gesta Hungarorum tudósításait a korabeli eseményekről, sőt a magyar történeti gyakorlatra hivatkozva felhívják a figyelmet, hogy Anonymus művét kritikával kell kezelni, mert sok benne az anakronizmus és fikció.⁷⁴ A Kijeven és más keleti szláv területen keresztül békésen áthaladt magyar törzsek fő része a Vereckei hágón keresztül kelt át a Kárpátokon, a Tisza-Dunai medence sztyeppéi irányába vette útját. Kezdetben a Kárpát-medence keleti részét népesítették be: a Tisza alsó és középső folyásának vidékét, a Szamos baloldalát, a Maros és Körös vidékét, majd később nyugati irányba is kiterjesztették fennhatóságukat, a Dunántúlra. Ezt a IX. sz. végétől X. sz. elejéig tartó időszakot a magyar nép történetében a „honfoglalás korának” szokták nevezni. A történészek körében több koncepció is ismert a honfoglalás lehetséges útirányaira vonatkozóan, így a szerzők felsorolják azokat a régészeti emlékeket, amelyek az ismertetett útvonalat támasztják alá.⁷⁵

A kiadvány utolsó fejezete: *Zakarpatya – pivdenno-zahidne porubizsja Kijivszkoji Ruszi* (Kárpátontúl – a Kijevi Rusz délnyugati végvidéke), melyben, mint azt a címe is mutatja, a szerzők azt próbálják bizonyítani, hogy a vidék a IX. század végén XI. század elején a Kijevi Rusz részét képezte. „A magyar törzsek betörése a Kárpát-medencébe valamint I. István koronázása és államalapítása között egy évszázad

⁷⁰ PENYAK SZ.I., PENYAK P. SZ., 1998. i.m.: 33-34.

⁷¹ Uo. 35-36.

⁷² Uo. 36-37.

⁷³ Uo. 39.

⁷⁴ Uo. 40-41. Anonymus-al kapcsolatosan tényként állítják, hogy a sokáig ismeretlen ímokról már tudni, hogy ő Péter győri püspök és III. Béla jegyzője.

⁷⁵ Uo. 41.

telt el. Ez idő alatt a magyar törzsek széttelepedtek az egykori római települések, szláv-bolgár városok és erődítésekkel és árkokkal körül vett központok mellett. A magyarok elsősorban a Kárpát-medence sztyeppés síksági részét foglalták el, hogy folytatni tudják a hagyományos állattenyésztő-földművelő életmódjukat. A hét törzs mindegyike törzsi jelvényével jelölte meg az általa művelés alá vont mezőket és legelőket. Ezeket irtásokkal (gyepű vonalakkal) és őrhelyekkel erősítették meg, melyek nyomait a mai toponímiákban is felfedezhetjük. Ezek alapján próbálták a történészek megállapítani a magyar állam XI. századi határait. A gyepük mögötti területek már nem tartoztak a kora-feudális magyar államhoz, ilyen terület volt a X. században Kárpátalja is.⁷⁶

I. István uralkodásától kezdődően a magyar állam határai fokozatosan kiterjedtek északra, a Kárpát-gerinc vízválasztójáig. Az első és második gyepűvonal közötti területeket a magyar királyok a XI-XII. században kezdték el adományozni az előkelőségeknek. Vagyis a szerzők szerint a X. században Kárpátalja még nem a magyar, hanem a kijeji állam része volt, és csak a XII. századra fokozatosan foglalták el a magyar királyok, melynek véleményük szerint bizonyítéka, pl. a Régmúlt Idők Krónikájának tudósítása, ahol az Észak-keleti Kárpátokat „Magyar Hegynek” nevezik.⁷⁷

Láthatjuk tehát, hogy az idő előrehaladtával a művek színvonala, objektivitása és tényanyag tartalma javulni látszik, de az ütközőpontot jelentő kérdéshez érve ismét az ún. védhatalmi nacionalizmus elve érvényesül.

Dmitro Daniljuk *„Istorična nauka na Zakarpattji (kinec XVIII - persa polovina XX. stotlitta)”* (A történelemtudomány Kárpátalján (a XVIII. század végétől a XX. század első feléig)) című műve 1999-ben jelent meg Ungváron Ukrajna Oktatásügyi Minisztériuma, az Ungvári Nemzeti Egyetem és a Kárpátaljai Honismereti Tudományos és Kutatóintézet gondozásában.⁷⁸ A mű 345 oldalon foglalja össze a vidék történetírásának megszületését, fejlődési folyamatait a XVIII. század végétől a XX. század közepéig terjedő időszakban. A szerző művében számba vette és elemezte a kárpátaljai történelemtudomány óriási, eddig feltáratlan hagyatékát, ill. megvilágította a régió történeti koncepciójának lényegét. Daniljuk öt fejezetben tárgyalja a korszak történetírásának történetét, amit a téma historiográfiai áttekintése vezet be.

A szerző elemzései által betekintést nyerhetünk a korábbi, XIX-XX. századi helytörténeti munkák oldalain milyen kép rajzolódott ki vizsgált korszakunkról.

A XIX. századi, a romantika és az éledő nemzeti mozgalom hatása alatt kialakult történetírás koncepcióinak felelevenítésével segítséget nyújt a szerző számunkra annak felismerésében, hogy az 1991 utáni helyi tudományosság mennyi újat tett hozzá a manapság is közkézen forgó elméletekhez, művekhez. Például, Anatolij Kralickij foglalkozott elsőként Laborc herceg történelmi alakjával az 1863-ban *„Knjaz Laborec”* (Laborc herceg) című történelmi elbeszélésben. Ebben a műben ő tért ki a Pannónia szó etimológiájára, amit ő „Pan-On-i-Ja”⁷⁹, vagyis „Úr Ő És Én Is” mozaikszóként magyarázott, és amit később számos magukat „tudományos”-nak minősítő tanulmányban is átvessznek.⁷⁹ Szintén Kralickij használta írásaiban elsőként etnonimként az „ukrán” és Ungvár szláv változatát, az „Uzshorod” szót. Konkrétan az ukránok és a ruszinok között Kralickij mutatott ki genetikai egységet, illetve azonosította, egybemosta a „ruszin” és „ukrán” etnikai neveket. Anatolij Kralickijról azt is megtudhatjuk, hogy nagyon tisztelte a szomszédos nem szláv népeket, különösképpen a magyarokat.

Ioanikij Basilovits: *„Brevis notitia...”* c. művét elemezve Daniljuk elmondja,

⁷⁶ PENYAK SZ.I., PENYAK P. SZ., 1998. i.m.: 42.

⁷⁷ Uo. 44.

⁷⁸ ДАНИЛЮК Дмитро: *Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII – перша половина XX. століття)*. Ужгород, 1999.

⁷⁹ Uo. 177.

hogy a vaskos mű 5. fejezetében a szerző Kárpátalja és egész Pannónia betelepülését vizsgálta. „A ruszjikij nép is Magyarországra jött és a fegyverek erejével helyezte szét településeit a vidéken, s nem először jöttek be 886-ban a magyarokkal együtt, akiknek 7 vezére volt: Álmos, Előd, Kond, Ond, Tas, Huba és Töhötöm, és akikkel esküvel, mint egy törzs, szövetségre léptek és a királyi előljárók sorába is beletartoztak, de valójában ők (a szlávok) már korábban benépesítették ezt a vidéket, mivel még Attila királlyal jöttek be ide.”⁸⁰

Ivan Orlay Kárpátaljával kapcsolatos írásairól azt mondja Daniljuk, hogy elsőként vonatkoznak ezek a kutatások a Kijevi Rusz és Magyarország eseményeivel a IX-XVIII. században. Ósláv és magyar krónikák alapján írja le Orlay az Álmos vezette magyar törzsek átvonulását Ázsiából Pannóniába a IX. sz. végén és a Magyar állam megalapítását. Hangsúlyozza a vándorlás békés jellegét, így a helyi lakosság is szívélyesen fogadta őket. Vándorlásuk során, a magyar törzsek megálltak a Kijev melletti hegyeknél, ahol szintén barátságosan fogadták őket, és az orosz emberek hívták fel a figyelmüket Pannónia földjének gazdagságára. Tanácsukat megfogadva a magyarok útra keltek, melyhez az orosz előkelők kíséretet is adtak melléjük, azok köréből, akik szerettek volna szerencsét próbálni. Különböző hágókon át keltek át a Kárpátokon és kijutottak a Tisza-Dunai alföldre. Ekkor meghalt Álmos, és a magyarok fiát, Árpádot választották vezérüknek, aki a barátság zálogául feleségül vette az egyik orosz fejedelem lányát.”⁸¹

A historiográfiai munka szerzője elemzés alá veti Jurij Venelin-Huca helytörténeti munkáját is, melyben a magyar törzsek Pannóniába érkezése mellett kitér etnikai hovatarozásukra is: „A magyarok (vengerci, vagy ahogy magukat nevezik madjari) egy mongol eredetű nép, amelyet ősi Buharai lakhelyéről kiszorítottak a szomszéd törzsek, felszedték sátraikat és útra keltek a Kaszpi-tengeren túlról a Volga felső folyásához”. Venelin elismeri, hogy nem tudja, honnan szereztek a magyarok tudomást Pannóniáról, de rámutat az áttelepedés egyik okára. Véleménye szerint, „a szomszédok által földjeikről elűzött magyarok kénytelenek voltak útnak indulni”. A törzsek egy része a Finn öböl felé vette az irányt, a másik Kijev felé, és „együttműködve az oroszok sokaságával átkeltek a Kárpátok hegyein Pannóniába”. Daniljuk szerint a szerző helyesen emeli ki, hogy a „magyarok bejövetele előtt már számos szláv törzs birtokolta a vidéket”, például a „Tisza és Duna közötti területen a bolgár fejedelmek”. Sajnos, mint Ivan Orlay, ő sem tudta megállapítani a helyi szlávok etnikai hovatarozását, és ideérkezésük idejéről is azt mondja, „nem lehet pontosan megállapítani, mert nem egyszerre, különböző időkben keltek át a Kárpátokon”. Jurij Venelin és Orlay állítását, miszerint a „ruszjki”-k (szlávok) először a magyarokkal együtt érkeztek Pannóniába – tévesnek ítéli. Azonban azt helyesnek minősíti, hogy a magyarok jó barátságban éltek a ruszjikik-kal, sőt még közeli, házassági kapcsolatokat is létesítettek, átvették az életmódot, a társadalmi berendezkedés szervezeti formáit. A legnagyobb bizonyítéka a helyi lakosság befolyásának a magyarokra, a magyar nyelvben nyilvánul meg, mivel főként a gazdálkodással kapcsolatos használati tárgyak megnevezésére átvették a szláv szavakat.”⁸²

Olexandr Duhnovics szellemi hagyatékának is óriási jelentőséget tulajdonít a szerző, mivel a ruszin nemzet „ébresztőjeként” tartják számon. Történelmi írásai közül a „*Magyar ruszinok rövid története*” emelhető ki, melyben a Kárpátok két oldalán élő ruszinok etnikai egységét tárgyalta. Ismerte az elődök „Kárpátaljára” vonatkozó írásait. Dicséri Nesztor krónikást, amiért nem hagyta ki a XII. századi krónikából Kárpátalját, mivel úgy tudja, „ma is ez az egyetlen írásos forrás, mely tanúsítja, hogy Kárpátalját

⁸⁰ DANILJUK, 1999. i.m.: 64.

⁸¹ Uo. 73-75.

⁸² Uo. 106.

már a IX. században szlávok lakták, akiknek nagy szerepe volt a X. századi belpolitikai viszonyokban”.⁸³ Duhnovics művének értékelésekor fontosnak tartja a szerző azt a megállapítást, hogy a kárpát-országi nép autochton és a keleti szláv törzsekhez tartozott. Magyarországon különböző etnonímekkel illetik őket, a legelterjedtebbek a „ruszki”, „ruszin”, és „rutén”. A magyar törzsek Pannóniába érkezésének (IX. sz. vége) tárgyalásakor – Venelinhez hasonlóan – Duhnovics is a szlávok kulturális hatását emeli ki a magyarokra, ami abból látszik, hogy a magyar nyelvben nagyon sok a szlávoktól átvett szó, kifejezés és az állami irányítás jellege. A történetíró arra is kísérletet tett, hogy kiderítse Magyarország elnevezésének eredetét: hogy alakult ki az Ugria, Magyarország (Uhorcsina) és Hungaria elnevezések, de Daniljuk szerint sem helyes megállapításra jutott, mivel azt állította, hogy az „a kijevi fejedelem Igor nevéből jött létre.”[!]”⁸⁴

Azt viszont már Duhnovics helyes megállapításának véli Daniljuk, hogy „Kárpátalja lakossága kezdetben független volt a magyar földesuraktól, királyságuknak a peremén éltek, és innen kapták a „krajniki”(szélsők, szélek lakói) elnevezést is, és csak néhány századdal később kerültek függőségbe tőlük. Ennek alátámasztására Katona István művéből emelt ki egy oklevelet, amelyben az áll, hogy még a XIII. század végén Bereg vármegyében a halicsi fejedelem Georgij nevű helytartója irányította a térséget.”⁸⁵ Továbbá úgy tudja a szerző, hogy erre az oklevélre hivatkoznak a későbbi Kárpátalja-kutatók is, bár kevesen tudják, hogy az ukrán historiográfiába elsőként Duhnovics vezette be ezt a forrást.⁸⁶

Jelentősnek véli a szerző Duhnovics művének 5. fejezetét „A magyar-országi sorsának változása és elnyomásuk”. Ebben Duhnovics azt fejtette ki, hogy a nép politikai helyzete és jogi élete István Gizellával, a bajor Henrik király lányával kötött házassága után hirtelen megromlott, mivel az arával „rengeteg latin szertartású német pap érkezett az országba, akik gyorsan nekiláttak a keleti szertartás elpusztításának Magyarországon és Kárpátalján”. Majd tovább megy a szerző, és azt is pozitívumként hangsúlyozza, hogy Duhnovics szerint a „katolikus” térítés felkeléseket váltott ki a pravoszláv keresztények körében. Duhnovics kritizálta a magyar történetírást, amiért úgy állították be ezeket a felkeléseket, mint a pogánysághoz való visszatérés törekvését, ami szerint nem igaz, hiszen, „ha az lett volna a felkelés oka, akkor a megvakított Vladiszlav (Vazul) és fiai András és Béla nem Oroszországba (Rosszija) menekültek volna. Ha a latin szertartású vallás követői lettek volna, akkor nyilvánvalóan Németországba vagy még inkább Rómába mentek volna oltalmat keresni”. Daniljuk szerint Duhnovics helyesen látta, hogy a katolicizmus előretörése a pravoszláv egyház likvidálásához vezetett, ami abban az időben a ruszin népesség létezését is fenyegette.⁸⁷

Adolf Dobrjanszkij munkásságának ismertetésekor is előjön ugyanez a felfogás: a kárpátaljai ruszinok a magyarok érkezésénél hamarabb letelepedtek a vidéken, és Magyarországhoz tartozásuk első éveiben széles körű autonómiával rendelkeztek... Majd országgyűlési beszédeiből is idéz: „A ruszin nép már akkor itt élt, amikor a magyarok a IX. században messze földről megérkeztek ide; de a magyarokkal is érkeztek orosz népek a kijevi fejedelemségből, és mivel ez a bátor, magyar földön őshonos népet nagyon tisztelték, a cároktól olyan önkormányzatot kaptak, hogy püspökeiknek és vajdáiknak kellett csak engedelmességni, a fővárosnak nem”.⁸⁸ Politikai nézeteit élete alkonyán Dobrjanszkij tudományos művekkel is igazolni akarta, így a „*O zapadnih*

⁸³ DANILJUK, 1999. i.m.: 145.

⁸⁴ Uo. 147.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo. 148.

⁸⁷ Uo. 148.

⁸⁸ Uo. 165.

granyicah Podkarpatszkoy Ruszi szo vremjon szv. Volodimira” (Podkarpatszka Rusz nyugati határaitól Szent Volodimir idejétől kezdve) c. tanulmányában mely 1880-ban jelent meg, azt próbálja bizonyítani, hogy a „történelmi Kárpátalja területei” a Kijevi Rusz befolyási övezetében voltak.⁸⁹

A mű szemlélete hasonlít az 1997-es évi kiadványéhoz, részletesebb historiográfiai elemzéseket tartalmaz, több tényanyagot közöl a magyar történelem kiemelt eseményére vonatkozóan is, viszont azok egy része továbbra sem mentes az új politikai helyzet adta elvárásoktól.

Fontos előrelépést mutat egy tudományterület fejlettségi szintjében az enciklopédikus jellegű kiadványok megjelenése. Az 1991-es függetlenedés és a kommunista rendszer szétesése következtében több ilyen jellegű kiadvány látott napvilágot.⁹⁰

Ilyen mű az USA-ban élő Ivan Pop által szerkesztett kötet, *Enciklopedyija Podkarpatszkoy Ruszi* (Podkarpatszka Rusz Enciklopédiája).⁹¹ Már a szerző előszavából kitűnik, hogy az elmúlt 20 évben fellángolt ruszin-ukrán identifikációs vitában a mű alkotója a ruszin álláspontot képviseli, már a címben is a Podkarpatszka Rusz megnevezést használja a vidékre vonatkozóan.

A régió történeti áttekintése során említést tesz a szerző arról, hogy a vidék nyugati részében élő „protoruszin” szláv lakosság a IX. század második felében a Morva Nagyfejedelemség politikai és kulturális befolyási övezetébe tartozott, mivel Szvatopluk (871-894) idején a fehér horvátok „állama” behódolt neki. „... A vidék délnyugati része a Bolgár Császárság fennhatósága alatt volt, ez a politikai széttagoltság gátolta a déli Kárpátok szlávjai körében az államalkotást, aminek lehetősége végleg meg is szűnt az „ugor (magyar) törzsek Közép-Európába érkezése miatt 896-898 között, akik szétverték a Morva Nagyfejedelemséget és fokozatosan ellenőrzésük alá vonták a Duna mellékét és a Tisza völgyét.”⁹² Anonymus XII. századi krónikást is megemlíti a kötet, aki feljegyezte Ungograd (Ungvár) fejedelmét, Laborcot, akit a Szvirszava (ma már Laborec folyó Szlovákiában) mellett ölték meg.

A X. századra vonatkozóan megtudhatjuk, hogy ezt az évszázadot a keleti szlávok államának, a Kijevi Rusznak és a magyar államnak a formálódása jellemezte. Az ugor vagy magyar fejedelmek nyugati irányban terjeszkedtek. A Halics-Volhíniai fejedelmek egyrészt a kijevi trónra formáltak igényt, másrészt külpolitikai összeütközésbe kerültek Lengyelországgal és a Magyar Királysággal. Az utóbbival az ellentét oka a Kárpátok hágóinak és vidékének felügyeletéért folytatott harc, ami egyébként a halicsi politikának is állandó eleme lett. A harc változó sikerrel zajlott, de a halicsi fejedelmek nem tudták kiépíteni hatalmukat a Kárpátok nyugati oldalán, mivel nagyobb erejük a központi kijevi trón, a saját belharcaik és a fejedelemség létezésének utolsó szakaszában Lengyelország ellen volt lekötve.⁹³

A szerző cáfolja azt a legendát, ami a vidék Kijevi Ruszhoz tartozását vallja. Ez a legenda szerinte a XIX. század közepén jelent meg a ruszin nemzeti újjászületési mozgalom kezdetén, de rögzülését a szovjet historiográfia alapozta meg a sztálini kommunista rendszer megrendelésére, hogy igazolják Podkarpatszka Rusz 1944. évi

⁸⁹ DANILJUK, 1999. i.m.: 168.

⁹⁰ Реабілітовані історією, 1995; Митці Закарпаття (Ред. БЕЦА В.), 1994; Закарпатське Угорськомовне Наукове Товариство. Біографічний довідник. Ужгород, 1994; ХЛАНТА І.: Література Закарпаття ХХ століття, 1995; ДАНИЛЮК Д.: Історія Закарпаття в біографіях і портретах, 1997; Педагоги-науковці (Ред. ТУРЯНИЦЯ В.), Ч.1., 1997; БЕЛЕНЬ М.: Карпатська Україна у портретах, 1998; ПАВЛЕНКО Г. В.: Діячі історії, науки і культури Закарпаття, 1998.

⁹¹ ПОП Іван: *Енциклопедія Подкарпатської Русі*. Ужгород, издательство В. Падяка, 2001.

⁹² Уо. 24.

⁹³ Уо. 24.

annektálását a Szovjetunió által.⁹⁴ A fentiekből következik, hogy a kijevi fejedelmek főként délkeleti orientációt folytattak. A Kárpátok vidéke, nyugatra tőlük nem tartozott érdeklődési körükhöz. Minden erőfeszítésüket latba vetve a legenda kitalálói és modern, immár ukrán követői, nem találtak az óorosz krónikákban említést a Kárpátokon túli területekről. A Régmúlt Idők Krónikájában a fehér horvátok ugyan említve vannak, de nem lehet lokalizálni pontosan hol éltek. Volodimir fejedelem 992. évi hadjárata a fellázadt fehér horvátok ellen semmiképp sem lehetett a Kárpátok nyugati oldalára vezetett akció. Az általa meghódított „fehér horvátok” minden valószínűség szerint a Dnyeszter felső folyásának vidékén élhettek.⁹⁵

Alább a szerző még számos érvet és cáfolatot hoz fel az ellen, miért nem lehetnek a Kijevi Rusz „fehér horvát” törzse a Kárpátok nyugati lejtőin élő fehér horvátok, s végeredményben azt konstatálja, hogy a XI-XII. századtól a XIV. századig a Kárpátok átjárhatatlan rengetege senki földjének tekinthető, ezért nevezték „terra indagine” (gyepű), a lengyel-magyar-kijevi rusz határ vidékén.⁹⁶

Az államalapítás korával kapcsolatosan megtudhatjuk, hogy a X. században új politikai tényező jelent meg Közép-Európában, a Magyar Királyság. A század második felétől gyakorlatilag befejeződtek a magyar seregek rabló hadjáratai, egyrészt a nyugat-európai uralkodók megtanultak védekezni ellenük, egy sor vereséget mértek rájuk (Lech, 955); a másik tényező pedig, hogy a magyar társadalomban új vezetőréteg került hatalomra, amely már nem elégedett meg a szomszédok kirablásából származó javakkal, hanem elfogadta az egységes államszervezetet és irányítást. Következésképpen a X. század 70-90-es éveiben létrejött a kora feudális magyar állam, amely törekedett a Duna-menti síkság és a Kárpátok előhegyeinek birtoklására.⁹⁷

A magyar állam létrejötté a szerző szerint egy egyedülálló eurázsiai jelenségnek tekinthető, mivel azelőtt egyetlen Ázsiából jött nomád egység (szkíták, hunok, avarok), akik megfordultak a Duna-medencében nem tudtak megmaradni és átalakulni európai társadalommá. Ezt csak a magyarok tudták megvalósítani.⁹⁸

A 431 oldalas és több száz szócikket tartalmazó kötet életrajzi és enciklopédikus részében a honfoglalás és államalapítás korszakának neves alakjai közül ott találjuk Árpádot, aki a magyarok első választott fejedelme, az etelközi tartózkodás idején választották a IX. sz. végén. Megválasztása a katonai demokráciából az elő-államiságba való átmenet jele volt. A magyar törzsek a besenyők nyomására Árpád vezetésével vonultak nyugatra, Pannóniába, ahol elkezdődött a Magyar Királyság története.⁹⁹ Adatokat találhatunk továbbá az Árpád-házi királyokról, akik „a XI-XII. században meghódították Szlovákiát, Podkarpatszka Ruszt, Erdélyt, Horvátországot, vármegyék-re osztották az országot.”¹⁰⁰ Magyarazza a vármegye fogalmát. A Vereckei hágóval kapcsolatosan leírja: „...történeti megnevezése Orosz kapu,... Halics és Podkarpatszka Rusz határán található, ...ezen keresztül jöttek be az ugor (magyar) törzsek Árpád vezetésével 896-898 között...”¹⁰¹

Anonymus és a Gesta Hungarorum-mában szereplő Laborc szintén helyet kapnak a műben. A Kárpátalján elterjedt marxista, majd ukrán-nacionalista koncepcióval szemben, a szerző legenda-alaknak nevezi, s leírja, hogy Laborc fejedelem népszerűségét a XIX. századi romantikus íróknak, Noszaka-Nezabudovnak és Kralickijnek

⁹⁴ POP, 2001. i.m.: 24-25.

⁹⁵ Uo. 25.

⁹⁶ Uo. 25.

⁹⁷ Uo. 26.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Uo. 79.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Uo. 113.

köszönheti. Egyetért a pozitivistá történetírókkal (pl. Petrovval), akik szerint Laborc fejedelem nem létezett és Anonymus elbeszélése csak a középkori folklórművek egyikeként tekinthető.¹⁰²

Az újabb kiadványok sorából kiemelhetünk egy 2008-ban megjelent művet, melyet egy apa-fia szerzőpáros készített „*Isztorija reszpubliki Podkarpatszkaja Rusz*” (Podkarpatska Rusz köztársaság története) címmel. Az 560 oldalas orosz nyelvű kötet szerzői előszavában a nem történész végzettségű szerzők előrebocsátják, hogy az egyetemes gyakorlatban „a történelemtudomány fejlődése abban rejlik, hogy minél mélyebben és teljesebben feltárja a múltat. A Szovjetunióban azonban a történelemtudományt a kommunista párt ideológiai kiszolgáló eszközévé tették, mivel a hatalmuk alatt álló történészek azt az utasítást kapták, írják át a keleti szlávok történelmét úgy, hogy az a pártvezéreknek megfeleljen.”¹⁰³ Majd így folytatják: „sajnos, a független Ukrajna napjaink tudós történészeinek többsége, akik a szovjet érához szoktak, nem tudnak felhagyni a kommunista dogmákkal, hazugsággal, a történelem elferdítésével. Mások azzal magyarázzák torzításait, hogy a történelem tanítása jelenti a hazafias nevelés fő forrását. Így a következő államhatalom megrendelésére már Ukrajna történetét hamisítják a „nemes cél érdekében”, ezáltal kreálva az ukrán nép számára olyan történelmi emlékeket, melyek nem felelnek meg a valóságnak, de egyeznek a megrendelő céljaival és érdekeivel. Megcáfolva a szovjet rendszer sikereit a mitikus kommunizmus-építésben, az ukrán áltörténészek az ukrán hatalompárt sikereit dicsérik.”¹⁰⁴

Ilyen nagy szavakkal indítanak a mű címéből is kiszűrhetően ruszin-érzelmű szerzők, kritizálva a jelenkor ukrán történészeit, akiket nyilvánvalóan ellenfeleknek (netán ellenségeknek) tekintenek a már több évtized óta tartó ruszin-ukrán identifikációs vitában.

A magyarok első említésével már az I. fejezetben találkozunk, melynek címe: Morva Nagyfejedelemség – a szlávok első országa. Innen megtudhatjuk, hogy a „majdani Ukrajna területén nomadizáló számos ugor (magyar) törzs 898-ban átköltözött a Morva Nagyfejedelemség területére. Az ugor törzsszövetség és a Morvaország közötti szövetséges kapcsolatok a germánok hatására, valamint a magyar csapatok betörései miatt, megszakadtak. A nomád ugorok lovasságának gyorsasága és hirtelen rajtaütései nyilvánvaló előnyt jelentettek a Morva Nagyfejedelemség letelepedett életmódot folytató szlávjaival szemben. Az ugorok megsemmisítő csapást mértek II. Mojmir hadseregére, melynek következtében az első szláv állam 907-ben megszűnt létezni.”¹⁰⁵

Később a honfoglalás előzményeiről is találunk néhány utalást. Az adatokat Oleg fejedelem Kijev elfoglalása körülményei kapcsán jegyzi meg, mivel Oleget a keleti szláv törzsek Rusz Földjeinek egyesítésében az ugorok akadályozták, akik a besenyők nyomására a Kazár Kaganátus északi része felé vándoroltak és 897-ben letáboroztak a Kijev melletti domboknál. Aztán, mint azt a „A magyarok cselekedetei” című magyar krónika tudósítja „Álmos vezér és társai, elfogadva a ruszok tanácsát, békét kötöttek velük, elfogadták a hatalmukat féltő orosz fejedelmektől fiaikat fogolyként és sok ajándékot is”. A Rusz fejedelmei két ezer katonát és három ezer parasztot is a magyaroknak ajándékoztak, hogy segítsék átkelésüket a Kárpátokon.¹⁰⁶

A keleti szlávok megkeresztelésében aktív szerepet vállaltak a Morva Nagyfejedelemségből érkezett fehér horvátok, akiket Cirill és Metód oktatott ki papnak. A

¹⁰² POP, 2001. i.m.: 230.

¹⁰³ ГОДЬМАШ Петр, ГОДЬМАШ Сергій: *История республики Подкарпатская Русь*. Ужгород, 2008. 5.

¹⁰⁴ HAGYMAS, HAGYMAS, 2008. i.m.: 6.

¹⁰⁵ Uo. 20.

¹⁰⁶ Uo. 28.

szerzők egy 1907-ben kiadott műre hivatkoznak: J. Holubovszkij „Isztorija russzkoj cerkvi”, melyben az áll, hogy a kereszténység terjesztésére Volodimir fejedelem „magyar vagy ugor ruszinokat hívott, akik a Kárpátok túloldalán, Észak-kelet Magyarországon éltek és élnek ma is.” Majd alább hozzátesszik, hogy Kijevben ezeket a fehér horvátokat Ugrinoknak nevezték, mert Ugrija-ból (Vengrija-ból) érkeztek.¹⁰⁷

A következő fejezet nagy részletességgel számol be a magyarok honfoglalásáról és az államalapításról, melyhez az elődök mintáit követve főként a Régmúlt Idők Krónikája és Anonymus gestájának szövegét használták fel. Az előző fejezetekhez hasonlóan megismétlik, hogy a besenyő támadás hatására a magyar törzsek egy része Pannóniába ment, a másik rész pedig továbbra is a kazárok területein nomadizált, majd megállt Kijev mellett. Az Orosz Föld fejedelmeivel megállapodva Kazáriából az ugorok hét törzse, nagy nehézségek árán átkelt a Kárpátokon és szintén beköltözött Pannóniába. A Régmúlt Idők Krónikájában erről ezt írta le a krónikás: „Keletről jöve, átkeltek a magas hegyeken, melyeket Magyar Hegyeknek neveztek el, és felvették a harcot az ott élő oláhokkal és szlávokkal... Később elűzték az oláhokat, megörökölték a földet és a szlávok mellé telepedtek, meghódítatva őket; azóta hívják a földet Magyar Földnek.”¹⁰⁸

Anonymus (aki tudomásuk szerint IV. Béla király írnoka volt) 1147-1152 között készült gestáját idézve ők is elmondják a „898. évi” átkelés, a pihenő és Ung bevételének eseményeit. A szerzők szerint a krónikás művében elhallgatta azt, hogy Laborc üldözésében maga Álmos is részt vett, és a Szvirzsava folyó mellett, ahol utolérték Laborcot, nagy csata zajlott le, amelyben Álmos lába nagyon megsérült. A foglyul ejtett és sebesült fehér horvátokat a magyarok legyilkolták a Szvirzsava folyónál, Laborcot pedig, aki keresztény volt, keresztre feszítettek. Ezután nem sokkal Álmos a seb elfertőződése miatt meghalt, de még érkezett átadni hatalmát Árpádnak.¹⁰⁹

A kalandozásokról is beszámolnak: „A Morva Nagyfejedelemség engedélyével a magyarok letelepedtek a széleinél, határainál, de nem sokáig álltak ellen a kísértésnek és 900-ban már elkezdtek betörni a Nagyfejedelemség központi területeire. Lovasságuk gyorsasága és hirtelen támadásai nagy előnyt jelentettek a letelepedett szlávokkal szemben. 907-ben az ugorok meghódították majdnem egész Morvaországot. Felbuzdulva a könnyű sikereken a békés szlávokkal szemben az ugorok (magyarok) 933-ban megtámadták a germánokat, de vereséget szenvedtek. Erőt gyűjtve 955-ben ismét rájuk támadtak, de I. Ottó császár vezetésével a germánok döntő győzelmet arattak. Az ugorok elleni germán szövetség megerősítése céljából II. Boleszlav cseh fejedelem felvette a katolikus vallást, amiért a Római Pápa királlyá koronázta őt. Ennek eredményeképpen az ugorok többé nem támadták az ellenük szövetkezett szomszédokat, és inkább hozzáláttak saját nemzetállamuk berendezéséhez a meghódított Morva Nagyfejedelemség területein.”¹¹⁰

Ettől kezdve az ugorok nyomán, az európaiak is ruténeknek kezdték nevezni a fehér horvátokat. A Hildesheimi évkönyv az 1031. évről azt jegyezte fel, hogy „István magyar király fiát, Imrét, aki a rutének hercege volt, vadászat közben szét tépte egy vadkan, és nagy szenvedések közepette halt meg”.¹¹¹

Lejebb arról is olvashatunk, hogy a „pravoszláv vallást követő nagy-morva szlávok közé telepedve, az ugorok is felvették a bizánci rítusú kereszténységet, ám nemsokára vezetőik rájöttek a katolicizmus előnyeire, vagyis arra, hogy a jószomszédi

¹⁰⁷ HAGYMAS, HAGYMAS, 2008. i.m.: 34.

¹⁰⁸ Uo. 40.

¹⁰⁹ Uo. 41.

¹¹⁰ Uo. 41-42.

¹¹¹ Uo. 42.

viszony érdekében inkább azt a vallást kellett választani, amit a szomszéd országok (kivéve Bulgária). Ezért I. István (a koronázás előtt Vajk) a magyarok fejedelme és ura, a katolicizmust hirdette államvallássá, amiért a pápa koronát küldött neki, így ő és lett Magyarország első királya. Halála után azonban azok a magyarok között, akik a pravoszláv hitet akarták vallani és azok között, akik a katolicizmus hívei kívántak maradni, háború kezdődött. A háborút az előbbieket elveszítették, mivel ellenük lépett fel Gizella királynő, a német császár I. Ottó testvére, aki támogatta hűgát a pravoszlávok elleni harcban. I. István fiai: Árpád (András), Laci (Vaszipilij) és Leon (Leontij), akik a bizánci rítusú kereszténység hívei voltak, Kijevbe menekültek. Ott Árpád feleségül vette Agmundát (Anasztáziát), a kijevi nagyfejedelem, Bölcs Jaroszlav lányát.¹¹² A vas-kos kötet vizsgálta korszakunkra vonatkozó idézetei szemléletes mintái az egész mű pontosságának és szemléleti beállítottságának. Egyedi jellegzetessége a műnek, hogy nem a Kijevi Ruszhoz tartozást, hanem a morva koncepciót vallja.

Befejezésésképpen az általános honismereti művek sorából egy viszonylag friss, 2009-ben megjelent kiadvánnyal zárnam a sort. Ez egy 1992-es Kárpátalja-történet átdolgozott, kibővített kiadása.¹¹³ A szerző Andrij Olasz helytörténész, terjedelemben nem sokat változtatott művén, viszont bizonyos fejezetekben fogalmi változás érzékelhető a művön a korábbihoz képest. Például míg az első kiadásban a „Kárpátontúli földek a VIII-XIII. században” című fejezetben tárgyalta vizsgált témánkat, most a „Karpatszki zemlji” vagyis „Kárpátok vidéke” terminust használja a szerző. A fentebb idézett alfejezeti címek közül kevés módosult: *A magyar törzsek betörése* és *Az ellenség pusztító támadásai* változatlan maradt. Módosult viszont a *Kárpátontúli földek bekebelezése magyar földesurak által* alfejezet címe, itt is a vidék megnevezésére használt korábbi kifejezést a „ruszin földek” terminus váltotta fel.¹¹⁴ A szöveg tartalmi részeiben végrehajtott módosítások nagyon pozitív irányba mutatnak, mivel eltűnt a honfoglalás időszakában itt élt szlávok fehér-horvátként illetve kelet-szlávként való definíálása, sőt a vidék Kijevi Ruszhoz tartozását sem próbálja bizonygatni a szerző. A honfoglalás menetét továbbra is az Anonymustól származó információkra építi a szerző, megjelenik Laborc alakja, valamint a Morva Nagyfejedelemség széthúzása utáni Pannóniában, a Duna és a Tisza közén való letelepedés is.¹¹⁵ A kalandozások és államalapítás kapcsán a szerző említi a kereszténység felvételét és I. István királyunkat, aki a XI. sz. 30-as éveiben fokozatosan elfoglalta a szlávok által benépesített „Felső Tisza-vidék déli részét”, valamint Erdélyt. Majd megállapítja, hogy a magyar királyok a szomszéd országokkal harcolva bővítették a Magyar Királyság határait, „vidékünket” (értsd: a szlávok vidékét – a szerző) fokozatosan vették birtokba és a XII. századra már a Kárpátok lábáig, majd a XIII. század végére az egész területre kiterjesztették.¹¹⁶ Vagyis elmondhatjuk a műről, hogy szemléletét tekintve megindult bizonyos fejlődés, objektivitásra és politika-mentességre való törekvés, azonban sok még benne a berögzült sztereotípiák, a modern nemzetközi (pl. magyarországi) historiográfia eredményeinek hiánya.

A Szovjetunió széthullása, a független Ukrajna megalakulásától szinte napjainkig megjelent ukrán és orosz nyelvű tudományos, illetve tudományos-népszerűsítő honismereti munkák számbavétele és ezek vizsgált témakörünkre vonatkozó koncepciójának ismertetése valószínűleg jól érzékelteti hol tart most a régió ukrán történetírása Kárpátalja történetének újszerű vizsgálata terén. Jellemző, egyrészt a mai értelemben vett Kárpátalja, mint területi egység visszavetítése a középkor és a későbbi

¹¹² HAGYMAS, HAGYMAS, 2008. i.m.: 42.

¹¹³ ОЛАШИН А.: *Історія Закарпаття*. Мукачево, 2009.

¹¹⁴ V. ö. a tanulmány 5. oldalán található elemzéssel.

¹¹⁵ OLASIN, 2009. i.m.: 33-34.

¹¹⁶ Uo. 36.

korok századaira, másrészt a forráskritika sok esetben hűtlen kezelése, illetve néhol teljes mellőzése, valamint a vizsgált témát más alapokra helyező legújabb tudományos eredmények figyelmen kívül hagyása. Bár valamennyi kiadványról elmondható, hogy Kárpátalja történetének modern szintézisét képezik, némelyik nyomán az olvasó előtt mégis a szovjet érában megrajzolt kép elevenedik meg az eseményekről, mivel a 90-es évek szerzői számos esetben az 1945 utáni szakirodalmat vették alapul műveik elkészítéséhez.

Mint láthatjuk a függetlenedés utáni első években és a napjaikban megjelent művek tényanyagában és szemléletmódjában némi fejlődés tapasztalható, eltűnt az osztályjelleg, azonban a történelmi fogalmak visszavetítése a múltba, Kárpátalja Ukrajnához tartozásának „történelmi megalapozása” alapvető kérdése egyes műveknek. Az idézetek, úgy gondolom, világosan tükrözik a művek tudományos színvonalát, és azt, hogy a politikai érdekek (ruszin-ukrán irányzat) mennyire meghatározó jelenségek a történetírás szférájában. A magyar honfoglalás és államalapítás korának megjelenítése alapján leszűrhető képünk is pozitív előrelépést mutat, a „vad barbár horda, amely a szlávoktól tanult meg mindent” sztereotípiát halványodni látszik, s mindinkább elterjedté válik a pravoszláviát toleráló, a szlávok mellé békésen letelepedő, tehetséges vezetőikkel és uralkodókkal rendelkező néppé, mely azonban keresztezte a mai Kárpátalja területére való „igényével” az itt élő szlávok, vagy fehér horvátok (akiket általában a keleti szlávok ágához sorolnak) és a Kijevi Rusz érdekeit, ezért sokszor ellenfélként vagy ellenségként jelennek meg. A kor eseménytörténetének leírásánál legtöbbször a Nesztor nevéhez fűződő Régmúlt Idők Krónikáját és Anonymus gestáját idézik, így alapvető kronológiai és tényanyagbeli hibák fordulnak elő a művekben, pl. a honfoglalás időpontját a magyar historiográfiai gyakorlattól eltérően rendre a 898. vagy 896. évhez kötik.

Bibliográfia

Források

- ГОДЬМАШ ПЕТР, ГОДЬМАШ СЕРГІЙ: Історія республіки Подкарпатська Русь. Ужгород, 2008.
- ДАНИЛЮК ДМИТРО: Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку ХХ. ст.). Ужгород, 1997.
- ДАНИЛЮК ДМИТРО: Історична наука на Закарпатті (кінець ХVІІІ – перша половина ХХ. століття). Ужгород, 1999.
- МУДРА Ю. І.: Наш край — наша історія. Ужгород, 1994.
- Нариси історії Закарпаття (з найдавніших часів до 1918 року). Том.І. Ред. кол. під керівництвом І. ГРАНЧАКА. Ужгород, 1993.
- ОЛАШИН А. В.: Історія Закарпаття. Посібник для середньої школи. — Мукачево, 1992.
- ОЛАШИН А. В.: Історія Закарпаття. Посібник з краєзнавства. — Мукачево, Карпатська вежа, 2009.
- ПЕНЯК С.І, ПЕНЯК П.С.: Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців в Карпатську улоговину. Навчальний посібник з краєзнавства. Ужгород, 1998.
- ПОП ИВАН: Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород, издательство В. Падяка, 2001.
- ХИМИНЕЦЬ ЮЛІАН: Закарпаття — земля української держави. Нотатки з історії Закарпаття. Ужгород, 1991.

Сzakмunkák és tanulmányok

- BOTLIK JÓZSEF: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945. Nyíregyháza, 2005.
- FONT MARTA-VARGA BEÁTA: Ukrajna története. Szeged, 2006.
- GLATZ FERENC: Regionális történetiszemlélet Közép-Kelet-Európában. Bevezető előadás az MTA és a budapesti Európa Intézet által 2000. december 8-9-én rendezett „Magyarok és szomszédaik az államalapítás korában” című nemzetközi konferencián. – In: História, 2001. 5-6. sz.
- KOBÁLY JÓZSEF: A magyarság és Magyarország az ukrán történetírás tükrében (1989-1999). – In: Régió, 2000/2. sz.
- KOBÁLY JÓZSEF: Sine ira et studio. Ungvár, 1998.
- S. BENEDEK ANDRÁS: Helytörténeti kutatómunka Kárpátalján. – In: U.Ő.: A megmaradás esélyei. Tanulmányok, eszmék, kritikák. Hatodik Síp Alapítvány, Mandátum kiadó, Budapest-Beregszász, 1996.
- ZSELICZKY BÉLA: Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében (1920-1945). Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.
- БОЙКО О.Д.: Історія України. Київ, 2002.
- Етничний довідник. Етнічні меншини в Україні. Ред.кол. під кер.: ВОЛОДИМИР ЄВТУХ. Київ, 1996.

Internetes oldal

- BÉNYEI MIKLÓS: Helytörténet és iskolatörténet.
- <http://www.opkm.hu/konyvesnevelo/2004/4/benyeimHELYISKOLATORT.html>.

АНДРЕЯ БОЧКОР

ДОДАТКИДОВИВЧЕННЯПИТАННЯ«ВІДНАЙДЕННЯБАТЬКІВЩИНИ»ТА ЗАСНУВАННЯ ДЕРЖАВИ УГОРЦЯМИ. (НА ОСНОВІ ЕКСТРАКТИВ З ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КРАЄЗНАВЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ)

Краєзнавство – підрозділ історіографії, який має великий вплив на розвиток національної та історичної самосвідомості жителів краю, так як емоціональне ближчий за історією цілої країни. У багатонаціональних регіонах часто виникає проблема з приводу того, що краєзнавча історіографія висвітлює минуле краю лише з точки зору одного народу, а всі інші виступають лише як загарбники, вороги, цим формуючи негативний імідж всім іншим народам, та поділяючи населення на «МИ» і «ВОНИ» породжують ворожнечу та образу існуючу з минулого, але маючи наслідки на теперішні стосунки. Виходячи з цього, мета роботи проаналізувати як показує сучасна закарпатська українська історіографія найголовнішу подію угорського народу, так зване «віднайдення Батьківщини» або прихід у Карпатський басейн та заснування держави. В результаті дослідження можна довести підсумки, що у деяких працях пережили зміну влади радянські стереотипи, згідно яких середньовічна та нова історія краю розглядається за сучасними кордонами, також як і термін «Закарпаття». Декілька праць спростовують найважливіші археологічні дані та концепції міжнародної історіографії, й досить однобічно висвітлюють історію краю. Інші праці показують термінологічну та хронологічну компетентність, новий погляд та об'єктивність до історичних подій.

Szolidaritás és közösségvállalás

A szolidaritás fogalmának a keletkezése a nagy francia forradalom idejére vezethető vissza, de elterjedése a modern polgári társadalom és a kapitalista gazdaság kialakulásához kapcsolódik. A köztudatban, mint osztályharcos jellegű fogalom épült be, de a XX. század végére eredeti jelentése már meglehetősen átalakult. Napjainkban a szolidaritás a közösségvállalás egy bizonyos formáját jelenti, elsősorban a hátrányos helyzetű embertársaink megsegítése céljából. A szolidaritás az érzelmeken alapul, a társadalomnak soha nem az egészére, mindig csak egy részére vonatkozik. Egyaránt összetart és kizár, segít és elutasít. Kialakulásában jelentős szerepe van a szeretetnek, a bizalomnak és a szimpátiának. Az objektív történelemfelfogás szerint az érzések leírása nem tartozik a történelem tanulmányozásának feladatai közé. Az érzések azonban áthatják az ember életét, a közösségeket átható érzéseknek pedig történelemformáló erejük van.

A szolidaritás fogalmának meghatározásakor szükségszerűen visszanyúlunk keletkezésének időpontjához, megjelenésének körülményeihez. A történelmi térben és időben próbáljuk elhelyezni azt, s nem is alaptalanul, mivel a fogalomnak ebben a formában megjelenő kifejezése konkrét eseményekhez vagy inkább eseménysorozathoz köthető. Azonban az említett fogalom egyelőre nem nevezhető történelmi kategóriának, hiszen lényegében egy érzést igyekszünk megfogalmazni. Az objektív történelemfelfogás szerint az érzések leírása nem tartozik a történelem tanulmányozásának feladatai közé, pedig attól még léteznek, s hatásuk a történelem formálásában nem csekély.

A szolidaritás tartalma az emberi társadalommal egyidős,¹ s ebben a formában – mint a történelmi kutatások egyik célpontja – mégiscsak valamiféle történelmi meghatározás. A fogalom keletkezése visszavezethető a nagy francia forradalom korára és annak „szabadság – egyenlőség – testvériség” jelszavára. Másrészt a XIX. században alakult ki az értelmezése a kiteljesedő kapitalista gazdaság, a modern polgári társadalom és nemzeti mozgalmak tevékenysége következtében.² A hármas jelszóból a minden emberre kiterjedő fraternitás fokozatosan, a XIX. század folyamán a nemzeten belül elképzelt testvériség, illetve az egyetemes testvériséget sajátosan felfogó proletár testvériséggé változott. A szolidaritás latin gyökerű szava a munkásmozgalomban fejlődött ki, a különféle szocialista mozgalmakban terjedt el, s az együttérzésen túl olyan tevételes, gyakran kockázatos, kiállást követelő segítségnyújtásra utalt, amely a proletariátus, mint osztály épségét, egységét és ütükéességét volt hivatott biztosítani az osztályharcban. „A szolidaritás tehát – mint érzélem, gondolat és tett egysége – szolid-dá, vagyis szilárd-dá kíván tenni valamit, megerősíteni egy emberi együttest – másokkal szemben, vagy legalábbis másokhoz viszonyítva”.³ Gombár Csaba ezért a fogalmat osztályharcos jellegű kategóriának tartja, amivel teljes mértékben egyet kell értenünk. A XXI. század elejére a szolidaritás fogalma már oldódott, s a politikától függetlenül is használják a közéletben. Lech Walesa, a lengyel Szolidaritás szabad szakszervezet egykori elnöke megalakulásuk 25. évfordulójára emlékező konferencián a következő kijelentést tette? „A XX. században az ember ellensége volt embertársának. A XXI.

¹ FARKAS Beáta: A szolidaritás a társadalmi-gazdasági szerveződésben. <http://www.vigilia.hu/1999/9/9909far.html>

² ARATÓ Krisztina: Szolidaritás és civil részvétel az európai unióban. http://ocipe.hu/_kiadvanyok/Agora6/10_AratoK.pdf

³ GOMBÁR Csaba: A szolidaritásról és annak hiányáról. <http://www.vigilia.hu/1999/9/9909gom.html>

században, ha életben akar maradni, akkor szolidaritásra van szüksége”.⁴ Sonnevend Pál megfogalmazásában a szolidaritás köznapi értelemben közösségvállalást jelent, s elsősorban azokkal, akik valamilyen szempontból hátrányos helyzetben vannak. A hátrány jelenthet pillanatnyi vagy átmeneti élethelyzetet, tartós nehézséget vagy életre szóló állapotot is. A szolidaritás célja ezért mindig a hátrányt szenvedő helyzetének javítása.⁵

A szolidaritás érzelmi állapot, egyfajta szimpátia- illetve együttérzés személlyel vagy csoporttal, amelyhez egy bizonyos időn belül cselekvés is hozzájárulhat, de elsősorban egy másik, általában negatív érzelmi állapotra való reakció. Egy negatív érzelmi állapotot különböző helyzetek válhatnak ki, emberi és természeti folyamatok lehetnek az előidézői, szellemi irányvonalak és gyakorlati események egyaránt táplálhatják azokat. A szolidaritás éreztetésével a támogató enyhíteni próbálja a negatív érzelmi állapotot. Mivel a szolidaritás kívülről érkezik, a helyzet orvoslása a lényege, de nem feltétlenül hordozza magában a megoldási lehetőséget, azaz a teljes gyógyulást. A befogadó fél eleve szükségét érez valamiben, amit a segítő fél vagy részleges, vagy teljes formában biztosítani tud. A segítség realizálása nem csak a két félén, hanem a segítségre szoruló helyzetén, életkörülményein is múlik. Így a segítség a legtöbbször inkább részleges, mint teljes. Azonban a szolidaritás nem csak anyagi, hanem mindenekelőtt szellemi támogatást jelent. Ez a legtöbb esetben arra utal, hogy a segítségnyújtás nem lehet teljes, a támogató a saját környezetében tudná azt biztosítani, de annak hiányában marad – a sokszor csak kizárólagos – érzelmi támasz. Egyes élethelyzetekben bizonyos dolgok hiánya vagy a megvalósíthatatlansága lehet a szolidaritás megindítója.

A szolidaritás elsősorban egy külső folyamat hatása a belső eseményekre, mivel akik aktív, közvetlen részesei az adott helyzetnek, azokra körülményektől függően vagy negatívan vonatkozik az állapot, vagy a negatív körülmények előidézői – ha ember által kialakított folyamatokról van szó. A belső összefogásra legtöbbször a természeti tényezők késztetik az embereket. A szolidaritás befogadói emberi csoportok, akik esetlegesen már korábban is csoportot alkottak, vagy éppen a negatív állapotuk kapcsolja össze őket, mint sorstársak – talán csak a külső szemlélő, de gyakorlatilag is – egy közösséggé válhatnak. A negatív események átélői a konkrét élmények megtörténteig nem feltétlenül alkotnak egy közösséget. A szolidaritás ebből a szempontból kategorizál, egyaránt összeköt és elkülönít. Összekapcsolja a magukat az egyazon érzelmi állapotban lévőket (a szolidaritás alanyait) egymással, illetve szolidaritás érzésének kinyilvánítóit a szolidaritás befogadóival. A szolidaritás így közösségformáló erő lehet. Másrészt a szolidaritás egy társadalmon belül elkülönít a közösség azon tagjaitól, akik nem voltak részesei az átélt negatív élményeknek, illetőleg azoktól is, akik nem vállalják fel az említett csoportokkal a szolidaritást.

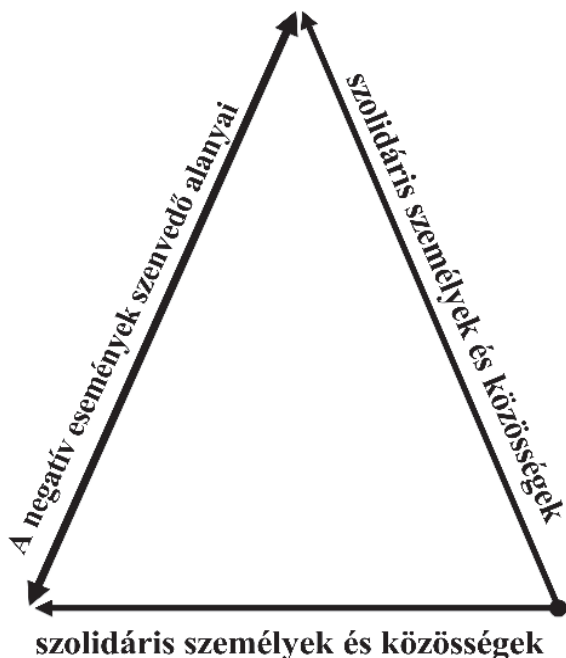
Végül is a szolidaritás egy háromszöget alkot – a problémát előidéző, a negatív helyzetben lévő és a segítő felek csoportjaiból áll össze. A negatív helyzetet elszenvedők kapcsolják össze a másik két közösséget, akik legtöbbször felületes és előítéletektől elfogult kapcsolatban állnak, esetleg egyáltalán nincsenek viszonyban egymással. Általában a szolidaritást elemezve a negatív események elszenvedőire, illetve azok támogatóira gondolunk. A közvetlen szolidaritás esetén a problémát előidéző közösség sokszor a háttérben marad, de jelenléte megkerülhetetlen. Sematizálva talán egy egyenlő szárú háromszöghöz hasonlítható, ahol a két egyenlő szárat a megsegítendő és a segítő fél alkotja. A száruk arányát a szolidaritás mértéke adja, de a háromszög alapját

⁴ RÓMAI interjú Lech Walesával, a Szolidaritás megalakulásának 25. évfordulójára emlékező konferencia alkalmából. <http://storico.radiovaticana.org/ung/storico/2005-11/57136.html>

⁵ SONNEVEND Pál: Szolidaritás és jog. <http://www.vigilia.hu/1999/9/9909son.html>

a problémát előidéző közösség vagy természeti esemény alkotja.

„A szolidaritás tettének a gyökerében a szeretet van”.⁶ Ebből a szempontból a szolidaritás kölcsönösséget feltételez – a szeretet kölcsönösségét. A szolidaritás szeretetből kiinduló érzése a befogadó szeretetben éri el a célját. Amikor a szolidaritást elutasítás fogadja, az magát a szolidaritást is képes megszüntetni. Elméletileg az elutasítás miatt az áldozatoktól még nem fordul el a segítők közössége, mivel a szeretet feltétel nélküli. A szolidaritás viszont a szeretet olyan fokához áll a legközelebb, mint az együttérzés. Így a segítő átérzi a segítségre szoruló problémáját, míg az befogadja a segítséget – gyakorlatban és gondolatban egyaránt. A szívből jövő segítség nem mérlegel, legalábbis közvetlen segítségnyújtás idején nem, legfeljebb csak utána. Kozma Zsolt a teológiai megfogalmazásból kiindulva ezt könyörületnek nevezi. Megfogalmazásában a könyörület nem csak a másik megsegítése, hanem az szánakozásból, belső megindulásból ered.⁷ A könyörület Seneca megfogalmazásában a büntetéssel kapcsolatban vetődik fel. A könyörületről írva megjegyzi, hogy az nem veszi figyelembe a büntetés okát, hanem csak a szerencsétlenséget. A filozófus nem is erénynek, hanem lélekgyengeségnek nevezi a könyörületet.⁸

Ugyanez mondható el a sajnálat fogalmáról is, ami nem csak a büntetésből eredő szerencsétlenségre terjeszthető ki. Sajnálat is segítségnyújtásra készíthető, ám a sajnálat és a gyakorlati segítség két különböző dolog. A kettő korántsem kapcsolható össze minden esetben. A segítségnyújtás a sajnálat érzése nélkül is megvalósulhat, mivel az emberek

⁶ KOZMA Zsolt: Sors, próbatétel, szolidaritás a Bibliában. Előadás a „Szolidaritás napja” címmel szervezett konferencián. Nyíregyháza, 2010. május 10.

⁷ KOZMA Zsolt: u.o.

⁸ SENECA: Nero császárnak a nagylelkűségről. Helikon Kiadó, 1988. 52-53. old.

nem csak azokon segítenek, akiket megesett a szívük. Ugyanakkor nem feltétlenül segítenek azoknak, akiket sajnálnak, mivel ez az adott helyzettől és a lehetőségektől függ. A szolidaritás is viszonyulhat úgy egy adott helyzethez, akár a sajnálat, járhat gyakorlati segítséggel vagy lehet segítségnyújtás nélküli.

A szolidaritás gyakorlati tehetetlensége egy közösség iránt a segítségnyújtás nélküli sajnálatban tükröződik.

Azonban a szolidaritás köztudatban lévő fogalma mégis abban különbözik a könyörülettől vagy a sajnálattól, hogy közös ideológiai alapot feltételez. Analóg vagy hasonló világnézeti, politikai szemlélet az alapja a szolidaritás érzésén létrejött közösségnek. Míg az előző fogalmak elsősorban egyéni vonatkozásúak, addig a szolidaritásban a közösség szerepe dominál.

Feltehető a kérdés, miért a szeretetből és nem a sajnálatból indul ki a segítségnyújtás. A szeretet magasabb fokú érzete nélkül sem sajnálatot, sem könyörületet nem éreznénk. Minden emberben, mindenkor meglévő érzés a szeretet – legfeljebb különbözőképpen képes megnyilvánulni attól függően, mennyire akarja az egyén kimutatni vagy elfojtani. A sajnálat és a könyörület viszont csak reakció az adott helyzetre.

A támogató részéről a szolidaritás kiindulópontja a szeretet, fokozata az együttérzés, viszonya érzelmileg – a sajnálat, gyakorlatilag – a segítség.

Választás a szolidaritásban. Mivel a szolidaritás nem abszolút, mindenkit felölelő és mindenkire kiterjedő fogalom, ezért egyeseket összekapcsol, másokat kizár a közösségből. A választás nem azért alapeleme a szolidaritásnak, mert – támogatói nézőpontból kiindulva – egy személynek vagy közösségnek nem lehet mindenkin segítenie és minden problémát megoldania. Választás esetén az emberek a másokban legtöbbször a közös pontokat, a hasonlóságot keresik. A szolidaritásban a választás eszmei alapon történik, a közösen gondolkodók, az egy véleményen lévők, egykori vagy jelenlegi sorstársak (amely egy bizonyos élethelyzetet és életérzést jelent) kapcsolata. A véleményeknek nem kell feltétlenül teljesen azonosnak lenniük a szolidáris közösségben. Egyetértés az alapgondokban, a közös cél felé törekvés jelenti a kapcsolódási pontokat.

Ez részben ellentmond a szeretetnek. Az egymáshoz szolidárisak magukhoz közeleink érzik a társaikat, de nem szeretik azokat, akik számukra negatív élethelyzetet teremtettek. A szolidaritásban tehát nincs minden emberre kiterjedő szeretet. Így a szolidaritás alapja a szeretet, de nem teljesen egyenlő azzal. Ha a szeretet ellenpontja a gyűlölet, akkor társadalmi szinten a szolidaritásban sem a szenvedő, sem a segítő fél nem táplál feltétlenül gyűlöletet a probléma okozóival szemben, de többnyire kizárja őket a szeretetükből. A probléma okozóit sem vezérli okvetlenül a gyűlölet akkor, amikor sokak számára kialakul egy kellemetlen társadalmi helyzet. Ez talán a negatív diszkrimináció fogalmához áll a legközelebb. A kettő azért nem teljesen azonos, mivel egy társadalmi probléma kialakulásában sokszor a felkészületlenség, a helyzet megítélésének pontatlansága, a szakértelem hiánya és az előítélet áll, míg a negatív diszkrimináció esetében azért fel kell tételeznünk a szándékosságot, így egyesek részéről a gyűlöletet is. A szolidaritás a szeretet és a gyűlölet között közelebb áll a szeretethez, míg a negatív diszkrimináció – a gyűlölethez. Az álláspontok az idő folyamatában és közösségi akarattól függően közeledhetnek vagy távolodhatnak a végpontok irányába.

Személyt vagy közösséget – ha nem természeti katasztrófáról van szó – ez a hátrányos megkülönböztetés taszítja szenvedő helyzetbe, változtatja a szolidaritás alanyává. A nem szenvedők, akiknek lehetőségük van a segítségnyújtásra, választhatnak közérdek és önérdek között. Az önérdekhez kapcsolódó passzivitás akarva-akaratlan a negatív helyzet előidézőit támogatja, azokhoz áll közelebb. A szolidaritás nem egyezik meg teljesen a közérdekkel. A közérdekű feladatok teljesítéséhez nincs feltétlenül szükség szimpátiára vagy együttérzésre, az megtörténhet egyszerűen belátásból, szükségszerűségből illetőleg kötelességteljesítésből kifolyólag (az adó befizetése, a közrend vagy a köztisztaság szabályainak betartása stb.). A szolidaritás a támogató fél részéről egyfajta pozitív diszkrimináció, s így része a közérdek fogalmának.

Viszont, ha a szolidaritás a szeretetből kiinduló természetes érzés, akkor ugyanúgy természetes az a fenntartás, ami egy idegennel szemben érződhet. A teljes szolidaritásra törekvés mindenkor és mindenkivel természetes önvédelmi funkciókat szüntet meg, s a leplezett, rosszindulatú közeledéssel szemben kiszolgáltatott lesz a személy illetve a közösség.

Amikor az egyén kiválasztja a szolidaritása alanyait, akkor a maga számára is közösséget hoz létre. Magányát, elszigeteltségét oldja ezáltal, védelmet és biztonságot talál társaiban – legtöbbször még akkor is, ha a segítő szándékával lép fel. A szolidaritásban bizonyos mértékben önmagunkat keressük.

A bizalom és a szolidáris segítségnyújtás. A szolidaritás felveti a probléma jelenlétét. Olyan esetet feltételez, amikor személy vagy közösség érzelmi és anyagi károkat szenvedett.

A segítő fél átérzése abban az esetben áll legközelebb a valósághoz, ha egykor maga is volt hasonló helyzetben. A problémát magára vetíti, felidézi egykori állapotát, könnyen beleéli magát a hátrányos fél körülményeibe. Olykor azonban az élethelyzetek annyira különböznek, hogy csak a segítő fél érzelmvilága és érzékenységi foka határozza meg a szolidaritás mértékét.

Megtörténhet, hogy a probléma, amely szolidaritásra készítette a segítő felet, abban nem valóságosan, hanem pontatlanul, illetve saját elképzelései alapján tudatosult. Ebben az esetben mindkét félnek – de talán elsősorban a befogadónak – etikai kötelessége a fennálló helyzet tisztázása. Azért éppen a befogadó félé az elsődleges felelősség, mert ő kap valamit, ha nem mást, akkor is legalább érzelmi támogatást. Másrészt a segítő félnek is pontosan tudnia kell a fennálló helyzetről.

Amikor a támogatás eljut a konkrét tett állapotába, akkor a támogató és a segítségre szoruló fél is csak a kölcsönös bizalom alapján viszonyulhat egymáshoz, azaz egyikőjük sem használhatja ki önmaga javára a másik fél adott helyzetben való tájékozatlanságát, naivitását, korlátozottságát.

A bizalom egyik alapvető mércéje a hit. A bizalom és a hit szoros kapcsolatára Max Weber is felfigyelt az Egyesült Államokban utazgatva. Egy alkalommal a vonaton egy kereskedő mellett ülve megjegyezte, hogy milyen nagy szerepet játszanak az egyházak az indiánok által lakott területeken. A kereskedő erre azt felelte: „... ha tudnám, hogy egy farmer vagy egy üzletember nem tartozik semmiféle egyházhoz sem, ötven cent erejéig sem hiteleznek neki. Mert ugyan miért adná meg, ha nem hisz semmiben?”⁹

Míg a leírt helyzetben egyfajta gazdasági bizalom vetődött fel, addig a szolidaritás mindenekelőtt érzelmi bizalomra épül. A szolidaritás, mint terminus a kialakulása kezdetén, a proletariátusra vonatkozó viszonyában is egy ideológiailag megfogalmazott bizalmi helyzetet jelentett. Már a kezdeti időszakban a szolidaritás hirdetőit ösz-

⁹ FUKUYAMA, Francis: Bizalom. 73. old.

szekapcsolta a szocializmus eszméje. Egy ideológiai kapocs tartotta közösséggé a nem mindennapi érintkezésben, olykor egymástól jelentős távolságra lévő embereket. Ez is egyfajta hitet jelentett a közös eszmében és jövőben. Mára a szolidaritás gondolata egyáltalán nem kizárólagosan a munkásosztályra vagy a szocialista eszmére vonatkozik, s ebben nagy szerepet játszott az említett ideológiai világrendszer összeomlása. Már a lengyel szakszervezeti munkásmozgalom, Szolidaritás sem a szocializmus, hanem a kereszténység jegyében győzött. A sztrájkolók minden nap szentmisén vettek részt, tömegesen gyóntak és áldoztak¹⁰. Az ideológiai elkötelezettség sokkal kevesebb, mint a vallásos hit, amit nem lehet eszmékre váltani. A hit érzelmileg és szellemileg is mélyebb a politikai irányvonalaknál. Bár az eszmék a politika rövid távú „vallási” elképzeléseit jelentik. Mintha túl távoli és elérhetetlen lenne a politikum számára a biblikus jövő, ezért egyfajta földi mennyországot ajánlanak fel a gyorsabb és kézzelfoghatóbb eredmények érdekében.¹¹

Azonban ha az arisztotelészi legfőbb jóból, s a tudományok közül az államtudomány elsőségéből indulunk ki, amelynek célja az ember számára való jó, akkor nem mindegy, milyen irányba vezet minket a politika.¹²

Olykor a szolidaritás kifejezését, ha nem őszinte, akkor álcaként használják. Mikor a valós segítségnyújtás lehetetlen, vagy egyszerűen a kényelmi helyzet megőrzése érdekében, amikor az etika, vagy inkább a lelkiismeret, ugyan megköveteli a tettet, az viszont fölösleges gondnal vagy mások előtti magyarázkodással jár a lehetséges támogató részéről, az igazi cselekvést eltakarja a szolidaritás fátyola.

A hit mellet az egyéni erények – becsületesség, szorgalom, munkaerkölcs – szerepe jelentős a szolidaritás kialakulásában. Ezek elsősorban a családokban, az iskolákban, a munkahelyeken fejlődnek ki és gyakorolhatók az egyének által. Az egyéni erények a társadalmi szolidaritás kialakulására vannak hatással.¹³

Szolidaritás és közösség. Két egyén szolidáris kapcsolatára inkább az együttérzés kifejezése felel meg. Legalább az egyik oldalon a közösségnek kell állnia, akár a segítő (támogató), akár a támogatott (befogadó) részéről.

A szolidaritásban a közösség keresése vetődik fel.

A közösség kifejezheti szolidaritását az egyénnek, mint ahogy Nelson Mandela börtönbüntetésé idején volt tapasztalható a világ neves személyiségeinek számos megnyilvánulásában. Az egyén is lehet szolidáris a közösséggel: az afrikai éhezőkkel, a távoli országok menekülteivel stb. Az említett két esetben az egyén mellett ott áll a feltételezhető közösség. Az első esetben Mandela az apartheid elleni szabadságküzdelmet képviselte, rajta keresztül lehetett megragadni a szolidaritás eredeti célját. A másik helyzetben az egyes egyének szolidaritása azt jelzi, hogy a probléma olyan jelentős, amit csak összefogással közösen lehet leküzdeni, s amihez minden egyéni hozzájárulás fontos. Ezáltal az egyén csak része annak a csoportnak, akiket áthatott a probléma megoldásának vagy orvoslásának a gondolata. Így tehát egyénileg is a közösség szintjén éreznek együtt a másik közösség problémájával. A közösség szolidaritása is az egyénből indul ki. A szolidaritás a közösségek kapcsolatában nyilvánul meg a legerőteljesebben.

A szolidaritás az együttérzéstől nem csak számszerű mennyiségben – az egyén és a közösség viszonyából kifolyólag –, hanem időben is különbözik. A személy legfel-

¹⁰ Római interjú Lech Walesával, a Szolidaritás megalakulásának 25. évfordulójára emlékező konferencia alkalmából. <http://storico.radiovaticana.org/ung/storico/2005-11/57136.html>

¹¹ LÖWITZ, Karl: A világtörténetem és üdvtörténet. 87. old.

¹² ARISZTOTELÉSZ: Nikomakhoszi etika. (A továbbiakban: NE.Ö I.1.) 1094 b 4-7.

¹³ FUKUYAMA, Francis: Bízalom. 76-77. old.

jobb élete végéig érezhet együtt mással vagy másokkal. A szolidaritásban a probléma hosszabb távú, túléli a személyeket. Nemzedékeken keresztül, egészen az eszme létezéséig megmarad a szolidaritás.

Társadalmi egyenlőtlenség és szolidaritás. A természeti csapást elszenvedők érzelmi és anyagi veszteségét – a károktól függően – még támogatással is nehéz kiegyenlíteni. Szoros érzelmi szálak – olykor végérvényesen – szűnnek meg, azok üressége és hiánya okoz nagy lelki fájdalmat. Ehhez járulhat még az elszenvedett testi fájdalom és károsodás.

Testi és lelki fájdalmak okozója emberi tényező is lehet.

A különböző élethelyzetekből kiindulva az emberi közösségek más-más körülmények között élnek. Bármilyen számú is legyen egy közösség, azon belül mindig találhatóak olyan kisebb közösségek, csoportok, egyének, akik valamilyen hátrányban – jogi, gazdasági, kulturális stb. – vannak a közösség többségével szemben. Mintha a többség igényelné is a számkivetettek csoportját, ezáltal láttatja pontosan az általa elérni kívánt célokat, valamint elsődleges, hatalmi pozícióját. Amikor egy kisebb közösség a ráerőszakolni kívánt dolgok ellen védekezik, akkor az egyenlőség elvével érvel, s az általános emberi jogokra hivatkozik. A legtöbbször valamilyen jog elvétele vagy megtagadása vetődik fel, aminek a többségi közösség a birtokában van. Ez egyszerű hatalmi és kényelmi álláspont a többség részéről, hiszen könnyebb nemet mondani, mint különböző, nem egységes élethelyzeteket szabályozni, esetleg még ahhoz alkalmazkodni is a részükről. Ebben az esetben az egyenlőtlenség nem a gazdasági vagy a szellemi tehetség különbözőségét jelenti, hanem igazságtalanságot. Arisztotelész szerint az igazságtalan ember egyenlőségellenes, így ami igazságtalan, az egyenlőtlen.¹⁴ Szent Tamás megfogalmazása szerint: „Az igazságosság az a magatartás (habitus), amely állhatatos és kitartó akarattal elismeri mindenkinek a jogát.”¹⁵ Vagyis az igazságos bánásmód minden embernek kijár, joga van hozzá. Am az ember nemcsak jogok alanya, hanem egyben kötelezett is: „feltétlen kötelessége, hogy megadja a másinak, ami jár” – fejti ki írásában Horkay Hörcher Ferenc.¹⁶ Sokszor hátrányt szenvedők olyan helyzetben vannak, hogy segítség nélkül, saját erejükből képtelenek a problémáikat megoldani, mivel a társadalmi szabályok nem az ő közösségi életüknek kedvez, azok megalkotásából többnyire kimaradnak.

Nem feltétlenül a többségi közösség lehet a probléma előidézője. Társadalmi problémát okozhat egy honos, helyi kultúra veszélyeztetettségének az érzése valami növekvő új, a hagyományos módszerekkel kezelhetetlen körülmény következtében.

A nagyobb közösség általában úgy jeleníti meg a helyzetet, hogy a létező problémáknak a kisebbség az oka. A többség csak a lehető legjobbat akarva szeretné megoldani a kisebbség problémáit – a maga elképzelései szerint. Előfordul azonban, hogy nem békés megoldás mellett döntenek a kisebbségi helyzetek megoldására. A társadalmi többség a helyzetet lényegében kétféleképpen próbálja kezelni: vagy kizárással, vagy megoldással. A kisebbség számára is kétféle variáció létezik: megoldás és menekülés – vagy máshová, vagy az önfeladásba. Mindig a megoldás jelenti a nehezebb feladatot, s elsősorban – de nem kizárólagosan – az válthat ki együttérzést és támogatást.

Egy közösségen belül a hátrányos helyzetű csoport a szolidaritás célpontja.

Egység és megosztás. A támogatás érkezhet belülről és kívülről egyaránt. Belülről – a

¹⁴ ARISZTOTELÉSZ NE, V.6. 1131 a 8sq.

¹⁵ HORKAY HÖRCHER Ferenc: Önérdék és szolidaritás. http://www.kommentar.info.hu/horkay_horcher_ferenc_onerdek_es_szolidaritás

¹⁶ U.o..

közösség azon tagjaitól, akik nem értenek egyet a másokat sújtó igazságtalansággal vagy természeti folyamatok kényszerű hatása következtében; s kívülről olyan személyektől, akik igyekeznek átérezni a helyzetet, de annak sem nem okozói, sem nem elszenvedői.

A társadalmon belüli szolidaritás elsősorban olyan esetekben vetődik fel, amikor a probléma nem állítja szembe a közösség tagjait. A természeti katasztrófák érintik meg igazán a társadalom minden tagját, amikor valójában a sajnálat váltja ki a szolidaritást. A közösség túlnyomó részében felvetődik a gondolat, mi történne, ha ők lennének a károsultak helyében. Teljességében lehetetlen, de gondolatban legalább részben azonosulnak a katasztrófa áldozataival.

Politikai, jogi vagy kulturális kérdések felvetődésekor a hátrányt szenvedőkkel a nagyobb vagy az előnyösebb helyzetben lévő közösségnek csak egyes tagjai érznek együtt. Az előnyösebb helyzetű közösség sokszor úgy fogja fel a kialakult dolgokat, hogy őket érne hátrány, esetleg valamilyen kár, ha az egyenlőtlen helyzetűek gondjait kielégítenék. Az igazságosság tévhitében élnek. Ezért, ha vannak is közöttük együttérzők, akik felismerik a gondok lényegét, gyakorlati segítségnyújtó nagyon kevés akad, hiszen saját csoportjával kerülhet szembe. Sokszor a problémát véglegesen az tudja megoldani, ha az előnyösebb helyzetbe tartozók hasonló esettel szembesülnek, s tudatosul bennük az egyenlőtlenség. Megtörténhet, hogy bizonyos idő elteltével újabb, más jellegű, súlyosabb problémák vetődnek fel, s akkor idejétmúlttá válnak a korábbiak. Ez nem jelent megoldást, csak elnapolást, de más időben és közegben a régi probléma felvetődése jobb megoldási lehetőséget ígér.

Társadalmon belüli problémák felvetődésekor a közösség negatív helyzetbe sodródott tagjai sokszor külső segítségre szorulnak, azaz olyanoktól várnak támogatást, akikkel nincsenek szoros, mindennapi kapcsolatban, de van közöttük valamilyen eszmei és érzelmi egység.

A szolidaritás nem kötelez és nem kötelezhető – legfeljebb elvárható. Az egyforma eszmei irányzathoz vagy egy sorsközösséghez tartozók nem szenvedő felétől elvárható a segítségnyújtás, de semmiképpen sem etikus kikövetelni, esetleg kikényszeríteni azt. A szolidáris közösség éppen ezért nem zárt csoport. Átjárható, befogadó és bármikor kiléphetnek belőle. Természetesen a fogalomhoz tartozik a hűség és a kitartás. Ezért a szolidaritás erkölcsi kategória, az egyéni és a társadalmi erények rendszerébe tartozik.

Az éles társadalmi szituációk, ütközések, vészhelyzetek idején nyilvánul meg igazán, kik szolidárisok egymással. Ha az említett esetekben nincs szolidaritás egy közösségben, akkor kérdéses, hogy egyáltalán létezik-e a közösség.

Horkay Hörcher Ferenc véleménye szerint az emberek közötti kölcsönös kiszolgáltatottság az igazságosság és a szolidaritás igényének az alapja. Ezek felismerése nélkül valószínűleg nincs lehetőség egy egészséges társadalom felépítésére.¹⁷ Gyakorlatilag emberek csoportja élhet együtt közös célok nélkül, de ha a közös gondolkodás megszűnik, előbb-utóbb felbomlik a közösség is. Mindig elsőként az eszmei felbomlás következik be, ami után gyakorlatilag működésképtelen lesz a közösségi élet. Egy jól működő közösségnek erkölcsi alapja a szolidaritás.

A sikertelenségek következtében megrendülhet a cél elérésébe vetett bizalom, a gyengék számára értéktelenné lesznek az erények, megszűnik a hit. Akkor a közösség erkölcsi hanyatlása érződik a szolidaritás csökkenésén. A közösség tagjai gyors eredményeket akarnak, s nem kilátástalan küzdelmet: sikeresek oldalán győzteseknek látszani. Az eszmei létet felváltja a lét eszméje, amikor a mindennapi élethez kapcsolódik

¹⁷ HORKAY HÖRCHER Ferenc: Önérdék és szolidaritás.

a gondolkodás. A közösségnek csak akkor marad meg az erkölcsi tartása, ha a helyes irányvonal az igazságosság eléréséhez vezet.

A közösségből kiválók megbízhatatlanná válnak, úgy az elhagyottak, mint egy másik csoport számára is, hiszen a választott csoportból is bármikor kiléphetnek. A győzelem hamis érzete az önfeladás kezdete.

A pontosan kitűzött eszmei cél és annak elérésébe vetett hit tartja fenn a szolidaritást, amely nélkül nincs közösség.

Bibliográfia

- ARISZTOTELÉSZ: Nikomakhoszi etika. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- FARKAS Beáta: A szolidaritás a társadalmi-gazdasági szerveződésben. <http://www.vigilia.hu/1999/9/9909far.html>
- FUKUYAMA, Francis: Bizalom. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1997.
- GOMBÁR Csaba: A szolidaritásról és annak hiányáról. <http://www.vigilia.hu/1999/9/9909gom.html>
- HORKAY HÖRCHER Ferenc: Önérdék és szolidaritás. http://www.kommentar.info.hu/horkay_horcher_ferenc_onerdek_es_szolidaritass
- KOZMA Zsolt: Sors, próbatétel, szolidaritás a Bibliában. Előadás a „Szolidaritás napja” címmel szervezett konferencián. Nyíregyháza, 2010. május 10.
- LÖWITH, Karl: A világtörténelem és üdvtörténet. A történetfilozófia teológiai gyökerei. Atlantisz Kiadó. Budapest, 1996.
- Római interjú Lech Walesával, a Szolidaritás megalakulásának 25. évfordulójára emlékező konferencia alkalmából <http://storico.radiovaticana.org/ung/storico/2005-11/57136.html>
- SENECA: Nero császárnak a nagylelkűségről. Helikon Kiadó, 1988.
- SONNEVEND Pál: Szolidaritás és jog. <http://www.vigilia.hu/1999/9/9909son.html>

LÁSZLÓ BRAUN

THE SOLIDARITY AND THE FELLOWSHIP

The concept of solidarity arose at the time of the French revolution but it came into general use during the period of formation of the modern civil society and capitalist economy. It became widely known as a concept connected with class struggle but by the end of the XXth century its original meaning underwent considerable changes. Nowadays /In today's interpretation solidarity means a certain form of identifying oneself with others, first of all with the purpose of helping unprivileged fellow human beings. Solidarity is based on feelings; it never refers to the whole society but always only to its certain part. At the same time it keeps together and excludes, helps and rejects. Love, confidence/trust and sympathy play a considerable role in its formation. According to the objective (historical) approach of history, the description of feelings does not belong to the tasks aimed to study historical questions. Feelings, however, penetrate people's life; and feelings penetrating communities have a formative power in the course of development of history.

Magyar-magyar kapcsolatok prezentációja a Kárpáti Igaz Szó napilapban, a brezsnyevi időszak alatt (különös tekintettel Kárpátaljára és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére)

A téma pontosabb kifejtését megelőzően előljárónak annyit mindenképpen meg kell jegyez-
nünk, hogy az írott sajtót soha nem tekinthetjük elsődleges forrásanyagnak, annak ideológi-
ai, propaganda és különböző pártbeállítottsága révén. Azonban a korszellem bemutatására,
secunder forrásként való felhasználásra teljesen alkalmas. A történelmi miliő visszaidézéséhez
a többi média- és kultúrtermékkel együtt mindenképpen alkalmaznunk kell. A következőkben
tárgyalt sajtótermékeket nem a tartalmi, tényanyag-bemutató szempontok alapján kell megviz-
sgálunk. A kitűzött cél nem a cikkek megítélése, hanem azok összehasonlítása, esetleges pár-
huzamok bemutatása, a lakosság informáltságának prezentálása. Jelen tanulmány keretein belül
a Kárpáti Igaz Szó 1964 és 1982 közötti évfolyamainak felhasználásával próbálom bemutatni
a korabeli kárpátaljai lakosság tájékoztatottságát az anyaországgal való kapcsolattartásról, vi-
szonyrendszeréről. Az alcím jelöli a két szomszédos közigazgatási egységet, melyek viszonyáról
a vizsgált cikkekben belül a legnagyobb arányban találtunk forrásokra.

A brezsnyevi időszakban, csak úgy, mint előtte, a szovjet rendszer sajátosságait nem
lehetett a maga valóságában láttatni. Az állam erősen kezében tartotta a sajtót és vala-
mennyi tömegkommunikációs eszközt, ezzel is a saját nézeteit, tanításait sugározva a
lakosság irányába. Fontos eszközei voltak a propagandának, az agymosásnak a napi- és
hetilapok, mert a nagy néptömegek ezeket olvasták leggyakrabban, innen szereztek a
különböző híreket, információkat. Persze itt is jellemző volt a Nyugattal való szemben-
állás, általában az USA-ról és szövetségeseiről, ha nem is negatív, de sohasem pozitív
hangvételű cikkek jelentek meg.

Kárpátalja és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye: a kifejezések is magyarázatra
szorulnak, ugyanis a korszakban egyikkel sem találkozhatunk. Kárpátalja szovjet idő-
szakbeli hivatalos magyar megnevezése Kárpátontúl volt, utalva ezzel a terület keleti
orientációjára. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye pedig Szabolcs-Szatmár néven szerepel
egészen 1989-ig, noha létrehozásakor Szabolcs-Szatmár és Bereg megyékből alakult
meg.

A Kárpáti Igaz Szó bemutatására nem térnénk ki részletesebben, jelen tanul-
mánynak nem ez a célja. Annyit minden esetre érdemes tudnunk a lapról, hogy 1919-től
olvasható nyomtatásban, azonban 1944-től a lap magyar példányai az ukrán kiadvány
fordításai voltak. 1967. március 8-tól viszont ismét önálló magyar megyei napilap¹
(hétfő kivételével minden nap megjelent). Ez a legnagyobb terjedelmű és példányszá-
mú nyomtatott sajtótermék, mely a vizsgált időszakban magyar nyelven jelent meg
Kárpátalján. A lap érdekességei közé tartozik, hogy az évfolyamváltás a lap június 1-i
számával történt meg, de a számozás január 1-jével kezdődött. Fizikai adottságaiban is
eltért jelenlegi utódaitól: hatalmas, A2-es formátumban jelent meg négy oldal terjede-
lemben a hét hat napján. Már csak ezeket a tényezőket figyelembe véve is egyértelmű,
hogy nemcsak a szűkebb régió, hanem az egészszovjet térség híreiről is beszámolt a
mindentörő olvasónak. Ez viszont azt eredményezte, hogy a vizsgált példányoknál a

¹ BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000. 289.o.

terjedelem akár 70 %-át is TASZSZ és RATAU-tól² átvett cikkek adták.

A kutatás során a Kárpátaljai Megyei Könyvtár magyar tagozatának bázisán, valamint az OSZK gyűjteményében sikerült a majd két évtizednyi forrásbázist a lehetőségekhez mérten feltérképezni. A következőkben közel negyven cikk alapján próbáljuk vázolni a Kárpátaljai magyar olvasók informáltságát az országhatár túloldaláról, magyarságképről.

A cikkek bemutatásának kezdetén kategorizálnunk kell azokat. Több szempontrendszer is alapul vehetünk ekkor, akár terjedelmi, akár tartalmi, de még a megjelenés időpontjának gyakorisága is súlyozást mutat a vizsgált folyóiratban³. A legegyszerűsebb felosztás azonban a tartalmi különbségek alapján készíthető el, ami alapján öt nagy csoportot különböztethetünk meg:

1. háborús évfordulók (felszabadulás, május 9.) alkalmából megjelentek;
2. közös gazdasági tevékenységekkel foglalkozó;
3. kulturális jellegű (tárlatok, írók évfordulói, novellák);
4. átemelt (a Kelet Magyarországtól);
5. gazdasági és politikai delegációk látogatásait ismertető cikkek.

A felsorolás tematikája a vizsgált cikkek alapján átfedéseket is eredményez, ugyanis a „szovjet népek barátsága”, a „kölcsonös együttműködés” kifejezések szinte minden nagyobb ismertetőben helyet kapnak. Ez azonban érthető is, jelen tanulmány koncepciója a közös pontok felmutatása. Amennyiben eltekintünk ezektől az általános bevezetőktől, akkor az előbb felsorolt típusok valamelyikébe mindenképpen besorolható a vizsgált cikk.

A második világháború és a felszabadítás évfordulóinak témakörében az első vizsgált riport Kucser István, zajai⁴ lakossal készült.⁵ A cikk minden bizonnyal átemelt, mivel a hangvétele, a többször leírt „megyénkben” kifejezés is erre utal, azonban ezt sehol nem jelezték egyértelműen. Tartalmilag egy szokványos visszaemlékezésnek is tekinthetjük, melyet azonban vagy a visszaemlékező, vagy a cikk írója kissé idealizálttá tett. A szovjet katonákat kedves, tisztességes embereknek festette le, akik mindenkivel udvariasan beszéltek és csak a szegény sorsúak boldogulását akarták elérni. A későbbiekben szóba került a kollektívizálás, termelői szövetkezetekbe való belépés, amivel a riportalany határozottan egyet értett, és a háború óta eltelt 20 évet egyértelmű sikertörténetnek tekintette. Ezek alapján a vizsgált cikk inkább propagandáirásnak tűnik, mint tényszerű tudósításnak a szovjet katonákkal való első találkozásról.

Akár külön altípusnak is felfoghatjuk az április 3-4-én megjelent cikkeket. Az esetek többségében nem is a folyóirat munkatársai, hanem külső publicisták, egyetemi tanárok, pártfunkcionáriusok írták azokat. Közös jellemzőjük volt, hogy jobbára azonos séma alapján épültek fel: rövid bevezetőben dicsőítik a szovjet nép segítségét, mellyel Magyarországot a szabadság felé vezették. Kiemelik a két ország szoros gazdasági és társadalmi kapcsolatrendszerét, majd a cikk hátralevő részében egy konkrét példa bemutatásával erősítik meg a bevezetőben leírtakat.

Teljes mértékben beleillik a vázolt sémába Borodács László cikke, mely a huszti járásban épülő gázvezeték egyik állomását mutatta be. Az építkezésén magyarországi szakemberek is részt vettek.⁶ Természetesen nem maradhat el a szokásos tervidőszak lerövidítésének vállalása sem. A még meg sem kezdett munkálatok esetében is 2-3 hó-

² A Szovjetunió hírgyűjteménye

³ A Magyarországgal kapcsolatos cikkek nagy része annak 1945. áprilisi felszabadításának évfordulóján és annak környékén jelent meg

⁴ Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti része

⁵ ANGYAL Sándor: *Igy kezdődött*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1966. október 4., 2. o.

⁶ BORODÁCS László: *A célok azonossága összeköt*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1977. április 3., 2. o.

napos előnyt állapítottak meg.

Amennyiben nem gazdasági létesítmény példáján mutatták be az együttműködés különböző szintjeit, abban az esetben különböző társadalomtudományok képviselői taglalták a két ország, esetleg határ menti régió kapcsolatrendszerét. Ezekben az esetekben még nagyobb a hasonlóság az évenkénti rendszerességgel megjelenő cikkek között.

Ilku Ferenc, a történelemtudományok kandidátusa, az USZSZK (Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság) Tudományos Akadémiájának tagja hosszú bekezdéseken keresztül vázolta a Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság szoros gazdasági kapcsolatait.⁷ A bevezetőben mindig kiemelik-e cikkek esetében a kölcsönös tisztelet és egyenrangúság meglétét, de a részletesebb bemutatásnál érezhető a szovjet fél fölsőbbisége: az exportált ipari termékek mértéke, a gazdaság modernizálásában hathatós segítségének kiemelése. Jelen esetben is hosszasan sorolták mindazon vívmányokat, melyeket a magyar nép szovjet barátainak köszönhetett.

Napra pontosan két évvel az előző cikk megjelenését követően olvashattuk Piszárev Anatolij közgazdász, az Uzshorodi⁸ Állami Egyetem docensének írását a szovjet-magyar viszony fejlődéséről.⁹ A szerző főleg a társadalom és a gazdaság töretlen fejlődését emelte ki, méltatta a KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) érdemeit a magyar gazdaság fejlődésében, még Leonyid Brezsnyev az MSZMP (Magyar Szocialista Munkás Párt) XI. Kongresszusán elmondott beszédéből is idézett. Többször visszatérő formula a mindenkori pártvezetés találkozóinak, beszédeinek megemlézése, jobban alátámasztandó a cikk tartalmát.

Nagy hasonlóság figyelhető meg a közös gazdasági tevékenységgel foglalkozó cikkek és az előzőekben felsoroltak között. Van azonban egy lényegi eltérés a két változat között: az ok-okozati összefüggés. Míg a korábban felsorolt cikkek némelyikénél a vezértéma alátámasztására szolgált egy-egy üzem bemutatása, úgy a következőkben a cél egy közös projekt bemutatása, viszonylag függetlenül a háborús ideológiától.

A két ország kereskedelmi kapcsolatainak fő gócpontja a Csap-Záhony vasúti határátkelő volt, ennél fogva találkozunk ennek bemutatásával a sajtóban is. Több cikk foglalkozott a létesítménnyel, a legnagyobb terjedelmű egész oldalas képes riportot közzélt Makkai József elvtárrsal, a csapi vasúti állomás átadási irodájának vezetőjével.¹⁰ A cikk tömve volt statisztikai adatokkal: éves árucseré, fejlődési mutatók, beérkezett vagonok száma. Röviden összefoglalta a csomópont rövid történetét, kiemelve a töretlen és egyre bővülő fejlődést. Eltérés a korábban vizsgáltakhoz viszonyítva az ideológia visszaszorulása, kevesebb teret kapott a dicső múlt taglalása. Ennek kissé ellentmond az utolsó sor: „*A csapi és záhonyi vasutasoknak egy a céljuk, egy nagy közös ügy megvalósításán munkálkodnak.*”¹¹

Az is számos esetben előfordult, hogy a KGST-tagállamok közreműködésének következtében magyarországi építőmunkások dolgoztak kárpátaljai településeken. A Kelet-magyarországi Közmű- és Mélyépítő Vállalat 120 dolgozójának tiszteletére rendezett ünnepségre is egy ilyen beruházás alkalmából került sor, melyről képes beszámoló készült.¹² A munkások Huszton vettek részt egy kompresszorállomás és egy 45 lakásos ház felépítésében. Az ünnepségen a felek üdvözölték egymást, majd meg-

⁷ ILKU László: *Lenini úton – a fejlett szocialista társadalomért*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1977. április 3., 2. o.

⁸ Ungvár a korszakban minden esetben Uzshorod néven jelenik meg a sajtó hasábjain

⁹ PISZÁREV Anatolij: *A fejlődő és erősödő együttműködés útján*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1979. április 3., 2. o.

¹⁰ LUSZTIG Károly, BRAUN Henrik: *Hívatusuk: a testvéri együttműködés szolgálata*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1975. április 10., 5. o.

¹¹ LUSZTIG, BRAUN: i.m.

¹² LORODÁCS László: *A testvéri együttműködés újabb szimbólum lesz*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1975. augusztus 7., 2.o.

koszorúzták a helyszínen található Lenin-emlékművet. A cikk már-már távirati stílusú, alig található benne ideológia felhang.

A két baráti nép legismertebb, és mind a mai napig (magyar szempontból) egyedülálló eseménye volt Farkas Bertalan és Kubaszov Valerij közös űrrepülése.¹³ A távirati jelentés leírta az űrhajósok programját, fél oldalas képes vezércikkben tájékoztatta az olvasót az asztronauták kitüntetéséről. Azonban az itt sem maradhatott el, hogy kiderüljön: a közös űrrepülés a két nép baráti viszonyainak fejlődésével járt együtt.

A kulturális élet bemutatásakor elég széles palettán mozog a cikkek tematikája, stílusa. Viszonylag nagyobb forrásbázissal dolgozhatunk, ugyanis a Kárpáti Igaz Szónak rendszeresen megjelenő kulturális és művészeti melléklete is volt, *Neon* néven. Ennek keretein belül novellák, esszék jelenhettek megye feltörekvő helyi írók, költők tollából.

Azt le kell szögeznünk, hogy olyan kifejezéseket még e cikkekben sem találhatunk, hogy helyi magyarság vagy határon túliak. A nézőket általában „kárpátontúli közönség” néven említik. Viszont kikerülhetetlen, hogy ennek ellenére helyi magyar nemzetiségű művészeket is megemlítsenek a sajtó hasábjain.

Magyar látogatókat is csupán, mint turistákat említette meg egy anyaországi festők műveiből álló tárlat bemutatója.¹⁴ A felsorolt magyar festők között szerepelt Munkácsy Mihály, Révész Imre, Glatz Oszkár, Aba-Novák Vilmos. Munkácsy esetében azonban meg sem említették, hogy az egyik leghíresebb magyar festő a környék szülötte. Ezzel egybecseng az, hogy a Garanyi József beregszászi festővel készült riportban sem hangzik el egyszer sem a művész nemzetisége.¹⁵

Több esetben olvashattuk magyar írók, költők életrajzát, ezeket általában valamely évforduló kapcsán. A korszellemet figyelembe véve természetesnek hat a népi irányzat prioritása, vagy valamilyen ideológia belemagyarázása az adott szerző életrajzába. Bizonyos szempontból ezzel találkozhattunk Móricz Zsigmond esetében is,¹⁶ előtérbe helyezve az író népies munkásságát.

Több esetben írtak beszámolókat a Kossuth Könyvkiadó és a Kárpáti Kiadó közös kiállításairól.¹⁷ Itt is csak az hangzott el, hogy a távlati tervek között szerepelt a szomszédos népek kultúrájának jobb bemutatása. Azt már nem említették, hogy a helyi magyarság körében nagy igény volt a magyarországi szerzők műveinek olvasására.

Külön altípusba sorolhatnánk a korszakra jellemző szovjet-magyar kapcsolatok bemutató műveket. Ezek ugyan nem jelentek meg a sajtó hasábjain, de kritikákat, összefoglalásokat olvashattunk róluk. Ilyen cikkek jelentek meg Váradi-Sternberg János¹⁸ és a Csépes Ella – Ilku Ferenc szerzőpáros¹⁹ által írt könyvekről is. Mindkét elemzés kiemelte, hogy milyen fontos felhívni a figyelmet a két nép hagyományosan jó viszonyára.

A kulturális tematikájú cikkek közül utolsóként Balla László írását szeretném bemutatni, mely igen jól tükrözi a korabeli állami irányítás milyenségét. A szerző egy cikksorozatban vázolta a „szovjet magyarok”, mint újonnan létrejött népcsoport identitását, hagyományait, fontosabb teendőit. Jelen cikkben felhívta a figyelmet, hogy nem

¹³ TASZSZ: *Befejeződött a nemzetközi űrrepülés*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1980. június 5., 1. o.

¹⁴ SZTASKÓ Gyula: *A XIX. és XX. Századi magyar festészet kiállításán*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1966. 2. o.

¹⁵ KROH László: *Látogatóban Garanyi Józsefnél*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1968. május 12., 3. o.

¹⁶ BALLA László: *Fáklya lenni*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1966. május. 15., 4. o.

¹⁷ ERDÉLYI Gábor: *Sajtótájékoztató és könyvkiállítás az írószövetség klubjában*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1974. április 6., 2. o.

¹⁸ GORTVAY Erzsébet: *Megjegyzések Váradi-Sternberg János „Utak, találkozások, emberek” című könyvéhez*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1974. december 15., 3. o.

¹⁹ ROTMAN Miklós: *A szovjet-magyar barátság krónikája*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1982. augusztus 13., 4. o.

területi alapon kell meghatározni a hagyományainkat, hanem ideológiailag.²⁰ Ezek lapján ő nem a korábban vidékünkön élő szerzőket jelölte meg a '70-es években alkotók elődeinek, hanem a két világháború között a Szovjetunióba emigrált magyar költőket.

Az átemelt cikkek kategóriájába a Kelet Magyarország hasábjairól kölcsönzött riportok, tudósítások tartoznak. Amennyiben korábban szó esett arról, hogy a magyar tematikájú írások erősen kötődnek a felszabadítás évfordulóihoz, úgy ebben az esetben ez hatványozottan érvényes. Minden év április 4-én megjelentek a határ túlsó oldalán élők életéről beszámoló, közölve bennük: mennyire hálás a magyar nép a szovjet segítségért.

A közölt írások általában analógiái valamely korábban elemzett cikknek. Riportot olvashattunk a KISZ (Kommunista Ifjúsági Szövetség) Szabolcs-Szatmár megyei elnökével,²¹ melyben kifejtette a fiatalság nevelésének fontosságát. A nevek és szervezetek kicserélésével ez egy saját szerzemény is lehetne. Sokban hasonlít erre a számos olvasói levél, melyek kiemelték, mennyire hálás volt a magyar lakosság a testvéri szovjet népnek a segítségért.²²

A népek közötti barátság mellett a fő témákat egyes üzemek, az ott dolgozó emberek,²³ a lakosság mindennapjainak bemutatása adta. Ezeket olvasva az a benyomás alakulhatott ki bennünk, hogy valamilyen uniformizálást akart a sajtó sugározni az olvasóban, azt éreztetve vele, hogy ugyan nem lépheti át rendszeresen a határt, de nincs is annak semmilyen értelme, mert a túloldalon is ugyanazzal találkozna, mint lakhelyén.

Végezetül talán a leginkább tárgyilagos, a pusztá tényeket közlő, ezért a legkisebb terjedelmű típus következik: a különböző delegációk határ menti látogatásait bemutatóak. Ez természetesen nem érvényes minden cikkre, azon jelentések, melyek L. I. Brezsnyev látogatásaival foglalkoztak az egy oldal terjedelmet is elérték. Az egyik ilyen az MSZMP XI. Kongresszusán tartott beszédét közölte²⁴ szóról szóra. Egy későbbi szám a főoldalon számolt be arról, hogy Brezsnyev elvtárs megkapta a lengyel, magyar és a finn állam legnagyobb kitüntetését. Mindezt két nap alatt. Természetesen a felsorolt államok vezetői utaztak a Kreml épületébe, és ott adták át az érdemrendeket.²⁵

Abból a tényből, hogy a vizsgált időszakból viszonylag kis számban található közlés a delegációk tevékenységéről, és ezek is főleg Kárpátontúlról irányulnak Szabolcs-Szatmár felé, nem vonhatunk le túlzott következtetéseket. Az esetek többségében ezek csupán pár soros értesítések, minimális információs tartalommal, sablonossá tett szöveggel. Az biztos, hogy a sajtóban be akarták mutatni, hogy igenis vannak kapcsolatfelvételek a két régió között. Azonban e cikkek semmitmondó lényegét talán az egyikből vett idézettel tudnánk a legjobban bemutatni: „Szép hagyományokra tekint vissza a Kárpátontúli terület és a szomszédos Szabolcs Szatmár megye dolgozóinak egyre erősödő barátsága. Delegációk cseréje, határtalálkozók, közös hidak építése és karbantartása, közös szüret az együttesen megművelt Barátság-gyümölcsösben, hasznos tapasztalatcserék az iparvállalatok és a kollektív gazdaságok között, működő egyesületek kölcsönös szereplése stb. – nehéz volna felsorolni a két szomszédos terület testvéri együttműködésének és barátságának minden tanúbizonyságát és eredményét.”²⁶

Valóban nehéz lenne felsorolni az együttműködés minden szegmensét, de egy dolgot nem találunk ezekben: az emberek szabad mozgását. Olyan természetes dolgot vettek el a régiókon élőkől a határok áthúzásával, amely nem is tűnt fel addig senkinek,

²⁰ BALLA László: *Szovjet magyarok*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1975. december 7., 3. o.

²¹ ANGYAL Sándor: *Teljesíteni az akcióprogramot*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1976. április 4., 3. o.

²² GULYÁS Emilné: *Népünk nagy ünnepén*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1976. április 4., 3. o.

²³ GÁSPÁR Istvánné: *Öntő és öntőde*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1979. április 4., 3. o.

²⁴ *A szocialista internacionalizmus zászlaja alatt*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1975. március 19., 1. o.

²⁵ TASZSZ tudósítások, In: Kárpáti Igaz Szó, 1976. december 18.

²⁶ BARZSÓ Tibor: *Újabb baráti kézfogás*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1965. június 1., 2. o.

míg meg nem vonták tőle. Ehhez társult még a szovjet ideológia terjesztése a helyi magyarság körében, amely mind a mai napig érezteti hatását térségünk lakosságán.

Bibliográfia

Sajtó

- ANGYAL Sándor: *Így kezdődött*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1966. október 4.
- ANGYAL Sándor: *Teljesíteni az akcióprogramot*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1976. április 4.
- BALLA László: *Fáklya lenni*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1966. május 15.
- BALLA László: *Szovjet magyarok*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1975. december 7.
- BARZSÓ Tibor: *Újabb baráti kézfogás*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1965. június 1.
- BORODÁCS László: *A célok azonossága összeköt*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1977. április 3.
- ERDÉLYI Gábor: *Sajtótájékoztató és könyvkiállítás az írószövetség klubjában*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1974. április 6.
- GÁSPÁR Istvánné: *Öntő és öntőde*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1979. április 4.
- GORTVAY Erzsébet: *Megjegyzések Váradi-Sternberg János „Útak, találkozások, emberek” című könyvéhez*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1974. december 15.
- GULYÁS Emilné: *Népünk nagy ünnepén*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1976. április 4.
- ILKU László: *Lenini úton – a fejlett szocialista társadalomért*. Kárpáti Igaz Szó, 1977. április 3.
- KROH László: *Látogatóban Garanyi Józsefnél*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1968. május 12.
- LORODÁCS László: *A testvéri együttműködés újabb szimbólum lesz*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1975. augusztus 7.
- LUSZTIG Károly, BRAUN Henrik: *Hivatásuk: a testvéri együttműködés szolgálata*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1975. április 10.
- PISZÁREV Anatolij: *A fejlődő és erősödő együttműködés útján*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1979. április 3.
- ROTMAN Miklós: *A szovjet-magyar barátság krónikája*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1982. augusztus 13.
- Sz. n.: *A szocialista internacionalizmus zászlaja alatt*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1975. március 19.
- SZTASKÓ Gyula: *A XIX. és XX. Századi magyar festészet kiállításán*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1966. 2. o.
- TASZSZ: *Befejeződött a nemzetközi ürrepülés*. In: Kárpáti Igaz Szó, 1980. június 5.
- TASZSZ tudósítások, In: Kárpáti Igaz Szó, 1976. december 18.

Szakirodalom

- BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez*, Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000.

ISTVÁN CSÁSZÁR

PRESENTATION OF THE HUNGARIAN-HUNGARIAN RELATIONSHIP IN THE
KÁRPÁTIIGAZSZÓ NEWSPAPER DURING THE BREZHNEV PERIOD (ESPECIALLY
FOR TRANSCARPATHIA AND SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG COUNTRY)

The main aim of the study was to examine how much information could the people living here gather about the relationship with the country on the border from newspapers. The question is interesting because two decades before these territories belonged to the same country.

According to the researched material we have to emphasize that the actual writer of the articles always avoided using nationality of the people being talked about, in most cases, we can read only gloomy reports in the newspaper. While reading the articles, obviously visible the soviet's higher position in soviet-hungarian relationship („the hungarian nation will always be grateful for their freedom to the soviet brothers”), and the fact that the articles filled with patriotism were published always on the anniversary of Hungary's being emancipated.

All in all the tone of the articles during the past 18 years didn't change too much, proving that the Brezhnev-period's aim was spreading continuity and peace to people.

A királyi biztosi intézmény az 1831-es kolerajárvány idején Perényi Zsigmond biztos példáján

1831-ben Magyarországon kolerajárvány söpört végig, amely rengeteg megbetegedést és halálos áldozatot követelt. Ez a munka a járvány elleni küzdelem intézményi hátterével kíván foglalkozni, ezen belül a királyi biztosi tisztséggel, amelyet báró Perényi Zsigmond intézkedéseinek keresztül kíván bemutatni. A kutatás alapja a Kárpátaljai Terület Állami Levéltár Perényi család fondjának az Ugocsa vármegye a kolerajárványra vonatkozó iratai. Feldolgozásra került több ezzel a témával foglalkozó szakirodalom, mint Tilkovszky Lóránt és Horváth Gyula kolerajárvánnyal kapcsolatos munkái. Nagy segítséget nyújtott a kutatásban Linzbauer Xavér Ferenc által kiadott, a Helytartótanács iratait tartalmazó *Codex Sanitario Medicinalis Hungariae*.

1. A kolerajárvány megjelenése

1830. december végén, nem sokkal az országgyűlés feloszlása után, megjelent határainkon a kolera.¹ A kolera a gyomor és bélrendszer fertőzése, amely fertőzött ivóvízzel juthat leginkább a szervezetbe.² Először járta be kolerajárvány a történelem folyamán Európát. E szörnyű betegség hazája India. A Gangesz torkolatánál, Bengálban ősidők óta szedte áldozatait. Világrészeket bejáró járvánnyá a közlekedés, a tengeri hajózás nagyfokú fejlődése nyomán válhatott. A brit katonák terjesztették tovább a betegséget 1816-tól, először a szárazföldön, úton Nepál és Afganisztán felé, majd hajókon utazva vitték el a betegséget Ceylonba, Indonéziába, Kínába és Japánba. 1831-re a kolerajárvány elérte Mekkát, majd a muzulmán zarándokok továbbterjesztették a kórokozókat. A karavánok magukkal hurcolták a kórokozó baktériumokat Oroszországba. 1830 szeptemberében elérte Moszkvát és egészen 1831 márciusáig dúlt a járvány. A város lakossága kb. 250 000 volt, ebből 8566 megbetegedést regisztráltak (3,4%-os morbiditás), ebből 4690 halott (54,7 %-os letalitás).³ A járvány hírére a szomszédos államok, így Ausztria is határzárlatot rendelt el.⁴ Lengyelországban felkelés bontakozott ki. A felkelés leverésére érkező orosz csapatok között számos olyan területről is érkeztek katonák, amelyeken már megjelent a betegség. Vannak olyan következtetések is, amelyek szerint oroszországi tatárok hozhatták be Galícia területére a betegséget.⁵ Az orosz katonaság betörése miatt feloldották a határzárlat. A lengyel – orosz háború így nagymértékben elősegítette a járvány betörését Lengyelországba.⁶ A csapatmozgások következtében év végére pedig már áterjedt a Habsburg- birodalom területére, Galíciára is.⁷

Az 1830. november 2-án kelt királyi rendelet értelmében a Helytartó Tanács, a Királyi Kamara és a Főhadcsereg-parancsnokság kiküldötteiből alakított vegyes bizottság (Comissio politico-cameralis-militaris mixta) irányította a kolera elleni védekezést.

¹ TILKOVSZKY Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. Budapest. 1955. 42.

² <http://www.fszek.hu/index.nfo?tPath=/>. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár/ Kalendárium/ Kolera.

³ LUKÁCS Ágnes: Az 1831. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége. <http://www.ortortortenet.hu/tankonyvek/tk-04/data/pdf/1211.pdf>. Letöltés: 2011. december 20.

⁴ U. o.

⁵ HORVÁTH Gyula: A pesti kolera-lázadás 1831-ben. In: Némethy Károly-Bodó Juszti (Szerk.): Tanulmányok Budapest múltjából. Budapest Székesfőváros Kiadása. Budapest. 1943. 219.

⁶ TILKOVSZKY Lóránt: i.m. 42.

⁷ Magyarország története a 19. században. Szerkesztette GERGELY András. Osiris Kiadó. Budapest. 2005. 194.

A galíciai- magyar határt csak 1830. december 28-án zárták le.⁸ 1831. január 3-án Trencséntől Brassóig terjedő határra két királyi biztost neveznek ki a helyszín irányítására és ellenőrzésére.⁹ 1831. február 12-én Piringen hadnagy parancsnoksága alatt 31 gyalog katona kiküldetett a határszélre; ezekből el volt helyezve egy káplár 15 legénnyel Verbiáson, egy másik öt legénnyel a Beszkiden, ugyanennyi Timsoron és Bilaszlovicán tartózkodott.¹⁰ A feladatuk a rend fenntartása, a határzárak felügyelete volt. 1831. március 16-án a királyi biztosokat az udvar visszahívatta.¹¹ 1831. március 29-én került sor a bécsi kormány által a galíciai határzár feloldására. A döntés háttérében az állhatott, hogy a kolera terjedése megtorpanni látszott, valamint a Habsburg Birodalomhoz tartozó itáliai területeken kirobbanó felkelések leveréséhez minden nélkülözhető ezredre szükség volt.¹² A királyi udvar a járványveszély súlyosságának fel nem ismerésével, a katonák áthelyezésével, a határzár feloldásával, súlyos következményekkel járó hibát követett el. 1831. június 3-án ismét kiküldik a biztosokat, de ennek ellenére a Felső-Tiszavidéken kitört a járvány.¹³

A járványnak Magyarországon való megjelenésével kapcsolatban ellentmondások a források. Tilkovszky Lóránt szerint 1831. május 29-én, Magyarország területén megjelent a kolera,¹⁴ Magyary-Kossa Gyula szerint viszont 1831. június 13-án.¹⁵ A katonaság a szanitáris kordon céljaira továbbra is rendelkezésre állt. 1831. július elején az udvarnak, illetve a Helytartótanácsnak újabb zárvonat felállításáról kellett gondoskodni a Berettyó-Zagyva-Hernád mentén. A kór azonban tovább terjedt. A zárvonat Hatvan-Vác-Esztergom irányába kiegészítették.¹⁶ Az ország belső területein is létrehoznak zárvonakat, de mint kiderül azok is hatástalanok voltak. Júliusra Galíciában, Krakóban már járvánnyal néznek szembe. Ekkor ismét megpróbálják Galíciát határzárlat alá vonni, de sikertelenül. A problémák abban is felfedezhetőek, hogy viszonylag későn sikerül egyáltalán megállapítani, hogy fertőző betegséggel állnak szemben, amely komoly járványveszéllyel fenyeget. A hivatalos álláspontot Majláth Antal közölte, mint országos királyi biztos július 5-én: „Cholera non pro epidemica sed contagiosa tenenda”.¹⁷ Tehát pontot tettek annak a vitának a végére, amely a betegség fertőzéses terjedését kérdőjelezte meg.

Az országot 20 körzetre osztják, minden körzet élére egy királyi biztos kerül.¹⁸ Mindezek ellenére a betegség tovább terjed, július 14-től Pesten is jelentkeztek a járványos megbetegedések. A hírre Bécs, Ausztria és Magyarország között július 15-én felállította a katonai kordonvonalat.¹⁹ A járvány terjedésének azonban, mint tudjuk, ez sem szabott gátat. Nem kímélte sem Bécset, sem Nyugat-Európát, sem pedig Észak-Amerikát. A betegség augusztusban Ausztriát is elérte. Augusztus végétől kezdődően enyhülés következik be, de újabb tömeges megbetegedések még október végéig tartanak.

⁸ TILKOVSZKY Lóránt: i.m. 42.

⁹ LUKÁCS Ágnes: i.m.

¹⁰ LEHOCZKY Tivadar: Beregvármegye monográphiája. II. köt. Ungvár. 1881. 169.

¹¹ LUKÁCS Ágnes: i.m.

¹² Magyarország története 1790-1848. Főszerkesztő Mérei Gyula. Akadémia Kiadó. Bp. V. /2. köt. 1980. 647.

¹³ LUKÁCS Ágnes: i.m.

¹⁴ TILKOVSZKY Lóránt: i.m. 42.

¹⁵ MAGYARY-KOSSA Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I. kötet. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Budapest. 1929. 301.

¹⁶ Magyarország története 1790-1848. i.m. 647.

¹⁷ LINZBAUER Xavér Ferenc: Codex Sanitario Medicinalis Hungariae. Tomus III. Sectio IV. Buda. 1861. 27.

¹⁸ U. o. 64-66.

¹⁹ TILKOVSZKY Lóránt: i.m. 43.

2. A királyi biztosi intézmény. Perényi Zsigmond intézkedései

A kolera veszély kezdetét csak az 1830-as év végére teszi a történelem. Ugocsa vármegye központjában, Nagyszőlösön tartatott közgyűlés szerint már 1831 márciusában veszélyeztette Ugocsa megye területét a „pestises nyavalyaként” említett betegség (1831. március. 15).²⁰ Emberi megbetegedésekről azonban nincs bizonyíték egészen 1831 júniusáig. Az 1830. december 22-én kiadott rendelet értelmében, felállították az egészségre ügyelő kiküldöttséget. Az első feladata a Galíciát és Bereg vármegyét összekötő utak számbavétele volt.²¹ A korábban kirendelt két királyi biztost 1831. március 16-án az udvar visszahívatta.²² A határzárlatok is enyhültek, így szabad utat nyitva a járvány Galíciába, majd a Kárpátok túl oldalára való betörésének. A betegség már júniusban elérte az akkori Magyarország területét. Ekkor azonnal visszaállították a határzárakat, de ez már későinek bizonyult. Bereg megyében, Beregszászban a veszély miatt már június 2-án vészbizottságot szerveztek. A megyét már ekkor is lezárták.²³ A betegség először Tiszaújlakon mutatkozott meg 1831 júniusában.²⁴ A helységbe minden bizonnyal a söt szállító tiszai hajósok hurcolták be a betegséget.²⁵ Az alispán bejelentése szerint a Máramaros felől érkező hajósok megbetegedtek, sőt meg is halt már valaki közülük. Orvosokat rendeltetnek a helyszínre, akik megerősítik a kolerás megbetegedés gyanúját, ezért a hajósokat őrizetbe vették. Elrendeltek egy ún. vesztgló ház felépítését, melyet a betegek kezelésére használtak.²⁶

A járvány Magyarországra való áttérjedése valószínűleg Galíciai felől Máramaros vármegyén keresztül történhetett.²⁷ A betegség terjedésének megállítása tehát, mint láthatjuk nem kevés akadályba ütközött és cseppet sem bizonyult könnyű feladatnak. A betegségek első megjelenése Ugocsában (Tiszaújlak) történtek, így a legsürgősebb prevenciós területnek számított Ugocsa, amikor Perényit ide nevezik ki királyi biztosnak, hogy irányítása alatt megfékezzék a járványt.²⁸

Magyarországon június óta regisztráltak betegeket. A kolera az újabb és újabb zárvonalak ellenére rohamosan terjedt, július közepére elérte az ország belső területeit. Július 12-én rendkívüli szervezetet hoznak létre a kolera leküzdésére.²⁹ A Helytartótanács 20 körzetet (comissario regionum) hozott létre, amely külön igazgatási egységet képezett a járvány megállítása érdekében. Mindegyik élére egy-egy királyi biztost (comissarius) jelölt ki.³⁰ Perényi Zsigmond ekkor a Helytartótanács tagja volt: 1802-1808 között már a Helytartótanács tiszteletbeli fogalmazója (concipistae honorarii),³¹ majd 1830-1834 között a tanácsosa (Consilarii).³² Mivel ő jól ismerte ezt a vidéket, ésszerű döntésnek bizonyult, hogy ezzel a nehéz problémával ő tud a legjobban megbirkózni.

²⁰ Kárpátaljai Terület Állami Levéltár (KTÁL): F. 60, Op. 2., od.zb.524., 1.lap.

²¹ U.o..

²² LUKÁCS Ágnes: i.m.

²³ KERESZTYÉN Balázs i.m., 47.

²⁴ LINZBAUER Xavér Ferenc: i.m. 1.

²⁵ GECSEI Lajos: Cholera morbus. Az 1831. évi kolerajárvány eseményei Gyulán és Váriban. Békéscsaba. 1985. 13.

²⁶ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 2.lap.

²⁷ HAVASDI József: Megyei járványügyi intézményrendszerek az 1831. évi kolerajárvány idején, Baranya és Tolna példáján. <http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=76>. Letöltés: 2011. december 27.

²⁸ LINZBAUER Xavér Ferenc: i.m. 66.

²⁹ U. o. 64.

³⁰ U. o.

³¹ EMBER Győző: A M.Kir. Helytartótanács ügyintézésének története. Budapest. 1940. 213.

³² U. o. 201.

A mindegyik körzetnek volt központja (akár több is), ahonnan a királyi biztos az intézkedéseit meghozta és felügyelte a járvány elleni védekezést. Perényi körzetének központja Nagybánya és Szatmárnémeti volt. Bár igyekeztek a biztosok saját körzetüket bejárni, ez a nagy távolság miatt többek között lehetetlen feladatnak bizonyult. Többnyire a körzeti központban tartózkodtak, innen igyekeztek feladatukat ellátni.

A királyi biztosnak feladata elsősorban a megyei vezetés és a központi szervek közötti kapcsolattartás volt. A központi intézmények részéről elsősorban a meghatározott lépések töredelmes betartatását várták el és folyamatosan jelentéseket kellett küldenie a körzetben lévő helyzetről. Fontos még megjegyezni, hogy a királyi biztosoknak feltétlenül a saját körzetükben kellett tartózkodniuk.

Perényi Ugocsába 1831. június 25-én érkezett meg. Tiszaújhelyen már összeült a kiküldöttség, hogy a járvány terjedését megakadályozza. A Tiszaújlakon letartóztatott kormányosok között napról-napra terjedt a betegség, sőt június 26-án a városba jövő katonák közül egy meg is halt. Ezért Perényi, Újhelyi József alszoligabíró felügyelete alatt elrendelte a helység elzárását. Azoknak a személyeknek a fizetését, akik ezt végezték Lelovich Antal táblabíró felügyeletére bízta. Az elzárás miatt a lakosok szűkölködtek az élelemben, ezért az alispán elrendelte, hogy Újfalu kamarájából adjanak két hétre való élelmet.³³

Perényinek szigorú intézkedéseket kellett kilátásba helyezni, hogy a kialakult helyzetet megoldja. A kormányosok között kiütött betegség miatt Ugocsa vármegyét Szatmár vármegyétől teljes mértékben elzárták. Aztán elrendelték Máramaros, Ugocsa, Bereg vármegye elszigetelését.³⁴ Június 28-án Újhelyi József tiszaujlaki polgári biztos már úgy tájékoztatott, hogy egy ember se betegedett meg azon napon, és a betegek közül sem halt meg egy sem.³⁵ Úgy tűnt a betegség visszavonulóban van.

A királyi biztosok és a megyei vezetés között általában nem volt túl jó a viszony. Ez abból is fakadt, hogy a királyi biztosok gyakorlatilag abszolút hatalommal rendelkeztek és a végrehajtó szervektől nagy precizitást, gyorsaságot követeltek. A megyei vezetésnek viszont szembe kellett nézni a nép haragjával is. Bálint Nagy István a Csanád vármegyei kolerajárvány kapcsán írja, hogy sokan rossz szemmel tekintettek a királyi biztosokra, mert azok időnként meglátogatták a járvány ellen küzdő intézményeket, aztán be se tették a lábukat a megyébe, a központból rendeletekkel halmozták el a megyei vezetést, amelynek mindenki számára kielégítő intézkedéseket kellett meghozni.³⁶ Perényinek talán annyiival könnyebb volt a helyzete, hogy nagy helyismerettel rendelkezett, mivel ezen a vidéken nagyobb földbirtokokkal rendelkezett, illetve Ugocsa vármegye vezetésének élén saját családtagja volt, Perényi Bertalan személyében.

A járvány elleni intézkedések számos nehézséget okoztak a lakosság számára. Az elzárások miatt minden nemű kereskedelmi, gazdasági viszony megszűnt a megyék és a helységek között, így azok normális boldogulását szinte teljes mértékben ellehetetlenítette. A járvány ideje alatt megtiltották a vásárokat és mindenféle gyülekezetest, a nagyobb istentiszteleteket, a harangozást. A postán érkező leveleket átlukasztották, megfüstölték és csak azután osztották szét. A legtöbb településen helyi lakosok nem betegedtek meg, ez pedig okot adhatott arra, hogy a blokádot feloldják. Szatmár és Ugocsa megye alispánja közötti levélváltásából megtudhatjuk, hogy a megye Egri és Sárköz helységek vidékére nevezett polgári biztos utasítást kapott, hogy amennyiben a lakosok élelem vásárlása végett kívánják elhagyni helységüket, akkor az alispán úti

³³ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 2.lap.

³⁴ Magyarország története 1790-1848 i.m. 647.

³⁵ U. o.

³⁶ dr. BÁLINT NAGY István: Kolerajárványok Csanád vármegyében. Makó. 1928. 118.

levele mellett szabadon és akadály nélkül átengedték.³⁷ A betegség terjedése azonban nem mindenhol volt lassú. Sokkal nagyobb bonyodalmat okozott más településen (például Tiszabökényben), ahol a lakosság között ütötte fel a fejét a betegség és a helységet azonnali hatállyal lezárták (június 26).³⁸ A veszélyes járvány kitörésének oka a polgári biztos kérdezősködése alapján az Újlakon gyanúba keveredett kormányosokkal történt érintkezés volt.

Perényi Ugocsa megye alispánjához intézett levelében írta, hogy Tiszaújlak esetében egyetért azzal, hogy a település elzárását fel lehet oldani, minden nemű óvintézkedés fejében természetesen. Tiszaújhely esetében viszont felhívja a figyelmet, hogy a pék háza – ahol több megbetegedés is történt – és a betegségben gyanús személyeket szorosan el kell zárni. Felhívta a helyben lévő polgári biztosok és az ott tevékenykedő orvosoknak a figyelmét, hogy a legnagyobb felelősségben járjanak el, mivel számos példa támasztotta alá, hogy milyen következményekkel jár, ha az óvintézkedéseket nem végzik el kellőképpen.³⁹ Úgy látta, hogy azok a járvány által sújtott ugocsai települések is (Bökény, Szászfalu, Feketeardó, Nagyszőlős) mentesek lehetnek az elzárás alól, ahol minden óvintézkedést megtettek. Különösen felhívta a figyelmet, hogy azokat a házakat, melyek környékén a betegség felütötte a fejét szorosan el kell zárni. Amennyiben nem volt szükséges az egész település lezárása, akkor engedélyezte, hogy a veszélyeztetett részek legyenek csak elzárva. Ez kompromisszumos megoldás volt, hogy ne bénuljon meg teljesen az élet a településen, viszont a betegség terjedésének is gátat szabjanak. Azokon a helyeken, házakon, ahol betegekre vigyázók, sírásók tartózkodtak és azok közül akár egy is megbetegedett, a szintén az elrendelt rendszabások szerint kellett eljárni és a tisztítást teljesítőknél ismét 20 napi elzárást végrehajtani. Ezeket Perényi utasításai szerint a helyben lévő biztosnak és orvosnak kell biztosítani. Felhívja a figyelmet, hogy ha nem a megfelelőképpen járnak el, akkor a betegség terjedése felerősödik. Meghagyta azt is, hogy az elzárt részek határai közötti ellátást itt is a megfelelő elővigyázatosság mellett meg kell tartani.⁴⁰ Rosszallását fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy nem azonnal történtek meg a betegek elkülönítése az egészségesektől. Ez az egyik fő oka volt a betegség tovább terjedésének. Nem tetszését fejezte ki az iránt, hogy az orvosok nem egy előre meghatározott táblázatos rendszerben tették meg jelentésüket a betegekről. Egy jól átlátható jelentésben könnyebb volt megvizsgálni a hasonlóságokat és eltéréseket. A betegség terjedésének is könnyebb gátat szabni, ha első kézből helyes és teljes képet nyújtó információt kapnak a betegekről.

Az elzárásról szóló utasítások nagyon szigorú intézkedéseket követeltek meg. A karantén alatt lévő házakban tisztítást kellett végrehajtani. Az elzárás nem csak a betegekre volt érvényes, hanem azokra is, akik a tisztítást végezték. Az idő, amit elkülönítve kellett eltölteni változó volt, elérhette a 30 napot is.⁴¹

Máramaros vármegyében egy 1831. június 29-i küldöttségi levélre a polgári biztos Nagyszőlősről július 1-én válaszolt, amelyből megtudhatjuk, hogy a betegséget a megyében kihirdették. Ha a betegségtől mentes területekről valaki be szeretett volna jutni ezekre a területekre, útlevéllal megtehetette azt, a fertőzött részekről azonban szigorúan meg volt tiltva a beutazás. A különböző termékeket csak különleges alispáni engedéllyel szállíthatták.⁴²

Tiszaújlakon a kormányosok közt volt fertőzött, valamint egy katona meghalt.

³⁷ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 2.lap.

³⁸ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 3.lap.

³⁹ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 36.lap.

⁴⁰ U. o.

⁴¹ U. o.

⁴² KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 24.lap.

Bökény helységben öregebb emberek haláloztak el feltűnően sokan, akik között a kolerai tüneteit ki lehetett mutatni. Perényi a megyéket szorosan elzáratta egymástól és megtiltotta a Tiszán történő közlekedést. Ezt támasztja alá Újhelyi József által jegyzett levél, amelyet báró Vétsey Miklós alispáni helytartóhoz küldtek egyfajta magyarázatként a helyzetről:

„... a két megye közgyűlésére nézve hivatalosan és sietve válaszolom, hogy a mi megyénket a Méltóságos Királyi Biztos ő nagysága rendelkezéseinek következtében zárattuk el, a Tiszán keresztül való járást legszorosabban eltiltván, csak az egy Máramarossal való Arasújfalusi utat hagytuk szabadon...”⁴³ Egy királyi biztos által adott utasítás felülírhatta a megyei vezetés, a koleraválasztmány rendelkezéseit is. 1831. július 5-én tájékoztatta egy polgári biztos a királyi tanácsost egy sószállítmány ügyében. Perényi szigorúan meghagyta a biztosoknak, hogy a tovább szállítás nem történhet meg, míg ezt nem igazolják, vagy pedig ő maga más utasítást nem ad. Perényi azt tapasztalta, hogy a betegség kiütése alkalmával elmulasztották rendszeren kivizsgálni, hogy honnan kapták el a betegek a betegséget. Rosszallását fejezte ki az iránt, hogy nem történnek meg a betegek azonnali izolálása és ezt tartja a betegség terjedésének egyik fő okának. Ennek oka az volt, hogy a megfelelő személynnyel nem rendelkezett a megye.

Szatmár vármegyében való tevékenységét is abszolút irányítói jogkörrel jellemzik a vármegye történetírói. Perényi királyi biztosként közölte a lakossággal az egészségi rendszabályokat, orvosokról gondoskodott és katonasággal vont kordont a megfertőztetett helyek körül. A vármegyének nem maradt egyéb joga, mint az, hogy jegyzőkönyvbe foglalt intézkedései után e szavakat írassa: „Tudományul vétetik.”⁴⁴

A Helytartótanácsból Perényi olyan utasítást kapott 1831. július 12-én, mely szerint a Tiszaújlakon kiűtött járvány okait és eredetét szorosan ki kell vizsgálni. Erről jelentést kellett tenni Perényinek, aki ez alapján tette meg jelentését az országos királyi biztosnak. A település kiemelt szerepe abban rejlett, hogy lassan az országosra méretezett járvány első „kiütési helye” az országban itt volt. A kikérdezésekkel nem csupán az okokat keresték, hanem a járvány megállításának módját is. Perényi megkérte az alispánt, hogy Tiszaújlak felszabadulásának bekövetkeztével hívjon ide egy járásbéli szolgabíró és az ottani polgári biztos és esküdt segítségével a még elzárás alatt lévő hajósokat még szorosan ki kell kérdezni. Erre a célra összeállított egy kérdőívet, a kikérdezések a polgári biztosok irányítása alatt folytak.⁴⁵ A kikérdezett 62 tiszai hajós válaszaikból sokat leszármazhattak a hatóságok és maga Perényi Zsigmond királyi biztos is a betegség kialakulásának körülményeiről. A válaszaik összefoglalásként vannak feljegyezve, azt nem tudhatjuk, milyen eltérések lehettek külön-külön azokban.⁴⁶ A kikérdezésekkel egyértelmű megoldásra nem jutottak. A letartoztatott kormányosok a 21 napi elzárás után követelték eltávolításukat, nem érdekelve őket semmi fajta veszély. A megyei előjárók is nagyon le voltak terhelve ezekkel az ügyekkel, így hajlottak a kérelmek felé. Újhelyi József tiszaujlaki polgári biztos kérte Ugocsa megye alispánját, hogy engedje meg ezeknek az embereknek a ruhájuk kitisztítását, mivel ő értük felelősséget nem vállal.⁴⁷ A beérkező hajósokat megvizsgálták orvosok, és csak miután egészségesnek találták őket, azután kaptak elbocsátást. Ez is csak felsőbb utasításra történhetett meg, addig őrizet alatt tartották őket a veszteglő-házban.⁴⁸ Ugyan csak a hajósok ügyében intézett levelet az alispánhoz Újhelyi József polgári biztos. A hajósok

⁴³ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 24.lap

⁴⁴ Magyarország vármegyei és városai. Szerkesztők: Dr. Sziklay János és Dr. Borovszky Samu. Szathmár vármegye története. Bagossy Bertalan, Domahidy István. Arcanum adatbázis.

⁴⁵ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 36.lap.

⁴⁶ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 4.lap.

⁴⁷ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 7.lap.

⁴⁸ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 18.lap.

mellé állt és ő is kérte a szabadon bocsátásukat. Kérelmét azzal indokolta, hogy az ellátásukat a megyei pénztárnak kell állnia, amelynek folytatása már a lehetetlenség határát súrolta.⁴⁹

Ezzel a problémával az ország egyéb területén is találkozhatunk. A Helytartótanács gyakran azt kérte, hogy a járvány ellen való küzdelem kiadásait (orvosok, biztosok, örök, felügyelők napi díjai, orvosságok, intézetek fenntartása, éhező lakosság étkeztetése) a megye állja.⁵⁰ Természetszerű volt, hogy sokszor a megye vonakodott ezeket az intézkedéseket végrehajtani.

Kikérdezték a lakosságot is a járvány kialakulásának körülményeiről. Ezeket a helységekben lévő polgári biztosok hajtották végre. A jelentéseket elküldték a királyi biztosoknak, akik ez alapján tették meg jelentésüket az országos királyi biztos felé. A központokból az orvosoknak adott utasításokban felhívták a figyelmet, hogy a legnagyobb felelősséggel járjanak el a kolerajárvány által veszélyeztetett területeken. Az utasításokat – hogy mire kell különösképpen figyelni – külön pontokba szedték.⁵¹

Az elkerített területek határszéleinél problémát jelentett a fontos levélküldemények átadása is. Mivel nem lehetett egyik területről a másikra egyszerűen átjáráni, ezért a határoknál külön levélvivők álltak, akik átvették a leveleket és továbbították azokat. Azért is volt ez fontos, mivel a polgári biztosok, orvosok így tettek jelentéseket a lezárt területek helyzetéről. Sokszor így értesült Perényi Zsigmond is az éppen aktuális eseményekről, az elzárt területeken uralkodó helyzetről. Ha ez nem működött zökkenőmentesen, nem reagálhattak az eseményekre megfelelőképpen, s a veszély még nagyobbá válhatott.⁵²

Perényi felhívta a figyelmet arra, hogy a fent említett rendszabályokat teljes mértékben és pontos eljárással be kell tartani, hogy a betegség ne terjedhessen tovább. Nehéz döntést kellett meghoznia a lakosság gabonaellátása kérdésében. Ugocsa megyében nagy szükség volt a gabonára. Az aratásig a megrendelt 1000 köből gabonát Markotsán bíró úr által vették meg Szatmár megyétől. Ebből a mennyiségből 400 köbölt a bezárt területekre kellett vinni, a többi Nagyszőlősen heti vásárt tartva, meghatározott áron kellett áruba bocsátani. Ez azért volt fontos, hogy ne kezdjenek üzérkedni az élelemmel ilyen súlyos helyzetben. Ennek a lebonyolítására és ellenőrzésére egy hozzáértő tisztet kellett állítani, amelynek a kinevezésével a kiküldöttséget bízta meg.⁵³

Augusztusban már enyhülőben volt a betegség terjedése. Perényi azonban Máramarosszigetről írt levélben még arról értesíti Ugocsa vármegyét, hogy Szatmár megyében terjed a betegség. A Pest megyéből Ugocsába rendelt orvosok közül át kellett helyezni egy-két orvost és sebészt Szatmár megyébe. Döntését azzal indokolta, hogy egyenlőtlenül vannak elosztva az orvosok a lakosság és a betegek számarányához viszonyítva.⁵⁴

Ugocsa vármegyében a betegség megjelenésétől az utolsó regisztrált betegig (1831 június 13-tól 1931. szeptember 12-ig) 170 kolerás betegből 110 halálozott el. A megbetegedések aránya nem volt magas, viszont akik megbetegedtek azok között magas volt a halálozási arány. A korok és nem szerinti megoszlás is érdekes lehet, a regisztrált betegek jelentős része középkorú volt, illetve kiugróan magasabb volt a férfiak aránya. Máramaros vármegyében a járvány regisztráltan 1831. július 3-tól 1831. november 9-ig tartott. Itt már sokkal többen betegedtek meg, a megbetegedtek halálozási

⁴⁹ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 45.lap.

⁵⁰ LUKÁCS Ágnes: i.m.

⁵¹ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 10.lap.

⁵² KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 27.lap.

⁵³ KTÁL: F. 60, Op. 2., od.zb.549., 53.lap.

⁵⁴ KTÁL: F. 674, Op. 6., od.zb.771., 1.lap.

aránya viszont alacsonyabb: 1328 megbetegedett 468 halott, 860 meggyógyult. Máramaros vármegyéből a jelentések között a Helytartótanács iratai alapján vannak némi ellentmondások. Szatmár vármegyében a járvány 1831. július 20-tól 1831. november 28-ig tartott. Itt volt a három megye közül a legmagasabb a megbetegedettek száma. 1838 betegből 787-en haltak meg, 1051 pedig meggyógyultak.⁵⁵

1831-ben először jelent meg kolera Magyarország területén és óriási pusztítást végzett. Az 1831-es kolerajárvány áldozata lett Kazinczy Ferenc író is. 1831. augusztus 20-án Széphalomról Mocsáry Antal nógrádi főszolgabíróhoz és íróhoz írt utolsó levelében számolt be a járványról és életének utolsó napjairól: „Én még élek, és hazám népe; de az Úr keze rajtam is érezteti súlyát. Iszonyú ezeket hallani is. Sietek tudatni veled, mint vagyunk, noha már beléunhattam a távoli lakóknak beszélni oly igen sok ízben...”⁵⁶ A kolerában megbetegedettek és meghaltak számáról különbözőek az adatok. A helytartótanács összesítése alapján (Geneaalis Conspectus) összesen 536517 megbetegedettet regisztráltak az országban, ebből 298876-an meggyógyultak 237641-en meghaltak⁵⁷. A XIX. század folyamán még 3 alkalommal pusztított kolerajárvány hazánkban: 1849-ben, 1854- 55-ben és 1872- 73-ban.⁵⁸

Az 1831-ben kitört kolerajárvány Magyarországon nagy nehézségeket jelentett az állam és a lakosság számára. A járvány elleni küzdelem irányítása a Magyar Királyi Helytartótanács feladata volt. Körzeteket hoztak létre a védelem minél hatékonyabbá tételére. Ezek élére királyi biztosokat jelöltek ki, akiknek feladata elsősorban a körzetek koordinálása, a központi szervek és a megyei vezetés közötti kapcsolattartás volt.

Perényi Zsigmondot Máramaros, Szatmár és Ugocsa vármegyék összevont körzetének élére nevezték ki királyi biztosnak. Székhelye Nagybánya és Szatmárnémeti volt. Igyekezett a járvány terjedését megakadályozni, de sok nehézséget okozott számára a lakosság megfelelő életkörülményeinek biztosítása. Számos helyen a királyi biztosok és a megyék közötti kapcsolat nem volt megfelelő. Erre Perényi esetében nem találtunk nyomós példát. A járvány továbbterjedésének más magyarázata lehet helytálló. A megyék nem rendelkeztek megfelelő anyagi és személyi háttérrel a járvány elleni védekezésben. Viszont Perényi utasításait sem végezték el maradéktalanul. Ennek gyakorlati megvalósítása a megyei koleraválasztmány, a megyei vezetés és az alárendelt tisztviselők feladata volt. A lakosság nem tudta az életéhez szükséges teendőket végrehajtani, emiatt pedig a megyei vezetésnek és tisztviselőknek kellett szembenézni a nép haragjával, így gyakran vonakodtak a felülről érkező utasításokat végrehajtani. A kolerajárvány tovább terjedt az országban és sorra szedte áldozatait, közel 250 ezer ember halt meg a betegségben.

Bibliográfia

Források

- Kárpátaljai Terület Állami Levéltár (KTÁL): Perényi család fondja; Ugocsa vármegye főispáni fondja

Szakirodalom

- BAGOSSY Bertalan, DOMAHIDY István: Szatmár vármegye története. In: Magyarország vármegyéi és városai. Szerkesztők Dr. Sziklay János és Dr.

⁵⁵ KTÁL: F. 674, Op. 6., od.zb.771., 1.lap.

⁵⁶ KAZINCZY Ferencz levelezése. Közzétette Váczy János. 21. kötet: 1911. Magyar Tudományos Akadémia. Bp. 747.

⁵⁷ LINZBAUER Xavér Ferenc: i.m. 490.

⁵⁸ FAZEKAS Csaba: Kolerajárvány Magyarországon. História. 1994. 8. sz. 15.

- Borovszky Samu. Arcanum adatbázis.
- BÁLINT NAGY István: Kolerajárványok Csanád vármegyében. Makó. 1928.
 - EMBER Győző: A M.Kir. Helytartótanács ügyintézésének története. Budapest. 1940.
 - GECSEI Lajos: Choleramorbis. Az 1831. évi kolerajárvány eseményei Gyulán és Váriban. Békéscsaba. 1985.
 - HORVÁTH Gyula: A pesti kolera-lázadás 1831-ben. In: Némethy Károly-Bodó Jusztin (Szerk.): Tanulmányok Budapest múltjából. Budapest Székesfőváros Kiadása. Budapest. 1943.
 - KAZINCZY Ferencz levelezése. Közzétette Váczy János. 21. kötet: 1911. Magyar Tudományos Akadémia. Bp.
 - LEHOCZKY Tivadar: Beregvármegye monográfiája. II. köt. Ungvár. 1881.
 - LINZBAUER Xavér Ferenc: Codex Sanitario Medicinalis Hungariae. Tomus III. Sectio IV. Buda. 1861.
 - Magyarország története a 19. században. Szerkesztette Gergely András. Osiris Kiadó. Budapest. 2005.
 - MAGYARY-KOSSA Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I. kötet. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Budapest. 1929.
 - TILKOVSKY Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. Budapest. 1955.

Folyóirat

- FAZEKAS Csaba: Kolerajárvány Magyarországon. História. 1994. 8. sz. 15.

Interneten található források

- LUKÁCS Agnes: Az 1831. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége. <http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-04/data/pdf/1211.pdf>. (2011. 12. 20.)
- HAVASDI József: Megyei járványügyi intézményrendszerek az 1831. évi kolerajárvány idején, Baranya és Tolna példáján. <http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=76>. (2011. 12. 20.)
- <http://www.fszek.hu/index.nfo?tPath=/>. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár/ Kalendárium/Kolera. (2007. 03. 20.)

ЮРІЙ ДАНЧ

ПОСАДА КОРОЛІВСЬКОГО КОМІСАРА В ПЕРІОД ЕПІДЕМІЇ ХОЛЕРИ ЧЕРЕЗ ПРИКЛАД КОМІСАРА ЖИГМОНДА ПЕРЕНІ

У 1831 році епідемія холери охопила Угорщину, яка вимагала багато випадків захворювання і смерті. Ця робота має намір займатися інституційним фоном боротьби з епідеміями, в рамках цього із посадою королівського комісара, якого бажає зображати через заходів барона Жигмонда Перені.

Основи дослідження базуються на матеріалах Державного Архіву Закарпатської області, особливо на документах які стосуються до епідемії холери і знаходяться у фонді фамілії Перені. Ми використовували крім названих матеріалів, спеціалізовану літературу стосовно до теми, наприклад праці Лоранта Тілковські, та Дюли Горвата. У дослідженні був корисний *Codex Sanitario Medicinalis Hungariae*, який містить документи Королівської Ради Намісників, і був виданий у редакції Ксав'єр Ференц Лінзбауера.

Az ukrán közigazgatás reformjának lehetséges hatásai a kárpátaljai magyar érdekképviseletre

Dolgozatomban a független Ukrajna közigazgatási rendszerét és a közigazgatás reformjának várható hatásait kívánom bemutatni a kárpátaljai magyarság szemszögéből. A tanulmány megírásánál a közigazgatási reform előnyeit és hátrányait vizsgáltam meg a vonatkozó dokumentumok alapján, külön kitérve a magyar településeket érintő változásokra, a létrehozandó egységek népességszámának alakulására nemzetiségi szempontból, valamint a lehetséges jogkörökre, funkciókra, feladatokra és arra, hogy a reform által Ukrajnában mennyire megvalósulhatna meg a decentralizáció és a szubszidiaritás elvein alapuló valódi önkormányzatiság, amelyben a közösségek valóban jogokat kapnak arra, hogy ügyeiket maguk intézzék. A kutatás során külön megvizsgáltam a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség által kidolgozott, a nemzetiségi kulturális közigazgatási önkormányzat létrehozására irányuló Tisza melléki járás tervezetét, valamint megvalósulásának esélyeit is megpróbáltam felvázolni.

„A nemzeti kisebbségek helyzete és az állam egészének a viszonya elválaszthatatlan egymástól”¹. A modern demokratikus államok tisztában vannak azzal, hogy a nemzeti kisebbségek rendezetlen helyzete számos konfliktust generál s a társadalmi béke megteremtéséhez a kisebbségek védelmére van szükség. Ebben a szemléletmódban az államnak fontos meglátni és felismerni azt, hogy a nemzetiségi csoportok beolvasztása a többségi nemzetbe sem szellemi, sem anyagi többletet nem hoz a többség számára, s az egyedüli megoldás a kultúrák egyenjogúságának az elismerése lehet, ami maga után vonja a kultúrák önrendelkezési jogának elismerését és azoknak állam általi garantálását.²

A nemzeti kisebbségek védelme hosszú fejlődésen ment keresztül, a második világháború óta eltelt időszak kisebbségvédelmét Belénesi Éva három fejlődésvonalhoz köti: Az elsőben kisebbségek jogait a nemzetközi jogban általánosan elfogadott elv alapján, az emberik jogok általános védelmén keresztül támogatják, a másodikban az önrendelkezéshez való jogból kiindulva a nemzeti kisebbségek védelmét önálló intézményrendszerek kiépítésével segítik elő, a harmadikban a kisebbségek védelme csak demokratikus keretek között valósulhat meg a szubszidiaritás elvére alapozva. A különleges státussal bíró közigazgatási autonómiának alapját így a szubszidiaritás elve adja. Az önkormányzatiság lehetőséget és megfelelő keretet biztosíthat arra, hogy a többségi társadalomban élő nemzeti-etnikai kisebbségek hatékonyan részt tudjanak venni a döntések meghozatalában, bekapcsolódva a döntéshozó mechanizmusokba. *„Ebben a kontextusban az autonómia – mint a döntéshozatalban való részvétel intézményesített formája – olyan átfogó modellként képzelhető el, amely számos egymástól eltérő politikai berendezkedés közepette is működhet kezdve a föderalizmustól a konszolidációs elven alapuló kormányzási formán át a devolúció és a decentralizáció keretei között.”*³ Napjainkban a nemzeti-etnikai kisebbségi kormányzásra és a kisebbségek politikai részvételére számos európai példát találunk. Hosszú fejlődésen ment keresztül a kisebbségek

¹ RUFIN, Jean-Christophe: *Kisebbségek, nemzetiségek, államok*. In: kisebbségkutatás, 1992/93 2. évf. 2. szám, 529-533 old.

² GULÁCSY Géza: *Egy új látóhatár felé*. In: Kis magyar nemzetpolitika, Ungvár 2009, 43 old.

³ BELÉNESI ÉVA: *Kisebbségi kormányzás az RMDSZ politikai részvételének kontextusában*. In: *Kisebbségek és kormánypolitika Közép- Európában (2002-2004)*, (szerk.: Belénesi Éva, Mandel Kinga) Gondolat – MTA Etnikai – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2004, 64-65 old.

védelmét és politikai részvételét elősegítő jogszabályok és intézmények kiépítése, ami nem tekinthető lezártnak, hisz napjainkban is egy alakuló és változó folyamat.⁴

Egy állam berendezkedése a legtöbb esetben a többségi nemzet identitását és nyelvét tükrözi, ami – a közigazgatásban és egyéb állami intézményekben – a megvalósulása során hátrányosan érinti a területén élő etnikai, nemzeti kisebbségeket. A kisebbségek egyenjogúságának megvalósulásához így feltétlenül szükséges az állam támogatása, mely során intézkedései a kisebbségek nyelvi-, etnikai identitásának megjelenítésére irányulnak. A kisebbségekkel kapcsolatos nemzetközi jog is megerősíti, hogy a nemzeti, etnikai, nyelvi vagy kulturális identitás megjelenítése csak külön jogok biztosítása révén valósulhat meg, azonban ezek a dokumentumok nem tartalmazznak olyan kötelezettségeket, melyek a számon kérhetőséget biztosítanák, így az államok sok esetben saját belátásuk és értelmezésük szerint alkalmazzák ezeket a normákat, melyek következményeként nem elégítik ki a kisebbségek igényeit. A máig érvényes „egy állam-egy nemzet” paradigma a többségi nemzet dominanciáját eredményezi, még akkor is, ha az adott állam elismeri a területén élő kisebbségeket és azok jogait. A helyzetet tovább bonyolítja az is, hogy a nemzeti kisebbségek helyzete eltérő így lehetetlen olyan egységes modell kidolgozása, mely valamennyi nemzeti kisebbség számára megoldás lenne, azonban számos példa azt mutatja, hogy a demokratikus intézményrendszer megfelelő működtetésével a kisebbségek jogainak érvényesülését is elősegíthetik. A demokrácia kiterjesztése során, a jogkörök elosztásánál, az állam kielégítheti a nemzeti kisebbségi elvárásokat anélkül, hogy az állam területi egységének a felbomlása, az elszakadás veszélyt jelentene az államra nézve.⁵

Demokratikus keretek között a kisebbségek védelmét és megmaradását a területi vagy kulturális öngazgatás megeremtése segítheti elő, mely során az intézményrendszer átalakításával a központi hatásköröket nemzetiségi, etnikai, kulturális alapon megosztják.⁶ Területi autonómia esetében az ország meghatározott területén, egy adott kisebbség többségben él ahhoz, hogy „a közhatalomból saját jogon részesüljön”. Saját döntéshozó és végrehajtó intézményekkel rendelkezik, melyet az állam alkotmányban és törvényeiben biztosít számára. A személyi elven működő kulturális autonómia a területiséget figyelmen kívül hagyva a kisebbség valamennyi tagjához kapcsolódik. „Az állam közigazgatási berendezkedését nem érinti, és a szétszór, szórványban élő, többséget helyi szinten sem elérő kis létszámú kisebbségek kulturális, oktatási önkormányzatiságát biztosítja”⁷. A nemzetiségi kulturális autonómiák formáiktól és intézményesültségi szintjüktől függően különböző szintekre oszthatók, melyek között minőségi különbség van. Az alacsonyabb szintű autonómiák alapját a személyi jogok alkotják és „mindenfajta másság-alapú kultúramegnyilvánulás”, mint például a saját anyanyelv használata, ide tartozik. A magasabb szintű kulturális autonómia már a kollektív jogokhoz köthető, mely működőképes nemzetiségi intézményrendszert feltételez, ugyanis a nemzetiségi intézmények révén lehetőség nyílik „egyfajta sajátos szellemiség átörökítésére”, a nemzetiségi kultúra reprodukciójára „ezáltal biztosítva a nemzeti kisebbség, mint kollektív tudati forma fennmaradását”. A kisebbségi kulturális autonómia létrehozásának egyik akadálya lehet a többségi szemléletmód. A kulturális autonómia fokát az határozza meg, hogy a többség hogyan viszonyul a kisebbségekhez. A nemzeti kisebbségek számára biztosított jogok és lehetőségek mértékét egyszerre befolyásolja a többségi nemzet mentalitása, a belpolitika stabilitása és az, hogy az adott

⁴ GÁL, Kinga (szerk): *Minority Governance on the Threshold of the Twenty-First Century*. In: *Minority Governance in Europe*. LGI/ECMI Series On Ethnopolitics and Minority Issues, 2000, 2-3 p.

⁵ VIZI Balázs: *Kisebbségi autonómiák Európában*. In: *kisebbségkutatás* 2006, 15. évf., 2. szám, 192-196 old.

⁶ U.o.: 195 old.

⁷ U.o.: 195-196 old.

állam mennyire tartja fontosnak nemzetközi megítélését.⁸ A kérdés tehát az, hogy az adott állam mennyire alkalmas arra, hogy a demokratikus gyakorlatot kiterjessze, hisz mind a területi, mind a kulturális autonómia csak demokratikus intézményrendszer és jogállamiság keretében valósulhat meg.⁹

A Szovjetunió széthullásával 1991-ben függetlenségét elnyerő Ukrajna a demokratikus intézmények megteremtését tűzte ki céljául, fellebbentve ezzel annak a lehetőségét, hogy a szovjet diktatúra éveiben elnyomásban élő kisebbségek sorsa is demokratikus keretek között rendeződhet, azonban hamar kiderült, hogy a nemzetállam építésébe kezdő állam számára a demokratikus keretek nem terjednek ki a kisebbségekre, a megmaradásukat és identitásukat elősegítő, az európai gyakorlatban alkalmazott többletjogok megadása máig nem következett be. Gyakorta olyan intézkedésekkel találták és találják ma is magukat szembe az országban élő nemzeti kisebbségek, melyek ellehetetlenítik létüket, s az ukrán társadalomba való integrálásukat az asszimiláció révén próbálják megvalósítani.

A határon túli magyarok a rendszerváltást követően megmaradásukat a kisebbségi intézményrendszer kiépítésében látták, így az autonómia és az önkormányzatiság megteremtése központi céllá vált. Ennek elérése érdekében a nemzetállam lebontásával olyan politikai és közigazgatási egységek létrehozására törekszenek, melyben a kisebbségek számára lehetőség nyílik az öngazgatásra, s amely az államon belül élő nemzeti csoportok között hatalommegosztást feltételez.¹⁰ A kárpátaljai magyarság túlélési stratégiája is az autonómia valamilyen formájának elérésére irányultak. Az önálló nemzeti intézményrendszer létrehozására irányuló törekvéseket az adott rendszerhez való részbeni alkalmazkodással és a rendszer által nyújtott lehetőségek kiaknázása révén próbálta és próbálja ma is megvalósítani.

Az ukrán közigazgatási rendszert jelenlegi formájában nem lehet európai értelemben önkormányzati rendszernek nevezni az erősen centralizált és központosított jellege miatt. A mostani rendszer hiányosságai közé tartozik, hogy nem ad lehetőséget a nemzeti kisebbségek számára sem a területi, sem a közigazgatási autonómia létrehozására. A valódi önkormányzatiság megteremtése érdekében közigazgatási reformra lenne szükség. A közigazgatás átszervezésének kérdése évek óta napirenden van, s jelenleg a megvalósítás fázisához ért. Vaszilj Kujbida Ukrajna regionális fejlesztési és építési minisztere 2008-ban adta ki az „*Ukrajna területi-közigazgatási rendszerének reformkonceptió*”-ját. Az átalakításra vonatkozó tervek települési szintig lebontva kidolgozásra kerültek a megyei szinteken.

A tanulmány megírása során elemeztem a közigazgatási reform tervezetét és annak lehetséges hatásait a kárpátaljai magyar érdekképviselőkre. A közigazgatási reform előnyeit és hátrányait feltárva arra keresem a választ, hogy a reform által Ukrajnában mennyire valósulhatna meg a decentralizáció és a szubszidiaritás elvein alapuló valódi önkormányzatiság, amelyben a közösségek valóban jogokat kapnak arra, hogy ügyeiket maguk intézzék. A vonatkozó dokumentumok alapján, külön kitértem a magyar településeket érintő változásokra, a létrehozandó egységek népességszámának alakulására nemzetiségi szempontból, valamint a lehetséges jogkörökre, funkciókra, feladatokra.

A közigazgatási reform lehetőséget adhat a kárpátaljai magyarság helyzetének rendezésére, ennek fényében külön feldolgozásra került a Kárpátaljai Magyar Kultu-

⁸ GULÁCSY Géza: A nemzetiségi kulturális autonómia. In: Kis magyar nemzetpolitika, Ungvár 2009, 71-74 old.

⁹ VIZI Balázs: Kisebbségi autonómiák Európában. In: kisebbségkutatás 2006, 15. évf., 2. szám, 195-196 old.

¹⁰ KÁNTOR Zoltán: Autonómia, önkormányzatiság és kisebbségi magyar közösségépítés. Nemzetállamok, nemzeti kisebbségek, nemzeti autonómiák. In: Magyar Kisebbség. 2006/3-4. 68. old.

rális Szövetség által kidolgozott, a nemzetiségi kulturális önkormányzat létrehozására irányuló Tisza melléki Járás tervvezete, mely elvben megvalósítható lenne a közigazgatási reform által, s megfelelne a reform azon célkitűzéseinek is, melyek a hatékonyságot és eredményességet irányozzák elő, pozitív hatást gyakorolva a társadalomra és a kárpátaljai magyarság, mint nemzeti kisebbség helyzetére is. A Tisza melléki Járás megvalósulásának esélyeit is megpróbáltam felvázolni.

Az ukrán közigazgatás jelenlegi szerkezete

A jelenlegi ukrán közigazgatás szerkezetileg négy részre osztható: nemzeti szint, megyei szint, járási szint és helyi szint. A négy szinten választott testületeket találunk, ahol legfelsőbb szinten Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa áll, a második szinten találjuk a megyéket. Ukrajnában 24 megye, a Krím Autonóm Köztársaság valamint Kijev és Szeverasztopol városok találhatóak, vagyis összesen 27 közigazgatási egység. Megyei szinten találjuk választott testületeként a Megyei Tanácsokat. A megyék tovább osztódnak járásokra, amelyek a közigazgatás harmadik szintjét képezik. Ezeken a szinteken Járási Tanácsokat választanak. Szintén ezen a szinten találjuk az úgynevezett megyei alárendeltségű városokat, vagy más néven járási jogú városokat. Ezek a városok közvetlenül a megye alá tartoznak és kiválnak az adott járásból. A legalsó szinten vannak a települések, városok, városi típusú települések,¹¹ itt működnek a helyi önkormányzatok, amelyek a járások részét képezik.

Az ukrán közigazgatási rendszerben a legalsó szintet kivéve a felsőbb szinteken a választott tanácsok mellett kinevezett adminisztrációkat is találunk, amelyek a végrehajtást irányítják. Ez azt jelenti, hogy a végrehajtás ki van véve a megyei és járási tanácsok irányítása alól és állami adminisztráció néven külön párhuzamos szervként működnek.

Az önkormányzati szinteket megvizsgálva a megyei szint számít regionális irányító központnak, itt döntenek pl. a megye költségvetéséről, a megyéhez tartozó járások ügyeiről és a járásokból kiváló járási jogú városok is a megyének vannak alárendelve. A járási szint az alapszintek irányítását végzi, meghatározza a járásban található települések költségvetését a járási költségvetésből, többnyire persze nem normatív, hanem klientúra rendszer alapján. Az alapszinteken lévő szociális szféra, mint például az oktatás- és az egészségügy teljes mértékben a járás által van irányítva.

A járások alatt találjuk a helyi szinteket vagy helyi önkormányzatokat, ahol nincs kinevezett adminisztráció elnök s a végrehajtó hatalmat ezen a szinten a megválasztott polgármester gyakorolja a helyi képviselőtestülettel, ők döntenek a település költségvetéséről és a települést érintő ügyek jelentős részéről. Helyi szinten azonban pénzeszközök és döntési hatáskörök nemigen vannak. A települési szint teljesen ki van szolgáltatva a járásoknak, illetve kisebb mértékben a megyének. Amennyiben faluról, városi típusú településről, vagy járási alárendeltségű városról van szó, akkor a településnek a saját szociális szférája már nem tartozik a településhez, hanem a járáshoz. Ezen a szinten belép a rendszerbe még egy fontos elem, ami ezt a világos és hierarchikus rendszert némiképp megtöri. A járások szintjén létrejöhetnek az úgynevezett járási jogú városok, vagy másnéven megyei alárendeltségű városok. A járási jogú város beiktatása a rendszerbe azt jelenti, hogy Ukrajna nagyobb városai jogilag ugyanazt a státuszt élvezik, mint a járások. Mivel városokról van szó, élükön nem adminisztráció áll, hanem

¹¹ Az ukrán településrendszerben a Szovjetuniótól megörökölt „városi típusú település” kategória azokra a településekre vonatkozik, amelyek átmenetet képeznek a falvak és a városok között. Elsősorban népességszámuk alapján lehet őket a városok kategóriájába sorolni, de egyéb szempontok szerint inkább a falvakhoz sorolhatóak. Vö: MOLNÁR József – MOLNÁR D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Ungvár – Beregszász 2005, 24. old.

polgármester.

Visszatérve a helyi önkormányzatok jelenlegi helyzetére különböző problémákat találunk. A helyi önkormányzatok működése a jelenlegi törvényi szabályozás következtében nem megfelelő. Ukrajna még a szovjet érából vette át a jelenleg is érvényben lévő közigazgatási rendszert, amit nem lehet európai értelemben önkormányzati rendszernek nevezni az erősen centralizált és központosított jellege miatt. Ugyan a vonatkozó szakirodalomban és törvényekben önkormányzati rendszernek nevezik, valójában a régi szovjet tanácsrendszer változatát működtetik. A közigazgatási rendszer mostani formájában nem csak erősen centralizált, ahol nem lehet kielégíteni az emberek jogos igényeit, de nem felel meg az Ukrajna által is aláírt és 1997-ben ratifikált: „Helyi önkormányzatok európai chartája”-nak sem. További problémát jelent, hogy helyi szinten a döntési hatáskörök és a források is erősen korlátozottak. A közigazgatási rendszer legalsó szintjén található települések teljesen ki vannak szolgáltatva a felettük elhelyezkedő szinteknek, elsősorban a járásoknak. A helyi önkormányzatok nem tudják ellátni maradéktalanul feladatukat és a rendszer irányítási mechanizmusai sem hatékonyak. A civil szervezetek bevonása és részvétele az önkormányzati döntéshozatalban pedig teljes hiányossága a rendszernek.

A nemzetiségi kisebbségek helyzetét megvizsgálva, megállapítható, hogy Ukrajnában a nemzetiségi kisebbségekhez tartozók állampolgári jogon részt vehetnek bármely szinten a tanácsok munkáiban, ám külön kisebbségi önkormányzat létrehozására nincs törvény által garantált lehetőségük, ugyanis egyetlen ukrán jogszabály sem deklarálja a területi autonómia lehetőségét.

Ukrajna területi-közigazgatási rendszerének reformterve

Az ukrán közigazgatásban a valódi önkormányzatiság megteremtése érdekében közigazgatási reformra lenne szükség. A rendszer átszervezése évek óta a politikai diskurzus tárgya. Az erre vonatkozó törekvések igazából 2005-ben indultak be, amikor Viktor Jusczenko megválasztását követően meghirdette a közigazgatási reformot. Az általa kinevezett Roman Bezszmertnij előkészítette a reform tervezetét, majd ezt követően megalkotásra került a közigazgatási reformról szóló törvénytervezet, mely vitájában a belpolitikai válságok következtében egy időre elakadt. A reform 2008-ban ismét napirendre került, Vaszilj Kujbida Ukrajna regionális fejlesztési és építési minisztere 2008-ban kiadta az „Ukrajna területi-közigazgatási rendszerének reformkoncepció”-ját. (*Концепція реформи адміністративно-територіального устрою України. 2008 Василь Куйбіда: Міністр регіонального розвитку та будівництва України*). A koncepció javarészt megegyezik a Roman Bezszmertnij által kidolgozott tervezettel. Az átalakításra vonatkozó tervek, települési szintig lebontva, már eljutottak a megyei- és a járási tanácsokhoz valamint az adminisztrációkhoz. Egyelőre ezek a tervek még nem kerültek teljes egészében a nyilvánosság elé, további korrekciók várhatóak a tervezettel kapcsolatban. Az alábbiakban a Koncepció lényeges pontjait szeretném bemutatni.

A miniszteri Koncepció alapján az ukrán közigazgatási rendszer reformjának célja az adminisztratív-területi felosztás racionalizálása, működésének hatékonyabbá tétele. A reform meghatározza az ország területi-közigazgatási rendszerének megszervezéséhez szükséges alapelveket, a területi-közigazgatási egységek típusba sorolását, létrehozásának feltételeit, a közhatalom megszervezését és a törvény általi biztosítását a különböző szinteken.

A Koncepció megállapítja, hogy a jelenleg működő területi-közigazgatási rendszer problémái között találjuk: a közigazgatási szerkezet felépítésének rendezetlenségét, hiányzik az egységes elveken és szempontokon alapuló rendezés, jelentős

eltérések vannak az egyes kategóriákon belül népességszám, terület és egyéb jellemzők alapján. A területi-közigazgatási egységekhez tartozó szervezési és anyagi lehetőségek aránytalanul oszlanak el. A jelenlegi rendszer nem felel meg az Európai Unió által előírt javaslatoknak sem. További gondot jelent, hogy egy-egy egységen belül más, azonos szintű egységek is létezhetnek. A közigazgatási egységek között megállapított határok nem követik a racionalitást. A területek hatékony irányítását, működését és felügyeletét nehezíti az alapegységek és járások magas száma. Alapszintű közigazgatási egységből jelenleg több mint 12 ezer van, a járások száma pedig meghaladja az 500-at. A rosszul szervezett közigazgatási rendszer következményeként egyes hatáskörök túlterheltté válnak s a helyi önkormányzatok és a helyi állami közigazgatás munkája nincs megfelelően összehangolva. A városi önkormányzatok és végrehajtó testületek hatáskörei nincsenek egyértelműen elválasztva egymástól, így tevékenységük kevésbé hatékony és felelősségük is kisebb. Alacsony szintű a helyi önkormányzatok tevékenységének ellenőrzése a helyi végrehajtó szerv által. A földviszonyok bonyolult rendszerében nem meghatározott jogállású földterületeket, valamint több tulajdonban lévő területeket találunk, melyek nem járulnak hozzá az optimális földhasznosításhoz. A helyi önkormányzati szervek viszonyulási szintje a földügyekhez nem felel meg az elvárható szintnek, így a korrupció megjelenését vonja maga után. Egyenlőtlenül oszlanak meg az intézmények és hatáskörök a városok és a falvak között. Hatékonyságát mérve alacsony és jelentős forrásokat visz el az olyan közhatalmi funkciókat ellátó egységek fenntartása, melyekben a lakosság száma nem éri el az optimális szintet. Az is tény, hogy az ügyintézés szempontjából a közigazgatás bonyolultságából adódó túlbürokratizált rendszer elriasztja a külföldi befektetőket. A területi-közigazgatási egységek működési költségeinek ellenőrzésére a jelenlegi viszonyok között nem alakítható ki egységes osztályozási rendszer. A falvakban és a járások periferiáin az alacsony költségvetési tételek nem teszik lehetővé az infrastrukturális fejlesztéseket, ami ezeken a területeken felerősíti a migrációt. A bevezetésre kerülő közigazgatási reform a fent említett problémák megoldására irányulna.

Az illetékes minisztérium kiadványa értelmében a területi-közigazgatási rendszer átalakításának célja egy olyan átláthatóan felépített területi alaprendszer kidolgozása a közhatalom gyakorlására, ahol a lakosság számára könnyebben elérhetővé válnak a szociális és igazgatási közszolgáltatások valamint minőségileg is javulnak azok. Hatékonyabbá válhat a rendelkezésre álló források kihasználása, mely által biztosított lenne a folytonos területi fejlődés és az állam regionális politikája is megvalósulhat. Egy hatékonyabban működő közhatalmi rendszer kiépítéséhez így le kell fektetni a területi közigazgatási rendszer megszervezésének követelményeit, meg kell határozni a területi-közigazgatási egységek jogi státuszát, az egységek létrehozásának követelményeit, a közhatalom szervezeti rendszerét és az igazgatás szerveit települési szintig lebontva.

A területi-közigazgatási rendszer megszervezésének követelményeit a Konceptió a következőképpen foglalja össze:

„Ukrajna területi-közigazgatási rendszerének megszervezése a településhálózat kialakításán alapszik, mely a városokból, településekből (nagyközség) és falvakból tevődik össze, melyek állandó, kompakt lakóhelyet biztosítanak az embereknek. A települések besorolása a meghatározott kategóriákba függ a lakosság számától, az urbanizáció szintjétől, a közéleti gazdálkodás megszervezésétől és a lakosság gazdasági tevékenységének jellegétől. Ezek bázisán szerveződik a területi-közigazgatási egységek (a továbbiakban TKE) három szintje: a közösség, a körzet (járás), a régió.

A területi-közigazgatási egység – Ukrajna egységes területének kompakt része, amely az állami hatalmi szervek és helyi önkormányzati szervek megszervezésének és

tevékenységének színtere.

A területi-közigazgatási rendszer reformja az alábbi követelmények betartásával bonyolítható le:

- *a TKE rendszerét össze kell hangolni, a helyi önkormányzatiság megvalósításához létre kell hozni a helyi végrehajtó szerveknek és más hatalmi ágaknak a területi felépítését;*
- *az állami hatalom és a helyi önkormányzati szervek joghatóságának általánosítsa minden TKE területén, kivéve a speciális státusszal rendelkező területeket, ahol speciális közigazgatást alakítanak ki külön törvények alapján;*
- *a TKE határnak és a szomszédos, azonos szintű TKE határainak összekapcsolása;*
- *a TKE rendszerében a terület határain belül csak egy TKE létezhet magasabb szinten;*
- *egy TKE csak egy magasabb szintű TKE-hez tartozhat;*
- *a szubszidiaritás elvének alkalmazása, a közhatalmi szervek feladatköreinek meghatározása a TKE-ek minden szintjén;*
- *a TKE minden szintjén megvannak a feladatkörök, olyan szférák, amelyek alapvetőek az egyes szintek tekintetében, és meglétük indokolja az adott TKE ezen szintjének létrehozását;*
- *az igazgatási egységek száma meg kell, hogy feleljen az állam részéről az irányításnak és ellenőrzésnek, melyek a közhatalmi szervek mindegyikére hatással vannak, a hatékony menedzsment kritériumainak figyelembevételével.*

A területi-közigazgatási rendszer meg kell feleljen az EU-s ajánlásoknak, a statisztikai célú területi egységek nomenklatúrájának, NUTS –rendszernek. (Nomenclature of territorial units for statistics).¹²

A területi-közigazgatási egységek jogi helyzetével kapcsolatban a dokumentum kimondja, hogy a közhatalmi szervek mindegyikében, melyek a területi-közigazgatási egységek bázisán jönnek létre, alkalmazni kell az egységes követelményrendszert a szociális és közigazgatási szolgáltatások kompetenciájának megadását illetően, a törvények által előírt normatívák szerint. Egyenes összeköttetés szükséges a központi hatalmi szervekkel, valamint egy egységes statisztikai besorolási rendszer létrehozása is elengedhetetlen. A területi-közigazgatási egységek létrehozása vagy átszervezése során figyelembe kell venni az alábbi feltételeket:

- 1) *„a közhatalom teljes és kizárólagos hatásköre egy adott szinten – a helyi végrehajtó hatalom szerveinek és a helyi önkormányzatoknak képesnek kell lenniük a forrásaik révén végrehajtani feladatukat, amelyek a TKE adott szintje szerint vannak megszabva;*
- 2) *a TKE területileg egységes. Az egységen belül nem hozható létre más ugyanolyan szintű területi-közigazgatási egység. A TKE közigazgatási központja maximálisan közel kell elhelyezkedjen annak földrajzi központjához;*
- 3) *a helyi költségvetés dotációs szintjének nem kell csökkentenie a költségvetés adóbázisát növelő ösztönzést, amely a TKE költségvetése által van meghatározva;*
- 4) *a TKE univerzalitása – a TKE szintjén belül a területi aránytalanságok, bele kell férjenek a statisztikai eltérések határai közé az egységes állami regionális politika megvalósulása érdekében a különböző szférákban;*

¹² KUJBIDA, Vaszilj 2008: *Ukrajna területi-közigazgatási rendszerének reformkonceptiója*, 3.1 pont. Kiadta: Ukrajna regionális fejlesztési és építési minisztere [Концепція реформи адміністративно-територіального устрою України. 2008, Василь Куйбіда: Міністр регіонального розвитку та будівництва України] <http://www.minregionbud.gov.ua/index.php?id=2066>.

- 5) *a demográfiai, gazdasági, ökológiai kihívások leküzdése, a belső tényezők kiiktatásával, melyek a rendszer felbomlásához vezetnek;*
- 6) *a közszolgáltatásokban részesülő egyének számának az egyeztetése a szakterületi normákkal, melyek a költségvetési intézményeket terhelik és ezen intézmények költségvetési lehetőségek általi finanszírozása;*
- 7) *a TKE helyi önkormányzati szerveinek képesnek kell lennie az olyan elengedhetetlen, de nem népszerű határozatok elfogadására, melyek különösen a helyi adókat, bevételeket és tarifákat illetik;*
- 8) *kölcsönös kiegészítés – a TKE-nek, főként magasabb szinteken, be kell tartani az arányokat a magas és alacsony költségvetési potenciállal rendelkező területek között, a szűkebb specializációjú és diverzifikáltabb gazdasági területek között, elősegítve a közszolgáltatásokhoz való egyenletesebb hozzáférést.”¹³*

A tervezet szerint tehát három új szint jönne létre: a **közösség**, a **járás** és a **régió**.

A **közösségek** a területi-közigazgatási rendszer alapszintjeit képeznék, olyan egységek lenének, amelyekhez egy vagy több település tartozik, és amelyek a helyi önkormányzatok tevékenységének területi alapjául szolgálnak a szociális szolgáltatások biztosítását illetően. A közösségek általában a települések egyesülése útján jönnének létre egy olyan település (város vagy nagyközség) körül, amely gazdasági központnak számít a környéken és ahol javarészt a környező településeken élő emberek munkahelyei is találhatóak. Fontos szempont a közösségek kialakításánál a megfelelő infrastruktúrával való ellátottság és a megfelelő közlekedési hálózat megléte. A közösségek központjától a települések maximális távolságát a szociális szolgáltatások alapkövetelményei határozzák meg, ahol az elsősegélynyújtás biztosításának az ideje 15-20 perc, a tanulók középiskolákba való szállításának ideje 15-20 perc, a rendvédelmi és katasztrofavédelmi szervek kérésének ideje maximum 15 perc lehet.

A **járások** szubregionális szintű közigazgatási egységgé alakulnának át, átmenetet képezve az alap- és a regionális szintek között. A járásként a közösségekből tevődnek össze úgy, hogy kialakításuk során figyelembe kell venni az EU javaslatait a NUTS-3-tal illetően.

A **régió** képezné a területi közigazgatási egységek regionális szintjét, mely magába foglalná a Krími Autonóm Köztársaságot és a jelenlegi megyéket. A régiók tehát a járásként tevődnek össze úgy, hogy kialakításuk során figyelembe kell venni az EU javaslatait a NUTS-2-tal illetően. Az országban található jelenleg is speciális státusszal rendelkező Kijev és Szevasztopol városok speciális helyzete megmaradna, de területükön a járás, a közösség és a régió hatásköre érvényesülne. Így alakulna meg régióvárosként Kijev és Szevasztopol.

A közhatalmi szervek hatásköreinek elosztása során figyelembe kell venni a szubszidiaritás elvét. A közösség szintjén alakulhatnak meg a helyi önkormányzat szervei, valamint a központi végrehajtó hatalom helyi szervei. A járásként számítnak alapszintnek a helyi önkormányzatok végrehajtó szerveinek általános kompetenciáinak szervezéséhez – ami a járási állami adminisztráció – a járásként ugyanúgy helyi önkormányzati szintnek számítnak, melyekben azokat a közfeladatokat látják el, amelyeket nem lehet végrehajtani a közösség szintjén, vagy végrehajtásuk nem hatékony alacsonyabb szinten. A megyék szintjén találjuk a megyei állami adminisztrációkat és a regionális szint helyi önkormányzati szerveit. A Krími Autonóm Köztársaság szintjén található az autonóm köztársaság képviselői és végrehajtó szervei valamint Ukrajna Elnökének képviselője. Ezen szervek hatáskörét illetve a Krími Autonóm Köztársaság, Kijev és Szevasztopol jogállását külön törvények szabályozzák.

¹³ KUJBIDA, Vaszilj 2008: 3.3 pont

Az irányítás szerveivel kapcsolatban a járások, városok és települések szintjén a tervezet a következőket határozza meg:

„Minden 50 főt meghaladó különálló település alapul szolgálhat egy területi közigazgatási egység (továbbiakban KE) létrehozására, amely a közösség részét képezi. Azon települések, melyek lakossága nem éri el az 50 főt a KE részét képezik.

A KE magába foglalja a településeket és az azokhoz tartozó földterületeket. A KE határainak egybe kell esni a szomszédos KE határaival, melyeket a közösség tanácsa határoz meg.

Abban a közigazgatási egységben, amely a közösség központját képezi, de nem a település alapján jött létre, az egyes irányítási és képviselői funkciókat a területi egység által kinevezett személy látja el – a település elöljárója [cmapocma/sztaroszta] (bírója, vezetője). A bíró vagy vezető általános feladatkörét törvény határozza meg. A település területének nagyságától függően a közösség vezetőjének hatásköre bővíthet, amennyiben a közösség tanácsa felruházza más hatáskörökkel.

A település vezetőjét az adott közigazgatási egység településeinek lakosai választják. A közösségi központokban külön polgármestert nem választanak. Ezen feladatokat a közösség vezetője látja el.

A település végrehajtó szerve szerződést köt a település bírójával a közszolgáltatásokat illetően. Fizetésének mértéke a település lakosainak számától és a KE méretétől függ.

A KE azon szintjén, amely nem a települések alapján jött létre és a közösség központjának számít, létrejöhet a lakosság önkormányzatának képviselői szerve, mely tanácsadó szervként funkcionál a bíró mellett.

A közösség szintjén a képviselői feladatok ellátása a létrehozott tanácsokon keresztül történik a közösségi vezetők mellett. A vezetői tanács hatáskörét az ide vonatkozó törvény határozza meg.

A 300 000 lakost meghaladó városokban létrejöhetnek olyan kerületek, amelyek lakossága nem kevesebb, mint 100 000 fő, ezeken a szinteken külön képviselői önkormányzat valamint közösségi tanács végrehajtó szervének egy elkülönített alegysége funkcionál.”¹⁴

A közigazgatási rendszer reformjához számos törvényt kellene megalkotni illetve jelenleg hatályban lévő törvényt kellene módosítani, ezek közül kiemelkedően fontos egy új törvény elfogadása „*Ukrajna területi közigazgatási rendszeréről*”. Mindenképp módosításokat kellene alkalmazni „*A helyi önkormányzatokról*” szóló törvényben, „*A helyi állami adminisztrációról*” szóló törvényben, az önkormányzati képviselők megválasztásával kapcsolatos törvényben valamint a Költségvetési és Földügyi Kódexekben egyaránt. A reform bevezetéséhez szükséges egyrészt a szakterületi normák kidolgozása, másrészt a besorolás kritériumainak meghatározása a szolgáltatásokat illetően, illetve a szakterületi jellegű jogi dokumentumok módosítása, melyek kapcsolatban vannak a területi-közigazgatási rendszer átalakításával. A közigazgatási rendszer reformjával összhangban a helyi önkormányzatok és végrehajtó szervek reformját is meg kell valósítani. A felsorolt változtatások módosításokat igényelnek Ukrajna Alkotmányában is.

A minisztériumi tervezet szerint a közigazgatási rendszer reformja négy szakaszban valósulna meg, az előzetesen kidolgozott határidőket azonban nem sikerült tartani, s jelentős csúszások vannak az előzetes tervekhez képest. A Koncepció szerint:

„A területi-közigazgatási rendszer gyors, szisztematikus és kiegyensúlyozott reformja szakaszokban történő megvalósítást igényel:

¹⁴ KUJBIDA, Vaszilj 2008: 3.9 pont

Első szakasz: előkészítés (várható megvalósítás – 2008-2009 év)

- a koncepció kidolgozása és elfogadtatása;
- költségek kiszámítása, a reformhoz szükséges személyzeti áthelyezések levezetéséhez;
- a reformhoz szükséges tervek és jogi dokumentumok kidolgozása;
- a reformhoz szükséges kormányzati szerv megalkotása;
- a reform elvégzéséhez szükséges területi alegységek létrehozása;
- a területi-közigazgatási egységek modelljének elkészítése minden régióban;
- a helyi önkormányzatok és a területi végrehajtó szervek személyzetének felkészítése; (Az első szakasz a tervezet időhatárokra belül sikeresen megvalósult)

Második szakasz: a reform szociálpolitikai bázisának megalkotása (várható megvalósítás – 2009-2010 év):

- felvilágosító, információs kampány;
 - a reformot érintő szerződések megkötése a parlament frakciói, Ukrajna elnöke és Kormánya között;
 - pénzügyi és más ösztönző eszközök bevezetése a közösségek önkéntes alapú megalakulásának érdekében, a Koncepció feltételeinek megfelelően;
 - a közösségek önkéntes alapú megalakulása a Koncepciónak megfelelően, amelyeket a törvényalkotás határoz meg;
 - a szociális besorolási kritériumok normatíváinak kidolgozása, az adminisztratív szolgáltatásokat illetően a helyi önkormányzatok számára;
- (A második szakaszban felsoroltakat csak részben sikerült megvalósítani)

Harmadik szakasz: a közösségek megalakítása, a járási felosztás rendezése (várható megvalósítás 2010-es év):

- a közösségek megalakításának befejezése a törvényeknek megfelelően;
 - választások levezetése az újonnan alakult közösségekben a 2010-es évben, a jogkörök átadása az új helyi önkormányzati szerveknek a törvényeknek megfelelően;
 - az újonnan alakult közösségek költségvetésének átvezetése Ukrajna állami költségvetésébe;
 - az új járássok kialakítása a kritériumoknak megfelelően;
 - a járási állami közigazgatások átszervezése.
- (A harmadik szakaszban felsorolt pontokat a tervezett időben nem sikerült megvalósítani)

Negyedik szakasz: a járássok és régiók helyi önkormányzati szervei jogköreinek bővítése (várható megvalósítás 2010-2014):

- Ukrajna Alkotmánya módosításának elfogadása;
- a járási tanácsok megválasztása és végrehajtó szerveinek megalakítása;
- a szükséges határok rendezése a megyék között;
- a megyei állami közigazgatások átszervezése;
- a megyei tanácsok megválasztása és a végrehajtó szervek megalakítása.

*A jelenlegi megyék általában megfelelnek a területi-közigazgatási rendszer és a TKE megszervezési feltételeinek regionális szinten. Ebből kifolyólag jelentős változások ezen a szinten nem várhatóak.*¹⁵

A reform végrehajtása révén várhatóan a következő eredmények születnének: a területi-közigazgatási egységek rendeződése és egyesítése, rendszerezése, ami összehasonlításukat is biztosítja. A költségvetési eszközök hatékonyabban lennének fel-

¹⁵ KUJBIDA, Vaszilij 2008: 5. pont

használva, valamint bővülnének a helyi önkormányzatok költségvetési bevételei is. Minőségesebbé és hozzáférhetőbbé válnának a közszolgáltatások és csökkenhetnének a települések a városok közötti szociokulturális különbségek is, mely hozzájárulna a jelenlegi településhálózat leépülésének megállításához. Megoldódnának olyan infrastrukturális problémák, mint a hulladékkezelés, a vezetékes vízzel való ellátottság, a közutak fenntartása és javítása. Mindez megteremtené az utat a regionális fejlődéshez, a területfejlesztéshez és ösztönzőleg hatna a befektetésekre is. A reform véghezvitelével rendeződhetnek a földkérdések és lehetőség nyílna az ország adózási-, bírói-, és egészségbiztosítási reformjának a bevezetésére is. A reform levezetéséhez mindenképpen szükséges egy koordináló ideiglenes szerv létrehozása minden egyes szinten, valamint széleskörű felvilágosító és agitációs kampány lebonyolítása, hogy a lakosság tisztában legyen a reform lényegével. A reform következtében várhatóan csökkenni fog a járási állami adminisztrációk száma, valamint nagyszámú személyzeti állomány szabadul fel az átalakítások során a jelenleg működő települési tanácsokból. Ezen személyek az újonnan alakult közösségek végrehajtó szerveiben találhatnak munkát. A reformhoz szükséges költségek az állami költségvetésből kerülnek finanszírozásra, valamint a helyi költségvetések is hozzájárulnak az átalakításokhoz.¹⁶

Összegzésként megállapítható, hogy a reform által megvalósuló háromszintű közigazgatás eredményeként az un. „közösségek” létrehozásával megszűnnének a kisméretű döntéshozó egységek. A közösségek több településből tevődnének össze saját önkormányzati szervekkel, ahol a helyi ügyek irányítását a megválasztott bíró (polgármester) végezné. A járásokat a közösségek alkotnák, s a járásokból tevődne össze a régió.

A reform végrehajtását a hatalmi szervek lehető legkisebb átszervezésével kívánják megvalósítani. A végrehajtás továbbra is a járásokban összpontosulna, s a jelenlegi megyei hatalmi rendszer venné át a régiók irányítását.

Az adminisztratív reformmal a legnagyobb átszervezések az alapegységeket érintik, a „közösségek”-ké történő átalakításuk során. A „közösségek” kialakításakor számos szempontot vennének figyelembe úgy, mint a gazdasági-kulturális központok jelenlegi elhelyezkedését, a földrajzi sajátosságokat, a terület és népességszám arányait, az infrastruktúra elhelyezkedését, valamint a területek történelmi, kulturális és etnikai sajátosságait. Az irányelvek mindegyikét lehetetlen maradéktalanul figyelembe venni, hisz egymással ellentmondó követelményeknek kellene megfelelni, így a konkrét tervek eltérnek ezektől.¹⁷

Kárpátalja és a helyi magyarság helyzete a közigazgatásban

Kárpátalja jelenlegi közigazgatási felosztása a következő: Kárpátalja „Zakarpatszka Oblaszty” néven Ukrajna egyik nyugati megyéje, központja Ungvár. Az irányítást megválasztott Megyei Tanács és a Megyei Állami Adminisztráció látja el. A megyét 13 járás (*Beregszászi-, Huszti-, Ilosvai-, Munkácsi-, Nagybereznai-, Nagyszőlősi-, Ökörmezői-, Perecsenyi-, Rahói-, Szolyvai-, Técsői-, Ungvári-, és Volóci járás*) és 5 megyei alárendeltségű város (*Beregszász, Csap, Huszt, Munkács, Ungvár*), 6 járási alárendeltségű város, 19 városi típusú település és 579 falu alkotja. Közigazgatásilag ez 1 megyei-, 13 járási-, 11 városi-, 19 városi típusú települési- és 307 falusi tanácsot jelent. Az független Ukrajna létrejötte óta a megye közigazgatásának jelentős változásai között említhető,

¹⁶ VASZILJ KUIBIDA 2008: *Ukrajna területi-közigazgatási rendszerének reformkonceptiója*, Kiadta: Ukrajna regionális fejlesztési és építési minisztere [Концепція реформи адміністративно-територіального устрою України. 2008, Василь Куйбіда: Міністр регіонального розвитку та будівництва України] <http://www.minregionbud.gov.ua/index.php?id=2066>.

¹⁷ GULÁCSY Géza, Körtételek a láthatáron? – Kárpátalja hetilap X évf., I. (468) szám 2010.

hogy 3 várost megyei alárendeltségű szintre emeltek, egy városi típusú település pedig megkapta a járási alárendeltségű státuszt, e mellett 31 új falusi tanács alakult, és további 9 település állította vissza önállóságát, melyeket korábban egyesítettek. Már 1991-ben megkezdődött a települések történelmi neveinek visszaállítása, összesen 43 település nyerte vissza régi elnevezését.¹⁸

A Kárpátaljára vonatkozó közigazgatási reformtervek alapján Kárpátalja irányító szerepe megmaradna, azonban nem megye, hanem régió lenne. A régióban 43 közösséget kívánnak kialakítani, melyek a következők:

1. Beregszászi közösség 30 települést foglalna magába;
2. Bányai közösség 22 települést foglalna magába;
3. Nagybereznai közösség 13 települést foglalna magába;
4. Kosztrinói közösség 7 települést foglalna magába;
5. Voloszánszakai közösség 9 települést foglalna magába;
6. Nagyszőlősi közösség 27 települést foglalna magába;
7. Királyházi közösség 9 települést foglalna magába;
8. Péterfalvai közösség 16 települést foglalna magába;
9. Volóci közösség 6 települést foglalna magába;
10. Zsdenyijevói közösség 11 települést foglalna magába;
11. Alsóverecsei közösség 9 települést foglalna magába;
12. Ilosvai közösség 32 települést foglalna magába;
13. Bilkei közösség 8 települést foglalna magába;
14. Kusnicai közösség 7 települést foglalna magába;
15. Mizsírjai közösség 21 települést foglalna magába;
16. Szinevéri közösség 11 települést foglalna magába;
17. Pilipeczi közösség 11 települést foglalna magába;
18. Munkácsi közösség 63 települést foglalna magába;
19. Szentmiklósi közösség 14 települést foglalna magába;
20. Nagylucskai közösség 4 települést foglalna magába;
21. Perecseni közösség 11 települést foglalna magába;
22. Poroskovói közösség 10 települést foglalna magába;
23. Turjaremetei közösség 7 települést foglalna magába;
24. Rahói közösség 16 települést foglalna magába;
25. Kőrösmezői közösség 4 települést foglalna magába;
26. Nagybocskói közösség 7 települést foglalna magába;
27. Kobiljecka-poljanai közösség 2 települést foglalna magába;
28. Szolyvai közösség 17 települést foglalna magába;
29. Polenai közösség 10 települést foglalna magába;
30. Técsői közösség 16 települést foglalna magába;
31. Bustyaházi közösség 5 települést foglalna magába;
32. Dombói közösség 15 települést foglalna magába;
33. Szlatinai közösség 9 települést foglalna magába;
34. Tereaszvai közösség 6 települést foglalna magába;
35. Uszty-csornai közösség 4 települést foglalna magába;
36. Ugljai közösség 7 települést foglalna magába;
37. Ungvári közösség 33 települést foglalna magába;
38. Szednyei közösség 23 települést foglalna magába;
39. Csapi közösség 12 települést foglalna magába;

¹⁸ Jogszabályi rendelkezések Ukrajna területi-közigazgatási rendszeréről 1991-2009 *Нормативно-правові акти з питань адміністративно-територіального устрою України 1991-2009*]. <http://gska2.rada.gov.ua/pls/z7502/A035?rdat=30.06.2004>.

40. Huszti közösség 22 települést foglalna magába;
41. Viski közösség 6 települést foglalna magába;
42. Gorincsovói közösség 25 települést foglalna magába;
43. Dragovói közösség 11 települést foglalna magába.

A létrehozandó közösségek között találunk olyanokat is, melyek jelenleg nem számítanak járási központnak. A közösségek kialakítása során többnyire a mostani járási felosztásnak megfelelően csoportosítanák át a településeket. Néhány esetben azonban a szomszédos járásokból kerülnének át egyes települések új közigazgatási egységbe, így alakulna meg a közösség. Ilyen például a létrehozandó Bányai közösség, mely jelenleg a Beregszászi járás egyik nagyközsége, közösségé történő átalakítása során 22 települést foglalna magába. Ebből 15 település (Bányai, Bótrágy, Harangláb, Zápsony, Kaszony, Csonkapapi, Hetyen, Kispapi, Rafajnaújfalva, Szvoboda, Bakos, Badó, Danyilovka, Som, Kastanovo) a jelenlegi Beregszászi járásból kerülne át a létrehozandó közösségbe, melyből 11 magyar többségű, 4 ukrán többségű település; további 3 település (Barszóló, Szernye, Csongor) a Munkácsi járásból kerülne ide, mindegyik magyar lakta település; valamint 4 település (Nagydobrony, Kisdobrony, Dimicsó, Tiszaágtelek) az Ungvári járásból kerülne át a közösségbe, ebből 3 település magyar, 1 település ukrán. A Nagyszőlősi közösségbe átkerülne 2 ukrán többségű település (Vilhivka, Nizsne Bolotne) az Ilosvai járásból. A Kusnicai közösség, mely jelenleg az Ilosvai járásban található, a járás néhány települése mellett megkapna két további települést a szomszédos Szolyvai járásból. A Bustyaházai közösség egyik települése a Huszti járásból kerülne át, míg a Perecsenyi közösség kötelékébe tartozna 3 település a jelenlegi Nagybereznai járásból. A Szlatinai közösség kibővülne a Rahói járás 3 szomszédos településével, valamint a Szerednyei közösség 5 települést foglalna magába a Munkácsi járásból. A Dragovói közösség, mely település jelenleg a Huszti járásban található 4 települést kapna a Técsői járásból.¹⁹

A létrehozandó közösségek közül 4 közösségben (Beregszászi-, Bányai-, Péterfalvai- és Csapi közösség) a magyar lakosság aránya 55% és 75% körül van, ami megközelítőleg 91 ezer kárpátaljai magyart jelent.²⁰ E mellett jelentős számú magyarok által lakott település kerülne – a jelenlegi járási felosztásának megfelelően – az Ungvári-, Munkácsi- és Nagyszőlősi közösségekhez. A Munkácsi járás magyarlakta települései, mint Dercen és Fornos maradnának a Munkácsi közösségen belül, a szintén ebben a járásban található Izsnyéte pedig a Nagylucskai közösséghez kerülne, az Ungvári járás magyar települései közül Bártfa, Gálóc, Palló, Császlóc, Nagygejőc, Kisgejőc, Rát, Botfalva, Sislóc és Ungtarnóc az Ungvári közösség kötelékébe tartozna. A Nagyszőlősi járás települései közül Salánk, Karácsfalva, Tiszakeresztúr, Tiszaújhely, Tiszaújlak, Verbóc és Feketepatak a Nagyszőlősi közösséghez tartoznának.²¹

Ezekben a közösségekben a felsorolt magyar települések lakosai kisebbségben lesznek az ukrán lakossághoz képest, így célszerű lenne őket a szomszédos magyar többségű közösségekhez csatolni. Természetesen ezek a tervek még nem véglegesek, további átalakítások történhetnek a felosztásban. A tervek szerint reform további szakaszaiban a kialakított közösségeket járásokba fogják szervezni, ahol egyrészt kialakítható lenne egy olyan járás, melyben a magyar lakosság többséget alkot, viszont olyan járási felosztás is lehetséges, mely még inkább szétdarabolja a helyi magyarságot.

Kárpátalja egyik sajátossága a változatos nemzetiségi összetétel, a legutóbbi népszámlálási adatok alapján több mint 90 nemzetiség képviselője él a területen, ahol a

¹⁹ A Kárpátaljai Megyei Tanács tervezete: Kárpátalja közigazgatási átalakításáról, 2009.

²⁰ GULÁCSY Géza: Körjegyzőségek a láthatáron? – Kárpátalja hetilap X évf., I. (468) szám 2010.

²¹ A Kárpátaljai Megyei Tanács tervezete: Kárpátalja közigazgatási átalakításáról, 2009.

legnagyobb nemzetiségi kisebbség a magyarság, mely 12,1%-ot tesz ki a megye összlakosságából.

A nemzeti kisebbség meghatározására számos megfogalmazás ismert, de nincs egységes definíció. Francesco Capotori meghatározása szerint a kisebbség alatt olyan csoportot értünk, amely: számát tekintve kisebb, mint az adott állam lakosságának a többsége; helyzetét tekintve nincs domináns szerepben, a tagjai etnikai, vallási vagy nyelvi sajátosságokkal bírnak és különbözik a lakosság többi részének jellemzőitől. A kisebbség tagjai a sajátosságaikat, a nyelvet, a vallást, a kultúrát és a hagyományokat meg kívánják őrizni, s ez által megjelenik a közösséget összekötő szolidaritás, az önálló közösségi tudat. A kisebbségi lét alapkövetelménye, hogy a kisebbség tagjai tudatában legyenek azzal, hogy csoportjuk valamilyen lényeges szempontból más és eltér a többségtől. Az is elengedhetetlen, hogy a többség is tudatában legyen a kisebbségi csoport különbözőségével, valamint egyet kell értenie a különbözőség védelmének a biztosításában, ugyanis a modern demokratikus államok politikai rendszerét a többségi csoportok határozzák meg.²²

A belső önrendelkezés egy kompromisszum annak érdekében, hogy részben kielégítsék a különböző csoportok törekvéseit. A nemzeti kisebbségek esetében az önrendelkezés ebben az esetben az államon belül gyakorolható. A területi integritás elvét tiszteletben tartva a nemzeti kisebbség az állam keretein belül valósítja meg önrendelkezését. Érvényesíti jogait, politikai önkormányzási jogokat, saját ügyeinek az intézése és irányítására külön jogokat, vagyis autonómiát kap.²³

Az autonómia és az önkormányzat fogalma között is találunk hasonlóságokat, az mindkettő öngazgatást jelent, de az autonómia mégis többletjogokkal rendelkezik egy önkormányzathoz képest. Az is előfordul, hogy hivatalosan az önkormányzat fogalmát használják, mégis olyan széleskörű jogosítványokat biztosítanak, hogy valójában autonómiát működtetnek. Az autonómiák létrehozása a hatalom decentralizálásával jár együtt, s hozzájárul a szubszidiaritás elvének a kiterjesztéséhez is.

Minden autonómia elsősorban attól is függ, hogy milyen a kisebbség és a többség a politikai kultúrája, mennyire hajlandóak a felek az együttműködésre, mennyire kompromisszum készek és mennyire demokratikusak.

A legtöbb esetben a területi autonómiák a kulturális fennmaradáshoz szükséges hatalmat birtokolják, ilyen az oktatás, iskolák, kulturális ügyek, anyanyelvhasználat, stb. vagyis kulturális autonómiáról beszélünk. Ehhez lehet csatlakoztatni a különböző gazdasági és szociális jogokat is, ahol a gazdasági sajátosságokat figyelembe véve a terület dinamikusán tud fejlődni. A területi autonómia tehát saját, önálló intézményi háttérrel rendelkezve szabályozza és irányítja az adott térség gazdasági, politikai, társadalmi, szociális, oktatási és kulturális éltét.²⁴

A kárpátaljai magyarság önszerveződése a rendszerváltást megelőző időszakban kezdődött el, 1989-ben megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, mint a helyi magyarság kulturális, politikai és szociális érdekeit védő nemzetiségi társadalmi szervezet. Ekkor fogalmazódik meg az önrendelkezéshez való jog iránti igénye is a helyi magyarságnak, mely az autonómiatörekvéssel folytatódott. Ezen törekvések mindezülig nem hoztak eredményt, bár voltak ígérek és különböző politikai alkuk az autonómia megadására vonatkozóan, azonban az ügy véghezviteléhez szükséges politikai akarat mindvégig hiányzott a többségi nemzet részéről.

Az ukrán közigazgatási reform egy újabb lehetőség lehet a kárpátaljai magyarság számára, mely ugyan nem jelent autonómiát, de magában rejt nemzeti öngaz-

²² GYŐRI SZABÓ Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006, 47-78 old.

²³ U.o. 57 old.

²⁴ U.o. 59-73 old.

gátás lehetőségét. A KMKSZ kidolgozta a Tisza melléki járás tervezetét, mely megvalósítható lenne az említett reform által.

A Tisza melléki járás tervezete

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség 1999-ben politikai célként fogalmazta meg és dolgozta ki a Tisza melléki járás tervezetét, mely egy olyan közigazgatási egység lenne, amely magába foglalhatná a Kárpátalján élő tömbmagyarságot. A tervezet megvalósítása lehetővé tenné, hogy a helyi magyarság saját ügyeit teljes mértékben maga intézze²⁵. A magyar önkormányzatokhoz való jog, a Tisza melléki járás tervének megvalósítása, a Szövetség 2002-es választási programjába is bekerült. „El kell érni, hogy Ukrajnában végrehajtandó adminisztrációs reform keretén belül létrehozzák a Tisza melléki járást, amelybe a kárpátaljai magyar települések túlnyomó többsége beletartozna.”²⁶

A tervezet megvalósítása az ukrainai magyar kisebbség megmaradási esélyeit biztosítaná. A kárpátaljai magyarság politikai, nyelvi, kulturális, oktatási és egyéb jogai intézményes érvényesíthetőségének biztosítására a Tisza melléki járás létrehozása adna lehetőséget. A tervezet II. pontjában külön kitér a jogi hivatkozásokra, melyek alapul szolgálhatnak a megvalósításhoz, többek között az ukrán alkotmány és más törvények vonatkozó cikkelyeire. A III. pont a létrehozandó egység motivációit foglalja magába, mely szerint a Tisza melléki járás létrehozásával „teljesében érvényesíthető lenne a Kisebbségi és Regionális Nyelvek Európai Chartája, illetve az annak ratifikálásáról szóló törvény”, tehát a „közigazgatási egységen belül a magyar nyelv gyakorlatilag a hivatalos nyelv kategóriájába tartozna, amely az állami szervek munkájában is teljes körű alkalmazást nyerne”. A közigazgatási egység létrehozásával egyfajta magyar tankertület is létrejöhetne, melyben a magyar tannyelvű oktatási intézmények egységes irányítása révén a nemzetiségi érdekszempontok érvényesítésére nyílna lehetőség. Fontos szempont, hogy az új közigazgatási egység egyben egy parlamenti szavazókerület is alakíthatna (elsősorban vegyes választási rendszerben), ahol a magyar lakosság szavazatai révén érdekeit érvényesíteni tudná. A motivációk között találjuk az új járás határ menti együttműködési és fejlesztési kapcsolatok kiépítésének lehetőségeit, az eredményesen megvalósítható árvízvédelmet és vízgazdálkodást valamint a járás költségvetésének lehetséges kialakítási módjait. A tervezet IV. és V. pontja a Tisza melléki járás kialakításának mozzanatait és létrehozásának rendjét foglalja magába.

A tervezet szerint megszűnne a jelenleg is működő Beregszászi járás, helyébe alakulna meg a Tisza melléki járás Beregszász központtal, mely magába foglalná a Beregszászi-, Munkács-, Nagyszőlősi- és Ungvári járasok többségében mar lakta településeit. Összességében 94 település, melyből 81 magyar többségű, mindez összesen 58 helyi tanácsot jelentene, ahol a magyar lakosság megközelítően 73%-ot tesz ki. A tervezet településekre lebontva vázolja a lehetséges átszervezéseket: „Egy ukránok lakta tanács két községe, Alsó- és Felsőremete, a Beregszászi járásból átkerülne az Ilosvai járásba. A Nagyszőlősi járásból 9 tanács 18, többségében magyar lakta települése kerülne be. Két falusi tanácsot kell ezzel kapcsolatban felbontani. Szőlősgyula, amely a Feketeardói Tanácshoz tartozik, bekerülne az új egységbe, Pusokino viszont, mint ukrán település, amely a Tiszakeresztúri Tanácshoz tartozik, megmaradhatna a Nagyszőlősi járásban. A Munkácsi járásból 5 tanács 6, többségében magyar lakta települése kerülne az új egységbe. Az Ungvári járásból 15 tanács 27 települése kerülne át (Csap is), közülük 22 többségében magyar lakta. A Kereknyei Tanácsból csak Császlóc település

²⁵ Húsz esztendő a kárpátaljai magyarság szolgálatában, Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2009, 44 old.

²⁶ Húsz esztendő, 2009, 170 old.

kerülne be.”²⁷

A 2004-es ukrán elnökválasztás után a KMKSZ közelebb került a Tiszamelléki járásra vonatkozó tervének megvalósításához. A szövetség a nyugatbarátként elkönyvelt Viktor Juscsenkó mellett állt ki, felhívva a magyar lakosság támogatását az elnökjelölt mellett. A felek szerződést kötöttek, melyben rögzítették, hogy a KMKSZ részt vesz a választások második fordulójában támogatva Viktor Juscsenkó elnökjelölését, aki megválasztása esetén többek között elősegíti a tömbmagyar vidéket magába foglaló Tiszamelléki járás létrehozását.²⁸ A szerződés azonban csak papíron maradt meg, végrehajtása – mely a területi és kulturális autonómia irányába való elmozdulást jelenthette volna – elmaradt, így a Tiszamelléki járás létrehozása is elakadt.

Kutatásaim során 2008-ban mélyinterjút készítettem Brenzovics Lászlóval a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség alelnökével, a Kárpátaljai Megyei Tanács akkori elnökhelyettesével valamint beszélgetést folytattam Gajdos Istvánnal az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség elnökével, Beregszász város polgármesterével.

A Brenzovics Lászlót többek között arról kérdeztem, hogy hogyan látja a köz-eljövőben megvalósításra kerülő ukrán közigazgatási reformot, általánosságban melyek a reformmal járó előnyök és hátrányok? Válaszában elmondta, hogy Ukrajnában már többször kilátásba helyezték a közigazgatási reformot, azonban ezt végigvinni mindeddig nem sikerült. Elsősorban a bürokrácia illetve a lakosság ellenállása következtében. A legutóbbi ilyen kísérlet Juscsenkó elnök hatalomra jutása után volt 2005-ben, azonban ez kudarcba fulladt. Janukovics elnökké választásával újra napirendre került a téma s a reformnak az alapelvei, alapelképzelései nem változtak. Elsősorban az alap-közigazgatási egységeknek a megnövelését tűzték ki célul, tehát olyan törvényt hoznának, amely értelmében a legkisebb közigazgatási egység létszáma minimum 5000 ember kellene, hogy legyen, vagy pedig ennél magasabb, ami a településeknek az összevonását vonná maga után, vagyis több település alkotna egy-egy közigazgatási egységet. A másik fontos változtatás a járások hatáskörének a csökkentése illetve a megyék hatáskörének az átalakítása. Vannak már Kárpátaljára vonatkozóan is különböző beadványok, amelyek azt mutatják, hogy hogyan alakulnának át a közigazgatási egységek egy reform esetén. Brenzovics véleménye szerint, ami a kárpátaljai magyarságot illeti a legfontosabb az, hogy a magyar közösségek egy közigazgatási egységbe essenek, és ne legyenek földarabolva úgy, hogy egyesítsék őket a nem magyar közösségekkel. Ezt a megye által javasolt szempontot nagyrészt figyelembe is veszik.

Az interjúban arra is rákérdeztem, hogy a kárpátaljai magyarság szempontjából mennyire van esély arra, hogy a Tiszamelléki járás megvalósításra kerüljön a reformmal.

Az interjúalany szerint ez elsősorban a politikai akaratnak a függvénye, és a közigazgatási reformba beleferne egy olyan járásnak a kialakítása, amely egyesítené a többségében magyarlakta településeket. Nyilvánvalóan nem fedné le teljesen, de ki lehetne alakítani egy olyan járást, amely lakosságának döntő többsége magyar lenne és a kárpátaljai magyarság nagy része e járás területén élne. Mindez megvalósítható, de elsősorban politikai akarat függvénye.

A Gajdos Istvánnal folytatott beszélgetésből kiderült, hogy az UMDSZ elnöke nem ellenzi a Tiszamelléki járás létrehozását, azonban nem világos számára, hogy hogyan lehetne bekapcsolni az említett járásba a távolabb eső magyar településeket, véleménye szerint a megvalósítása esetén komolyan át kellene gondolni a technikai kivitelezést. Beregszász város polgármestereként azt is támogatja, hogy Beregszász köz-

²⁷ Húsz esztendő, 2009, 154-157 old.

²⁸ Kovács Miklós: *Ukrainai választások és a magyar érdekvédelem 1989-2008 között*. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2008, 59-100 old.

ponttal jöjjön létre egy magyar közigazgatási egység, bár megítélése szerint, az ungvári járási települések számára Beregszász túl távol esik. Álláspontja szerint inkább egy szélesebb körű kulturális autonómiában kellene gondolkodni. A közigazgatási reformhoz mindössze annyit fűzött hozzá, hogy az jelenleg még túl távol van a megvalósítástól.

Összegzőként megállapítható, hogy az eredményes területfejlesztés és az európai értelemben vett önkormányzatiság megvalósítása érdekében az ukrán közigazgatás megreformálására mindenképp szükség van. A közigazgatás reformjának tervezete egyaránt tartalmaz előnyöket és hátrányokat. Az előnyök között említhető, hogy a reform végrehajtása a hatalmi szervek kisebb átszervezésével járna, valamint a jelenleg működő adminisztrációk számának a csökkenését eredményezné. Előnyt jelent, hogy jelentős hatásköröket és forrásokat csoportosítanak át a különböző szintekre, mely által hatékonyabban működne a rendszer. További pozitívum, hogy részben megvalósulna a decentralizáció és a szubszidiaritás elvének megvalósítását is figyelembe kívánják venni.

A reform hátrányai között említhető hogy ugyanúgy megmaradna a jelenleg is működő négy szintű rendszer (közösség, járás, régió, legfelsőbb állami szint), a tervezet alapján csak a méretek változnának. Mivel a legnagyobb változások az alapszinteket érintik, a közösségek kialakításával egyes települések elveszítenék adminisztratív önállóságukat, ami a leépülésükhöz vezetne.

A megye átalakítására vonatkozó tervek szerint Kárpátalja irányító szerepe megmaradna a jövőben is, ugyanis régióvá alakulna át. A régióban 43 közösséget kívánnak kialakítani, ezek közül mindössze 4 közösségben lennének többségben a magyarok: a Beregszászi-, Bányai-, Péterfalvai- és Csapi közösségben a magyar lakosság aránya 55% és 75% körül lenne, ami megközelítőleg 91 ezer kárpátaljai magyart jelent. E mellett jelentős számú magyarok által lakott település kerülne – a jelenlegi járási felosztásának megfelelően – az Ungvári-, Munkácsi- és Nagyszőlősi közösségekhez. Ezekben a közösségekben a felsorolt magyar települések lakosai kisebbségben lesznek az ukrán lakossághoz képest, így célszerű lenne őket a szomszédos magyar többségű közösségekhez csatolni.

A kárpátaljai magyarság szempontjából nézve a reform által elképzelhető lenne a Tiszamelléki járás létrehozása, ahol a magyar lakta települések egy egység alá tartoznának s valamilyen szinten, ha nem is autonómia, de magyar nemzetiségi kulturális közigazgatási önkormányzati szint jelenhetne meg. Ehhez azonban egyelőre sem a politikai akarat, sem a többség sajnálatos módon nincs meg.

Bibliográfia

- A Kárpátaljai Megyei Tanács tervezete: Kárpátalja közigazgatási átalakításáról, 2009.
- BELÉNESI Éva: *Kisebbségi kormányzás az RMDSZ politikai részvételének kontextusában*. In: Kisebbségek és kormánypolitika Közép- Európában (2002-2004) (szerk.: Belénesi Éva, Mandel Kinga) Gondolat – MTA Etnikai – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2004.
- GÁL Kinga (szerk): *Minority Governance on the Threshold of the Twenty-First Century*. In: *Minority Governance in Europe*. LGI/ECMI Series On Ethnopolitics and Minority Issues, 2000, 2-3 p.
- GULÁCSY Géza: *A nemzetiségi kulturális autonómia*. In: *Kis magyar nemzetpolitika*, Ungvár 2009.

- GULÁCSY Géza: *Egy új látóhatár felé*. In: Kis magyar nemzetpolitika, Ungvár 2009.
- GULÁCSY Géza: *Körjegyzőségek a láthatáron?* – Kárpátalja hetilap X évf., I. (468) szám, 2010.
- GYÓRI SZABÓ Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.
- Hús esztendő a kárpátaljai magyarság szolgálatában, Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2009.
- Jogszabályi rendelkezések Ukrajna területi-közigazgatási rendszeréről, 1991-2009 [*Нормативно-правові акти з питань адміністративно-територіального устрою України 1991-2009*] <http://gska2.rada.gov.ua/pls/z7502/A035?rdat=30.06.2004>.
- KÁNTOR Zoltán: *Autonómia, önkormányzatiság és kisebbségi magyar közösségépítés. Nemzetállamok, nemzeti kisebbségek, nemzeti autonómiák*. In: Magyar Kisebbség. 2006/3–4.
- KOVÁCS Miklós: *Ukrajnai választások és a magyar érdekvédelem 1989-2008 között*. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2008.
- KUJBIDA, Vaszilj 2008: *Ukrajna területi-közigazgatási rendszerének reformkonceptiója, Ukrajna regionális fejlesztési és építési minisztere* [Концепція реформи адміністративно-територіального устрою України. 2008, Василь Куйбіда: Міністр регіонального розвитку та будівництва України] <http://www.minregionbud.gov.ua/index.php?id=2066>.
- MOLNÁR József – MOLNÁR D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Ungvár – Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, 2005.
- RUFIN, Jean-Christophe: *Kisebbségek, nemzetiségek, államok*. In: kisebbségkutatás, 1992/93 2.évf. 2. szám.
- VÍZI Balázs: *Kisebbségi autonómiák Európában*. In: kisebbségkutatás 2006, 15. évf., 2. szám.

KAROLINA DARCSI

POSSIBLE EFFECTS OF UKRAINIAN ADMINISTRATIVE REFORM ON LOCAL REPRESENTATION OF TRANSCARPATHIAN HUNGARIANS

The paper deals with administrative system of sovereign Ukraine and the advantages and disadvantages of the planned administrative reforms from the point of view of Hungarian minority living in Transcarpathian region. At present days the Ukrainian administration mainly shows similarities to the Soviet council and not to the European self-governing system. For the real self-governing system an administrative reform would be necessary. The endeavour for this has started after the president election in 2004. Not long after it, a law project was accepted concerning the reforms that hopefully soon will work.

For understanding the situation of Transcarpathian Hungarians it is necessary to open their possibilities of participants in making local decisions. Having studied the possibilities of minorities we can state that representatives of national minorities can take part in the work of local governments, but for founding minority governments there are no legal possibilities.

In my research I tried to find out what changes would take place from demographical, governmental, etc. point of view in the result of decentralization by the new administrative reforms, and also tried to see if there is a chance for the Pre-Tisza district, that is planned by the Transcarpathian Hungarian Cultural Association.

Helységnévváltozások Kárpátalján, a területén végbe ment hatalomváltások tükrében

Tanulmányomban Kárpátalja helységnévváltozásainak a vázlatos feltérképezésére vállalkoztam a szakirodalomban, sajtóanyagokban és az ukrán parlament okirataiban számomra fellelhető adatok alapján, mindezt ötvözve a területén végbe ment XX. századi hatalomváltások történeti áttekintésével. A települések helységnévváltozásainak általános bemutatásán túl, a közigazgatásbeli változásokra is megpróbáltam hangsúlyt fektetni, mert ezek sok esetben összefüggésben vannak a települések átkeresztelésével. Kárpátalján a múlt század során csaknem ötször került sor helységnév-változtatásokra, nem utolsósorban az adott korszak felsőhatalmi szerveinek a nyomására, amelyek a legtöbb esetben figyelmen kívül hagyták a települések történelmi és kulturális hagyományait. Napjainkra a kárpátaljai magyarság kitartó politikai-kulturális küzdelmének köszönhetően csaknem félszáz kárpátaljai település kapta vissza az eredeti történelmi nevét. Ennek ellenére még mindig számos település van Kárpátalján, mely a régi, oroszosított, illetve ukránosított nevén szerepel a hivatalos okmányokban.

A Kárpát-medencében a múlt században gyorsan változtak a települések nevei. A térség viharos történelme során számtalan terület, település cserélt gyakran gazdát. A területváltozások pedig általában együtt jártak a hivatalos nyelv és ebből fakadóan a településnevek módosulásával. Az utódállamok saját szempontjaik alapján megalkották, alakították államnyelvű földrajzi terminológiájukat, egyúttal részben a korábbi magyar neveket is megváltoztatták, sőt egy-egy területen többször is sor került más-más szempontokat figyelembe vevő névrendezésre, gyakorlatilag a települések átkeresztelésére.

Kárpátalja területén, mely az egykori Ung-, Bereg-, Ugocsa- és Máramaros megyéket foglalja magába kronológiai sorrendben az első mesterséges helységnév változtatásra a századforduló táján, az Osztrák Magyar Monarchia idején került sor. 1898 és 1912 között országos helységnévrendezés címe alatt a hivatalnokok alaposan megbolygatták az akkori Magyarország helységnév-állományát.¹ Lényegében ekkor került sor a településnevek országos törzskönyvezésére, melynek alapelve leegyszerűsítve az „egy név – egy település, egy település – egy név” volt. Addig ugyanis megszámlálhatatlan számban voltak azonos nevű települések az országban, például csak Újfaluból volt vagy nyolcvan.² Így, sok egyelemű helységnév ekkor kapott megkülönböztető előtagot:³ Déda – Beregdéda⁴, Péterfalva – Tiszapéterfalva⁵, Ásvány – Tiszaásvány⁶, Bökény – Tiszabökény⁷, Som – Beregsom⁸, Újfalú – Beregújfalú⁹, Jánosi

¹ BÍRÓ Andor: Kárpátalja településeinek történelmi neveiről. In: Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye. Összeállította: Lizanec Péter, Horváth Katalin, Intermix Kiadó, Ungvár Budapest, 1993. 137.

² SEBŐK László: Magyar neve? Határokon túli helységnév-szótár. Arany Lapok Kiadó, Budapest, 1990. 7.

³ BEREGSZÁSZI Anikó: Magyar helységnevek Kárpátalján a nyelvi tervezés tükrében. In: A Magyar névtani kutatások legújabb eredményei. I. kötet Szerk.: B. Gergely Piroska és Hajdú Mihály, Gondolat Kiadó, Budapest, 1997. 356.

⁴ LELKES György: Magyar helységnév-azonosító szótár. Talma Könykiadó, Baja, 1998. 113.

⁵ Uo. 595.

⁶ Uo. 593.

⁷ Uo. 594.

⁸ Uo. 113.

⁹ Uo. 114.

– Makkosjánosi¹⁰, Csoma – Tiszacsoma¹¹, Rákos – Beregrákos¹², stb.

Az I világháborút követően, 1919. szeptember 10-én az Ausztriával kötött saint-germaini békeszerződés értelmében az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnt létezni. Magyarország területéből a béke értelmében 12 656 km² került át Csehszlovákiához, Ung-, Bereg-, Ugocsa-, Máramaros vármegyék túlnyomó része.¹³ E szerződés 10–13. cikkelyeiben a Csehszlovák Köztársaság ígéretet tett arra, hogy „A Kárpátoktól délre lakó rutének területét a Szövetséges és Társult Főhatalmak által megállapított határok között a Csehszlovák Államon belül olyan autonóm egység alakjában fogja megszervezni, amely a Csehszlovák Állam egységével összeegyeztethető legszélesebb körű önkormányzattal lesz felruházva”.¹⁴ Ezt az állapotot rögzítette az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés is. Kárpátalja azonban a cseh hatalomtól nem kapott tényleges autonómiát. A cseh állam vezetői, Masaryk és később Benes, a külföldi és a belföldi közvéleménynek a békeszerződés be nem tartását azzal magyarázta, hogy a kárpátaljai ruszinok még nem érettek az autonómiára, s előbb ki kell őket művelni, és rá kell őket nevelni az önigazgatásra.¹⁵

1921. október 15-től életbe lépett Csehszlovákia belügyminiszterének augusztus 26-ai rendelete, melynek értelmében Kárpátalját 3 nagyobb közigazgatási egységre osztották: a) Ungi zsupára, Ungvár székhellyel (Ungvári, Perecsenyi, Nagybereznai, Szerednyei járásokra tagolódott); b) Beregi zsupára, Munkács székhellyel (Munkácsi, Alsóvereckei, Szolyvai, Latorcai, Ilosvai, Tiszaháti, Mezőkaszonyi járásokból állt); c) Máramarosi zsupára, Huszt székhellyel (Técsői, Taracközi, Nagybecskői, Rahói, Huszti, Dolhai, Ökörmezői, Nagyszőlősi járásokat foglalta magába).¹⁶

A kárpátaljai közigazgatás azonban 1922-ig a katonai parancsnokság kezében volt, ekkor szűnt meg az ostromállapot. Bevezették hivatalos nyelvnek a cseh nyelvet, a magyarok helyére cseh hivatalnokok kerültek, a tartomány hivatalos neve pedig „Podkarpatská Rus” lett.¹⁷ A magyar köznyelvben használták a „Podkarpatszka Rusz” (jelentése: Kárpátaljai Oroszország) mellett, a „Ruszinszko”, valamint az 1930-as években egyre inkább a „Kárpátalja” megnevezést a régió egészére.¹⁸

Kárpátalja közigazgatása véglegesen az 1928. július 1-jén életbe lépett közigazgatási reformtörvénnyel rendeződött, melynek értelmében egységesítik Csehszlovákia közigazgatását, tartományi rendszert vezetnek be: a) Csehszlovákia (központ: Prága

¹⁰ LELKES: i.m. 383.

¹¹ Uo. 594.

¹² Uo. 113.

¹³ BOTLIK József, DUPKA György: Ez hát a hon... . Mandátum – Universum - Patent Kiadó, Budapest – Szeged – Ungvár, 1991. 23.

¹⁴ Uo. 22.

¹⁵ BARANYI Béla: Kárpátalja. In: A Kárpát-medence régiói 11. Sorozatszerk.: Horváth Gyula. MTA Regionális Kutatások Központja- Dalóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest, 2009. 79.

¹⁶ Kárpátalja 1919-2009 történelem, politika, kultúra. Főszerk.: Fedinec Csilla, Vehes Mikola. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete – Argumentum Kiadó, Budapest, 2010. 52.

¹⁷ BOTLIK-DUPKA: Ez hát a hon... i.m. 25.

¹⁸ Kárpátalja évszámokban 1867 – 2010. Szerk.: Vehes Mikola, Molnár D. István, Molnár József, Osztópec Jurij, Oficinskij Román, Tokar Marian, Fedinec Csilla, Csernicskó István. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 2011. 10-11. — A „Kárpátalja” fogalommal a 19. században találkozunk először egyterület kizárólag földrajzi értelemben való behatárolásaként. A „Kárpátalja” földrajzi régió lakossága ruszin nemzetiségű volt, így ez volt az a földrajzi régió, amely politikai tartalmat nyert 1918-ban, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása időszakában, a Magyar Népköztársaság törvényt alkotott a magyarországi ruszinok autonómiájáról „Ruszká Krajna” néven. A „Ruszká Krajna” szó szerinti jelentése: ruszin vidék (kraina: végvidék, határterület). Az autonóm joghatóság a Felvidék (nem azonos a mai értelemben vett „Felvidék” fogalommal) jelentős ruszin lakossággal bíró, északkeleti részére terjedt volna ki, azonban határait nem jelölték ki pontosan, merthogy a törvény 1918. decemberi kihirdetése után röviddel, már 1919 januárjában megkezdődött a csehszlovák és a román hadsereg térfoglalása a régióban. Uo. 10.

– Praha); b) Morvaország és Szilézia (központ Brünn – Brno); c) Szlovákia (központ Pozsony – Bratislava); d) Podkarpatszka Rusz (központ Ungvár – Uzhorod).¹⁹

A csehszlovák fennhatóság éveiben sor került Kárpátalján a második, immár tömeges helységnev-változtatásra, amikor a terület valamennyi települését – megfosztva több évszázados történelmi nevétől – mesterségesen kreált helységnevekkel láttak el: Komlós – Chmelnik, Homok – Pesok, Beregszász – Berehovo, Kereknyének – Korytnani,²⁰ Tiszaágtelek – Agovo, Hosszúmező – Dlouhe Pole, Ungtarnóc – Tarnovce, Asztély – Astely (Asztel’).²¹

Az 1938. szeptember 29-én megkötött müncheni egyezményben a nyugati hatalmak hozzájárultak ahhoz, hogy Hitler bekebelezze a németlakta Szudéta-vidéket. A magyar és lengyel területi követelésekről csak az egyezmény függelékében volt szó. Eszerint Magyarországnak és Lengyelországnak a csehszlovák kormánnyal való kétoldalú tárgyalások útján kellett megkísérelni a területi problémák megoldását, s amennyiben 2 hónapon belül nem születne megállapodás, akkor az ügy a konferencia résztvevői elé kerül. A magyar kormány október 3-ai jegyzékében követelte, hogy a kétoldalú tárgyalásokat október 6-án kezdjék meg Komáromban. Közben október 5-én megkezdődött a magyar szabadcsapatok, az úgynevezett „Rongyos Gárda” átdobása.²² A „Rongyos Gárda” akciói elsősorban magyarlakta területekre irányult: Dercen és Fornos községek térségében egy nagyobb egység megütközött a csehekkel. Az akció azonban lelepleződött, miután kiderült, hogy nem belső megmozdulásról van szó.²³

A csehszlovák–magyar tárgyalások 1938. október 9-én kezdődtek Komáromban, igen feszült légkörben. Miután az október 6-i zsolnai konferencia határozatának megfelelően Szlovákiában Jozef Tiso elnökletével autonóm kormány alakult, a prágai csehszlovák kormány ezt bízta meg – mint közvetlenül érdekeltet – a magyarokkal folytatandó tárgyalással. A magyar fél nem fogadta el a magyar kisebbség részére az autonóm Szlovákián belül kilátásba helyezett nemzetiségi önkormányzatot, hanem ragaszkodott a magyar többségű területsáv átcsatolásához, s nem érte be a Csallóköz felajánlott átengedésével sem. A tárgyalások 4 nap után, október 13-án minden eredmény nélkül megszakadtak. Október 22-én kapta meg a magyar kormány a harmadik szlovák ajánlatot a területi követelésekkel kapcsolatban, amely elismerte a magyar igényeket a magyarlakta sávra, de még mindig vitatott, „vegyes népességű terület” volt, köztük Kárpátalján Ungvár és Munkács, e városok népessége nagy többségben magyar volt, a környékük vegyes, főleg ruszin, de Munkácsnál német is; valamint Nagyszőlős szintén magyar többségű város volt, de környéke vegyes. A vitatott területeken a magyar kormány népszavazást követelt, de ezt nem sikerült elérnie. Mindkét fél álláspontja megmerevedett, majd újabb huzavona következett, végül német–olasz eszmecsere után október 30-án Csehszlovákia, majd nyomban utána Magyarország felkérte a tengelyhatalmakat a döntéshozatalra. Anglia és Franciaország érdektelenséget mutatott az ügy iránt, a Német Birodalom és Olaszország lett a döntőbíró.²⁴

1938. november 2-án megszületett az ún. első bécsi döntés, melynek értelmében Kárpátalja déli, túlnyomórészt magyarlakta szűk határ menti terület sávja, összesen 1896 km², 207 059 lakossal, Ungvár, Munkács és Beregszász városokkal visszakerült Magyarországhoz. Az első bécsi döntéssel tehát Kárpátalja területének több mint egy-

¹⁹ Kárpátalja 1919-2009 történelem, politika, kultúra. Főszerk.: Fedinec Csilla, Vehes Mikola. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete – Argumentum Kiadó, Budapest, 2010. 52.

²⁰ BÍRÓ: i. m. 137.

²¹ BOTLIK-DUPKA: Ez hát a hon... i.m. 222., 226., 227.

²² Uo. 41.

²³ BARANYI: i. m. 84.

²⁴ BOTLIK-DUPKA: Ez hát a hon... i.m. 41.

ötöde került vissza Magyarországhoz.²⁵

Ezzel párhuzamosan a cseh kormány a válságos helyzetben Kárpátaljának megadta az autonómiát. A bécsi döntés előtti hetekben, 1938. október 9-én alakult meg az első autonóm kormány, melynek élére Bródy Andrást állították, a rutén pártok ajánlására, miniszteri rangban. Rövidesen azonban leváltották és bebörtönözték, mert népszavazást követelt arról, hogy a rutén nép maga dönthesse jövő sorsáról és hovatartozásáról. Utóda Volosin Agoston görög katolikus kanonok – a Bródy-kormány közegészségügyi minisztere – lett, a ruszin irányzat vezetője. A csehek, hogy befolyásukat továbbra is biztosítsák Kárpátalján, Volosin tiltakozása ellenére az ott állomásozó csehszlovák haderő parancsnokát, Prchala tábornokot nevezték ki belügyminiszternek. Kárpátalja tehát mint autonóm tartomány, föderatív államot képezett – legalábbis elméletileg – a cseh és a szlovák állammal.²⁶

Volosin autonómiáját Németország is támogatta, Huszt „fővárosban” a Harmadik Birodalom főkonzulátust működtetett. A korabeli német tervekben szerepelt az ukrán állam felállítása, amelynek létrejöttében Kárpáti Ukrajnának jutott volna Piemonte szerepe.²⁷

1938 őszétől Volosin és kis tábora már olyan Kárpát-Ukrajnáról álmodott, amely mint föderatív vagy független állam meg tudna állni az európai politika sodrában. Uralmának megszilárdítására azonnal fölállította galíciai mintára a hírhedt katonai alakulatot, a „Szics-lövészgárdát”, megalakította az Ukrán Nemzeti Tanácsot, hivatalos nyelvvé az ukránt tette meg, és Kárpátalja nevét „Kárpátszka Ukrainá”-ra változtatta. Betiltotta a magyar és orosz nyelvű lapokat, fölőszlatta a magyar és rutén egyesületeket és politikai pártokat. Gárdistaival éjjel, az ágyból hurcoltatta el a magyarok vezetőit és a magukat ukránnak nem való ruténeket a Dumen-havason fölállított gyűjtőtáborba.²⁸

A magyar kormány a német tervekről keveset tudva bécsi döntés után diplomáciai akciókat indított Kárpátalja egészének megszerzésére. Ezt eleinte Olaszország és Nagy-Britannia is támogatta, de a németek a tervet megbuktatták. A magyar kormány – bár a katonai előkészületeket beszüntette –, a híres Rongyos Gárda tevékenységét felerősítette. Teleki Pál miniszterelnökségének kezdetén, 1939 februárjában már bizonyos volt: Hitler felrúgta a müncheni egyezményt és felszámolta Csehszlovákiát. Március 10-én a prágai kormány határozata alapján Szlovákiában a hadsereg vette át a hatalmat és leváltotta a Tiso-kormányt. Teleki még ezen a napon a minisztertanácsi ülésen meghozatta a döntést: ha a német hadsereg bevonul Csehszlovákiába, illetve ki-kiáltják Szlovákia függetlenségét, a magyar hadsereg elfoglalja Kárpátalját még akkor is, ha a németek nem egyeznek bele. Erről sürgősen Rómát és Varsót is értesítették. Ezt annál is inkább jogosnak tartották, mivel Volosin követelésére Prchala tábornok csapatai páncélosokkal megerősítve 1939. január 6-án meglepetésszerűen megrohanták a védtelen Munkács városát. A támadást a Rongyos Gárda a rendőrökkel és a polgári lakosság segítségével visszaverte. Március 11-én a budapesti német követ, kormánya nevében jegyzéket intézett a magyar külügyminisztériumhoz, amely „*feltételezve Kárpát-Ukrajna területén történő bizonyos magyar akciókat*”, felsorolta a német gazdasági és politikai igényeket. Ezek a következők voltak: Kárpátalja megszállása alatt és után a német szállítási szükségleteket a legnagyobb mértékben vegyék figyelembe; a magyar kormány ismerje el azokat a gazdasági természetű szerződéseket és egyezményeket, amelyeket a kárpát-ukrán autonóm kormány német hivatalos vagy magánszemélyekkel kötött; a kárpát-ukrán kormány tagjait és az ottani vezető politikusokat semmiféle jog-

²⁵ BARANYI: i. m. 85.

²⁶ BOTLIK-DUPKA: Ez hát a hon... i. m. 43.

²⁷ BARANYI: i. m. 86.

²⁸ BOTLIK-DUPKA: Ez hát a hon... i. m. 43.

címen ne üldözzék. Március 12-én Sztójay Döme berlini magyar követ révén értesült a magyar kormány, hogy Csehszlovákia a szétesés küszöbén áll. A Német Birodalom el fogja ismerni Szlovákia függetlenségét, de a kárpát-ukrán kormánynak 24 óráig nem ad hasonló elismerést, s Magyarország ezalatt „megoldhatja” Kárpátalja kérdését. Az események azonban ennél gyorsabban zajlottak. Március 14-én a németekkel történt megállapodás alapján Pozsonyban kikiáltották Szlovákia függetlenségét. Ugyanaznap hajnalban a Volosin-kormány is proklamálta Kárpátalja önállóságát, s kérte a Német Birodalom védnökségét. „Kárpátszka Ukrainá” azonban csak néhány óráig tudott létezni. A magyar királyi honvédség 1939. március 15-én megkezdte Kárpátalja birtokbavételét, amelyet március 16-ra teljes egészében visszafoglaltak. A támadás kezdetekor Jefremov tábornok, a szics-lövészparancsnoka menekült el először Kárpátaljáról, majd őt követte Volosin kormányával.²⁹

Kárpátalja területe 1939-1944 között ismét Magyarország szerves része volt. 1938-ban létrehozták Ung vármegyét és Bereg-Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyét, majd 1940-ben az utóbbiból külön Bereg és Ugocsa, továbbá Máramaros vármegyét. 1939. július 7-én a terület visszacsatolásakor a vidéken bevezetett ideiglenes katonai közigazgatást polgári közigazgatás váltotta fel, melynek élén kormányzói biztos állt, akit Magyarország kormányzója, Horthy Miklós nevezett ki. Ezt a posztot Perényi Zsigmond, majd Kozma Miklós egykori igazságügy miniszter, majd annak 1941 végén bekövetkezett halála után Tomcsányi Vilmos Pál titkos tanácsos, végül Vincze nyugalmazott altábornagy töltötte be. Az 1939-ben megszállt kárpátaljai területek nagy részét nem tagolták be a meyerendszerbe. A ruszinok által lakott hegyvidéken létrehozták a Kárpátaljai területet, melyet a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság igazgatott, és területileg az Ungi (a nagybereznai, a perecsenyi, a szobránci és az ung-vidéki járásokból állt), a Beregi (az ilosvai, a munkács-vidéki és a szolyvai járások tartoztak hozzá) és a Máramarosi (a huszti, a nagyszőlősi, az ökörmezői, a rahói és a técsői járásokra tagolódott) közigazgatási kirendeltségekre oszlott. A hivatalos nyelv ezeken a területeken a magyar mellett a ruszin volt.³⁰

Miután Kárpátalja ismét Magyarországhoz került, 1939-ben területén immár harmadik alkalommal került sor tömeges helységnév-változtatásokra.³¹ Ekkor elvben a települések automatikusan visszakapták az 1898 és 1912 között végrehajtott országos helységnévrendezéskor megállapított hivatalos nevüket, de a gyakorlat néhol mesterseges beavatkozást, helységnév-módosítást is eredményezett. Földi Ervin találmára kiválasztott, húsz ruszin eredetű kárpátaljai településnév példáján rámutat, hogy az 1939. évi Kárpátaljai névmegállapítás elsősorban azért érdekes, mert a századunk elején végzett községnévrendezés hivatalos felül bírálatának minősül, hiszen nyilvánvaló ellenétben volt a két világháború közötti hazai névhasználattal (1. táblázat).³²

A kárpátaljai helységnév-változásokat kutatók közül mások³³ is megjegyzik, hogy miután 1939-ben a területet újra Magyarországhoz csatolták, számos szláv eredetű település nevét megváltoztatták: Nyírhalom – Brezinka, Mélyút – Hluboكة, Beregforrás – Izvor, Ungtölgyes – Dubrovka, Alsóhatárszeg – Roztoka, Ungordás – Vovkove, stb.³⁴

1941-ben Kárpátalja felvonulási területté vált a Szovjetunió ellen. 1942 január elején partizánharc is kezdődött; ekkor dobták le ejtőernyővel az első partizáncsoport-

²⁹ BOTLIK-DUPKA: Ez hát a hon...i.m. 46-47.

³⁰ Uo. 48.

³¹ BÍRÓ: i. m. 137.

³² FÖLDI ERVIN: Kárpátalja 1939. évi hivatalos helységnevei. Névtani Értesítő. 15. 106-8.

³³ BEREKSZÁSI: i. m. 357.; BÍRÓ: i. m. 137.

³⁴ BÍRÓ: i. m. 137.

tot. A szovjet Vörös Hadsereg 1944. október 2-án érte el Kárpátalja első települését, Verbiást (volóci járás). Október 27-án foglalták el Ungvárt. A város felszabadulásával kapcsolatosan Sztálin aláírásával ünnepi napiparancsot adnak ki, amely katonailag fontos hídfőállás elfoglalásáról tett említést. A 17. szovjet lövészhadtest a Huszt-Nagyszőlős-Beregszász útvonalon érte el 1944. október 28-án Csap szélső házait, miután nyomban el is küldték a győzelmi jelentést a főparancsnokságra. Egy heves ellentámadás azonban visszavonulásra kényszerítette a szovjeteket, akik a Latorcáig visszavonulva, az akkor még szabályozatlan folyó áradása nyomán keletkezett sárban ragadtak. Csapot a magyar – német erők még közel egy hónapig 1944. november 23-áig tartották a Vörös Hadsereg megújuló rohamaival szemben.³⁵

1945. június 29-én hosszas tárgyalás után Moszkvában a Szovjetunió és Csehszlovákia kormánya megkötötte azt a szerződést, amely rögzítette Kárpátalja kiválását a csehszlovák államból (szovjet-csehszlovák szerződés).³⁶ 1946. január 22-én az Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletben szabályozta Kárpátontúli Ukrajna (Zakarpatszka Oblaszty) közigazgatását, amely szerint az átmenetet képező „miniállamot” az Ukrán SZSZK Kárpátontúli területévé szervezték át a következő felosztásban: 13 járás, két területi jogú és 8 járási jogú város, 28 városi jellegű település és 257 községi tanács. Kárpátaljának ekkor 38 városa, 561 községe, azaz összesen 599 települése volt. A megye székhelye Ungvár lett.³⁷

1. táblázat. Földi Ervin által összehasonlított kárpátaljai, ruszin települések nevei³⁸

Nº	1898-1912 községnevérendezés előtti név	1913. évi név	1939. évi név
1.	Alsó-Hrabonicza (Be)	Alsógereben	Alsóhrabonica
2.	Alsó-Ribnyicze (U)	Alsóhalas	Alsóribnice
3.	Begendját-Pásztély (U)	Alsópásztély	Begengyátpásztély
4.	Bereg-Halmos (Be) (Skuratóc 1894. évi magyarosítása)	Bereghalmos	Skuratóc
5.	Bereg-Szőllős (Be) (Kis-Lohó és Nagy-Lohó 1888. évi egyesítése)	Beregszőllős	Lohó
6.	Borszucsina	Borzfalva	Borszucsina
7.	Cserejócz (Be)	Cserház	Cserejóc
8.	Knyahinya (U)	Csillagfalva	Knyahina
9.	Herczfalva (Be)	Hegyrét	Hercfalva
10.	Szolocsina (Be)	Királyfiszállás	Szolocsina
11.	Hluboka (U)	Mélyút	Kisluboka
12.	Orosz-Hrabócz (Ze)	Nagygereblyés	Oroszhrabóc
13.	Ó-Sztuzsicza (U)	Patakófalú	Ósztuzsica
14.	Podhering (Be)	Órhegyalja	Podhering
15.	Priszlop (Má)	Pereszlő	Nagypriszlop

³⁵ BOTLIK – DUPKA: Ez hát a hon... i. m. 51.

³⁶ Uo.148.

³⁷ Uo. 62.

³⁸ Uo. 106-107.

16.	Priszlop (Ze)	Kispereszlő	Kispriszlop
17.	Sztriócz	Szirtes	Sztrihóc
18.	Trebusa-Fejérpatak (Má)	Terebesfejérpatak	Trebusafejérpatak
19.	Turia-Polena (U)	Turjamező	Turjapolena
20.	Zuella (Ze)	Zellő	Zuella

1945-46 folyamán már a negyedik tömeges helységnévreform következett, amit az USZSZK Legfelsőbb Tanácsának elnöksége véglegesített 1946. június 25-én, amikor jóváhagyta és hivatalossá tette az oroszosított, majd a későbbiekben ukrán változattal is ellátott kárpátaljai város- és faluneveket.³⁹ Dokumentumok bizonyítják, hogy a névváltoztatás már 1944 novemberében megkezdődött és 1945 márciusára teljes lett a lista.⁴⁰ Ekkor lett Bányából Uzlovoje (Vuzlove)⁴¹, Botfalvából Prikordonnoje (Prikordonne)⁴², Bökényből Bobovoje (Bobove)⁴³, Benéből Dobroszelje (Dobroszilja)⁴⁴, Asztélyból Luzsanka (Luzsanka)⁴⁵, Eszenyből Javorovo (Javorove)⁴⁶, Tiszaásványból Minyerallnoje (Mineralne)⁴⁷, Aknaszlatinából Szolotvina (Szolotvine)⁴⁸, Nagyszőlősből Vinogradov (Vinohragyiv),⁴⁹ stb.

Az 1945-ös oroszosítás nem kímélte az egyes ruszin (ukrán) falvakat sem: Rjapigy – Bisztrica, Nyahove – Dobrjanszke, Kivjazsd – Komjanszke, Ljahivei – Lemkivka, Volove – Mizshirja, Alsó Verecke – Nyizsnyi Vorota, Voloszke – Pidhirne, Zadnye – Priborzsavszke.⁵⁰

Az 1950-60-as években település-rendelés következtében elvétve akadt még egy-két névváltoztatás, de ezek jelentősége egyrészt elenyésző a fentebb felsoroltakhoz képest, másrészt ezek ugyanúgy nem tudtak gyökeret verni az élő nyelvi gyakorlatban, mint a korábbiak. A helyi lakosság körében továbbra is a századokon át használt nevek domináltak. A Strumkivkán lakók továbbra is szürteinek, a javorovóiak eszenyinek, a derenkoveciek sominak mondták magukat és a példák tovább sorolhatók, holott még mindig az 1946-ban megváltoztatott elnevezések voltak hivatalosak.⁵¹

Sorrendben az ötödik helységnévreform a 1980-as években kezdődött. A 80-as évek közepétől kezdődő politikai enyhülés, a demokrácia felé való nyitás, a kisebbségi jogok garantálása arra ösztönözte a kárpátaljai magyarságot, hogy kezdeményezze a magyar településnevek visszaállítását.⁵² Első lépésként a magyar nyelvű sajtótermékekben kezdték használni a magyar alakokat, előbb ukrán alakjukkal együtt, majd önállóan, kizárólag a történelmi nevet. Ez azonban nem oldotta meg a problémát, hiszen hivatalosan továbbra is az 1946-ban jóváhagyott elnevezések maradtak meg.⁵³

A helységnevek ügyét több szervezet is felkarolta: előbb az Ungvári Állami Egyetem berkein belül 1988 óta működő Szovjet Hungarológiai Központ, majd

³⁹ BEREGSZÁSZI: i. m. 357.

⁴⁰ BÍRÓ: i. m. 137-138.

⁴¹ LELKES: i. m. 105.

⁴² Uo. 132.

⁴³ Uo. 594.

⁴⁴ Uo. 111.

⁴⁵ Uo. 88.

⁴⁶ Uo. 192.

⁴⁷ Uo. 593.

⁴⁸ Uo. 65.

⁴⁹ Uo. 428

⁵⁰ LIZANEC Péter: A nép kultúráját, hagyományait őrzik. Kárpát Igaz Szó, 1991. január 19.

⁵¹ BÍRÓ: i. m. 138.

⁵² BEREGSZÁSZI: i. m. 357.

⁵³ LIZANEC Péter: A nép kultúráját, hagyományait őrzik. Kárpát Igaz Szó, 1991. január 19.

az 1989-ben alakult Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ). Előbbi saját kompetenciájának tekintve az ügyet, saját tudományos szempontokat dolgozott ki, amelyek gyakran nem egyeztek a KMKSZ véleményével,⁵⁴ míg az utóbbi az MTA Nyelvtudományi Intézetének állásfoglalása alapján kívánta rendezni a helységnevek ügyét.⁵⁵

A véleménykülönbségek elsimítása érdekében a KMKSZ, a Szovjet Hungarológiai Központ és a Magyarságkutató Intézet 1991. május 11.-én Ungváron tudományos tanácskozást tartott, ahol elfogadtak egy 8 pontból álló állásfoglalást a nevek rendezésére, mely kívánatosnak tartotta a hivatalos nevek több nyelven történő párhuzamos használatát, valamint azt, hogy az adott településen belüli kisebbség hivatalosan használhassa saját névformáját, ha részarányuk eléri az 5%-ot vagy az 1 000 főt. A hivatalossá tett neveket minden nyelv a maga tulajdonnév-alkotási szabályai szerint alakíthatja ki. Kívánatosnak tartotta a tanácskozás továbbá, hogy elkészüljön a Kárpátalja helységneveinek történeti névtára.⁵⁶

A nézetkülönbségek egy része a tanácskozás után is fennmaradt, s a helységnevek történeti névtára mai napig sem látott napvilágot.

Megjelent ugyanakkor a Botlik József–Dupka György szerzőpáros által összeállított *Ez hát a hon...*⁵⁷ és a *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*⁵⁸ című kötetek 261–66, illetve 326–41 oldalain egy „Kárpátaljai magyar helységnevszótár”, illetve egy „Helységnevév azonosító”, melyek a magyar változatok mellett az orosz és ukrán nyelvű névalakokat is feltüntetik. Előbbi az 1946-ban szentesített orosz és ukrán névalakokat és azok magyar megfelelőit közli, utóbbi a Kárpátaljai Területi Tanács hivatalos kiadványait vette alapul, ami 1993-as állapotot tükröz, valamint azokat a hivatalos rendeleteket, amelyek egyes magyarlakta falvak eredeti nevének visszaállítására vonatkoznak. Mindemellett már 1990-ben összeállította Sebők László *Magyar neve? Határokön túli helységnevszótár*⁵⁹ című művét, melyben valamennyi határon túli terület helységeinek közli a településnevek törzskönyvezése után kialakult neveit, abban a formában, ahogy ezek az 1913. évi helységnevtárban szerepeltek és az 1990. évi szlovák, orosz, román, szerbhorvát, német nevét.

Továbbá, 1998-ban megjelent Lelkes György *Magyar helységnevév-azonosító Szótára*,⁶⁰ mely részletesen közli a történeti Magyarország majdnem valamennyi településének az 1898–1912 közötti országos helységnevév-rendezés előtti és utáni neveit, az 1939–44 között használatos neveit, illetve azok 1998-as hivatalos (idegen) neveit.

A fentiek ellenére a magyar helységek hagyományos nevének visszaállítása és hivatalos rangra emelése vontatottan haladt. Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 1991. február 22-én kelt rendeletében visszaállította az Ungvári járáshoz tartozó két magyar falu, *Eszeny* és *Tiszaásvány* történeti magyar nevét a Javorove és Mineralne helyett.⁶¹ Ugyanazon év szeptember 21-ei rendeletében újabb kárpátaljai — a Beregszászi járásban található — településeknek engedélyezte a magyar, történelmi nevüknek a vissza-

⁵⁴ BÍRÓ: i. m. 138–139.

⁵⁵ MÓRICZ Kálmán: *Hogyan helyes? Megérkezett az MTA Nyelvtudományi Intézetének állásfoglalása a kárpátaljai magyar helységnevekről.* Kárpáti Igaz Szó, 1990. december 2.

⁵⁶ BEREKSZÁSZI: i. m. 360.

⁵⁷ BOTLIK – DUPKA: *Ez hát a hon...* i. m. 261–266.

⁵⁸ BOTLIK József, DUPKA György: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993. 326–341.

⁵⁹ SEBŐK: i. m. 1–353.

⁶⁰ LELKES: i. m. 1–1048.

⁶¹ Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának 1991. február 22-ei rendelete az Ungvári járás két települése történelmi neveinek visszaállításáról. Forrás: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/765-12> Letöltés ideje: 2012. január 21.

állítását: Hrabariv – *Halálbor*, Zasztavne – *Zápszony*, Zmijivka – *Kígyós*, Luzsanka – *Asztély*, Nove Szelo – *Beregújfalu*, Bodoliv – *Badaló*.⁶² A kárpátaljai megyei tanács 1992. december 22-i rendeletében további néhány magyarlakta település történeti nevének visszaállításáról határozott⁶³, ugyanakkor az Ukrán Legfelsőbb Tanács csak 1995 márciusában hagyta jóvá 27 kárpátaljai, köztük 23 magyarlakta település történeti nevének visszaállítását.⁶⁴

a) Beregszászi járásban: Vuzlove – *Batyovó*⁶⁵, Harazgyivka – *Gút*, Derenkovec – *Som*, Dzvinkove – *Harangláb*, Gyidove – *Déda*, Dobroszilja – *Bene*, Ivanyivka – *János*, Koszini – *Kaszony*, Lipove – *Hetyen*, Szonyacsne – *Kispapi*, Csetove – *Csetfalva*;

b) Nagyszőlősi járásban: Julivci – *Gyula*;

c) Munkácsi járásban: Borogyivka – *Barbovó*, Driszina – *Dercen*, Liskove – *Fornos*, Nove Szelo – *Alsóschönborn*, Rivne – *Szernye*

d) Ungvári járás: Antonyivka – *Antalóc*, Derevci – *Bátfa*, Komarivci – *Palágykomoróc*, Lemkivci – *Ljahivci*, Pavlove – *Palló*, Prikordonne – *Botfalva*, Szolonci – *Kisszelmenc*, Sztrumkivka – *Szürte*, Tiszjanka – *Tiszaágtelek*, Cehlivka – *Téglás*;

Legutóbb, 2000. október 19-én kelt rendeletében határozott úgy az ukrán Legfelsőbb Tanács, hogy engedélyezi az alábbi kárpátaljai települések történelmi nevének visszaállítását a Nagyszőlősi járásban:⁶⁶ Bobove – *Tiszabökény*, Bratovo – *Batár*, Gyivicsne – *Forgolány*, Gyakove – *Nevetlenfalva*, Zabolotta – *Fertősalmás*, Klinove – *Akli*, Klinovecka Hora – *Aklihegy*, Petrovo – *Péterfalva*.

Jogilag továbbra is tisztázatlan maradt Beregszász hivatalos nevének kérdése, annak ellenére, hogy már két alkalommal (1990. november 25-én⁶⁷ és 2010. október 31-én⁶⁸) is népszavazást tartottak az ügyben Kárpátalja egyetlen magyar többségű városában, s a szavazók többsége Beregszász név mellett voksolt a Beregovó ellenében.

Összegzőképpen megállapítható, hogy Kárpátalján csaknem öt alkalommal változtak a helységnevek, melyek az esetek többségében egybe estek a régióban történt hatalomváltásokkal. Az első helységnévreformra még az 1898 – 1912 között lezajlott országos helységnévrendezés került sor, amikor sok egyelemű helységnevet megkülönböztető előtaggal láttak el. A második névváltoztatás a trianoni békeszerződést követően már a csehszlovák fennhatóság éveiben zajlott, amikor is valamennyi települést új mestersegesen kreált névvel láttak el. 1939 és 1944 között újabb helységnév-változtatásokra került sor, miután Kárpátalja ismét Magyarországhoz került, ekkor elvben a települések automatikusan visszakapták a csehszlovák község-névrendezés előtti neveiket, néhol a gyakorlat azonban helységnév-módosítást is eredményezett. A II. világháború után következett a negyedik tömeges helységnévreform, amikor is a szovjethatalom hivatalossá tette az oroszosított, majd a későbbiekben ukrán változattal is ellátott kárpátal-

⁶² Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának 1991. szeptember 21-ei rendelete a Beregszászi járás hat települése történelmi neveinek visszaállításáról. Forrás: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1592-12> Letöltés ideje: 2012. január 21.

⁶³ Beregszászi: i. m. 361.

⁶⁴ Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának 1995. március 2-ai rendelete 27 kárpátaljai település történelmi neveinek visszaállításáról. Forrás: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/137/95-пв> Letöltés ideje: 2012. január 21.

⁶⁵ Battyú esetében azonban csak felemás megoldás született, hisz az eredeti történeti nevét nem kapta vissza, csupán annyi változott, hogy a hivatalos iratokban Vuzlove helyett Batyovoként szerepel

⁶⁶ Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának 2000. október 19-ei rendelete a Nagyszőlősi járás nyolc települése történelmi neveinek visszaállításáról. Forrás: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2060-14> Letöltés ideje: 2012. január 21.

⁶⁷ BEREKSZÁSZI: i. m. 361.

⁶⁸ Eredménytelen volt a referendum? 2010. november 20. (Kárpátinfo.net hírportál) Forrás: <http://karpatinfo.net/hetilap/belfold/2010/11/20/eredmenytelen-volt-referendum> Letöltés ideje: 2012. január 21.

jai város- és faluneveket. Sorrendben az ötödik helységnévreform a szovjet éra végén kezdődött, de hivatalos rangra emelése már a független Ukrajna idején következett be. Ekkor a kárpátaljai magyarság kezdeményezésére több kárpátaljai magyar település visszakapta az eredeti történelmi nevét.

A múlt század során a legtöbb esetben Kárpátalján úgy került sor helységnév-változtatásokra, hogy a területén éppen hatalmon lévő kormányzati szervek felsőbb utasításra, figyelmen kívül hagyva a települések történelmi és kulturális hagyományait, egyszerűen átkeresztelték a városokat és a falvakat. Napjainkra csaknem félszáz kárpátaljai település kapta vissza az eredeti történelmi nevét, azonban még mindig számos település van Kárpátalján, mely a régi, oroszosított, illetve ukránosított nevén szerepel a hivatalos okmányokban.

BIBLIOGRÁFIA

Szaktmunkák

- BARANYI Béla: Kárpátalja. In: A Kárpát-medence régiói 11. Sorozatszerk.: Horváth Gyula. MTA Regionális Kutatások Központja – Dalóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest, 2009.
- BOTLIK József, DUPKA György: Ez hát a hon... . Mandátum – Universum – Patent Kiadó, Budapest – Szeged – Ungvár, 1991.
- BOTLIK József, DUPKA György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993.
- Kárpátalja 1919-2009 történelem, politika, kultúra. Főszerk.: FEDINEC Csilla, VEHES Mikola. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete – Argumentum Kiadó, Budapest, 2010.
- Kárpátalja évszámokban 1867 – 2010. Szerk.: Vehes Mikola, Molnár D. István, Molnár József, Osztópec Jurij, Oficinszkij Román, Tokar Marian, Fedinec Csilla, Csernicskó István. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 2011.
- LELKES György: Magyar helységnév-azonosító szótár. Talma Könykiadó, Baja, 1998.
- SEBŐK László: Magyar neve? Határokon túli helységnév-szótár. Arany Lapok Kiadó, Budapest, 1990.

Tanulmányok és cikkek

- BEREKSZÁSZI Anikó: Magyar helységnevek Kárpátalján a nyelvi tervezés tükrében. In: A Magyar névtani kutatások legújabb eredményei. I. kötet Szerk.: B. Gergely Piroska és Hajdú Mihály, Gondolat Kiadó, Budapest, 1997. 356-361.
- BÍRÓ Andor: Kárpátalja településeinek történelmi neveiről. In: Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye. Összeállította: Lizanec Péter, Horváth Katalin, Intermix Kiadó, Ungvár Budapest, 1993. 134-142.
- FÖLDI Ervin: Kárpátalja 1939. évi hivatalos helységnevei. Névtani Értesítő. 15. 1993. 106–8.
- LIZANEC Péter: A nép kultúráját, hagyományait őrzik. Kárpát Igaz Szó, 1991. január 19.
- MÓRICZ Kálmán: Hogyan helyes? Megérkezett az MTA Nyelvtudományi Intézetének állásfoglalása a kárpátaljai magyar helységnevekről. Kárpáti Igaz Szó, 1990. december 2.

Internetes források

- Eredménytelen volt a referendum? 2010. november 20. (Kárpátinfo.net hírportál)
Forrás: <http://karpinfo.net/hetilap/belfold/2010/11/20/eredmenytelen-volt-referendum> Letöltés ideje: 2012. január 21.
- Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának 1991. február 22-ei rendelete az Ungvári járás két települése történelmi neveinek visszaállításáról.
Forrás: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/765-12> Letöltés ideje: 2012. január 21.
- Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának 1991. szeptember 21-ei rendelete a Beregszászi járás hat települése történelmi neveinek visszaállításáról.
Forrás: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1592-12> Letöltés ideje: 2012. január 21.
- Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának 1995. március 2-ai rendelete 27 kárpátaljai település történelmi neveinek visszaállításáról.
Forrás: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/137/95-пв> Letöltés ideje: 2012. január 21.
- Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának 2000. október 19-ei rendelete a Nagyszőlősi járás nyolc települése történelmi neveinek visszaállításáról.
Forrás: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2060-14> Letöltés ideje: 2012. január 21.

SÁNDOR DOBOS

ALTERATIONS OF SETTLEMENT NAMES DURING CHANGING OF GOVERNMENTS IN TRANSCARPATIA

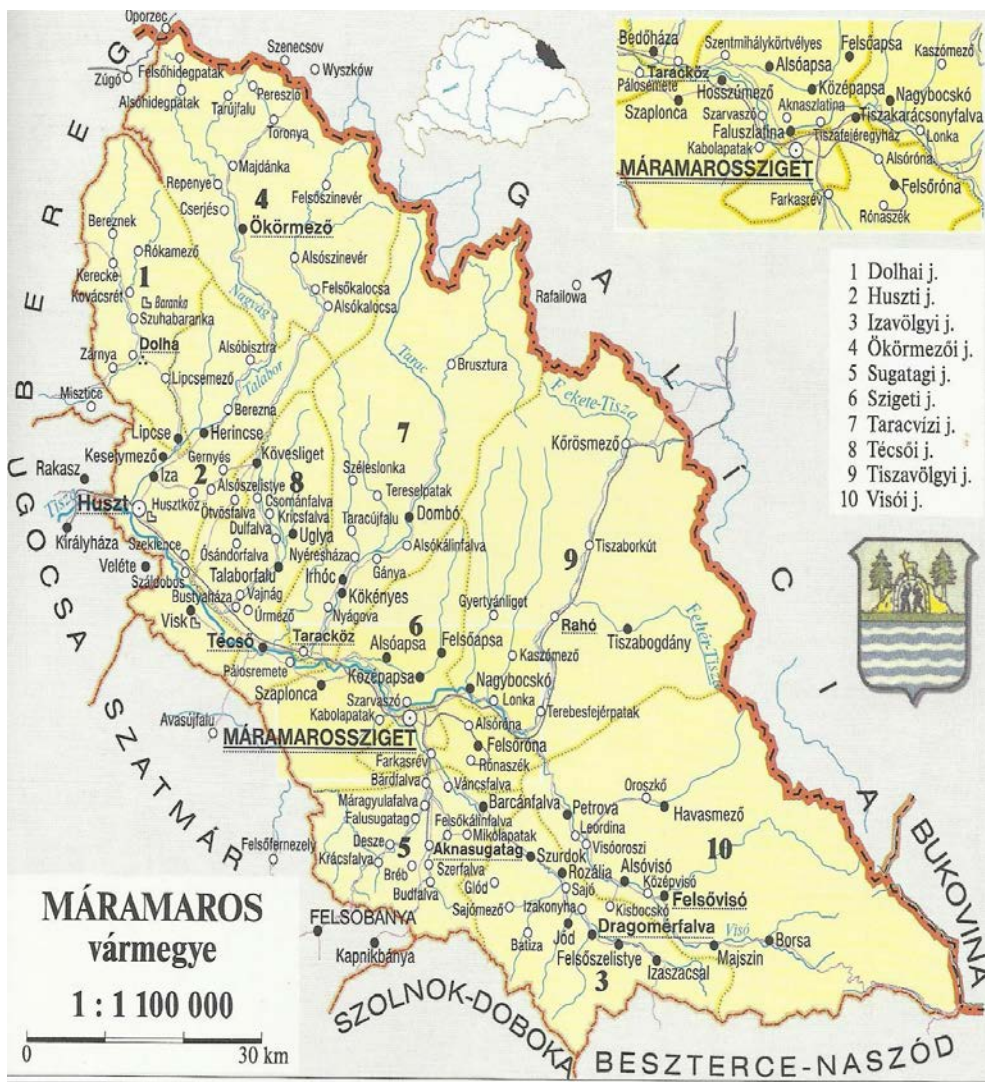
In the given study I have tried to show schematically alteration of settlement names in Transcarpathia on the basis of data gathered from specialist literature, local newspapers and documents of the Ukrainian parliament by making a review of changing of the government in the region. In addition, I have also focused on administrative changes in Transcarpathia, because it often causes the renaming of settlements. During the previous century settlement names were modified nearly five times in Transcarpathia. In most cases they were changed without taking their historical backgrounds and cultural traditions into consideration by the governments having control over the region. By nowadays, nearly half hundred Transcarpathian settlements have got back their original historical names thanks to the persevering political and cultural struggle of Transcarpatian Hungarians. In spite of it, there are many other settlements in the region that are forced to use the Russian or Ukrainian version of their names in official documents.

TÉRKÉP MELLÉKLET

1. ábra. Ung, Bereg és Ugocsa vármegyék 1913-ban

Forrás: Lelkes György: Magyar helységnév-azonosító szótár. Talma Könyvkiadó, Baja, 1998.

2. ábra. Máramaros vármegye 1913-ban

Forrás: Lelkes György: Magyar helységnév-azonosító szótár. Talma Könyvkiadó, Baja, 1998.

KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁS 1930-BAN
KÁRPÁTALJA TERÜLETÉN

Szerkesztette: Bodó Zoltán

JELMAGYARÁZAT:

- - - - - államhatár
- . - . - tartományhatár
- - - - - járáshatár
- - - - - megyehatár
- - - - - város
- - - - - község
- - - - - községi székhely
- magisztrátus
- város
- egyéb település

The map shows the following districts (járások) and their locations:

- NAGYBÉREZNAI JÁRÁS**: Located in the north-west, near Nagyberény.
- PERECSENYI JÁRÁS**: Located south of Nagybereznaí.
- OKORMEZEI JÁRÁS**: Located in the north-east, near Ókormező Völgye.
- UNGVÁRI JÁRÁS**: Located in the west, near Ungvár and Izhorod.
- MUNKÁCSI JÁRÁS**: Located in the center-west, near Munkács and Munkacsó.
- BEREKSZÁSZ JÁRÁS**: Located in the south-west, near Beregszász and Berehovo.
- SZOLVAI JÁRÁS**: Located in the center, near Szolva Svatov.
- ILOSVAI JÁRÁS**: Located in the center, near Illova and István.
- HUSZTI JÁRÁS**: Located in the center-east, near Huszt and Chust.
- TÉCSŐI JÁRÁS**: Located in the east, near Técső and Tolvár.
- RAHÓI JÁRÁS**: Located in the far east, near Rahó and Ráthor.

The map also includes a scale bar from 0 to 50 km and various geographical features like rivers (Dnieper, Tisza, Prut) and mountains (Carpathians).

4. ábra. Kárpátalja közigazgatási beosztása 1930-ban
Forrás: Botlik József: Közigazgatás és nemzetiség politika Kárpátalján 1918–1945. I. Nyíregyháza, 2005. 459.

5. ábra. Kárpátalja beosztása, közigazgatása 1939-1944 között
Forrás: Kárpátalja 1919-2009 történelem, politika, kultúra. Főszerk.: Fedinec Csilla, Vehes Mikola. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete – Argumentum Kiadó, Budapest, 2010. 169.

6. ábra. Kárpátalja Közigazgatási beosztása 1942-ben
Forrás: Botlik József: Közigazgatás és nemzetiség politika Kárpátalján 1918–1945. I. Nyíregyháza, 2005. 335.

7. ábra. Kárpátalja területe 1990-ben

FORRÁS: Sebők László: *Magyar neve? Határokon túli helységnév-szótár.* Arany Lapok Kiadó, Budapest, 1990. 246.

8. ábra. Kárpátalja beosztása, közigazgatása 2009-ben

FORRÁS: Kárpátalja 1919-2009 történelem, politika, kultúra. Főszerk.: Fedinec Csilla, Vehes Mikola. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete – Argumentum Kiadó, Budapest, 2010. 393.

Az eleveelrendelés tanítása a dordrehti kánonokban

Az eleveelrendelés vagy más néven a predestnáció tan körül kialakuló vitákban ma is fontos hivatkozási alapnak számítanak a XVII. században, a dordrehti (Hollandia) zsinaton megfogalmazott tételek. Ezek egy, a mai ember számára ismeretlen történeti és teológiai háttérben születtek. Jelen tanulmány célja ennek a háttérnek a rövid ismertetése és az un. dordrehti kánonok az I., eleveelrendeléssel foglalkozó fejezetének részletes vizsgálata. Igyekszem megérteni a kánonok szigorú hangvételének okait, felmutatni gyengeségeit megláttatni a pásztori gondolkodás és gondoskodás jelenlétét a kánonok szellemiségében és konkrétan az I. fejezet szövegében. Továbbá igyekszem rámutatni a tanítás máig érvényes vonatkozásaira és jelentőségére.

A református egyház tanításában és ennek megfelelően a teológiai gondolkodásban, valamint a hívek egyéni és közösségi hittudatában egyaránt fontos szerepet betöltő tanítás. A modern teológiában háttérbe szorulni, elhanyagolódni látszik ez a kérdés, de legalábbis nem fogalmazódik meg modern ember számára értelmezhető módon, vagy ezek a megfogalmazások megmaradnak a teológiával tudományosan foglalkozók köreiben. Ugyanakkor az is tapasztalható, hogy manapság is egy-egy területen, kisebb-nagyobb egyházi közösségekben felvetődik az eleveelrendelés kérdése és gyakran kiélesedő hangú vitákban éppen a dordrehti zsinat végzéseire hivatkozva hangzanak el nagyon szigorú, mondhatni elrettentést kiváltó megállapítások. Mivel ebben a kérdésben valóban nagy jelentőséggel bírnak azok a megállapítások, amelyek ezen a zsinaton megfogalmazást nyertek, ezért fontos, hogy időről-időre elővegyük és részleteiben is megvizsgáljuk ezeket a döntéseket. A jobb megértés azonban megköveteli, hogy ne csak a döntések teológiai tartalmát, de a történelmi helyzetet és a kor teológiai gondolkodásának jellegzetességeit is megismerjük. Jelen tanulmányban ennek megfelelően először a történeti, majd a teológiai háttérrel vázoltam fel és ezeket követően tértem rá a dordrehti kánonok I. – kimondottan az eleveelrendelést tárgyaló – fejezetének a cikkelyenkénti részletes elemzésére.

A dordrehti zsinat.

Hosszú, több mint egy évtizeden át húzódó teológiai vita végére volt hivatott pontot tenni a protestánsok egyetlen ökumenikus zsinata, a dordrehti zsinat. Maga a vita 1604-ben kezdődött, amikor is Jacobus Arminius (1560-1609) leideni teológiai professzor, korábbi amszterdami lelkész nyíltan a korabeli református értelmezéstől eltérő teológiai nézeteket fogalmazott meg az isteni kegyelem és kiválasztás, ill. az emberi szabad akarat kérdéseiben. Nagyon hamar kiderült, hogy gondolataival nincs egyedül. A lelkészek közül egyre többen sorakoztak föl Arminius mögött és tagadták meg az elfogadott hitvallási iratok a Heidelbergi Káté és a Belga hitvallás aláírását. Az ellentábor szerveződése sem váratott magára. A hagyományos, un. kálvinista elveket vallók Franciscus Gomarus (1563-1641) mögé tömörültek, aki szintén a leideni teológiai fakultás professzora és kezdettől fogva Arminius vitapartnere volt.

Hamarosan egész Németalföld hangos a vitától és maga Arminius fordul a kormányzathoz azzal a kéréssel, hogy zsinatot hívjanak össze a vitás kérdések eldöntése, az egyházi rend és egység helyreállítása érdekében. Kálvinista elveket valló dogmatörténészek szerint az arminianusok sikeresen akadályozzák a kormányzatnál a zsinat

összehívását.¹ Jos Colijn egyháztörténeti művében szintén azt hangsúlyozza, hogy arminius világi többségről vallott tanításával a hatalom képviselői szimpatizáltak és követőinek minden támogatást megadtak.² A zsinat mindenestre évekig várat magára, míg végül 1618. november 13-ára Dordrechtbe hívja össze a rendi országgyűlés ("Staten Generaal") a nemzeti zsinatot. Az egyházi személyeken, teológusokon kívül természetesen jelen vannak a rendek vezetői, továbbá külföldi református egyházak is képviseltetik magukat. Az Angliából, Németországból, Franciaországból, Belgiumból, Svájcban érkezett küldöttek a zsinat tagságának közel egyharmadát alkották és szavazati joggal bírtak.

A zsinatlefolysának történeti háttéréhez hozzátartozik, hogy Orániai Mór, Orániai Vilmos fia, nyíltan a Gomarus által képviselt kálvinista felfogás mellett tört lándzsát. A világi hatalom immár elnyert támogatása és a kétségbevonhatatlan igazság biztos tudata meghatározta a zsinat légkörét. Nem próbálták közös, mindkét fél számára elfogadható álláspontot kialakítani. Sokkal inkább arról volt szó, hogy az arminianusoknak el kell fogadniuk a kálvinisták álláspontját. Miután ez nem történt meg két hónap elmúltával a zsinat az arminianusokat elbocsátotta azzal vádolva őket, hogy nem akartak engedni a Gomarus által képviselt tanításnak. Ezek után a zsinati atyák felfogásuk helyességében megerősödve, megfogalmazták és az arminianusok öt tételének megfelelően öt fejezetre osztva elfogadták a zsinat határozatát. A zsinat tehát a kálvinisták teljes győzelmével ért véget 1619. május 6-án.

A határozat mindenkire kötelező érvénye és az arminianus tanok megsemmisítését, eltávolítását célzó törekvések csak addig érvényesülhettek azonban maradéktalanul, míg a politikai hatalmat és személyesen az Orániai herceg befolyását maguk mögött tudhatták. Mór herceg hat évvel később bekövetkezett halála után az arminianusok vissza települtek hazájukba, az egyre enyhülő légkörben saját intézményeket hoztak létre és békében terjesztették eszméiket.

Arminius maga, de főként követői kétségtelenül áldozatává és célszenvedőivé lettek a vallási türelmetlenségnek és a szigorú dogmatizmusnak. Mielőtt a fentiek alapján arra a következtetésre jutnánk, hogy arminius és követői valójában tiszta, a biblia mérlegén ténylegesen megálló tanítást hirdettek volna, le kell szögeznünk, hogy az arminianizmus, különösen annak későbbi formái igencsak megkérdőjelezhetőek. A kálvinisták részéről megnyilvánuló aggodalom és elutasítás az arminianus tanok nagy részét tekintve teljesen jogos bár a kérdés elintézésének módja - mostani szemmel nézve - megkérdőjelezhető.

A jobb megértés érdekében, vessünk még egy pillantást a kánonok által elítélt tanokra. A dordrecht kánonok Kolozsváron közelmúltban kiadott magyar nyelvű fordításnak előszavában az arminianus tanításnak a következő összefoglalását olvashatjuk:

„I. Isten öröktől fogva elhatározta, hogy megváltja azokat, akikről eleve tudta, hogy a hitben megmaradnak, és hogy elkárhoztatja azokat, akik a kegyelemnek ellenállnak. (Jn 3: 36)

II. Jézus Krisztus mindenkiért meghalt, mindenki számára megszerezte az üdvösséget, de csak a hívők üdvözülhetnek. A hit nem emberi magatartás, hanem a Lélek újjászülő ereje. (Jn. 3.16; I Jn 2:2)

III. A hitet az ember önmagától nem birtokolhatja, mert az emberben nincs semmi jó a bűnösét óta. Szüksége van arra, hogy Isten őt újjászülje és megújítsa. (Jn.15:5)

IV. Isten kegyelme az elkezdője, folytatója és beteljesítője minden jónak, az ember kegyelem nélkül semmi jót nem tud tenni. Minden jócselekedet Isten kegyelmének

¹ Vö. CUNNINGHAM W.: Historical Theology, A review of the principal doctrinal discussions in the Christian Church since the Apostolic Age, vol. II., The Banner of Truth Trust, London, 1969, 373. o.

² Vö. COLIJN J.: Egyetemes egyháztörténet, Iránytű Kiadó Alapítvány, 2001, 228-229. o.

tulajdonítható. Isten kegyelmének azonban ellene lehet állni, amiképpen meg van írva, hogy sokan ellenálltak a kegyelemnek. (ApCsel 7)

V. Akik az igaz hit által Krisztusba oltattak, elegendő erőt kaptak a Sátán, a világ és tulajdon testükkel szembeni harcra. Akik Krisztus erejét kívánják és abban megmaradnak, azokat senki sem fogja tudni kiszakítani az Atya kezéből, de akik hanyagságból elhagyják Krisztust, eltérnek a szent tanítástól a jelenvaló világot választják, azok kieshetnek a kegyelem állapotából.”³

A fenti öt pontra született részletes válasz a dordrechti zsinaton, amelynek határozatait szintén öt fejezetbe foglalták össze. Az I. fejezet tizennyolc cikkelyben tárgyalja az isteni eleve elrendelést. A II-ban a Krisztus halála általi megváltást fejtegeti kilenc cikkely. A III-IV fejezetben tizenhét cikkelyt olvasunk az ember megromlott állapotáról és az Istenhez fordulás lehetőségéről. Az V. fejezet pedig a szentek állhatatosságát tárgyalja tizenöt cikkelybe foglalva. Az öt fejezet témáinak rövid pontokba foglalt változata a kálvinizmus öt pontja néven vált ismertté.

A protestáns ortodoxia kora és teológiai módszere

A dordrechti kánonokat akkor lehet helyesen értékelni és értelmezni, ha nem tévesztjük szem elől a teológiatörténeti kontextust, amelyben születtek. Egy nagyon jellegzetes, markáns határvonalakat megrajzoló korról van ugyanis szó, amelyhez hasonló talán csak a IV-V. századi dogmaharcok során élt meg az egyetemes keresztyén anyaszentegyház. A XVI. sz. közepe és a XVII sz. második fele közötti időszakban vagyunk, amely a protestáns ortodoxia koraként vonult be a teológia történetébe.

A reformátorok első generációját jellemző eredetiség, prófétai lelkület, az Ige és a Lélek vezetése iránti alázat, az emberi okoskodás kerülése és különbözőségek mellett meglévő egymásiránti kölcsönös tisztelet, ill. a megegyezés lehetőségeinek keresése kezd a múlté lenni. A protestáns felekezetek egyrészt iskolás módon igyekeznek alkalmazni a reformátoroktól tanultakat, másrészt igyekeznek meghatározni önmagukat egymáshoz képest és a megerősödött, támadásba lendülő katolikus egyházhoz képest is. Mindehhez még hozzájárul az a történeti tény, hogy a világi felsőbbség jelentős befolyással bír az egyházak életében. Az arminianizmus és a kálvinizmus között kibontakozott harc történeti háttere kiváló példája annak, ahogyan bizonyos tan egyházi érvényesülése összefügg a világi hatalmat képviselők állásfoglalásával egyik vagy másik tábor mellett.

Tanítás vonatkozásában elmondható, hogy a tantisztaság megőrzése a legfontosabb alapelv ebben a korban. A kálvini vagy lutheri alapokhoz való következetes ragaszkodás és azoknak az érvényesítése minden vonatkozásban, mindig szem előtt tartandó célja a protestáns egyházaknak. A hittételek védelme és igazolása a Szentírásból, ill. a Szentírás betűjének feltétlen tekintélye alakítják a kor teológiai arculatát. Módszer tekintetében a „skolasztikusok biztos és könnyű módszerét”⁴ alkalmazzák, mint amely mindenki számára ismert, szabályai világosak és letisztultak. Természetes vele járója ennek a módszernek, hogy az axióma jellegű változhatatlan alapelvek és az azokból levezethető logikus következtetések meghatározóvá válnak. A teológiai gondolkodás kiinduló pontját azonban nem maga Jézus Krisztus és az Ő váltság műve, hanem a Szentírásban fellelhető, abból igazolható alapelvek jelentik. Az alapelvek rendszerezése, egymáshoz való viszonyuk megállapítása, a logika segítségével levont végső következtetések szélsőséges esetekben akár homlokegyenest ellenkeztek is a Szentírás szellemével.

Mint már fentebb említettem a hittételek védelmét fontos feladatnak tekintették

³ Dordrechti Kánonok. Fordította: Böröczki Tamás, Kolozsvár, Koinónia, 2000, 7.o.

⁴ RAVASZ L.: A gyülekezeti igehirdetés elmélete, Pápa, 1915. 92. o.

egyrészt a katolicizmussal szemben, másrészt a más protestáns egyházakkal szemben. A reformáció különböző áramlataiban gyökerező protestáns egyházak szükségesnek látták a tanbeli különbségek hangsúlyozását, ill. saját tanításuk helyességének bizonyítását szemben más protestánsok tanításával. Az egyik kardinális kérdés az Ūrva csora kérdése. Ebben mindegyik protestáns irányzat a maga sajátos értelmezését védelmezte. A másik markáns különbséget mutató tanítás pedig a predestináció tana. Ezt a kálvini reformációhoz csatlakozott egyházak vitathatatlanul sajátjuknak, jellemzően „kálvinista” tannak tekintették. Így a különbségek hangsúlyozása, a kálvinista öntudat megerősítése kapcsán ez a tanítás egyre jobban előtérbe került. Kedvelt témája volt a szószéki igehirdetéseknek, de szívesen vették elő az önmagában való teologizálás vagy az apológia kedvéért is. A téma kényes, nehezen megfogható, titokzatos jellege viszont alkalmat adott egyrészt az emberi találgatásokra, másrészt támadásokra. A támadások és kritikák tüzeiben viszont egyre feltettebb kincssé vált és egyre inkább igyekeztek tiszta, világos, minden szempontból körülhatárolt tanítást megfogalmazni. Ennek a teológiai folyamatnak vált fontos szakaszává az arminianus vita és az azt lezáró dordrechti zsinat.

Az eleveelrendelés és annak bibliai összefüggései a kánonok I. fejezetében

A kánonok tanítása a predestinációról a Biblia bűnnel kapcsolatos tanításából indul ki, azaz hogy Ádámban minden ember vétkezett, ezért Isten jogos büntetését érdemli (I. 1). Általában elmondható a kánonokról az a gondolkodásmód, amelynek a megjelenését a második cikkelyben felfedezhetjük. A Biblia embert sújtó kemény igazságai mellett világosan megszólal a reformáció vigasztaló, az ember kétségbeejtő helyzetét szem előtt tartó hangja. Ez a cikkely tömören rámutat Isten szeretetének megjelenésére Jézus Krisztusban.

A továbbiakban a hit és hitetlenség kérdéskörével foglalkozik néhány cikkely. Figyelemre méltó, hogy az evangélium Isten által küldött hírnökeinek szolgálatára vonatkozóan megállapítja, hogy ezek felszólítják az embereket a Jézus Krisztusban való hitre. A fogalmazáson egyértelműen észrevehető, az az óvatosság, amely a hírnök szerepét valóban a hír továbbadására igyekszik korlátozni. A hit felébresztésében sem több, sem kevesebb szerepe nem lehet, minthogy tovább adja az üzenetet, amit rábízta. Ugyanitt egy közbevetett mondat erejéig megjelenik az Isteni szuverenitás alapelveinek a logikus és idevonatkozó következménye: az evangélium terjedésének korlátait térben és időben, továbbá a megszólítottak kilétét maga Isten szabja meg. Ebben ott van a hírnökök számára az intés: nem az ő kompetenciájuk eldönteni kiknek hirdetik a rájuk bízott evangéliumot. A hitetlenség, ill. a hit következményeit is megállapítja a kánon a 4. cikkelyben, mely szerint egyrészt Isten haragja, másrészt az attól való megszabadulás, örök élet vár a két különböző magatartást tanúsító személyekre.

Ezt követően az 5. cikkely határozza meg a kétféle magatartása okairól vallott nézeteket. Itt a hitetlenség vonatkozásában hangsúlyozzák a kánonok, hogy oka az abban rejlő bűn, amely „semmiképpen sem Istenben, hanem az emberben van.” Megjegyzem ezzel nem elsősorban arminius tanításaitól határolódnak el, hiszen ők ezt nem tanították, sokkal inkább némely szigorú kálvinisták tanításában megjelenő, ill. abból következő tételre utalnak, mely szerint a bűn okozója is maga Isten (supralapsariusok). Ezzel párhuzamosan hangsúlyt kap, hogy a hit Isten kegyelmi ajándéka.

Ezeknek a tulajdonképpen bevezető tételeknek a leszögezése után érkezünk el a 6. cikkelyben a tényleges kérdéshez, azaz a kiválasztás és elvetetés problémaköréhez. A kánon szerint Isten egyeseket megajándékoz hittel, másokat pedig nem attól függően, hogy öröktől fogva érvényes elhatározásában hogyan döntött felőlük. Isten öröktől fogva meghozott elhatározásának (dekrétumának) témája a predestináció körül

kialakult vitában alapvető jelentőségű. A kiválasztásról és az elvettetésről kialakított nézetek ui. nagyban függenek attól, hogy hogyan tekint valaki Istennek erre a tanácsvégzésre. Pontosabban a kiválasztás és elvétel kérdésére az Isten örök tanácsvégzésére vonatkozó általános témának egy speciális területe, amellyel kapcsolatban más-más következtetésekre juthatnak azok, akik különbözőképpen közelítenek a dekrétumok kérdéséhez.

A szigorúan következetes kálvinista felfogás szerint Isten öröktől fogva megalkotta a világ és benne az összes teremtmény számára a maga tervét és céljait, hogy igazgassa a világ ügyeit, meghatározza és kontrollálja a teremtmények cselekedeteit. Ezek a dekrétumok Isten végtelen tudásának és végtelen tökéletességének megfelelően születtek ezért bizonyosan és csalhatatlanul, teljes hatékonysággal kell a maguk idejében végbemenniük.⁵ Ebből logikusan az következik, hogy mivel Isten természete szerint változhatatlan ezért az Ő meghozott rendelkezései is változhatatlanok, oly annyira, hogy maga Isten is ezekhez alkalmazkodva jár el a világ kormányzását illetően. A Szentírás kijelentéséhez ragaszkodó, az előtt meghajló szemlélet kész bevallani azonban azt is, hogy erről a kérdésről nagyon kevés az ismeretünk és tartózkodik attól, hogy különböző spekulációkba merüljön a kérdést illetően.⁶ Az arminianusok és kálvinisták közötti vitában Isten tanácsvégzését illetően annak természetére és jellemzőire vonatkozott a nézetek különbözősége. A dekrétumok meglétét az arminianusok nem vitatták, csupán az volt a meggyőződésük, hogy ezek nem direkt vonatkoznak a teremtet világ életének minden egyes mozzanatára, hanem ezek általános alapelvek, amelyek szerint Isten kormányozza a világot és mindentudásánál fogva ugyan előre látta az egyes eseményeket, de nem rendelte el azokat megváltoztathatatlanul. A Kálvinista felfogás gyakran a determinizmus határát feszegetve hangsúlyozta a teremtettség és benne az ember életében bekövetkező események eleveelrendelt voltát. Nem lehetetlen, hogy Arminius ez irányú felfogásának kialakításában döntően szerephez jutott a kálvinista szemlélet vélt vagy valós eltolódása a determinizmus irányába.

A dekrétumok kálvinista felfogásából a predestinációra nézve egyenesen következik tehát az az álláspont, amely a kánonok 6. cikkelyében megjelenik. Isten azoknak ajándékozza a hitet, akik felől így döntött ezek az Ő döntésének megfelelően, nemcsak elnyerik a hitet, de nem is állhatnak ellene annak, hogy Isten meglágyítsa és hitre hajlítsa a szívüket. Miközben „a ki nem választottakat, igazságos ítélettel ítélvén, **meghagyja** gonoszságukban és keménységükben”. A fent idézett szóhasználatban megnyilvánul az a nagyon finom értelmezési különbséget mutató gondolkodásmód, amelyre a kálvinisták rendszerint hivatkoznak a kárhozatra rendelés tanításának - amelyből még a bűn isteni eredete is levezethető - vádjá ellen.

Ugyanezzel a szóhasználatlaltal és finom, fogalmi különbségtétellel találkozunk a Belga hitvallás⁷ 16. cikkelyében: „*Hisszük, hogy minekutána Ádám egész nemzetsége az első ember vétke miatt ily módon romlásra és pusztulásra jutott, Isten feltárta, milyen is Ő valójában: irgalmas és igazságos. Irgalmas, mert a pusztulástól megszabadítja és megőrzi azokat, akiket örök és változhatatlan tanácsából kiválasztott és elkülönített a mi Urunk Jézus Krisztusban, egyedül az ő ingyen jóságából, tekintet nélkül cselekedeteikre. Igazságos, mert a többieket **meghagyta** a bukásban és a pusztulásban, amelybe önön magukat juttatták.*”⁸ Itt azt is világosan láthatjuk, hogy ez a hitvallás az irgalmaság, ill. az igazságosság kinyilvánítására szolgáló tettnek fogja föl a kiválasztást, ill.

⁵ Vö. CUNNINGHAM, id.m. 424. o.

⁶ Vö. Uo. 419-420. o.

⁷ Az 1561-ben Guy de Brés által szerkesztett Belga Hitvallás volt 1571-től a németalföldi egyház hivatalos hitvallása, amelyet Arminius több ponton is kritizált.

⁸ Belga hitvallás. Koinónia, Kolozsvár, 1998, 31. o.

a bűnben hagyást. Itt mindenképpen rá kell mutatni a Heidelbergi KT idevonatkozó kérdéseire, amely Isten igazságát a bűnért járó büntetésben, irgalmát pedig Krisztus elégtételében látja érvényesülni és nem köti össze az eleveelrendelés kérdésével az isteni igazságosság és irgalmasság kérdéseit. (HK.9-12.)

A szóhasználatbeli különbségben a kálvinista álláspontot védők egyértelműen azt igyekeznek felmutatni, hogy a kiválasztás és bűnben hagyás fogalmai tartalmilag lényegesen eltérnek egymástól. Az eleveelrendelés (praedestinatio) fogalmát szigorúan azokra alkalmazzák, akik az örök életre választottak, a kárhozatra jutókkal kapcsolatban a praeteritio és praedamnatio fogalmakat használják, amelyek közül az első elmenést jelent valaki mellett, otthagytat, a másik pedig az elítélés jogi aktusát jelenti. Így szemlélve a predestináció Isten irgalmas cselekedete, amely révén bizonyos embereket már a világ teremtése előtt kiválasztott arra, hogy az örök életet, az üdvösséget elnyerjék. Míg másokkal kapcsolatban úgy határozott, hagyja érvényesülni az igazságos ítéletet, amely jogosan illeti meg az Isten iránt engedetlen, bűnös emberiséget. Az összes kálvinista talajon született hitvallás és a kálvinista szerzők többsége következetesen tartja ezt a különbségtételt.

Ez az a tulajdonképpeni egyenlőtlenség, kiegyenlítetlenség, vagy ahogyan G. C. Berkouwer G. Philipet idézve nevezi: „lényegi aszimmetria”⁹ jelenti az egész kérdésnek, a kettős predestináció tanának a tulajdonképpeni fordulópontját. Végig tekintve a kérdés teológiatörténeti és egyháztörténeti összefüggésein úgy tűnik, hogy predestináció tan helyes értelmezése részben azon áll vagy bukik, hogy mennyire tudja az egyház tanításában megtartani ezt az asszimetriát és elkerülni a kiválasztás és elvetetés egymással párhuzamos értelmezésének a csapdáját. Ezen az aszimmetrián vagy párhuzamon múlik ugyanis, hogy a kiválasztás tanítása vigasztalást és közös örömet jelent-e az egyház közössége számára vagy személyválogatást, gögöt, botrányozást és szakadásokat.

Az arminianus vita idején és az azóta eltelt századok során is újra és újra ez a kritika legfőbb forrása. Maga Arminius a predestináció tanítására nézve összefoglalást ad arról, hogy a gyakorlatban hányféle értelmezés-változatban tanították, prédikálták a predestinációnak abban az időben igencsak közkedvelt, a református identitás különleges jegyeként értékelte tanát. *„A cikkelyt (értsd: predestinációt) illetően nincs egységes és egyszerű vélemény egyházaink tanítói között, hanem különböző változatok vannak, amelyek bizonyos részekben eltérnek egymástól”*. Ezt követően Arminius kilenc pontban foglalja össze az akkoriban előforduló különböző változatokat, ahol az egyszerű supralapsarius tanítástól kiindulva, az előre elrendelt eszközökön részletezésén keresztül, ezeknek az eszközöknek a kiválasztottak és a kárhozatra rendelték számára történő különválasztásáig, a gyermekek sorsának az alakulásáig, az üdvösség érvényességének kérdéséig terjedő különböző spekulációk találhatók.¹⁰

Nem volt tehát alaptalan és előzmények nélküli Arminius támadása és a kérdés valóban megfelelő átgondolást igényelt. Ezt alátámasztja a dordrehti kánonokhoz fűzött záradék is, amely egyrészt óv az arminianus tanítástól, másrészt arra kér minden lelkészt és tanítót, hogy óvatosan bánjanak a hitvallásban foglaltakkal, majd így folytatja: *„Tartózkodjanak továbbá a szónoki fordulatoktól azon írásaikban, amelyek átlépik a Szentírás valódi értelmének számunkra megszabott határait, és a vakmerő szofistáknak látszólag jogos alapot nyújtanak arra, hogy kigúnyolják vagy kiforgassák a Református Egyházak hitvallását.”*¹¹

⁹ Vö. BERKOUWER: Divine Election, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1977, 182. o.

¹⁰ The Works of J. Arminius, On Predestination, www.godrulers.net/library/arminius/arminius.htm

¹¹ Dordrehti kánonok, 68.o

Bavinck a Gereformeerde Dogmatiek-ban arra hívja fel a figyelmet, hogy a kiválasztás és az elvetetés nem fut párhuzamosan egymás mellett és „minden leegyszerűsített következtetés egy ponton hibázik. Ez kitűnik már abból a tényből, hogy a kiválasztást és elvetetést gyakran úgy helyezik egymás mellé, mint Isten attribútumainak, azaz Isten irgalmának és igazságosságának kettős kijelentését.¹² Emellett Bavinck hangsúlyozza még, hogy nem lehet logikus következtetésekkel és ok okozati összefüggésekkel ugyanazt a struktúrát tulajdonítani a tartalmak jelentős különbsége ellenére.¹³

Berkouwer hivatkozik még Dijk írásaira, mint amelyekben a szerző elutasítja a kiválasztás és elvetetés egymással párhuzamos értelmezését. Szerinte az elvetetés alá van rendelve a kiválasztásnak. Az elvetetést következetesen „nem kiválasztásnak” nevezi, mint a kiválasztás szükségszerű eredményét, mintegy annak a „sötét, negatív oldalát”.¹⁴ A kalvinista szerzők részéről megfigyelhető ilyen irányú értelmezés melletti elkötelezettség bemutatásával együtt Berkouwer következetesen igyekszik megvilágítani a dordrechti kánonokban ugyanezt az irányultságot és elkötelezettséget. Ezt a szellemiséget valóban fel lehet fedezni a már fentebb idézett esetekben és a kánonok más helyein is. De tagadhatatlan, hogy a kánonokban nem jelenik meg tisztán és világosan kiválasztás és az elvetetés közötti különbség felmutatása, sem a *praedestinatio ad mortem*, azaz a halálra rendeltség tagadása. Berkouwer a kánonok melletti elkötelezettsége ellenére is megjegyzi tehát, hogy a kánonokban szereplő „nem ugyanolyan módon” megfogalmazás értelme nem tartalmazza teljes egészében a fent vázolt különbségtételt.¹⁵

A kiválasztás természetének további kifejtését találjuk a 8. cikkelyben, ahol azt hangsúlyozzák, hogy a kiválasztás nem többféle, hanem minden üdvözülő számára ugyanaz. Ennek okát pedig Isten tervének, tetszésének, akaratának egy voltában látják. Azt a vádat igyekeznek ezzel elhárítani, hogy Isten kétféle módon viszonyul teremtményeihez és kettősség jellemzi természetét és döntéseit. Talán egy sorba állítható lenne ez a cikkely is a kánonoknak a kegyelmi kiválasztás elvetetés közötti minőségbeli különbségtételét bizonyító helyeivel, ha fogalmazása nem lenne ennyire egyoldalú. Miközben világosan megfogalmazzák, hogy a kiválasztás az üdvösségre vonatkozik, azt célozza, emellett a fogalmazásban nem kap hangsúlyt, hogy az elvetetés, amely a kánonok fogalmazása szerint egyértelműen a az ember bűnének következménye – nem Isten szándéka szerint való.

A kiválasztás és elvetetés kérdésében a különbségtétel és párhuzamos értelmezés összemosódásának a kánonokban a legékeesebb példája éppen a tárgyalt 6. cikkely. Itt ugyanis egymás mellett szerepel a megkülönböztetése és az egymásmellé állítása a kiválasztásnak és az elvetetésnek. Egyrészt úgy fogalmaz, hogy gonoszságban meghagyja azokat, akik nem részesei a kiválasztásnak, másrészt a kiválasztást és elvetetést úgy értékeli, mint amiben Istennek az egyformán nyomorult embereket megkülönböztető irgalma és igazságossága a leginkább megnyilvánul.¹⁶ De ugyanezt az értelmezésbeli ambivalenciát találjuk a 15. cikkelyben, ahol Isten kegyelmének látványos megjelenéseként értékelik a Szentírás tanúságtételét arról, hogy nem mindenki kiválasztott. Itt is pontosan megfigyelhető, hogy a nem kiválasztottakról úgy beszél, mint akik ki maradtak Isten kiválasztásából, mert Isten úgy döntött meghagyja őket a bűn állapotában. Végeredményben ezt mégis, mint megbüntetést és ítéletet tekinti, amelyet Isten hozott meg igazságossága megmutatására, ami nem más, mint az elvetés elhatározása.

¹² BERKOUWER, i.m., 176. o.

¹³ Vö. Uo. 176. o.

¹⁴ Vö. BERKOUWER, i.m., 177-178. o.

¹⁵ Vö. Uo. 179. o.

¹⁶ Vö. Dordrechti kánonok, I. fej. 6. c.

Itt igyekeznek ugyan elhárítani az a vádat, hogy Isten a bűn szerzője, de nem tisztázzák azt, hogy akkor az elkárhozókra Isten ténylegesen, tevőlegesen határozott vagy csak meghagyja őket az önmaguk előidézte bűnös állapotban. A cikkelyből mindkettő kiolvasható, ami feltétlenül kritikára ad alkalmat azoknak, akik az értelmi összefüggéseiből kiragadva, a kánonok szellemiségét figyelmen kívül hagyva igyekeznek értelmezni az elvelvelrendelés tanítását.

Égetően szükséges lett volna tehát az arminianus vita során, hogy tisztán és világosan meghúzzák azt a vonalat, amely egyértelművé teszi: a kálvini és a református tanítás nem tekinti egyenértékűnek, azonos természetűnek az Isten általi kiválasztást az életre és az elvetettség állapotát, amely a kárhozatban ér véget. Ez a megkülönböztetés a dordrehti kánonokban csak nyomaiban van jelen és további támadások nyomán, ill. vitákban volt képes ki kristályosodni a későbbi századokban.

A kánonok a predestináció tan további részletezése során a hetedik cikkelyben egy még kritikusabb pontjához érnek a tan kifejtésének. A cikkely maga tulajdonképpen a kiválasztást kezdi el definiálni. Itt nagyon egyértelműen leszögezi, hogy Isten szándéka változhatatlan. Ez a szándék a teremtés előtt megszületett és az egész emberi nemből választott ki „bizonyos számú embert” Isten szabad kegyelmének megfelelően. A kiválasztás célja az üdvözülés Krisztusban, aki maga öröktől fogva Közvetítő, minden kiválasztott feje és az üdvözülés alapja. Isten a kiválasztottakat elhatározása alapján, mint üdvözülőket, neki adta és el is vezeti hozzá. Továbbá elhatározása alapján ezeket ajándékozza meg Isten a hittel, megszenteli és megdicsőíti, megmutatva ezzel kegyelmét és dicsőségét.

A legszembevetőbb ebben a cikkelyben és egyben az egyik legkifogásolhatóbb pontja a kánonoknak: a kiválasztottak bizonyos, meghatározott számának hangsúlyozása. Sem a Szentírásban, sem Kálvin tanításában nem találkozunk ezzel az állítással annak ellenére, hogy ez a következtetés valóban logikusnak látszik, különösen akkor, ha szigorúan igyekszünk fenntartani bizonyos alapelveket. Nevezetesen, hogy Isten örök döntései minden egyes személynek a sorsára nézve véglegesen megtörténtek és ezek változhatatlanok. A cikkely szövegezése véleményem szerint láthatóan ezt a tendenciát mutatja.

A cikkely végén megnevezett két bibliai hely az összes megfogalmazás közül éppen ezt nem támasztja alá, mert Pál mindkét helyen (Ef 1:4-6, Róm. 8:30) általánosítva használ személyes és vonatkozó névmásokat („...kiválasztott minket...”, „Akit elve elrendelt...”). Az efézusi levél estében a szövegösszefüggés alapján egyértelműen az egyház közösségéről beszél az apostol. A „minket” tehát arra a csoportra vonatkozik, akik ezen belül vannak, tulajdonképpen, akik Krisztusban vannak, mert a benne történt kiválasztást magasztalja. A római levél 8. része általában sokat vitatott a teológusok körében, de bármilyen célzattal írta is az apostol ezeket a sorokat, a szövegből kiderül, hogy a 30. versben azokról szól, akik Istent szeretik, és korántsem történik semmiféle utalás arra nézve, hogy ennek a csoportnak bármiféle számbeli korlátai lennének. H. Ridderboss a páli teológiát elemezve ezzel az igehellyel kapcsolatosan a következőket írja: „Mikor Pál összekapcsolja Isten szándékát, eleve elrendelését, az elhívást, a megigazulást és a megdicsőülést egy feloldhatatlan füzérré – amint azt a Róm 8:29kk un. catena aurea-ja estében teszi – az nem az üdvösségre választottak megváltoztathatatlan számára vonatkozó absztrakt kijelentés, hanem pásztori bátorítás az üldözött és csatarendbe állított egyház számára, amely a megváltás isteni művének biztos és vitathatatlan jellegű munkáján alapul. Ez a biztos jelleg nem azon a tényen alapszik, hogy az egyház bizonyos „számú” ember tulajdona, hanem azon, hogy Krisztus tulajdona a világ teremtése előtti időtől fogva. A biztosság alapja nem a rejtett *decretum*, hanem sokkal inkább az egyház közösségének egysége Krisztussal, akit az evangéliumban

ismert meg és hitben tanulta meg átölelni.”¹⁷

A 11. cikkelyben újra beszél a kánon kiválasztottak számáról, mikor megjegyzi, hogy az nem csökkenhet. Itt Isten bölcsességére, változhatatlanságára, mindentudására és mindenhatóságára hivatkozva állapítja meg a kiválasztás természetére nézve, hogy az „nem szakadhat meg, nem változhat meg és nem vonható vissza”. Ebből következik az, hogy a kiválasztottak nem vettethetnek el és a számuk sem csökkenhet. Ebben a rövid cikkelyben teljes valójában tetten érhető, világosan megfigyelhető, mennyire Isten tulajdonságaiból indul ki a megfogalmazók gondolkodása, mennyire ragaszkodik a megállapított alapelvekhez és az azok alapján történő logikus következtetésekhez, ill. hogy az általános alapelvekből következtetve jusson el a konkrét kérdés megválaszolásához. A protestáns ortodoxia gondolkodásmódjának és módszerének iskolapéldája ez a cikkely. Meglátszik továbbá az is, hogy miközben Isten szuverenitását hangsúlyozzák és védelmezik a zsinati atyák, hogyan teszik Őt saját tulajdonságainak és döntéseinek foglyává.

Szót kell még ejtenünk a 7. cikkely kapcsán Krisztus szerepéről, akit Közvetítőnek, a kiválasztottak fejének neveznek, akivel azok közösségben vannak. Az arminianusok előszeretettel nevezték Krisztust a kiválasztás alapjának, ami ellen a kálvinista tábor erőteljesen tiltakozott. A probléma az arminianusok magyarázatában mutatkozott. Krisztus szerepét ugyanis egyfajta rábeszélő, meggyőző szerepként írták le, mint aki szenvedésével rávette az Atyát a megbocsátó magatartásra az emberek iránt és így vált az üdvösség alapjává, ill. okává.¹⁸ A kiválasztást a reformátori teológia a Szentírás bizonyágtétele alapján mindig is Jézus Krisztusban végbement kiválasztásként értelmezte. Az Institutióban Kálvin ezt írja: „Krisztus tehát az a tükör, melyben elválasztásunkat szemlélnünk kell és csatlakozás nélkül lehet is szemlélni. Mivel ugyanis ő az, akiről az Atya azt határozta, hogy azokat, akiket öröktől fogva az övéivé akart tenni, az ő testébe oltja azért, hogy fiai legyenek mindazok, akiket tagjai közül valóknak ismert: elég világos és erős bizonyága ez annak, hogy mi ha Krisztussal egyesülünk, be vagyunk írva az élet könyvébe”.¹⁹ A kálvini talajon álló teológiai gondolkodás ezt következetesen vallotta és ennek jegyében fogalmaznak a dordrehti kánonok is a fent említett módon Krisztus közvetítőnek és a kiválasztottak fejének nevezve. Anélkül, hogy a kérdés részleteibe belemennék érdemes megjegyezni, hogy a Krisztusban történt kiválasztás, ill. Krisztus szerepe a kiválasztásban a kálvini talajon álló teológiának az a pontja, amely kiváltotta K. Barth éles kritikáját. Szerinte ugyanis ezeket a kérdéseket a protestáns teológiának nem sikerült teljes egészükben tisztázni, ill. Barth eltolódni látja az egész predestináció kérdésében a hangsúlyt az isteni dekrétumok abszolutizálásának irányába, különösen a protestáns ortodoxia idején.²⁰

A kánonok 9-10. cikkelyei tagadják a kiválasztás összefüggését az isteni előretudással, nevezetesen az egyes ember hitének előretudásával. Az arminianusok tanítása szerint Isten ugyanis előre tudta, kik lesznek hívők és kiválasztásukról ez alapján döntött, mivel végzése szerint az kiválasztottság és az üdvözülés feltétele a hit. A kiválasztás szuverén isteni döntésének a feltételhez kötése, volt az arminianusok tanai között a kálvinisták számára az egyik legfelháborítóbb tanítás. A kiválasztásnak ez az értelmezése tagadhatatlanul eltér mind a kálvini tanítástól, mind a Szentírás idevonatkozó kijelentésétől, hiszen a kiválasztás egyértelműen Isten szuverén akaratához köthető. Ezen túl az arminianusok miközben a kiválasztás alapjának Isten előretudását tekintették, a

¹⁷ RIDDERBOS H.: Paul, An Outline of His Theology, W. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1977, 350-351. o.

¹⁸ Vö. BERKOUWER, id. m. 135-136. o.

¹⁹ KÁLVIN J: A keresztyén vallás rendszere, (III, xxiv, 5), Pápa, 1910, II. köt., 253. o.

²⁰ Vö. BERKOUWER, id. m., 154-162. o.

hívők üdvösségre választottsága estében nevezetesen azt, hogy Isten a hitüket előre ismerve választotta ki őket. Így a hitnek a kiválasztás mellett olyan szerepet biztosítottak, mintha az szintén az üdvösség forrása lenne.

Ez a felháborodás van a háttérben a cikkely további megállapításainak, amelyekben megállapítják: „*épphogy a kiválasztás célja a hit, a hit engedelmessége, a szentség stb.*” A kálvinista álláspont a kiválasztást tekinti a hit, a szentség és végső fokon az üdvösség forrásának. Bibliai alátámasztását ennek a tételnek a már említett Ef. 1:4-ben látják. A kiválasztás okát egyedül Isten jótetszésében határozzák meg, amelyet nem befolyásol semmilyen emberi tényező, hanem az emberek feltétel nélküli kiválasztásában nyilvánul meg, ahogyan az Jákób és Ézsau esetében történt. Itt ismét hangsúlyozzák, hogy a kiválasztás „némely meghatározott személyeket” érint.

A 12. cikkelytől kezdődően egészen a fejezet végéig a predestináció gyakorlati következményeit tárgyalja kiválasztottak, az egyház és a kiválasztottságukban bizonytalan hívek életére nézve. Ezzel kapcsolatosan először megfogalmazásra kerül, hogy a választottak a maguk választottságáról a megfelelő időben minden kétséget kizárólagosan megbizonyosodnak. A bizonyosság forrásául a kiválasztás csalhatatlan jeleinek a felfedezését és örömteli szemlélését nevezik meg és elutasítják Isten titkainak kíváncsi kutatását. A kiválasztás csalhatatlan jeleit az igaz hit, a gyermeki istenfélelem, a bűnök fölött érzett szomorúság és egyéb a hívőket jellemző tulajdonságok meglétében jelölik meg. A kiválasztottság tudata a dordrechti atyák szerint alkalom arra, hogy Isten fiai az Ő színe előtt megalázzák magukat, magasztalják Őt, megtisztítsák önmagukat és viszont szeressék Istent, aki őket előbb szerette. Ezzel visszautasítják azt a vádat, hogy a kiválasztottság biztos tudata a hívőket gőgössé és hitük gyakorlásában lustává teszi. Szerintük ez egyértelműen azokra jellemző, „akik nem akarnak a kiválasztottak úján járni.”

Világosan megfogalmazzák a predestinációról szóló tanítás mögötti motivációt és a célt. Az Ó- és Újszövetségben egyaránt kijelentett igazság megszilárdítását látják fontosnak az egyházban, a „megkülönböztetés szellemében”, egyrészt a titkokat kíváncsian kikutatni akarás elvetése, másrészt Isten nevének dicsősége és népének vigasztalása céljából. Ennek a vigasztalásnak a megtalálását elsősorban a negatív példában mutatja fel a már korábban tárgyalt 15. cikkelyben, mely szerint a kegyelmet azzal világítja meg a Szentírás, hogy tudtul adja nem mindenki kiválasztott. Nagyon fontos itt, hogy ennek megmutatásában ténylegesen a Szentírás bizonyosságtételére támaszkodnak a kánonok és nem nyújtanak alapot, ahhoz hogy az egyházon belül bárki is azáltal erősödhesen meg kiválasztottság-tudatában, hogy mások látszólagos elvetettségét szemléli. Azért is fontos ezt hangsúlyozni a kánonok kapcsán, mert a leegyszerűsítésekre hajlamos fundamentalista dogmatizmus számtalanszor adta már tanúságát annak, hogyan lehet közösségeket tönkretenni a kiválasztottság és elvetettség jeleinek kutatásával a közösség tagjainak életében. A kánonok, mikor a saját életünkben érvényesülő kegyelmi kiválasztás szemlélését az elvetetés fényében állítják a hívők szeme elé, akkor az elvetetésnek kizárólag a bibliai példáihoz utasítják a hívőket és szigorúan a Szentírásban fellelhető bizonyosságtétel keretei között mutatják fel ezt a lehetőséget.

A közösség egységének szem előtt tartása és az egyénre, a hitben talán gyengére odafigyelő pásztori lelkület nyilatkozik meg a 16. cikkelyben is, amelyben részletesen taglalják a kiválasztottságuk felől bizonytalan, hitükben ingadozó, ismeretben és engedelmisségben gyenge tagokra vonatkozó tanítást. Itt megszólal a vigasztalás, hogy nem kell az elvetettekhez sorolniuk magukat és bátorítást kapnak hitük gyakorlására. A mai idegen módon, mégis figyelemre méltóan a lelkigondozás hangján szólal meg a megfogalmazás: „... mégis élnek azokkal a mérsékelt eszközökkel, amelyek által Isten megígérte, hogy tevékenykedik bennük, nem kell megijedniük az elvetetés elvétől...”.

Külön beszél azokról, akik komoly hittel Isten különleges kegyelméért könyörögnek, de egyelőre nem tapasztalják azt. Az ilyenek figyelmét is Isten könyörületességére irányítja. Félelemre okuk csak azoknak van, akik Istentől teljesen elfordulnak, de az ő helyzetüket sem tekintik véglegesnek, mert időben ez csak addig tart, „amíg nem fordulnak teljes komolysággal Istenhez”. A dordrehti atyák miközben a végletekig ragszkodtak, Isten örökkévalóságban hozott döntéseinek stabil, végleges változhatatlan voltához és azoknak minden, az emberi logika szerint levezethető következményéhez, addig nagyon is szem előtt tartották a történelemben testet öltő egyház időhöz kötöttségét és változó voltát, a kegyelem különböző módon és időben történő érvényesülését az egyes tagok életében.

Ugyanebben a szellemben fogant a 17. cikkely, amely arra a felmerülő kérdésre igyekszik választ adni, mit gondoljunk a gyermekek felől. Itt is a közösség tagjainak esetlegesen kis korban elhalálozott gyermekeik felől érzett aggodalmukra tekintettel fogalmazódik meg a válasz, mely szerint semmi okuk nincs aggodalomra hívóknek, mert gyermekeik kiválasztottsága és üdvössége nem kétséges.

A gyakorlati kérdések, következmények vonatkozásában már valóban felfedezhetjük Kálvin szellemét és lelkületét. Ezekben a cikkelyekben nagyon világosan megnyilvánul az egyház közösségének gyenge, hitében bizonytalan és tetteiben nem feltétlenül keresztyéni mérce szerint cselekvő tagjai iránti türelmes szeretet és egyben ékes bizonyítékai annak, hogy a kálvini predestináció tan vigasztalást, megerősödést, állhatatos reménységet szándékozott munkálni a hívők szívében és sohasem volt célja a félelem munkálása vagy a félelemben tartás. Akik így tanították vagy tanítják és félelmet keltenek, azok nem a kálvini predestinációt tanítják!

A 18. cikkely a kánonok első fejezetének és így a predestinációra vonatkozó tanításának is záradéka egyben. Megfogalmazásában kétirányú. Szól azokhoz a csoportokhoz, akik nemtetszésüket nyilvánítják ki a tanítással szemben. Ezeknek még egyszer figyelmébe ajánlja Isten szuverén akaratát és az ember kicsinységét ezzel az akarattal szemben. Akik pedig áhitattal elfogadják a tanítást azok nevében a Róm. 11.33-36-ot idézve dicsérik Isten bölcsességét és annak kifürkészhetetlen mélységét.

A zsinat tanításának érvényessége ma

Végső következtetésként feltétlenül szükségesnek tartom megvizsgálni, hogy milyen aktuális mondandója lehet a dordrehti zsinaton megfogalmazott kánonoknak a mai egyház életére, tanítására nézve.

Ma is kihívást jelent a református egyháznak a keresztyén református identitás megtalálása, megfogalmazása a kor társadalmi viszonyai és szellemi áramlatai között. Ennek megtalálásához, kialakításához hozzátartozik predestinációról szóló tanítás átgondolása, megfogalmazása és képviselete. Aki a Szentírás talaján állva kívánja meghatározni önmagát, az nem teheti félre, nem dobhatja ki az eleve elrendelés kérdését, mint valami csökevényt vagy legalábbis reformációkorabeli terhes örökséget. Isten kijelentése arra kötelez, hogy törekedjünk a tisztánlátásra ebben a kérdésben. Ehhez elsődlegesen a Szentírás mind jobb és világosabb megértése szükséges, de szükséges áttekinteni és helyesen megérteni mindazt, amit az előttünk járók már megértettek és tanítottak. A tanítás tisztázásának fontos állomása a dordrehti zsinat és az azon megfogalmazott tételek lehetnek irányadóak a mai megfogalmazáshoz, de tekintélyüket semmiképpen nem állíthatjuk a Szentírás tekintélye mellé. Nem jelenthetjük ki a kánonokról, hogy ezekben egyszer és mindenkorra alapos és végleges tisztázást nyert a predestináció tana. A XVII. század óta eltelt hosszú időben a támadások, kritikák kereszttüzében és az Ige iránt engedelmes, jó szándékú tisztázás igényének jegyében sikerült újabb vonásokkal, árnyaltabb megfogalmazásokkal gazdagítani az eleve elrendelés tanítását,

amely a keresztyén ember Isten kegyelmébe vetett bizonyosságát, reménységét hivatott erősíteni és vigasztalást nyújtani a legreménytelenebb élethelyzetekben is. Ma is igyekeznünk kell a lehető legteljesebb mértékben megérteni megmaradva azon a keskeny úton, amelyet a dogmatizmus kérlelhetetlen szigora, a tévtanítások csapdái, a felelőtlen, hozzá nem értő leegyszerűsítés és Isten titkainak kíváncsi kutatása között az Ige iránt alázattal elkötelezett, a jobbra taníttatást kívánó, saját történelmi helyzetében önmagát értelmezni, meghatározni igyekvő egyház számára fenntartatott.

Nem kerülhetjük el annak megállapítását, hogy a legjobb szándékok ellenére sem sikerült a kánoknak teljesen tisztázni az életre és a kárhozatra rendeltetés közötti tartalmi különbséget. Mint ahogy nem sikerült elhárítani az isteni dekrétumok és mindenhatóság absztrakt elvei alkalmazásának vádját sem. A XX. század protestáns teológiája Barth vezetésével pontosan ezt rótta fel a protestáns ortodoxiának. Az éveken át tartó, elfajult vita túlfűtött légkörében és lehető legpontosabb, legkörültekintőbb és körülhatároltabb megfogalmazásra törekedve nem sikerült a dordrehti zsinatnak elkerülni a bibliai kijelentést néha túllépő megfogalmazásokat sem.

Berkouwer a predestináció kérdésének határait tárgyalva részletesen leírja az un. *phrases duriore*s, azaz „kemény kifejezések” használatának taglalását a zsinaton. A kifejezések használatától nem állt el a zsinat a türelmesebb angol és német küldöttek javaslatára sem, de a záradék már fentebb idézett figyelmeztetése pontosan azt a célt szolgálja, hogy református egyházak pásztorai és tanítói ne mondjanak, mond hassanak többet, mint amit a bibliai igazság megenged további támadásoknak téve ki ezzel a predestináció tanát.²¹ A dordrehti zsinaton megvolt a történelmi ok, ami miatt ragaszkodtak ezekhez a kifejezésekhez, más történelmi helyzetekben azonban tanácsos újfent átgondolni a használatukat, ill. a bibliai összefüggéseiket.

A legkritikusabb hozzáállás mellett sem tagadható el azonban a dordrehti atyáktól az a pásztori lelkiület és józan, gyakorlatias szemlélet, amelyet az egyház tagjaival szemben tanúsítottak. Nagyon pozitív és véleményem szerint ma is megtanulandó az a magatartás, amely ezen a területen megmutatkozik a kánonokban. Megfigyelhető a körültekintő odafigyelés, amely senkinek a személyes sorsa felett nem igyekszik itélkezni. Sőt a hitben gyengéket, a kétséggel küszködőket bátorítani és vigasztalni igyekszik, az aggódók szívét megnyugtató és jó reménységre serkenti. Nem lehet elvitatni a kánoktól az óvatosságot és körültekintő közeledést a témához, sem pedig a tanítás kegyelmi és vigasztaló jellegének hangsúlyozását. Amennyiben ez a hangsúly elvész a predestináció tana az embereket kétségbeejtő, Istentől elriasztó, kiábrándító tanítássá válik a nem hívők vagy bizonytalanok számára. Míg mások számára a felelőtlen ítélkezés, gögös felsőbbrendűség tudat forrásává lehet.

Összességében elmondható, hogy a kánonok megfogalmazásának történeti kontextusa és a teológia korabeli módszerei megmutatkoznak az egyes részleteket tekintve és ezek a mai ember számára lehetnek túl radikálisak, teológiaiag megkérdőjelezhetőek. Azonban méltó a mindenkori utódok figyelmére és egyben megszívlelendő az a körültekintés és óvatosság, amely Isten szuverén akaratát féltő, a kijelentés hiteles értelmezését megóvni akaró heves indulatok mellett, helyet ad az emberre néző pásztori magatartásnak és nem akar kortársainak bírójává lenni, hanem minden Krisztusban komolyan hívő egyháztag számára igyekszik felmutatni a kegyelmet, a nem hívők számára pedig fenntartani és felkínálni a kegyelem lehetőségét. Ezekben a vonásokban tetten érhető a történelemben vándorló egyház és a teológia mindenkori kettőssége: az ember gyenge, elégtelen volta és a Léleknek ezeken a gyengeségeken is átsütő világossága.

²¹ BERKOUWER, id. m., 13-22. o.

Bibliográfia

- BARTH, K.: Isten kegyelmi kiválasztása, (Négy előadás az eleveelrendelésről) Debrecen, 1987
- Belga hitvallás, fordította: JUHÁSZ Á., Kolozsvár, Koinónia, 1998.
- BERKOUWER, C. G.: Divine Election, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1977.
- COLIJN, J.: Egyetemes egyháztörténet, Iránytű Kiadó Alapítvány, 2001
- CUNNINGHAM, W.: Historical Theology, A review of the principal doctrinal discussions in the Christian Church since the Apostolic Age, The Banner of Truth Trust, London, 1969.
- Dordrecht kánonok, fordította: BÖRÖCZKI T., Kolozsvár, Koinónia, 2000.
- FISHER, G. P.: History of Christian Doctrine, N.Y., 1923
- KÁLVIN, J.: A keresztyén vallás rendszere, Pápa, 1910.
- RAVASZ, L.: A gyülekezeti igehirdetés elmélete, Pápa, 1915.
- RIDDERBOSS, H., Paul, An Outline of His Theology, W. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1977.
- The Works of J. ARMINIUS, On Predestination, www.godrulers.net/library/arminius/arminius.htm

ÉVA LŐRINCZNÉ FÁBIÁN

DOCTRINE OF PREDESTINATION IN THE CANONS OF DORT

The articles formulated in the XVII. century at the Synod of Dort (Netherlands) are still basic documents of references in the renewing theological debates concerning the doctrine of predestination. However, the historical and theological background these articles were born in is unknown and strange for the modern man. The aim of the study is to give a brief review of this historical, theological background and a detailed examination of chapter I of the Canons of Dort explaining the doctrine of predestination. I make an effort to understand the reasons of the very strict formulation of the text of the Canons throughout the articles' of chapter I. Further on I try to point out some of the weaknesses presented in the Canons and highlight the spirit of pastoral consideration and care in it. Finally, I underline some features of the doctrine of predestination as it is presented in Canons relevant to the modern theological thought.

A kárpátaljai magyarság és az ukrán-magyar alapszerződés konfrontációjának háttere

A kárpátaljai magyarság szempontjából nagy jelentőséggel bírt a magyar és az ukrán kormány viszonya. Ukrajna függetlenedésével az Antall-kormány rendezni kívánta viszonyát Ukrajnával szemben, melyre az ukrán-magyar alapszerződés aláírása alkalmával került sor. A magyarországi és kárpátaljai magyarság részéről ezt a lépését az Antall József és az őt támogató politikai tömörülés árulásaként értelmezték, hiszen a szerződés egyik pontja a területi követelések végleges lemondását írta elő. A szerződés többi elemével kapcsolatban mindkét magyar fél megegyezett abban, hogy nem talált benne különösebb kivetnivalót. Ennek ellenére a kormány megtagadta a kiigazítás lehetőségét, hiszen ez akár az ukrán kormánnyal való konfrontációt is jelenthetett volna. Az ukrán-magyar alapszerződést mindenképpen a magyar-magyar kapcsolatok kárpátaljai magyarságra vonatkozó irányvonalának meghatározójaként értelmezhetjük.

Az 1989-es magyarországi rendszerváltozást követően előtérbe került a határon túli magyarsággal való intenzív kapcsolat ápolása. A társadalmi kontaktus elől egyik legelzártabb közel-külföldi magyarságnak a kárpátaljai számított. Ennek a bel- és külpolitikai szempontból meghatározó eseménynek köszönhetően nem csak a határ, hanem a magyar-magyar kapcsolatok széles repertoárja is megnyílt a magyar fél előtt. A határon túliak is éltek e lehetőségükkel és a kereskedelmi-gazdasági tevékenységen túl kulturális és rokoni, sőt immár politikai kapcsolatokat is ápolhattak. A kapcsolatok erősítéséhez és kibővítéséhez nagyban hozzájárult az Antall-kormány, amely a korábbi rendszerrel és annak tagjaival ellentétben már nyíltan és tettelesen is felvállalta a szomszédos országokban található határon túli magyarságot és kinyilvánította azon szándékát, mely szerint kíván is élni a velük való kapcsolat ápolásával és részt vállal e közösségek kulturális fellendítésében is. A korszak határon túli magyarsággal kapcsolatos intenzív közelítésmódját igaz, hogy inkább a sokak által vitatott Antall-kabinethez szokás kötni, de korántsem új keletű, hiszen az 1989-es rendszerváltozás-kori 1989. évi XXXI. törvény alkotmánymódosító hatálya értelmében „a Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.”¹ Antall József azonban ezen messze túl ment, mikor kijelentette 1990. június 2-án, az MDF. III. országos gyűlésén kijelentette, hogy: „Törvényes értelemben, a magyar közjog alapján minden magyar állampolgárnak, ennek a tízmillió országának a kormányfőjeként – lélekben, érzésben tizenötmillió magyar miniszterelnöke kívánok lenni.”² Ezt a szöveget többször is, leggyakrabban szándékosan félreértelmezték a szomszédos országok kormányai, sőt a belpolitikai szereplők körében is. Ion Iliescu Románia akkori államfője 1993. június 24-ei bukaresti sajtóértekezletén kitérve az esetleges román-magyar alapszerződés jövőbeli megkötésére, ezt a mondatát a magyar kormányfőnek több ízbe is kifogásolta és véleménye szerint „nemcsak a magyarok egyharmada él az ország határain kívül, a románoké is, de mi nem engedjük meg magunknak, hogy a bárhol élő romnánok (sic!) elnökévé vagy miniszterelnökévé nyilvánítsuk magunkat. Románia elnökét Románia állampolgárai választották meg,

¹ 1949. évi XX. törvény. A Magyar Köztársaság alkotmánya. 1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról. In: Ezer év. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8629>, Letöltés: 2012. január 21

² JESZENSZKY Géza: Antall József, a nemzetpolitikus.

<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=471&lap=0>, Letöltés: 2012. január 22.

nemzetiségüktől függetlenül, és csak Románia állampolgárainak felelős... Mi sem vagyunk közömbösek a határainkon kívül élő románok iránt, de úgy véljük, hogy minden román, amely egy másik államban él, annak az országnak kell hogy lojális polgára legyen, amelyben él.”³

A magyar kormány elvei és intézkedési közül, a vonatkozó témában a legfontosabbnak a külpolitikai irányvonalat vezérlő prioritási elvek bizonyultak. A hármas külpolitikai prioritás közötti összhangért és a megvalósításáért a Külügyminisztérium vezetője Jeszenszky Géza volt felelős. A külpolitikai prioritások elsődleges célja az Európai Unióval való integráció és vele párhuzamosan az Amerikai Egyesült Államok felé való kötelezettségvállalás, valamint ezen elvekre vonatkozó stratégiai célok kidolgozása volt. Második tételének a jószomszédi viszony számított és harmadik része tartalmazta a határon túli magyarsággal való kapcsolat ápolására vonatkozó irányvonalat. Az Európai Unió felé való integrációs közeledés és az USA-val való jó kapcsolata Magyarországnak magában hordozta a szomszédos államokkal való kapcsolatok békés megoldásának lehetőségeit, hiszen az EU-s célok között nem szerepelhetett a területi, ideológiai, politikai konfliktussal rendelkező országok felvétele. A kölcsönös együttműködést nagyban megakaszthatta volna a tagországok egymással való rendezetlen konfliktusa. Maga a jószomszédi kapcsolat ápolása gesztusértékűnek számított Magyarország felől, hiszen korábban többnyire szovjet hegemonia alá tartozó testvéri országok számára kötelező volt a kölcsönös szupranacionális kommunista szeretet, de a szovjet befolyás és a függetlenedő országokban zajló zavaros állapotok, nemzetállami törekvések okán szükséges lépésként értelmezték és mintegy biztosságérzetet adott az irredenta elveinek feladása felől. Annál is inkább, hiszen jelentős számú határon túli magyar élt ezekben az országokban, így egy esetleges konfliktus rájuk is hatással lehetett volna. Az pedig nem is annyira külpolitikának, mint a belpolitika külpolitizálásának⁴ számított, hogy a határon túli magyarsággal való kapcsolatot ápolták. A határon túlikhoz fűződő viszony alapjának az ún. Antall-doktrína számított, mely röviden arról szólt, hogy a határon túli magyarságról a megkérdezésük, véleményük nélkül nem lehet rájuk vonatkozó ügyekben döntést hozni.⁵ Hatalmas lépés volt ez a korábbiakhoz képest, hiszen elvben egyenlő fél státuszra emelte az Antall József és stábjá által kidolgozott alapelv a külmagyarságot. A magyar-magyar kapcsolat azonban nem mehetett az első és a második prioritás rovására, tehát a magyar kisebbséggel való kapcsolattartás nem akadályozhatta a befogadó állam törvénykezéseit és annak belügyének működését és nem sérthette meg az Unió alapelveket sem. A három prioritás közötti harmónia megtartása gyakran a határon túli magyarság érdekeinek felülbírálásaként történhetett csak meg.

A magyar kormány jószomszédi kapcsolat kialakításának első látványos és a szomszédos országok közötti stabilitás szempontjából eredményes kísérletét a köztudatba az ukrán-magyar alapszerződésként bekerült államközi egyezmény jelentette. Az első olyan alapszerződés volt az újonnan alakuló Ukrajna és Magyarország között, mely a fennálló helyzetet, a status quo-t fixálta le. Ukrajna valamint jogelődjének tekintett Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság is baráti kapcsolatot ápolt a rendszerváltozás utáni Magyarországgal. Az ukrán-magyar alapszerződést a magyar fél is szorgalmazta Antall 1991. december 6-ai látogatása alkalmával mikor is Moszkvából visszajövet látogatott Kijevbe, ahol üdvözölte a népkarant által referendum útján érvényesített füg-

³ Iliescu - Jeszenszky 1. 1993. június 24. In: MTI hírchívum 1988-2011. <http://archiv1988tol.mti.hu>, Letöltés: 2012. január 21

⁴ Kovács Miklós: Üzenet a kalapács alól. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998. 184

⁵ BARDI Nándor: Látszat és való. http://www.mtaki.hu/docs/kisebbsseg_es_kormpol/kisebbs_es_kormpol_bardi_nandor_latszat_es_valo.pdf, Letöltés: 2012. január 22

getlen Ukrajnát. Már ekkor hozzáálltak a kölcsönös együttműködést szorgalmazó alapszerződés kidolgozásának és aláírták a közös együttműködésről és kölcsönös elismerésről szóló okmányt. A magyar kormány tehát számított az eseményre és már konkrét elképzelésekkel álltak ukrán kollégáik elé, „hogy Ukrajna függetlenségének lélegzetelállítóan gyors elismerése⁶ után magyar-ukrán alapszerződést írjon alá és megnyissa a magyar nagykövetséget”.⁷ Az ukrán-magyar alapszerződés hivatalosan a „Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között” (a továbbiakban Alapszerződés) címet viselte. Az Alapszerződés mindkét fél által közösen lett átdolgozva, amelyet az ukrán parlament még 1992-ben elfogadott, 1993. május 11-én az Országház is elfogadta, ahol is a „405 képviselőből 279 vett részt a szavazáson, 223 szavazott igennel, 39 nemmel, 17 tartózkodott. A legtöbb nemmel szavazó (25) és tartózkodó (10) éppen a legnagyobb kormányzó párt, az MDF- frakció tagja volt.”⁸ Az Országházban történt események és egyes parlamenti képviselők ellenállása kezdetben hátráltatta és kissé elodázta a két fél közötti szerződés kölcsönös kicserélését és véglegesítését, amely akár a kárpátaljai magyarság számára hátrányokkal is járt volna. Az ukrán parlament is értesült az eseményekről, amelyre az MTI forrásai alapján az Ukrainska Informacijna Sluzsba (UIS) független kijevei hírforrás hívta fel a figyelmet a kárpátaljai lapok cikkei nyomán. A kijevei vezetés azonban megértően reagált és nyilatkozatuk szerint az „ukrán vezetés nem tekinti hivatalos magyar álláspontnak azt, hogy egyes budapesti képviselők az ukrán-magyar alapszerződés ratifikálásával kapcsolatban felvetették a területi problémákat is... Egy másik helyen pedig megszólaltatta (ti. UIS) Jurij Szergej külügyi szóvivőt, aki hangoztatta: Ukrajna és Magyarország (sic!) között továbbra is jószomszédi és baráti a viszony. Az alapszerződés későbbi időpontra halasztása egyáltalán nem jelenti a kétoldalú kapcsolatok megromlását... Az UIS fontosnak tartotta megjegyezni: a belpolitikai vita során Jeszenszky Géza külügyminisztert éles támadás érte az MDF parlamenti frakciója részéről, amiért úgymond „benne hagyta”, (sic!) a szerződésben azt a cikkelyt, amely szerint a felek a jövőben is lemondanak a területi követelésekről.”⁹ Nyilvánvaló azonban, hogy nem az UIS érdeme a kijevei kormányzat tájékoztatása, hiszen Dmitro Tkacs a magyarországi ukrán nagykövet is jelen volt az említett vitaülésen.¹⁰ A vita okát maga a szerződés szövege és értelmezése okozta. 1993. június 16-án, Budapesten végül sor került a szerződés érvényességét bizonyító okirat közös kétnyelvű kicserélésre és ezzel egyetemben hatályba lépésére.

Az alapszerződés nem előzmény nélküli, még 1991. május 30. és június 01. között L. M. Kravcsuk, az USZSZK Legfelsőbb Tanácsa elnökének látogatást tett az új és a rendszerváltást követően népszavazás útján elsőként választott magyar kormány beiktatása alkalmából, hogy felvegye a kapcsolatot. Május 31-én sor került egy a kölcsönös elismerésről és egymás etnikumainak védelméről, fejlődésének elősegítéséről szóló közös okmány kidolgozására és –amely külpolitikai sikerként is könyvelhető el – még az utolsó szovjet katonák június 30-ei távozása előtti elfogadására.¹¹ Ez a szerződés a „Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén” (a továbbiakban Nyilatkozat) címet viselte, amely a nemzetiség kezelés szempontjából jótékony pontokat

⁶ A lengyeleket követően másodikként ismeri el Magyarország Ukrajna függetlenségét

⁷ Az ukrán függetlenség kikiáltásának háttére. In: MTI hírchívum i.m. Letöltés: 2011. december 15

⁸ A parlament elfogadja az ukrán-magyar alapszerződést. <http://kultura.hu/main.php?folderID=959&articleID=283529&ctag=articlelist&iid=1>, Letöltés: 2011. május 11

⁹ Kiev: külügyi álláspont az alapszerződésről. 1993. április 11. In: MTI hírchívum... i.m., Letöltés: 2012. január 21

¹⁰ Országgyűlési Napló, 1993.05.10., 137. felszólalás. <http://www.mkogy.hu/naplo34/294/2940137.html>, Letöltés: 2012. január 22

¹¹ Leonyid Kravcsuk programja. 1991. május 31. In: MTI hírchívum... i.m., Letöltés: 2012. január 21

tartalmazott. A Nyilatkozat 19 pontból állt, melyekben elsősorban a két ország egymás kisebbségeivel való bánásmódját fektették le lehetőséget biztosítva a kisebbségi jogosítványok, a nemzeti identitás, a nyelv, kultúra, kulturális értékek ápolására. 16. pontja egy közös ukrán-magyar vegyesbizottság megalakulását szorgalmazta és melynek összetételét egy Jegyzőkönyv határozta volna meg,¹² amelyet a Nyilatkozathoz csatoltak, mintegy kiegészítésként. A későbbiekben meg is alakult a Vegyesbizottság és több ízben is összeült. A Nyilatkozat mintaértékűnek számított, hiszen az utolsó 19. pontja szerint: „A Felek kinyilvánítják, hogy üdvözlőnék további államok csatlakozását a jelen Nyilatkozathoz, és készek eszmecserét folytatni minden érdekelt állammal az abban rögzített elvekről”.¹³ Az okmány egyetértett a kisebbségkezelés nemzetközi normáival. A Nyilatkozat azonban inkább csak kinyilatkoztatás, gesztus volt mindkét fél részéről, mint valós kötelezettségvállalás. A benne szereplő értékek betartására nem kötelezheték egymást semmilyen módon, ám a későbbiekben egy kiskapu mégis akadt, ugyanis az Alapszerződés 17. cikkéhez hozzácsatolták a kisebbségekkel való kölcsönös bánásmód irányelveként való hivatkozásként: „A Felek egyoldalú és közös lépéseket tesznek, hogy előmozdítsák e kötelezettségek végrehajtását az 1991. május 31-én aláírt „Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén” című dokumentumnak és az ahhoz csatolt „Jegyzőkönyv”-nek megfelelően”.¹⁴

Az Alapszerződés 24 cikkéből állt és főleg a kölcsönös – de jure és de facto – elismerést, közös és egymással szembeni védelmi politikára vonatkozó hozzáállást, baráti viszony fenntartását tartalmazta. Szintén a nemzetközi egyezményekkel összhangban került kidolgozásra. Az Antall-kormány legvitatottabb lépése volt az Alapszerződés elfogadása, mely rendkívül sok támadásra adott okot. Felülvizsgálata azóta sem történt meg.¹⁵ Külön érdekessége az Alapszerződésnek, hogy – a 22-23 Cikk alapján – bár 10 évre szólt, de annak lejártá után, amennyiben egyik fél sem emelt kifogást ellene, megújult egy újabb, de 5 éves időszakra. Minden egyes megújítást Budapesten aláírással kellett a két félnek szentesíteni a mindenkor kormányapparátus által. Ellenvetés esetén legkésőbb 1 évvel előtte jelezni kellett a változtatás vagy az elvetés szándékát.

A kárpátaljai magyarság aspektusát elsősorban az Alapszerződés előkészületeinek körülményei alakították, hiszen a hasonló esetek miatt funkcionáló Antall-doktrína nem érvényesült a szerződés aláírásakor és számos hátrányos pontot is tartalmazott. A kárpátaljai értelmiség és az érdekképviselőlet akkori bástyájának számító KMKSZ pelengére állította azt, hiszen nem teljesültek az ígért elvek. Kovács Miklós a KMKSZ elnöke szerint „Vagyis mi csak akkor lehetünk „jófiúk” ha valamelyik magyarországi zenekarhoz igazítjuk lépteinket... Ezzel szemben kötnek a hátunk mögött egy alapszerződést. Ha azt, mondják: az ukrán-magyar viszony annyira fontos, hogy ebben a kárpátaljai magyarok sorsa nem tétel, az népszerűtlen, de egyenes álláspont lett volna...”¹⁶ A parlamentben sem mindenki örült az alapszerződésnek, sőt saját bevallásuk szerint is elárulták vele a kárpátaljai magyarságot.

¹² Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén. http://www.jogtar.mtaki.hu/data_show.php?doc_id=400, Letöltés: 2012. január 21

¹³ Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK... i.m.

¹⁴ Uo.

¹⁵ A 2011-ben hivatalban lévő Orbán-kormány céljai között szerepelt egyes törvényhatározatok át vagy felülvizsgálata, többek között az ukrán-magyar alapszerződés és a Nyilatkozat is szerepel a közreadott listában. Lásd: H/3845. Számú országgyűlési határozati javaslat egyes országgyűlési határozatok deregulációs célú felülvizsgálatáról. 2011. augusztus 02. <http://www.parlament.hu/irom39/03845/03845.pdf>, Letöltés: 2012. január 22

¹⁶ Sz. Kovács Miklós: Üzenet a kalapács alól. Kárpátaljai Szemle, 1993. július., 2. sz. 3

Az alapszerződés legvitatottabb pontja közül már az 1. Cikk területileg behatárolta a kárpátaljai magyarságot a határok sérthetlenségének kinyilvánításával, rögzítette az egymáshoz való hozzáállást és egymás területi épsége iránti kíváncsiságot és egy sajnálatos passzust, miszerint ennek betartása a két fél jóhiszeműségén múlhatott.¹⁷ Nyilvánvaló volt, hogy nem nemzetközi volumenű szerződésről volt szó és a vállalt kötelezettségek betartását egy nagyhatalom sem felügyelte. A szerződés 2. Cikke volt azonban az a pont, amelynek köszönhetően, a kárpátaljai magyarság számára az anyaországához való közelségének, a hovatartozásának vagy a kölcsönösen elismert határok módosítása felvetésének akárcsak lehetőségéről is le kellett mondania: „A Felek tiszteletben tartják egymás területi épségét, és kijelentik, hogy egymással szemben nincs, és nem is lesz területi követelésük.”¹⁸ Külön érdekessége a határok szentségének, hogy egyazon tény két külön cikkben is szerepel csak más formában. A kárpátaljai magyarság léte így konzerválódott az ukrán államhatárokon belül, ezzel, ha nyíltan nem is, de politikai köntösbe bujtatva lemondott a magyar fél róluk. A leghatározottabb ellenállás azonban pont, hogy nem a kárpátaljai magyarság, mely kezdetben stratégiaileg elhatárolódott a kérdéstől, hanem a kormányalakító MDF tagok részéről volt tapasztalható, többen elfogadtatása pillanatától tiltakoztak ellene a radikálisabbak, a higgadtabb tagok csak a határok változtathatatlanlanságát célzó részt akarták kivenni. Május 10-én¹⁹ került sor az parlamentben az Alapszerződés újbóli, de immár végleges országgyűlési megvitatására Dr. Salamon László (MDF) javaslata alapján.²⁰ A vitán nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzeti érdekek még az MDF-en belül sem esnek egybe és nem csak a különböző pártok között van konfrontáció.

Király B. Izabella (MDF) felszólalásában javaslatot tett, hogy amennyiben nem hagyják el a vitatott 2. Cikk (2) részt, ne ratifikálják a szerződést.²¹ Az Alapszerződést az FKGP is kritikával illette és nekik voltak a legradikálisabb elképzeléseik, azon belül is a főszóvivő a pártelnök Torgyán József volt, akinek a felszólalását több ízben is megakadályozták a parlamentben és többször rendreutasították az esetlegesen félreértelmezhető mondatai miatt. A későbbiekben így emlékeznek meg az aláírt szerződéssel kapcsolatos véleményéről: „A pártelnök azt üzent a miniszternek és „annak a személynek, aki, kecskeszakállt növeszt és lemond Kárpátaljáról,„: a kiscigányok egy jöttányit sem engednek az istenáldotta földből. Amennyiben (sic!) a kormány ezt nem érti meg, a kiscigányok kiviszik az utcára az ország lakosságát és akár a kormány lemondását célzó tömegdemonstrációval is megvédik a földet”.²² Dr. Iván Géza (FKGP) felszólalása során kitért az esetleges területi követelésekre is Ukrajnával szemben: „Magyarország csak az esetben mondjon le területi igényének tárgyalásos és nem tárgyalásos érvényesítéséről, ha Ukrajna visszaadja Magyarországnak a csaknem színmagyar Beregszász városát és a körülötte elterülő három járás területét... továbbá jóváhagyja Ungvár, Munkács, Huszt és Nagyszőlős városok autonóm státusát, valamint azt, hogy a fennmaradó többi terület lakosai népszavazás útján dönthessenek területi hovatartozásukról.”

¹⁷ Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99500045.TV, Letöltés: 2012. január 21

¹⁸ Uo.

¹⁹ Országgyűlés - magyar-ukrán alapszerződés (1. rész) 1993. május 10. In: MTI hírchívum... i.m., Letöltés: 2012. január 21

²⁰ Országgyűlési Napló, 1993.05.10., 51. felszólalás. <http://www.mkogy.hu/naplo34/294/2940051.html>. Letöltés: 2012. január 21.

²¹ Országgyűlési Napló, 1993.05.10., 72. felszólalás. <http://www.mkogy.hu/naplo34/294/2940072.html>, Letöltés: 2012. január 21.

²² Országos kiscigány nagygyűlés (1. rész) 1993. augusztus 8 In: MTI hírchívum... i.m., Letöltés: 2012. január 21.

zásukról...”²³

Az Alapszerződés elfogadását leginkább az MSZP, a Fidesz²⁴ és a KDNP²⁵ támogatta. Az MSZP azt kifogásolta leginkább, hogy nincs rend a kormányzó párt háztája környékén, ugyanis egymásra támadnak az ügy kapcsán. Annus József (MSZP) egyenesen nevetségesnek tartotta ezt a helyzetet: „Kérném szépen, a dolog már-már az abszurditásig fajul. Abszurd az, hogy a legnagyobb kormánypárt dühödten támadja saját kormányát; ráadásul olyan túlzásokkal, amely szintén egy újabb abszurd, hogy olykor az ember már nem hitt a fülének. Kérem, itt kedden majdhogynem elhangzott a következő: Zrínyi Ilona 1993. május 2-áig védte Munkács várát, de akkor ment Antall József miniszterelnök, és valószínűleg Ungvárról átküldött egy faxot, hogy tessék most már abbahagyni”²⁶

Tabajdi Csaba (MSZP) szerint véleménye szerint a magyar külpolitikának el kell fogadnia az Alapszerződést, ha már korábban belement, hiszen ez a kormány csőd-jét jelentette volna és egy másik állammal szembeni szavahihetőség meginoghatott volna. Ezt az integrációs törekvések közepette nem lehetett felvállalni. Ugyanakkor kitér az alapvető hibákra és hiányosságokra, mely nem a szerződés tartalmi kivetnivalóit, mint inkább a ratifikálás csuszásának tényezőit rója fel, utalva szintén az MDF-ben való ellentétekre. Nem, mint egy feltétlenül rossz dologra gondol az Alapszerződésben foglaltak alatt, hanem, mint stratégiaileg kihasználható, sőt előnyös tényezőre. „A kárpátaljai magyarok számára a magyar-ukrán alapszerződés elfogadása éppenhogy nem róluk való lemondást jelent, hanem jogaik kiszélesítésének esélyét.”²⁷ Figyelmeztetett arra is, hogy nem kell várni a szerződés betartatását, számon kell kérni azt Ukrajnán. Dr. Fekete Gyula (MDF) is kitért a szerződés teljesítésére is, hiszen semmilyen garanciát nem lehet vállalni és vállaltatni a szerződésben, hiszen Ukrajna több ízben nem tartotta magát korábbi megállapodásaihoz.²⁸ A szerződés megkötését követően hamar világossá is vált, hogy az ukrán fél vonakodva vagy egyáltalán nem teljesíti a felvállalt elveket. Az SZDSZ is ennek az aggodalmának adott hangot, hiszen senki sem garantálta a szerződés betartását.²⁹

Gerbovics Jenő (FKGp) is visszafordíthatatlannak tartotta az eseményeket, de úgy vélte, hogy a kormány egy olyan út elé vitte a parlamentet ahonnan nincs vissza-

²³ Országgyűlési Napló, 1993.05.10., 74. felszólalás. <http://www.mkogy.hu/naplo34/294/2940074.html>, Letöltés: 2012. január 21.

²⁴ Orbán Viktor Bálványosfűrdőn kijelentette, hogy minden rossz tulajdonságával együtt sikerként könyvelhető el az alapszerződés. „A magyar parlament azonban olyan helyzetbe került, hogy egy kész szöveggel találta magát szembe, beleértve a határklauzulát és a kisebbségekre vonatkozó passzusokat is. S abban a helyzetben már a magyar parlament akkor okozta a kisebb bajt, hogy megszavazta a törvényt; nagyobb baj akkor állt volna elő, hogyha leszavazza azt a törvényt.” Lásd: Orbán Viktor nyilatkozata az MTI-nek. 1993. július 26. In: MTI hírchívum... i.m., Letöltés: 2012. január 21.

²⁵ A KDNP-és Dr. Rott Nándor tért ki viszont csak egyedül arra, hogy nem vonták bele a munkálatokba a KMKSZ-t, ugyanakkor a törvény megszavazására buzdította a képviselőtársait. Lásd: Országgyűlési Napló, 1993.05.10., 128. felszólalás. <http://www.mkogy.hu/naplo34/294/2940128.html>. Letöltés: 2012. január 21. Miklós Árpád (MDF) szerint az is érdekes, „hogy a KMKSZ úgy reagált, hogy nem reagál rá, nincs hivatalos álláspontja mert ahogy a Népszabadságnak nyilatkozott nem kérte kis senki sem a véleményét...” Országgyűlési Napló, 1993.05.10., 78. felszólalás. <http://www.mkogy.hu/naplo34/294/2940078.html>, Letöltés: 2012. január 21.

²⁶ Országgyűlési Napló, 1993.05.10., 90. felszólalás. <http://www.mkogy.hu/naplo34/294/2940090.html>, Letöltés: 2012. január 21.

²⁷ Országgyűlési Napló, 1993.05.10., 80. felszólalás. <http://www.mkogy.hu/naplo34/294/2940080.html>, Letöltés: 2012. január 21.

²⁸ Országgyűlési Napló, 1993.05.10., 144. felszólalás. <http://www.mkogy.hu/naplo34/294/2940144.html>, Letöltés: 2012. január 21.

²⁹ SZDSZ külpolitikai program – Szent-Iványi – 1. (folyt.) 1993. április 22. In: MTI hírchívum... i.m., Letöltés: 2012. január 21.

út. „A Kormány belevelt bennünket egy szűk útba – parasztosan fogalmazok ismét –, ahonnan se előre, se hátra. Egy jó paraszt ilyenkor kifogja a fogatot, mert csak úgy tud megfordulni. S megítélésem szerint ebben az ügyben a Kormány a fogat – mert ezt a szerződést se elutasítani, se megszavazni nem lehet! Ez egy állapot. Egy megoldás kínálkozik az én véleményem szerint: ha a Kormány fölméri a hibát és lemond...”³⁰

A szintén FKgP-s Prepeliczay István figyelmeztette a parlamentet arra, hogy a későbbiekben a többi szomszédos ország is – elsősorban Romániára tért ki – ehhez hasonló szerződést követel majd Magyarországtól,³¹ igaz, hogy a kormányfő környezete több ízben is kijelentette már korábban, hogy „Ez nem precedens, nem is lehet az, hiszen Ukrajna és Magyarország között trianoni békeszerződés nem jött létre, mert akkor Ukrajna nem volt önálló állam. S bár formailag tagja volt az ENSZ-nek a párizsi békeszerződéskor, viszont a határt nem Ukrajna és Magyarország, hanem a Szovjetunió és Magyarország között állapították meg.”³² Nem sokára viszont Szlovákiával és Romániával is kötnek hasonló alapszerződéseket.

A társadalmi szervezetek is hangot adtak az Alapszerződés ratifikálása ellen, a Csurka István alapította Magyar Út társadalmi szervezet tiltakozott leginkább: „A szerződés 2. cikkelyébe azonban sajnálatos hiba csúszott, amelyet a magyar fél későn vett észre. Ez a cikkely olyan lemondást tartalmaz, amelynek nincs értelme. Magyarországnak természetesen senkivel szemben nincsenek területi követelései, s kormányunk és törvényhozásunk a békeszerződések és a nemzetközi szerződések tiszteletben tartásának álláspontján volt és marad...”³³ A későbbiekben a HTMH főosztályvezetőjét Bégányi Attilát azért függesztették fel tisztségéből, mert alkotmányellenesnek tartotta az Alapszerződést,³⁴ hivatkozási alapnak a magyar alkotmány a már említett I. Fejezet 6§ (3)-át tartották, azt is felvetette, hogy a KMKSZ-t is értesíteni kellett volna.

A kárpátaljai magyarság érzéseit természetesen nem hagyta hidegen a döntés, és a korábban tett kijelentése a KMKSZ-nek, miszerint nincs véleményük az ügyben, is inkább jelzésértékű volt. Az MTI megkeresésére a KMKSZ azonban pozitív és felelős szervezetként viselkedett és távirati irodának adott interjújában hosszan ecsetelik az alapszerződés fontosságát és azon sajnálatukat fejezik ki, hogy nem vehettek részt a munkálatokban. „A mintegy másfél éve aláírt ukrán-magyar alapszerződés kimunkálásában szövetségünk sajnos nem vehetett részt. Ennek ellenére mint a kárpátaljai magyarság felelősen politizáló szervezete elismeri a két ország közötti megfelelő alapszerződés szükségességét és fontosságát. A KMKSZ elnöksége ennek értelmében levélben fordult Magyarország miniszterelnökéhez és Ukrajna elnökéhez... A KMKSZ reményét fejezi ki, hogy a két ország közötti szerződésben lefektetett alapelvek érvényesítésében a jövőben messzemenően figyelembe veszik javaslatait, és a konkrét lépések kimunkálásában való részvételét illetően a felek megfelelő garanciát nyújtanak.”³⁵ Dupka György későbbi interjújában hangsúlyozta, hogy „A kárpátaljai magyarságot mélyen megrázta az ukrán-magyar alapszerződés. Helyesnek tartották volna, ha elő-

³⁰ Országgyűlési Napló, 1993.05.10., 82. felszólalás. <http://www.mkogy.hu/naplo34/294/2940082.html>, Letöltés: 2012. január 21.

³¹ Országgyűlési Napló, 1993.05.10., 94. felszólalás. <http://www.mkogy.hu/naplo34/294/2940094.html>, Letöltés: 2012. január 21.

³² Antall József interjúja a Magyar Ródiósnak (sic!) (2. rész). 1993. május 15 In: MTI hírchívum... i.m., Letöltés: 2012. január 21.

³³ A Magyar Út Körök Mozgalom nyilatkozata 1993. május 3. In: MTI hírchívum... i.m., Letöltés: 2012. január 21.

³⁴ Bégányi Attila kontra Határon Túli Magyarok Hivatala 1993. október 20. In: MTI hírchívum... i.m., Letöltés: 2012. január 22.

³⁵ SZABÓ Béla: KMKSZ-közlemény az ukrán-magyar alapszerződésről 1993. május 10. Ungvár, 1993. In: MTI hírchívum... i.m., Letöltés: 2012. január 21.

zetenek velük is megtárgyalják a tervezetet, nem pedig az ukrán parlament ratifikálása után értesülnek a döntésről – közölte Dupka György, a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségének egyik vezetője. Az író arra is kérte a magyar kormányt: járjon közben azért, hogy érvényt kapjon az 1991-es népszavazáson született döntésük, a kárpátaljai magyar autonómia létrehozásáról. Határozatuk egyébként azóta is az ukrán parlament előtt fekszik.”³⁶

Az alapszerződés más pontját nem érte számottevő támadás a kormány vagy a határon túliak részéről, egyedül egy ponttal nem értettek csak egyet, de szervesen hozzájárult, a politikai pártok közötti szakadék elmélyüléséhez, innentől kezdve minden pártnak meg volt a saját maga magyarságpolitikai elképzelése és módszere. A határon túli magyarsággal való kapcsolat, hozzáállás, pedig a kormány-ciklusok választási harcának egyik meghatározó eleme lett.

Az egyezménynek viszont összességében voltak jótékony részei is, melyekre a viták, értekezések, kritikák során egyik fél sem tért ki. Az Alapszerződés 8 cikke rendelkezett a határmenti együttműködésről, mely a kárpátaljai magyarság szemében apró ámde pozitív hatással bírt. Ez lehetőséget adott a határon átnyúló gazdasági és kulturális érintkezésre, amelyek igen kíváncsiak és hasznosabbak lettek a leáldozott Lenin-keres közös szakmai találkozók helyett. A kulturális és nyelvi értékek átörökítését a 15. cikk írta elő, mely kitért arra, miszerint „Elősegítik az egymás alkotó közösségei, művészei, szakemberei, kulturális és oktatási intézményei közötti cserék bővítését államközi, regionális és helyi szinten, ösztönzik a másik Fél nyelvének tanulását.” 18. cikk a kárpátaljai magyarság szellemi fennmaradása szempontjából a legpozitívabbnak tűnt, hiszen lehetőséget adott a (h)ősei emlékének ápolására: „A Szerződő Felek kijelentik, hogy megőrzik és méltóan gondozzák Magyarország és Ukrajna területén mindkét Fél állampolgárainak katonai és más sírjait, a temetkezési helyeken lévő emlékműveket, és biztosítják a sírok megközelíthetőségét...”³⁷

Az alapszerződés aláírását követően sor kerülhetett a kisebbségi viszony tisztázására, valamint megállapodás született a támogatás értékét csökkentő átutalási adóról, a Magyar Nemzeti Színház felújítására, a beregszászi kórház befejezésére, önálló magyar tanfelügyelői kerület és a Nyíregyházi Mezőgazdasági Főiskola kárpátaljai tagozatának létrehozására.³⁸ Az ukrán kormány a mai napig nem támogatta kellőképpen az Alapszerződést, mi sem bizonyítja jobban, mint az említett egészségügyi objektum félkész állapota, az autonómia elhatárolása.

Az alapszerződés azonban nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, ugyanis a helyi magyarság számára megírsult szerződés legfontosabb kitétele, vagyis az ukrán fél elvetette a magyar autonóm körzet megvalósulását, annak ellenére, hogy a folyamat törvényes keretek között zajlott. Mindenesetre bizakodó jelnek számított, hogy: „Ukrajna elnökének kárpátaljai megbízottja még 1992. december 17-én rendeletet adott ki az ukrainai nyelvtörvény és a nemzeti kisebbségi törvény gyakorlati végrehajtásáról. Az okmány előírja: ahol valamely nemzeti kisebbség alkotja a lakosság zömét, az ukrán államnyelv mellett az adott nemzetiség nyelvét is használják az állami és a társadalmi szerveknél, a vállalatoknál és intézményeknél. E rendelet értelmében lehetőség van a kétnyelvű feliratok használatára, s a nemzetiségek az állami mellett saját nemzeti jelképeiket is használhatják.”³⁹ Viszonylagos sikerek tehát mégis tapasztalhatóak vol-

³⁶ Szárszói fórum - kultúra (3. rész) 1993. augusztus 28 In: MTI hírchívum... i.m., Letöltés: 2012. január 21.

³⁷ Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól... i.m.

³⁸ Folytatta munkáját a magyar ukrán vegyesbizottság. Kárpátaljai Szemle, 1993. július, 2. sz. 2.

³⁹ 2006. évi jelentés az ukrainai magyarság helyzetéről. <http://www.htmh.gov.hu>, Letöltés: 2007. november. 12

tak, hiszen a korábban ruszifikált Árpád-korú településnevek nagy részét rehabilitálták. A hivatalos dokumentumok ennek ellenére továbbra is az ukrán nevükön említik őket.

Zárszóként az ukrán-magyar alapszerződés létrehívásának mozgatórugóinak összegzéseként álljanak itt Antall József szavai: „Ennyit a magyar politikai gondolkodás nagy drámájáról, és azokról a nagy politikai gondolkodókról, akik éles szavakkal, egymással keményen vitatkozva mondták el mindezt, amire itt utalások történtek, de nem hiszem, hogy most a politikai gondolkodás általános megállapításain túlmenően ezekhez kellene fordulni. Utalás történt rá, mégis nekem kötelességem itt elmondani, hogy e történeti megjegyzésen túlmenően 1990-től mi sarkallt bennünket arra, ami e mai naphoz és e döntéshez vezetett. 1990 augusztusában keresett meg először bennünket az ukrán külügyminiszter és Ukrajna kormánya a tekintetben, hogy tárgyalásokat folytasson. Jól tudjuk, hogy – ’91. december 6-án, amikor aláírtuk ezt a szerződést, Ukrajna akkor válhatott önállóvá. Valóban úgy volt, hogy az ukrán kormány képviselői nem ismerték el, nem fogadták el, hogy magyar nemzetiségről beszélhetünk. Az első találkozásnál ez újdonság volt és a mi egész szemléletünk. Ezt megérteni csak úgy lehet, ahogy saját maguk is elmondták, hogy ők évszázadokon keresztül saját maguk küzdöttek ezekkel az úgynevezett identitásproblémákkal, az ukrán nyelv használatának a lehetetlenségével, majd pedig az asszimilációs folyamat megindulásával. Mélyen megértik ma már a mi problémáinkat a magyar kisebbség kérdésében, mert visszagondolnak az ukrán nép saját alávetettségi problémáira. De ahhoz, hogy ezeket az eredményeket elérjük, előre kellett lépni Ukrajna kérdésében is. Mi 1991. december 6-án, amikor valóban a Szovjetunió felbomlása időszakában, Oroszország megszületése időszakában és Ukrajna önállósága kikiáltásakor, amikor az első nagykövetségi táblát mi tettük ki Kijevben, akkor egy olyan folyamatnak a végére értünk, és egy olyan új szakasznak az elejére, hogy Magyarország szomszédossá vált az addigi Szovjetunió helyett az 55 milliós, nukleáris hatalmat is jelentő Ukrajnával. És mi úgy gondoltuk, hogy nekünk mindenképpen támogatni kell azt a gondolatot, hogy Ukrajna legyen a szomszédunk.”⁴⁰

Felhasznált irodalom

- 1949. évi XX. törvény. A Magyar Köztársaság alkotmánya. 1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról. In: Ezer év. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8629>
- 2006. évi jelentés az ukrainai magyarság helyzetéről. <http://www.htmh.gov.hu>
- A parlament elfogadja az ukrán-magyar alapszerződést. <http://kultura.hu/main.php?folderID=959&articleID=283529&ctag=articlelist&iid=1>
- BÁRDI Nándor: Látszat és való. http://www.mtaki.hu/docs/kisebbsseg_es_kormpol/kisebbs_es_kormpol_bardi_nandor_latszat_es_valo.pdf.
- Folytatta munkáját a magyar ukrán vegyesbizottság. Kárpátaljai Szemle, 1993. július, 2. sz. 2.
- H/3845. Számú országgyűlési határozati javaslat egyes országgyűlési határozatok deregulációs célú felülvizsgálatáról. 2011. augusztus 02. <http://www.parlament.hu/irom39/03845/03845.pdf>.
- JESZENSZKY Géza: Antall József, a nemzetpolitikus. <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=471&lap=0>

⁴⁰ Országgyűlési Napló, 1993.05.11., 148. felszólalás. <http://www.mkogy.hu/naplo34/295/2950148.html>, Letöltés: 2012. január 23.

- Kovács Miklós: Üzenet a kalapács alól. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998. 184.
- MTI hírchívum 1988-2011. <http://archiv1988tol.mti.hu>
- Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén. http://www.jogtar.mtaki.hu/data_show.php?doc_id=400
- Országgyűlési Napló. <http://www.mkogy.hu/naplo34/naplo.html>
- Sz. Kovács Miklós: Üzenet a kalapács alól. Kárpátaljai Szemle, 1993. július., 2. sz. 3.
- Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99500045.TV

ОТТИЛА ЛУКАЧ

ПЕРЕДУМОВИ КОНФРОНТАЦІЇ ЗАКАРПАТСЬКИХ УГОРЦІВ ТА УГОРСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ДОГОВОРУ

З точки зору угорців Закарпаття великого значення набули відносини між угорським та українським урядом. Після отримання незалежності України уряд „Антала” намагався оптимізувати свої відносини з Україною, як незалежною державою шляхом підписання договору між двома сторонами. Народ Угорщини та угорці Закарпаття сприйняли цей крок Антала Йожефа та його політичних прибічників як зраду, тому що окремим пунктом договору була відмова від території однієї держави на користь іншої. Обидві угорські сторони не мали жодних заперечень відносно інших пунктів договору. Незважаючи на це уряд відмовився від можливості регулювання договору так, як це могло б означати конфронтацію по відношенню до України. Українсько-угорський договір можемо сприймати як основним напрямком міжугорських відносин.

A polgári lakosság Magyarországról és a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról történő kényszermunkára hurcolásának összehasonlító elemzése

A második világháború végére nyilvánvalóvá váló szovjet igény következtében Kárpátalja hamarosan a szovjet birodalom részét képező területté vált. A szovjet határok nyugatra tolódásával párhuzamosan a birodalom befolyási övezete is jelentősen megnövekedett, amelybe más Kelet-Közép-Európai országgal egyetemben Magyarország is beletartozott. Annak ellenére, hogy az ország elméletben független volt, gyakorlatban a politikai események Moszkvából lettek irányítva. Tehát 1944 végén a szovjet típusú rendszer kiépítése mind Magyarországon, mind Kárpátalján megkezdődött, melynek legtragikusabb eleme a 18-50 év közötti polgári lakosságnak, mint háborús bűnösöknek szovjet kényszermunka-táborokba történő szállítása, amely intézkedés malenkij robotként vált ismertté. Jelen tanulmány célja a polgári lakosság Magyarországról és a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról történő kényszermunkára hurcolása okainak és módszereinek összehasonlítása.

A második világháború addig soha nem látott változásokat hozott az emberiség történetében. A változások nem csak a harctereken, a harcmódban vagy az új típusú fegyverek tekintetében jelentkeztek, hanem a hadi események végeztével – a Szovjetunió által „felszabadított” területeken – a vesztes országok polgári lakosságával való bánásmódban is tapasztalhatóak voltak. Az ún. kollektív bűnösség elvének alapján ugyanis a szovjet hatalom civil lakosok százazzei ellen alkalmazott megtorló intézkedéseket. Sztálin és a szovjet vezetés ebbéli szándéka már 1943 júniusában nyilvánvalóvá vált, amikor Molotov külügyi népbiztos a következőket írta a moszkvai brit nagykövethoz: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, melyet Magyarország Németországnak nyújtott ... a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem kisebb vagy nagyobb mértékben a magyar népnek is.”¹

A világháború egy másik hozadékának eredményeképpen Kelet-Közép-Európa a győztes szuperhatalomként kiemelkedő Szovjetunió érdekszférája lett és annak ellenére, hogy az térség országai elméletben függetlenek voltak, a gyakorlatban a politikai eseményeket Moszkva irányította. Így a szovjet birodalom által „felszabadított” anyaországi magyarság százazzei számára – Molotov fent idézett leveléből kiindulva – a világégés után újabb megpróbáltatások következtek: deportálások, kényszermunka, malenkij robot.

A Kelet-Közép-Európában diktáló, hegemon hatalmat gyakorló Szovjetuniónak természetesen Csehszlovákia sem mondhatott ellen, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy bár érvénytelenítették az 1938. november 2-i bécsi döntést, illetve Kárpátalja 1939-es, anyaországhoz történő visszacsatolását, a térség az első világháború utáni határrendezéstől eltérően most nem a csehszlovák kormány irányítása alá kerül, hanem a szovjet birodalom kötelékébe. 1944 őszén a magyar közigazgatás távozása és a szovjet csapatok bevonulása gyökeresen új politikai, társadalmi, gazdasági helyzetet teremtett

¹ V. Molotov levele Sir A.C. Kerrhez, a moszkvai brit nagykövethoz. Moszkva, 1943. június 7. In: Juhász Gyula: Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban. Kossuth Kk, Budapest, 1978, 158-159. Közli: Bognár Zsolt: Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra. In Bognár Zsolt (szerk.): Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerrekbe 1944/45-1955. Kontraszt Pécs Bt., Pécs, 2009, 15.

Kárpátalján. A Szovjetunióhoz újonnan került terület lakosságát „az oroszosítás mellett a szovjet rendszer bevezetése és az ezt potenciálisan akadályozó polgári rétegek közötti nagyarányú tisztogatás is sújtotta”.² A kollektív bűnösség elve alapján a kárpátaljai magyarság sem menekülhetett az egész nemzetet sújtó büntetés elől.

A málenkij robotként hírhedté vált elhurcolások tehát nem kerültek el sem Magyarország, sem pedig Kárpátalja magyar és német nemzetiségű polgárait. Ennél fogva felmerül a kérdés, hogy vonható-e párhuzam a front átvonulását követő, anyaország területéről történő deportálások és a gyakorlatban már a Szovjetunió részét képező³ kárpátaljai régió lakosságának elhurcolása között? Azonos okok vezérelték-e a szovjet vezetést a magyar és a német nemzetiségű lakosság megbüntetésében és azonos indokkal, hasonló módszereket alkalmazva gyűjtötték össze az embereket, vagy bizonyos eltérések fedezhetőek fel a két térség státuszának különbözősége miatt? Jelen tanulmányban ezekre a kérdésekre kísérelünk meg választ adni az anyaországi és a kárpátaljai polgári lakosság szovjet fogságba hurcolásának összehasonlítása révén.

A málenkij robot kárpátaljai vonatkozásainak vizsgálatában a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetében több éve folyó, a megpróbáltatásokat túlélte elhurcoltak feltérképezését megcélzó kutatás, a több mint száz túlélővel készített irányított beszélgetés szolgáltatja az alapot. A magyarországi elhurcolások elemzésénél nagy segítséget jelentettek Bognár Zalán és Stark Tamás kutatásai, illetve a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban fellelt dokumentumok. Részletesen és szemléletesen tárja az olvasó elé a nyíregyházi elhurcolások körülményeit Fazekas Árpád *Elhurcoltak* című műve, valamint az Ilyés Gábor szerkesztésében nemrég napvilágot látott *Málenkij* című munka.

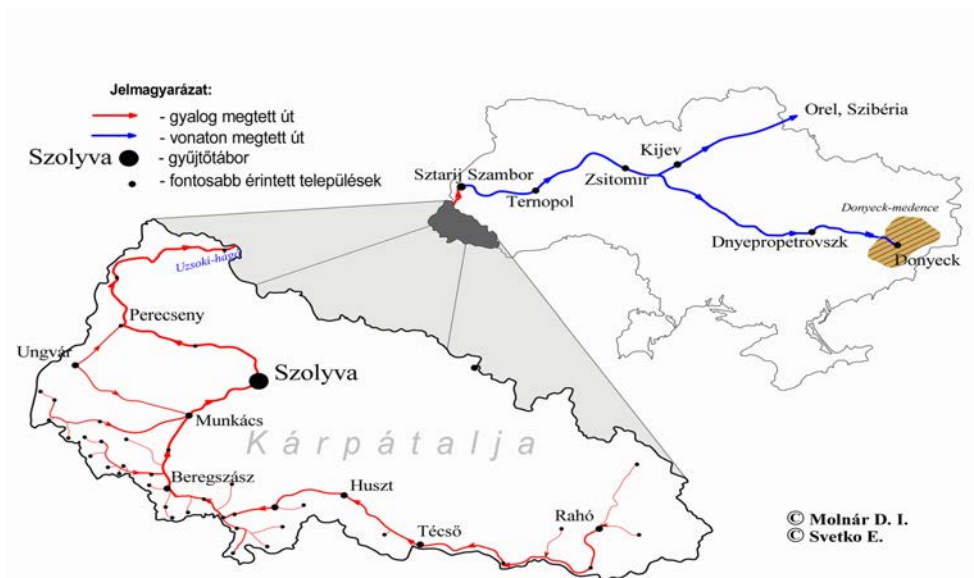
Kárpátalján 4. Ukrán Front katonái 1944 szeptemberében jelentek, október 27-én elérték Ungvárt és ezzel megkezdődött a szovjet rendszer kiépítése a térségben, melynek egyik első megnyilvánulása a kárpátaljai magyar és német nemzetiségű, 18-50 év közötti férfilakosság összegyűjtése volt. 1944. november 13-án a 4. ukrán front törzse parancsot adott ki arról, hogy a Kárpátalján élő német és magyar nemzetiségű, 18 és 50 év közötti férfiaknak három napon belül jelentkezniük kell a legközelebbi szovjet katonai parancsnokságon. A magyarok – akik még ekkor nem sejtették, hogy mi vár rájuk – eleget tettek a parancsnak, jelentkeztek abban a hitben, hogy mindössze három napot fognak dolgozni, hogy segítsenek a háború után romokban heverő vidék helyreállításában. A következő napokban listák szerint, NKVD-alakulatok kíséretében hurcolták el az embereket a sztálini lágerekbe. A magyar férfiak első gyalogos menetoszlopait 1944. november 18-án indították útnak szigorú katonai kísérettel a szolvyai gyűjtő- és elosztótáborba, melyet a szovjet hatóságok építettek ki a magyar honvédség korábbi kaszárnyájából, és amely annak a lágerrendszernek lett a része, melynek központja Sztarij Szamborban működött.⁴ (lásd az 1. ábrát) „Az épületeket, a téglaházakat a parancsnokság tisztjei, az alkalmazottak foglalták el...A foglyokat bűzös istállóknak

² ROMSICS Ignác: Nemzet, nemzetiség és nemzetállam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998, 300.

³ 1944 novemberében, a magyar és német etnikumú lakosság összegyűjtésének idején a kárpátaljai településeken létrejött népi bizottságokban már a kommunistáké volt a fő szerep. 1944. november 19-én kikiáltották a Kárpátontúli Ukrán Kommunista Párt megalakulását. Céljuk: Kárpátontúli Ukrajna létrehozása és a Szovjetunióval való egyesítése. 1944. november 26-án, Munkácson összeült a Kárpátaljai Népi Bizottságok I. Kongresszusa, ahol a megfélemlített résztvevők „megszavazták” Kárpátontúli Ukrajnának az USZSZK-val történő egyesülését. Hivatalosan 1945. június 29-én került sor a szovjet-csehszlovák szerződés aláírására, melyben a felek rögzítették Kárpátontúli Ukrajnának Csehszlovákiából való kiválását és csatlakozását az USZSZK-hoz.

⁴ BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségpolitika Kárpátalján. II. kötet Nyíregyháza, a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Intézete, 2005. 250.

helyezték el, ahol levegő is alig volt.”⁵ A fogva tartás embertelen körülményei miatt egyes vélemények szerint itt pusztult el a legtöbb kárpátaljai magyar.⁶ A szolyvai megpróbáltatások túlélőinek további nehézségekkel kellett szembenézni: Szolyváról tovább hajtották őket keresztül az Uzsoki-hágón egészen Sztarij Szamborig, ahol marhaszállító vagonokba zsúfolva lettek továbbszállítva különböző lágerekbe a Szovjetunió belsejébe.

1. ábra. Az elhurcolások legvalószínűbb útvonalai

Forrás: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézete által végzett felmérésben részt vevő, a málenkij robotot túlélő adatközlők elmondása alapján

A deportálásoknak több hulláma követhető nyomon Magyarországon és Kárpátalján egyaránt. A front és a Vörös Hadsereg nyugatra vonulásával, közvetlenül a hadműveletek után került sor a polgári lakosság összegyűjtésének első hullámára a trianoni Magyarország területén.

Szakértői vélemények szerint a Magyarországról történő elhurcolásoknak két fő oka volt:

1) egyrészt a Szovjetunió második világháború utáni óriási munkaerő-szükséglete a romokban heverő birodalom újjáépítése céljából

2) másrészt a hadifogolylétszám-kiegészítés, ami a legnagyobb mértékű deportálást Budapesten és környékén eredményezte.⁷

Ismeretes, hogy Budapest ostroma rendkívüli módon elhúzódott – 51 nap ostrom után, 1945. február 13-án sikerül elfoglalni – ami nagyon aggasztotta a főváros bevételeért felelős Malinovszkij marsallt, mivel félt a megtorlástól. Ezért az ostrom elhúzódását a főváros védőinek, az ellenséges magyar-német erők nagy számával indokolta. Míg a magyar védősereg összlétszáma kb. 80 ezer főt tehetett ki, addig Malinovszkij

⁵ NAGY Jenő: Megaláztatásban. Ungvár – Budapest, Intermix Kiadó, 1992. 12.

⁶ BOTLIK József – DUPKA György: Ez hát a hon... H.n., Mandátum – Universum, é.n. 55.

⁷ BOGNÁR Zsolt, 2009, i.m. 19-21.

jelentéseiben 180-200 ezer fős hadseregről számol be. Ez pedig azt jelentette, hogy a hiányzó mennyiséget pótolnia kellett, ugyanis a beígért létszámú hadifoglyokat át kellett adnia az NKVD⁸ Hadifogoly és Internált Főigazgatóságának. A tábornok pedig pótolta is a hiányzó 100 ezer főt, mégpedig a civil lakosok összegyűjtése és hadifogolyként történő feltüntetése révén. Ennélfogva a szovjeteket egyetlen cél vezérelte: a létszám biztosítása. Előszóval vitték el az egyenruhás közalkalmazottakat, a postásokat, vasutasokat, mivel rájuk könnyen rásüthették, hogy ellenséges katona, illetve az is többször előfordult, hogy a civil foglyokra a hadifogságban már meghalt német és magyar katonák ruháit adták.⁹ Nyíregyházáról például a vasúton dolgozókat – a legutóbbi kutatások alapján 430 munkást¹⁰ – szintén egyszerre, „egy tagban” vitték el.

A Kárpátaljáról történő elhurcolások hátterében szintén két fő ok állt mind a témával foglalkozó szakirodalom, mind a túlélők állítása szerint.

Az egyik az etnikai tisztogatás a magyar és a német nemzetiségű lakosság eltávolítása céljából, melyhez a sztálini rezsim számára megfelelő ideológiai alapot szolgáltatott a kollektív bűnösség elve

A málenkij robotot túlélő visszaemlékezők túlnyomó többsége is ezt az állítást támasztja alá. Véleményük szerint a szovjet hatalom szemében ők ellenségnek, bűnös nemzetnek számítottak, illetve meg akarták gyengíteni a magyar közösséget: „*Hát azért vittek el csupán, mert magyarok voltunk.*”¹¹ A megtorlás szándéka a szovjet rendszer részéről némelyik túlélő tudatában olyannyira jelen van, hogy el is vetik az elhurcolás okaként felmerülő másik alternatívát, a Szovjetunió munkaerő-szükségletét: „*Nem volt a nagy Oroszországnak munkásembere? Mi kellettünk oda? Nem. Ez megtorlás volt a javából. Akinek megsúgták és úgy látta jónak, vagy élni akart, az beíratta magát ukránnak.*” – írja visszaemlékezéseiben az egyik beregszászi túlélő.¹² Tehát a nemzetiséget ezekben az esetekben önbevallás útján állapították meg. Jellemző, hogy a görög katolikusok által is lakott falvakban több adatközlő elmondása alapján a málenkij robot úgy jelenik meg, mint kizárólag a reformátusokat és a római katolikusokat érintő megtorlás, ugyanis a görög katolikusokat ukrán nemzetiségűnek tudták be, így ők megmenekültek a deportálások elől. Erről tanúskodik a következő, görög katolikusok által is lakott településen, Tiszaújlakon élő szemtanú: „*Mert ugye '45-ben, mikor bejöttek az oroszok, elvitték a magyarokat a lágerbe. Görög katolikusokat nem vittek senki. És egy görög katolikus nem ment, Karácsfalváról senki. Innen, Újlakról se ment egy görög katolikus se. Csak a magyarokat vitték a lágerbe, a reformátust, katolikusokat, mert az magyarul... De itt akkor még a vallás is bejátszott abba, hogy ha görög katolikus, tehát ukrán. Tehát ha ukrán, akkor nem ellenség. Akkor nem kell bántani. Tehát ha nem magyar akkor... De ha magyar, akkor vitték.*” Egy 1924-ben született, a lágert megjárt túlélő visszaemlékezése is a fenti állításokat támasztja alá: „*Az oroszok... az oroszok bejöttek, akkor vitték el a magyarokat. Görög katolikust nem bántottak, csak a római katolikust, reformátust, ezeket vitték.*”

A terület magyar jellegének a megváltoztatása, mint a deportálások egyik oka megjelenik a legújabbban napvilágot látott, Kárpátalja történetét feldolgozó munkában is.¹³

⁸ Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel (Belügyi Népbiztosság)

⁹ BOGNÁR Zsolt, 2009, i.m. 19-21.

¹⁰ A nyíregyházi elhurcoltak névsorát és foglalkozását tartalmazó forrás megtalálható a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban, V.B.77/c. A névsort közli Ilyés Gábor (szerk.): Málenkij robot. A nyíregyházi elhurcoltak. Nyíregyháza, 2010, 83-141.

¹¹ Huszti Sándor, beregszászi túlélő visszaemlékezése

¹² Imre Gyula beregszászi túlélő feljegyzései, 1972

¹³ OFICINSZKIJ Román: Etnikai tisztogatások. In: Kárpátalja. Szerk.: Fedinec Csilla – Vehes Mikola, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010, 251.

A kárpátaljai elhurcolások hátterében álló másik fő ok a már sokat emlegetett szovjet munkaerő-szükséglet. Egyes visszaemlékezők szerint is azért vitték el őket, mert csak dolgoztatni akarták.

A fent hivatkozott műben is elsőként van említve a Szovjetunió kényszermunkások iránti igénye, mivel a szovjet vezetés célja volt, hogy a hadifoglyokból és az elfoglalt területek civil lakosságából nagyszámú „kényszermunkás-seregbe” tegyen szert. A szerző megemlíti, hogy Kárpátalján e mellett az általános szempont mellett volt egy közvetlen, helyi sajátosság is a polgári lakosság deportálása tekintetében: a magyar etnikum gyengítése, megfélemlítése.¹⁴

Ismeretes, hogy az 1944. november 13-án megjelenő, málénikij robotra felszólító parancs Kárpátalján a 18-50 év közötti, magyar és sváb nemzetiségű férfilakosságot kötelezte jelentkezni a legközelebbi szovjet katonai parancsnokságon¹⁵. A rendelkezésre álló adatok szerint azonban a hatóságok a kijelölt életkorú személyeken túl – a korhatárt figyelmen kívül hagyva – vittek 18. életévüket be nem töltött fiatalkorúakat, gyermekeket és 50 éven felüli személyeket is.

A Magyarország területéről elhurcoltak esetében is hasonló a helyzet, onnan sem csak a 18-50 év közötti férfilakosokat hurcolták el, hanem 13 éves gyerekeket és 50 év felettieket is.¹⁶

Az emberek összegyűjtésének különböző módszereit alkalmazták a szovjet hatóságok. A Kárpátalján megjelenő 0036. számú parancsnak az volt a lényege, hogy 1944. november 14-16 között a városok és nagyobb települések katonai parancsnokai vegyék nyilvántartásba azokat a 18-50 év közötti német és magyar nemzetiségű hadköteles, polgári személyeket, akik Kárpátalja területén élnek, és nyilvántartásba vétel során mindenkit tájékoztattak arról, hogy november 18-án kötelesek másodszor is jelentkezni. Szakértői vélemények szerint a letartóztatandó személyek többsége, akik november 16-án benyújtották igazolványaikat, abban a hitben, hogy csak egyszerű nyilvántartásba vételről van szó, november 18-án csak azért mentek el a jelentkezési helyükre, hogy visszavegyék azokat. Arra azonban már nem lehetőségük, hogy hazamenjenek személyes holmijukért, élelemért vagy azért, hogy búcsút vegyenek hozzátartozóiktól. Miután ellenőrizték adataikat, már csak kísérettel vonulhattak ki az utcára.¹⁷

Több településen az emberek összegyűjtése a hírhedt deportálási parancs kiadása előtt megkezdődött. Munkácson és környékén, például amikor 1944 novemberének közepén kidobolta a kisbíró, hogy három napra elegendő élelemmel a 18-50 év közötti férfiaknak a megadott helyen jelentkeznie kell, hogy részt vegyenek a helyreállítási munkákban, a várpalánki, váraljai és munkácsi férfiak egy ideje kinn dolgoztak a munkácsi katonai reptéren, ugyanis 1944. november 1-től az NKVD-sek embereket toboroztak a repülőtérre dolgozni. Főleg magyarok és németek dolgoztak itt. Tehát amikor novemberben megjelenik a felszólítás, hogy minden 18-50 év közötti férfilakos köz- illetve helyreállítási munkára köteles jelentkezni a Rákóczi-kastélyban, ők joggal hihették, hogy most is hasonló munka következik. November 18-án, a gyülekezés napján, a repülőgépen dolgozók közül kiválasztották a magyar és német férfiakat más nemzetiségektől és a kastélyba hajtották őket. A magukat szlováknak, vagy ruszinnak vallókat hazaengedték. Ekkorára már sok, idézést kapott, vagy önként jelentkező férfi

¹⁴ OFICINSZKIJ Román, 2010. i.m., 248.

¹⁵ „Folyó évi november hó 14-től három napon belül jelentkezni kötelesek a legközelebbi városparancsnokságnál mindazok a katonák és tisztek, akik a magyar és német hadsereg kötelékébe tartoztak és a felszabadított Kárpátalja területén maradtak. Jelentkezni tartoznak német és magyar nemzetiségű hadköteles egyének is 18 évtől 50 éves korig.” (részlet a Városparancsnokság 2. számú parancsából)

¹⁶ BOGNÁR Zsolt, 2009, i.m. 23.

¹⁷ DUPKA György – KORSZUN Alekszej: A „malenikij robot” dokumentumokban. Ungvár-Budapest. Intermix Kiadó, 1997, 16-18.

volt szintén a kastély udvarán és 19-én reggel indították el a gyalogos menetoszlopokat a Latorca mentén Szolyvára és utána tovább.¹⁸

Munkáchoz hasonlóan Nagyszőlősen is az embereket már közvetlenül a front átvonulása után kivezényelték a lerombolt Tisza-híd felújítására. A parancs megjelenése után a hídépítés abbamaradt, az embereket a vármegyeházán gyűjtötték össze és indították Szolyvára.

A toborzást illetően a kárpátaljai községek többségében a visszaemlékezők a parancsot kidoboló kisbíróra hivatkoztak. Elmondásuk szerint a jelentkezésre kötelező felszólítás reggeltől estig minden nap ki lett dobolva, több esetben pedig még azt is közhírré tették, hogy annak a személynek, aki a kijelölt korhatárok közé tartozik, és nem jelentkezik, felkoncolják a családját. A parancs megjelenése után többen tulajdonképpen önként, gyanútlanul jelentkeztek abban a hitben, hogy csupán a háború után romokban heverő vidék helyreállításában kell segédkezniük. *„Mi itteni magyarok nem zárkóztunk el attól, hogy segítsünk az ország rendbe hozásán. Amikor kihirdették a háromnapi munkát, a becsületes érzésű magyarok mind beleegyeztek, hogy elmennek ledolgozni. Mi az a három nap?”*¹⁹

A szovjet hatóságok a lakosság összeszedésének többféle módját alkalmazták Magyarország területén is. Budapesten például szintén az igazoltatás ürügyét használták akkor, amikor az elfoglalt lakónegyedek óvóhelyeiről a férfiakat közvetlenül a front mögött kialakított gyűjtőhelyre vitték sőt, azzal hitegették őket, hogy ott majd olyan igazolást kapnak, amivel szabadon közlekedhetnek. A másik leggyakoribb módja a Budapest-környékiek összegyűjtésének, az embereknek az utcán történő rajtaütésszerű elfogása volt, vagyis egy-két szovjet katona a forgalmasabb utcák házainak kapualjaiban elrejtőzve támadta le és szedte össze a járókelőket, betuszkolva a belső udvarokba, pincékbe, majd a sötétség beálltával a legközelebbi gyűjtőtáborba szállították őket.²⁰ Akiiket nem sikerült ezekkel a módszerekkel elfogni, azoknak jelentkezniük kellett kerületük illetékes NKVD parancsnokságán – a Kárpátalján is alkalmazott módszerhez hasonlóan – igazoltatás vagy közmunkára történő összegyűjtés ürügyén.²¹ A jelentkezés elmulasztása esetén a hatóságok vagy főbelövással, vagy pedig a családjuk elleni megtorló intézkedésekkel fenyegetőztek.²² Nyíregyháza esetében már 1944. október 31-én, a város szovjet kézre kerülésének napján jelent meg az a felhívás, melyben biztosítják a lakosságot, hogy a szovjet hadsereg nem kíván beavatkozni életük és biztonságuk „mikénti rendezésébe”, s egyetlen követelésük, hogy hadviselésük ellen ne vétessenek. Ugyanakkor felszólítják a rendőröket, tűzoltókat, hogy nyilvántartásba vételük miatt, a város összes férfilakosát pedig, hogy a közbiztonság megtartásának segítése céljából jelentkezzenek a városházán. A parancs figyelmeztet, hogy abban az esetben, ha nem lenne kellő számú önkéntes jelentkező, akkor a hatóságok a kellő létszám eléréséről „berendelés” útján fognak gondoskodni.²³ A felszólításnak eleget tevő férfiakat 1944. november 2-án kezdték összegyűjteni a városi börtön épületében. Hasonló felhívás jelent meg Vásárosnaményban is 1944. november 6-án, melyben a lakosságot együttműködésre való felszólítás mellett méltatják a Vörös Hadsereg megalakulásának

¹⁸ OFICINSZKIJ Román, 2010. i.m., 249., DUPKA György – KORSZUN Alekszej, 1997, 18.

¹⁹ Imre Gyula beregszászi túlélő feljegyzései, 1972

²⁰ BOGNÁR Zsolt: A polgári lakosság tömeges, szovjet fogságba hurcolásának okai és módszerei Magyarországon 1944/45-ben. In. Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. IV. évfolyam, 4. szám, Beregszász, 2005, 43.

²¹ U.o. 44.

²² BOGNÁR Zsolt, 2009, i.m. 17.

²³ A parancs szövegét közli FAZEKAS Árpád: Elhurcoltak. Nyíregyháza 1944-1989. Határ-Szél Kft, Nyíregyháza, 1989, 13-14.

27. évfordulóját is.²⁴ A vásárosnaményi járás férfilakosságát 18-50 év között „fogolytáborba vitték”²⁵

Egyes településeken a kisbíró hirdette ki a jelentkezésre szólító parancsot, vagy éppen a szovjet hatóságok magát a kisbírókat küldték ki a községházára felhívandó személy után, akiknek azonnali hatállyal meg kellett jelenni.²⁶ A visszaemlékezők leírták, hogy néhány napi munka miatt nem merték kockára tenni családjuk életét, illetve annak a tudatában, hogy semmilyen bünt nem követtek el, természetesen elmentek az ún. igazoltatásokra, vagy jelentkeztek közmunkára.²⁷

A második nagy deportálási hullámra mind Kárpátalján, mind Magyarország területén a Szovjetunió Állambiztonsági Bizottságának 1944. december 16-i 0060. számú parancsa alapján került sor: „Mozgósítani és szovjetunióbeli munkára kell irányítani /internálni/ az összes 17 és 45 év közötti munkaképes német férfit, a 18 és 30 év közötti munkaképes német nőt, aki a Vörös Hadsereg által felszabadított Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária, Csehszlovákia területén tartózkodnak...”²⁸ Az 1944 novemberi málenkij robot és az egy hónappal későbbi, 1944 decemberében megkezdődött német nemzetiségű lakosságot érintő deportálások közötti különbség volt, hogy az utóbbi esetben engedélyezték /felszólították az elhurcoltakat, hogy ruhaneműt, ágybelit, 15 napi élelmet, evőeszközt vigyenek magukkal maximum 200 kg-ig. Ennek a valószínűsíthető oka a magas halálozási arány volt a korábbi elhurcolások folyamán, és mivel a németek elsősorban munkaerőt jelentettek a szovjeteknek, minél jobb kondícióban kellett elérniük a táborokat.²⁹

Kárpátalján december 25-27 között a német nemzetiségű nőknek a jegyzőségen kellett jelentkezni, utána hazaengedték a behívottakat azzal, hogy 29-én ismét jelentkezzenek útra készen megfenyegetve őket, ha nem teszik, akkor a szüleiket viszik el. Csak azokat kímélték, akiknek 1 éven aluli gyermekük volt. Adatközlőink elmondása szerint az elhurcoltak között csak magyarok és svábok voltak, ruszinok nem, a deportált nők között csak és kizárólag német nemzetiségűek fedezhetőek fel és valamennyiüket Nova Horlivkára szállították. Egy hónappal a férfiak elhurcolása után tehát a fiatal fiúkat és lányokat 18 éves kortól erőszakkal rakták vonatra, és vitték el a Donyec-medencébe, ahol néhány hetes kiképzés után a szénbányákban kellett nehéz körülmények között dolgozniuk két-három éven át.

A határozatból kitűnik ugyan, hogy a mozgósítás elvben csak a német etnikumot érintette, azonban a kutatásokból kiderült, hogy Magyarország világháború utáni területéről deportált emberek nagyobb része magyar nemzetiségű volt. Ennek a hátterében az állt, hogy a front előrehaladtával a szovjet csapatoknak meghatározott fogoly-mennyiséget kellett kiállítani és a Szovjetunióba szállíttatni: ha a meghatározott mennyiséget a német nemzetiségűek nem tették ki, akkor pótolták német nevű magyarokkal, ha pedig ez sem volt elég, jöttek a magyar nevű magyarok. Ellenben ha a meghatározott kontingens az adott községben vagy térségben már megvolt, akkor már nem hurcolták el a még helyben lévő németeket sem.³⁰ 1945 januárjában pl. a vásárosnaményi járás településein működő jegyzőket szólították fel, hogy tegyenek jelentést a településükön élő német 18-45 év közötti férfiakra és 18-30 év közötti nőkről a megye alispánjának.³¹

²⁴ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, IV.B.769., 39. doboz, XIV.

²⁵ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, IV.B.770., 3. doboz, XXI.

²⁶ GULYÁS Gyula – GULYÁS János: Málenkij robot. Századvég Kiadó, Budapest, 1990, 13.

²⁷ BOGNÁR Zsolt, 2009, i.m. 44., GULYÁS Gyula – GULYÁS János, 1990, i.m., 13.

²⁸ A határozatot idézi: Dupka György – Alekszej Korszun, i.m., 1995, 33.

²⁹ BOGNÁR Zsolt, 2009, i.m. 42.

³⁰ STARK Tamás, 2005, i.m., 55.

³¹ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, IV.B.770., 3. doboz, VIII/10/d

Magyarország területén a legkülönbözőbb módszerekkel és indokokkal gyűjtötték össze az embereket: pl. Sashalmon a 16-45 év közötti német nevűeket vitték el, Ceglédbercekből elengedték azokat az asszonyokat, akiknek 6 éven aluli gyermekük volt, Ónódon azokat a személyeket, akiknek a vezetékneve „r” betűre végződött németnek tekintették, mondván, hogy Hitler neve is „r”-re végződik.³² Ugyanez volt a helyzet a Felső-Tisza vidékén vagy Zemplén megyében.³³ A szovjetek számos esetben különböző félrevezetési technikákat alkalmaztak: pl. Tokajban mozielőadásra hívták a lakosokat, majd az összegyűlték egyik felét elengedték, a másikat pedig gyűjtőtáborba hajtották, vagy a bodrogkisfaludi parasztokat gazdakörbe hívták, de onnan már senkit nem engedtek haza.³⁴

Arról, hogy összességében hány embert hurcoltak el, vagy haltak meg a deportálások folyamán teljes pontossággal nem lehet meghatározni, mivel az adatfelvétel sem volt pontos.

Kárpátalja esetében egyes, a témával foglalkozó kutatók szerint körülbelül 30 ezerre becsülhetjük az elhurcoltak számát³⁵, ugyanakkor más állítások szerint több, mint 40 ezer kárpátaljai magyart vittek ukrainai, majd szibériai lágerekbe és az elhurcoltaknak mintegy 70%-a maradt oda³⁶. Találkozhatunk olyan írásokkal is, amelyek 30-50 ezer közé teszik az elhurcolt magyarok és németek számát.³⁷ Az mindenesetre biztos, hogy a férfiaknak ez a nagyarányú deportálása máig kihat a kárpátaljai magyarság helyzetére, hiszen nincs olyan család a területen, amelyet valamilyen módon ne érintene.

Bognár Zsolt kutatásai alapján a 172 ezer km²-es Magyarország területéről – tehát a lecsatolt országrészek magyar és német nemzetiségű polgárait is ideszámítva – a 230-250 ezer civilt vittek el málenkij robotra.³⁸ Hasonló nagyságrendű elhurcoltat említ Stark Tamás is, amikor azt írja, hogy a 600-650 ezer, Magyarország területéről szovjet fogságba esett személy harmada civil volt.³⁹

Kárpátalján a málenkij robot megpróbáltatásai után kevés idő szükségeltetett ahhoz, hogy az itthon maradt fiatal nemzedék is áldozatává váljon a szocializmus építésének. A hatalom képviselői 1947-ben találták elérkezettnek az időt annak a generációnak az eltávolítására, amelynek tagjai az 1944-es deportálás idején fiatal koruk miatt még megmenekültek a lágerektől. A kárpátaljai magyar katonaköteles korú fiatalokat bizalmatlannak nyilvánították, így nem teljesíthettek katonai szolgálatot. Ehelyett bányászati munkára irányították őket a donyeci szénmedencébe, mivel az iparvidék háború utáni újjáépítése hatalmas munkaerőt igényelt. A munkaszolgálatra kényszerítettek itt voltak kötelesek letölteni a három év szolgálati idejüket. A szovjet agitációs propaganda igyekezett elhitetni az emberekkel, hogy önkéntes munkáról van szó, illetve a tanulást, mint a donbászi munkaszolgálat egyik előnyét, valamint a szakmai képzés megszerzésének a fontosságát harsogja a korabeli sajtó, mint a pártvezetés irányítása alatt lévő legfontosabb propagandaeszközök egyike, így próbálva kevésbé

³² STARK Tamás, 2005, i.m., 57.

³³ BOGNÁR Zsolt, 2005, i.m. 42.

³⁴ STARK Tamás, 2005, i.m., 57.

³⁵ CSANÁDY György: Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából. Ungvár, PoliPrint, 2004, 25.

³⁶ DUPKA György. Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Patent – Intermix, Ungvár – Budapest, 1993. Nagy Jenő. Megaláztatásban. - Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1992. Élő történelem. Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből (1944-1992) / szerk: Dupka György - Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993.

³⁷ OFICINSZKIJ Román, 2010. i.m., 251.

³⁸ BOGNÁR Zsolt, 2010, i.m., 25.

³⁹ ILYÉS Gábor, 2010, i.m., 16-17.

rémisztővé, már-már vonzóvá tenni a három év bányászati munkát a fiatalok számára. Erről tanúskodnak a Vörös Zászló számaiban megjelent cikkek tömkelege, pl. a Hazánk fő ütőere – a szénipar című írás a következőket taglalja: „Még nem is olyan régen területünk fiatalsága teljes bizonytalanságban élt jövőbeli életét illetően. Az iskola elhagyása után csak a szerencsésebbek tudtak közülünk valamilyen szakmai képzésre szert tenni, de még azt a néhányat is, akinek ez sikerült, a munkanélküliség állandó veszélye fenyegette.

A szovjet kormány korunk fiatalsága előtt a fejlődés lehetőségeinek olyan útjait nyitotta meg, amilyenre mi azelőtt gondolni sem mertünk volna. Szakiskolák egész sora nyílt meg és áll a szovjet fiatalság rendelkezésére. Mi megértettük hazánk hívó szavát, tudjuk, hogy nekünk kötelességünk ezekbe az iskolákba menni és tanulni, hogy mint szakmunkások, értékes tényezőjévé válhassunk a fasiszta harácsolók által szétrombolt népgazdaságunk újjáépítésének.

Szovjethazánk vérkeringésének fő ütőere a Don-medence. Ahhoz, hogy gyors ütemben építhessük fel gyárainkat, falvainkat, kulturális és egészségügyi intézményeinket, szükséges, hogy elsősorban szemet, minél több szemet termeljünk.”⁴⁰

Azokról a munkásokról pedig, akik panaszkodni mertek a munkaszolgálatra való kényszerítés miatt, a következőket olvashatjuk ugyanezen sajtótermék hasábjain: „De vannak itt olyanok is, akik itt is az otthoni kuláki életét szeretnék élni – munka nélkül. Ezek írják haza a kétségbeesett hangú leveleket, ezek szítják az ellenséges propagandát. Mi, akik boldogan jöttünk ide, mert segíteni akarjuk Hazánk nagy újjáépítési munkáját, súlyt helyezünk arra, hogy ezeknek a kulákelemeknek a hazugságait megcáfoljuk és felvilágosítsuk az otthoniakat a valóságos helyzetről.”⁴¹

1947 tavaszán útnak indították az első csoportokat – a ’26, ’27, ’28-as korosztályt – a donyeci szénmedencébe bányászati munkára.⁴² A kényszermunkára elhurcoltak emlékeztében ezek az események több szempontból is tragédiaként jelennek meg: egyrészt, miután édesapjuk és rosszabbik esetben még idősebb bátyjuk is a malenkij robot áldozatává vált, őket – arra kényszerítve, hogy otthon hagyják édesanyjukat és fiatalabb testvéreiket – mint családfenntartót, szintén elhurcolták, másrészt kegyetlen körülmények között kellett a kiszabott időt letölteniük. A munkaszolgálatnak ez a formája 1952-ig tartott, amikor is újra katonai sorsolgálat teljesítésére kötelezték őket. A felszínre került adatok viszont azt bizonyítják, hogy a munkaszolgálatra való kötelezés nem kerülte el a 13-15 éves gyerekeket sem. A visszaemlékezők szerint a magyar nemzetiség megtagadása ismét megmenthette volna őket a munkaszolgálatról: „*En elszöktem, de engem elfogtak útközbe. Nem engem, hanem minket, akik eljöttünk. Öten szöktünk, kettő azt mondta, ő görög katolikus, ő ukrán, azokat elengedték. Mi azt mondtuk, mi magyarok vagyunk, minket nem engedtek.*”⁴³

A munkaszolgálatra kiszemelték összegyűjtése többféle módon történt: az esetek többségében a szovjet rendszer végrehajtói egyszerűen megjelentek a településeken és elvitték a fiatalokat. Egy néhány katonaköteles estében a toborzás 1947-ben – melyeket a Katonai Sorozóbizottság irányított – szabályos katonai behívó útján történt, azzal a különbséggel, hogy ezeknek a behívottaknak lapáttal, csákánnyal a föld mélyén kellett védelmezniük a hazát. Egy évvel később a munkaszolgálatra való irányítást a Járási Végrehajtó Bizottság vette át, ha a behívott kapott hivatalos dokumentumot, amely bányászati munkára kötelezte őt, akkor 1948-tól ez a szervezet küldte azt. Előfordult olyan eset is, hogy egyes településen, a „háromnapos kis munkához” hasonlóan, ekkor

⁴⁰ Vörös Zászló, 4. évfolyam, 18. szám, 1948. február 6., 1.

⁴¹ U.o.

⁴² Kovács Elemér: Élőlátók. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993, 107.

⁴³ A publikáláshoz nevét nem adó tiszaujlaki túlélő

is a falusi kisbíró dobolta ki a jelentkezésre való kötelezettséget és olyan túlélővel is találkozhatunk, aki jobbnak látta, ha jelentkezik, mivel „mindenki ment”, vagyis ő és társai úgy gondolták, jobb lesz nem elkerülni az új hatalom legújabb rendelkezését.

A visszaemlékezők egy része szerint a hatóságok hivatalosan nem indokolták, hogy a munkaszolgálatnak miért ezt a formáját kényszerítették a kárpátaljai magyarság fiataljaira. Egyszerűen csak összegyűjtötték őket, vagy pedig elegendőnek bizonyult számukra, hogy kiküldték a behívót és az illetőnek jelentkeznie kellett a megadott időben a megadott helyen. A behívottaknak eleget kellett tenniük a parancsnak, tudomásul kellett venniük, hogy szolgálati idejüket a szokványostól eltérő módon fogják letölteni. Az esetek többségében azonban a hatóságok szolgáltak valamilyen indokkal: a leggyakoribb magyarázat a katonakötelességükre való hivatkozás volt, vagy egyszerűen csak annyit mondtak, hogy „segíteni kell”. Mások esetében kihangsúlyozták, hogy a háború utáni újjáépítés miatt van szükség a munkaszolgálat teljesítésére, illetve előszeretettel illették ezt az intézkedést a „tanulási lehetőség” kifejezéssel, ahogy azt a fent idézett cikkben is olvashatjuk.

A Donbászt megjárt emberek többségének véleménye szerint a munkaszolgálatra való kényszerítés legfőbb oka az volt, hogy „csak dolgoztatni akarták” őket. Többen meg vannak győződve arról, hogy magyar katonaköteles korú fiatalokat megbízhatatlannak tartották és ez volt az oka az újabb meghurcolásoknak:

„...akkor volt egy ilyen, hogy hívják, egy ilyen egység. A magyar fiúkat hét évig nem szabad volt sorozni katonának. Mikor bejöttek az oroszok... Negyvennégy november huszonharmadikán, vagy mikor jöttek be. És hét évig nem lehetett sorozni, a magyarokat... Azért mert nem megbízhatóak voltak. ... Nem megbízhatóak voltak és a magyarokat nem... a legelső sorozás volt ötvenkettőben.” – emlékszik vissza egy munkaszolgálatos.

A különböző településeken történő toborzás folyamán az embereket a legtöbb esetben a járási központokban gyűjtötték össze, majd fegyveres őrök kíséretében szállították őket Donbászra teher- vagy személyszállító vonattal, marhaszállító vagonokba zsúfolva, vagy más egyéb módon. A Donyec-medencén belül a megkérdezettek olyan bányavárosokba vitték, mint Makijevka, Jenakijev, Sztalino, Horlivka, Dnyeprodzserzinszk, Krasznodon, Krasznoarmijszk, stb.

A munkacsoportok nemzetiségi összetételét illetően az eseményeket átélő személyek közül tízen állítják azt, hogy az adott bányában csak magyarok dolgoztak. A megkérdezettek többségének elmondása alapján a munkatáborokban a birodalomban élő nemzetiségek nagy részének képviselőit fel lehetett lelteni. Leggyakrabban az alábbi nemzetiségek említése fordul elő: ukránok, oroszok, ruszinok, beloruszok, németek, szerbek, üzbégek, észtek grúzok, lengyelek, lettek.

Az elhurcoltak többsége először az úgynevezett FZO-iskolába⁴⁴ került, ahol felkészítették őket a rájuk váró feladatokra. A szakmai felkészítés időtartama részlegként változó volt: az elvégzendő munkafolyamattól függően két héttől nyolc hónapos időtartamig tartott. A munkaszolgálatot propagáló sajtóban természetesen a FZO-iskolák jelentőségéről is számos cikket jelentettek meg:

„A mi országunkban nincsenek olyan dolgozók, akik arra kényszerülnek, hogy a gyárak és üzemek ajtajain munkáért kopogtassanak.

A Kárpáti területen a FZO iskolába való behívás jelentőségét nehéz felmérni, mert ezen munkások legnagyobb része népgazdaságunk egyik legfontosabb ágában, a szénbányászatban képezi ki magát. A bányászok a munkásosztály vezető csapata, mun-

⁴⁴ FZO – Fabriczno-zavodszkoje obucsnyije, szakmai-gyári oktatás, azok a szakipari iskolák, amelyek tömegszakmákra képezték ki a fiatalokat. Ezek a tanintézetek a szénipari, bányászati, kohászati, kőolajipari, építő és egyéb vállalatok keretében működtek.

kájukat népünk megbecsüli. Mindenkinek, aki most a FZO iskolába megy, tudnia kell, hogy milyen fontos helyre küldi őt Hazánk. Nekünk iparunk ellátására évi 250 millió t szenet kell termelnünk. Elvtársak, ez a szám már magában véve is elég bizonyítéka annak, hogy milyen fontos feladatokat bíz reátok hazánk.”⁴⁵

A cikk kiemeli a helyi agitátor és propagandamunka jelentőségét:

„A FZO iskolába való behívással kapcsolatban nagy feladatok állnak a párt- és szakszervezetek előtt. Széleskörű politikai munkát kell kifejtetni a városokban és falvakban, meg kell magyarázni, mennyire fontos a szénipar fejlesztése népgazdaságunk, Hazánk hatalmának megerősítése terén. Nem szabad megfélemlíteni arról, hogy azok a fiatalok, akik most ezekbe az iskolákba mennek, többnyire először hagyják el családjukat: segíteni kell őket abban, hogy megtegyék ezt az első lépést az önálló élet felé.”⁴⁶

Az otthonuktól távol lévő bányaiüzemi munkások számára a legnagyobb veszélyt a körülmények jelentették, amelyek közt életüket kockáztatva dolgozni voltak kénytelenek. A legtöbb helyen a vajatok magassága miatt mind a fűrást, mind a robbantást és a kitermelést végzőknek hason csúszva, vízben kellett ledolgozni a nyolcórás műszakot. A bányamentők állandó jelenséggé váltak a különböző részlegeken a gyakori omlások vagy a bányák kigyulladásai miatt. Nyilvánvalóan ez volt az oka sorozatosá vált szökéseknek, amivel a munkaszolgálatot teljesítők többsége megpróbálkozott. A szökevények egy részét még útközben elfogták, de a hazatértek közül sem sokan örülhettek sokáig a szerencsés megérkezésnek jó néhányan a hatóságok kezére kerültek a településeken végrehajtott rajtaütésszerű razziának, vagy a községekben lakó, a hatalomtól jó pozíciót remélő kommunisták árulásának köszönhetően. A szökésért kirótt büntetés nem volt egységes: egyeseket néhány hónapig tartó börtönbüntetésre ítélték, másoknak több évet kellett ledolgozniuk különböző munkalágerekben. A büntetések mértéke közti nagy különbség azzal magyarázható, hogy az 1947-es toborzást a Katonai Sorozóbizottság végezte és az önkényesen hazatérteket hadiszökevényeknek minősítették. Egy évvel később viszont a donbászi csoportok szervezését a Járási Végrehajtó Bizottság vette át és ettől kezdve az elfogott szökevények büntetése vesztett szigorúságából. Akik sikeresen megszöktek, otthon sokáig bujkálni kényszerültek: „...apai részről volt egy nagybátyám, akit Donbászra vittek – már most a családról beszélék – nagyon sokat vittek, persze, de ő megszökött. Megszökött, mert felismerte a helyzetet, hogy nem biztos, hogy vissza fog jönni és... Na de amilyen üldöztetésben volt sokáig! Mert sok fiataalt megbíztak ilyen besúgásra, hogy őket nem vitték el, az volt a dolga, hogy akik megszöktek, azokat súgják be. Még barát is volt közte. És a fundamentum alá, a csűrbe volt vájva egy éjjeli menedékhely neki, és ott volt, és sokszor jöttek, keresték mindenféle, de ott nem találták meg, ahova el vót bújva. Nehéz volt így élni, és sokáig, talán másfél évig élt így, hogy odahordták neki még az ennivalót is.”

Arról, hogy összességében hány embert hurcoltak el és lett áldozta a szovjet rendszer eme újabb intézkedésének egyenlőre csak részeredmények állnak rendelkezésünkre. Egyes adatok szerint Kárpátaljáról 125 embert küldtek el FZO-iskolába.⁴⁷ Más állítások szerint 1947-1949 között 12 ezer kárpátaljai fiataalt kényszerítettek Donbászra.⁴⁸ Az biztos állítható, hogy az embertpróbáló donbászi évek valamennyi túlélő és hazatérő életében maradandó nyomot hagyott, életszemléletére mai napig kihatással van.

⁴⁵ Vörös Zászló, 4. évfolyam, 20. szám, 1948. március 4., 1.

⁴⁶ U.o.1.

⁴⁷ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár. P-195, op. 14. szpr. 123. 131. Közli: Реабілітовані історією Закарпатська Область. Ред. кол. Різак І. М. Та ін. БАТ «Видавництво «Закарпаття» Ужгород 2003. 110.

⁴⁸ OFICINSZKIJ Román, 2010. i.m., 252.

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy min Kárpátalja, mind a trianoni Magyarország esetében a polgári lakosság deportálásának két fő oka volt: Magyarország esetében a hadifogolylétszám-kiegészítés és a Szovjetunió második világháború utáni munkaerő-szükséglete, míg Kárpátalján elsősorban az etnikai tisztogatás és az elhurcoltak által biztosított ingyen munkaerő játszotta a főszerepet. A szovjet hatóságok mindkét vizsgált területen hasonló módszereket alkalmazva – legtöbbször a mindössze három napig tartó közmunka vagy igazoltatás ürügyén – szedték össze az embereket, akik között gyakran voltak 18. életévüket még be nem töltött gyerekek és 50. életévüket jóval meghaladó személyek is. Az általunk készített munka alapján levonható következtetések azt sugallják, hogy a szovjet rezsim kiépítésének folyamatában különösen hátrányos helyzetbe kerültek a Magyarországon és a Kárpátalján élő magyarok egyaránt, akiket több, a szovjet érában keletkezett dokumentum is fasisztának minősített. Az anyaországtól elszakított régió magyarságának az 1944-es deportálási hullám után 1947-től újabb megpróbáltatásokkal kellett szembenéznie: a Donyec-medencében leteleendő három év kötelező munkaszolgálat. Ez az újabb kényszermunkára való kötelezés a kárpátaljai magyarsággal szemben tanúsított bizalmatlanság egyik megnyilvánulása volt, és talán tartható az az újabban megfogalmazódott vélemény, miszerint tulajdonképpen ez volt – a „malenkij robot” után – egy újabb deportálási kísérlet. Az ún. donbászi ügy szerves részét képezte azoknak az előre megfontolt és tudatosan kitervelt intézkedéssorozatnak, melynek célja a kárpátaljai magyarság beolvasztása, meggyengítése és megfélemlítése volt.

Bibliográfia

Publikálatlan források

- Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár:
 - o IV.B.769. 39. doboz, XIV.
 - o IV.B.770., 3. doboz, XXI.
 - o IV.B.770., 3. doboz, VIII.

Szakt munkák és tanulmányok

- BOGNÁR Zsolt: A polgári lakosság tömeges, szovjet fogságba hurcolásának okai és módszerei Magyarországon 1944/45-ben. In: Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. IV. évfolyam, 4. szám, Beregszász, 2005
- BOGNÁR Zsolt: Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra. In: Bognár Zsolt (szerk.): Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerbe 1944/45-1955. Kontraszt Pécs Bt., Pécs, 2009
- BOTLIK József – DUPKA György: Ez hát a hon... H.n., Mandátum – Universum, é.n.
- BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségpolitika Kárpátalján. II. kötet Nyíregyháza, a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Intézete, 2005.
- CSANÁDY György: Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából. Ungvár, PoliPrint, 2004
- DUPKA György – KORSZUN Alekszej: A „malenkij robot” dokumentumokban. Ungvár-Budapest. Intermix Kiadó, 1997

- DUPKA György. Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Patent – Intermix, Ungvár – Budapest, 1993
- FAZEKAS Árpád: Elhurcoltak. Nyíregyháza 1944-1989. Határ-Szél Kft, Nyíregyháza, 1989
- GULYÁS Gyula – GULYÁS János: Málenkij robot. Századvég Kiadó, Budapest, 1990
- ILYÉS Gábor (szerk.): Málenkij robot. A nyíregyházi elhurcoltak. Nyíregyháza, 2010
- KOVÁCS Elemér: Élőlátók. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993
- NAGY Jenő: Megaláztatásban. Ungvár – Budapest, Intermix Kiadó, 1992
- OFICINSZKIJ Román: Etnikai tisztogatások. In: Kárpátalja. Szerk.: Fedinec Csilla – Vehes Mikola, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010
- ROMSICS Ignác: Nemzet, nemzetiség és nemzetállam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998
- STARK Tamás: „Malenkij robot”. Magyarok a szovjet táborvilágban. In: Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. IV. évfolyam, 4. szám, Beregszász, 2005
- Реабілітовані історією Закарпатська Область. Ред. кол. Різак І. М. та ін. Ужгород: БАТ «Видавництво «Закарпаття», 2003

Sajtó

- Vörös Zászló, 4. évfolyam, 18. szám, 1948. február 6.
- Vörös Zászló, 4. évfolyam, 20. szám, 1948. március 4.

ERZSÉBET MOLNÁR D.

COMPARATIVE ANALYSIS OF DEPORTATION FOR FORCED LABOUR OF CIVIL RESIDENTS FROM HUNGARY AND TRANS CARPATHIA

At the end of the World War II Soviet demands became obvious according to Transcarpathia, so the USSR annexed the territory. It is also well-known that after the War Hungary became Soviet sphere of interests and in spite of the fact, that the country was independent on paper, practically Hungarian political events were organized from Moscow. So at the end of 1944 building up the Soviet regime began in both area, but an essential difference has to be mentioned: Transcarpathia directly became the part of the Soviet Union, while Hungary – together with the other Eastern-European countries – was Soviet sphere of influence on the Eastern part of the iron curtain. The most tragic measure of the Soviet power in Hungary and also in Transcarpathia was the deportation of Hungarian and German civilian residents between age 18-50 as war-criminals to the Soviet labor-camps. This forced-migration became known as “malenkij robot”, which means “little work”. The purpose of the study is to draw a parallel between the causes and methods of forced-migration from Hungary and Transcarpathia.

Kárpátalja paleolitikuma a petroarcheológiai kutatások előzetes eredményeinek tükrében

A mai Kárpátalja területe az emberiség történetének szinte minden periódusában lakott vidék volt, ezt bizonyítja az a több száz régészeti lelőhely, amelyeknek feltárása és megismerése már hosszú évtizedek óta tart. A több ország fennhatóságát is megért régióban régészeti kutatásokat folytattak magyar, cseh, szovjet és ukrán szakemberek, a XX. század második felére pedig a processzuális régészet elterjedésének köszönhetően az ásatásokon már természettudósok is segítettek az archeológusok munkáját. Ennek ellenére a petroarcheológiai jellegű kutatások egyáltalán nem kaptak nagy hangsúlyt egy-egy régészeti lelőhely feltárásakor, holott ma már tudjuk, hogy a régebbi kőkor esetében a nyersanyagvizsgálatoknak kiemelt szerepük van.

A XX. század második felében mindösszesen egy kárpátaljai régészeti lelőhely-csoportot lehetne kiemelni, ahol a nyersanyagvizsgálatok terén jelentős előrelépés történt. A legkorábbi kárpátaljai petroarcheológiai¹ kutatások a Rakasz és Kísrákóc környéki középső paleolit telepek felfedezésével és a helyi kőeszköz-nyersanyagok első részletes leírásával vették kezdetüket és V. Petruny nevéhez fűződnek.² A következő tanulmányokra egészen a XXI. század első évtizedének második feléig kellett várni, amikor is megszülettek az első előzetes eredmények Kárpátalja paleolitikumának kőeszköz-nyersanyagforgalmáról. Ezeknek megfelelően Kárpátalja mai területét a paleolitikumban négy nyersanyag-felhasználási régióra lehet elkülöníteni (ld. 1 ábra): Királyháza környéke, Rakasz és Kísrákóc környéke, a Beregszászi-dombvidék, továbbá az Ungvár és Saján között húzódó, elsősorban a Kárpátok előhegységi területeit magába foglaló vidék.³

A petroarcheológiai vizsgálatok legalapvetőbb módszere a makroszkópos megfigyelés, amelynek egyik fő célja a különböző kőeszközök nyersanyagainak elkülönítése, előzetes csoportosítása. Megfelelő összehasonlítási alap esetén egyes nyersanyagok már a makroszkópos vizsgálat által is meghatározhatóak, de sok esetben további, mikroszkópos és kémiai összetétel vizsgálatokra is szükség lehet. Kárpátalja történelmi gazdagsága mellett geológiai értelemben is egy rendkívül változatos régió, területén számos vulkanikus, üledékes és átalakult kőzet is megtalálható. Az őskor eszközkészítő mesterei voltak az első igazi geológusok, ugyanis maximális mértékben ki kellett használniuk a környezet adta lehetőségeket, ismerniük kellett a kőanyag-forrásokat, majd pedig ki kellett tapasztalniuk a begyűjtött nyersanyagok tulajdonságait. A közösségek vándorlását és letelepedését gyakran jelentős mértékben befolyásolhatta a megfelelő kőeszköz-nyersanyagforrások megléte, ugyanis a paleolitikum korszakában a legfontosabb használati tárgyak elsősorban kőből készültek. A mai Kárpátalja területe az őskor idején mind fauna és flóra, mind pedig kőeszköz-nyersanyag terén megfelelő élelteret biztosított az idevándorló emberi közösségek számára.

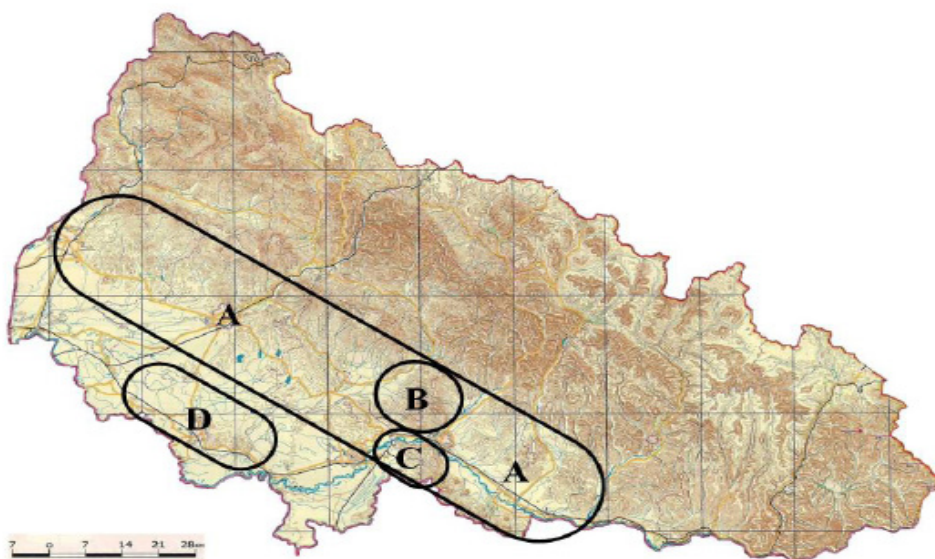
A petroarcheológiai vizsgálatok legalapvetőbb módszere a makroszkópos megfigyelés, amelynek egyik fő célja a különböző kőeszközök nyersanyagainak elkülöní-

¹ A régészeti lelőhelyeken feltárt kőeszközök, szerszámkövek közettani vizsgálatával foglalkozó határtudomány.

² ПЕТРУНЬ В.Ф. Лева́ллуазские мастерские обсидиановых орудий Закарпаття и проблема сырья. Київ: Видавництво Наукова Думка, 1972, с. 86-92.

³ RÁCZ Béla: Pattintott kőeszköz-nyersanyagok felhasználásának előzetes eredményei a paleolitikumban a mai Kárpátalja területén. In. Archeometriai Műhely. 2008/2, 47-54.

tése, előzetes csoportosítása. Megfelelő összehasonlítási alap esetén egyes nyersanyagok már a makroszkópos vizsgálat által is meghatározhatóak, de sok esetben további, mikroszkópos és kémiai összetétel vizsgálatokra is szükség lehet. Kárpátalja történelmi gazdagsága mellett geológiai értelemben is egy rendkívül változatos régió, területén számos vulkanikus, üledékes és átalakult kőzet is megtalálható. Az őskor eszközkészítő mesterei voltak az első igazi geológusok, ugyanis maximális mértékben ki kellett használniuk a környezet adta lehetőségeket, ismerniük kellett a kőanyag-forrásokat, majd pedig ki kellett tapasztalniuk a begyűjtött nyersanyagok tulajdonságait. A közösségek vándorlását és letelepedését gyakran jelentős mértékben befolyásolhatta a megfelelő kőeszköz-nyersanyagforrások megléte, ugyanis a paleolitikum korszakában a legfontosabb használati tárgyak elsősorban kőből készültek. A mai Kárpátalja területe az őskör idején mind fauna és flóra, mind pedig kőeszköz-nyersanyag terén megfelelő életeret biztosított az idevándorló emberi közösségek számára.

1. ábra. Paleolit nyersanyag-felhasználási régiók (A – Ungvár-Saján; B – Rakasz-Kisrákóc; C – Királyháza-Veréce; D – Beregszászi-dombvidék)

A legkorábbi kárpátaljai paleolit telephelyeket a nagyszőlősi járás Királyháza települése mellett fedezték fel 1974-ben (ld. 2. ábra). A közel 1 millió éves lelőhely területén alsó, középső és felső paleolitikumból származó kultúrrétegek kerültek elő.⁴ A lelőhely minden egyes rétegére jellemző volt egy közös vonás: a nyersanyag-felhasználás túlnyomórészt egyetlen kőzetre korlátozódott. Az őskör folyamán a királyházi lelőhelyen különböző fajok, más-más kultúrákhoz tartozó közösségek egy és ugyanazon nyersanyagot használták, még hozzá több százezer éven át.

A régészeti szakirodalom az előző évszázad 70-es éveitől andezitként említi a királyházi leletek nyersanyagát,⁵ de a legutóbbi kutatások arról tanúskodnak, hogy a kőzet va-

⁴ Гладили́н В.Н., Ситли́вый В.И. Ашель Центральной Европы. Киев: Наукова Думка, 1990.

⁵ Кулаковська Л.В. Деякі аспекти господарства середньопалеолітичних поселенців Королевого: сировинні ресурси комплексу II. // *Археологія, Київ*, 2002, №2. с. 25-30.

lójában a vulkanikus eredetű kiömlési dácit egy viszonylag ritka, üveges változata.⁶ A terepbejárások igazolták, hogy a kőeszköz-készítés szempontjából jó minőségű nyersanyag még ma is megtalálható a telephelyek közelében, különböző méretű vulkanikus tömbök, bombák formájában. A fekete alapanyagban gyakoriak a világos, fehér színű földpátok, amelyek bár gyengesebbi felületet képeznek, a kőzet törése mégis kagylós, ami nagyban megkönnyíti a pattintását és tervszerű alakítását (ld. 3. ábra). Az őskori eszközkészítő mesterek az üveges dáciton kívül más nyersanyagokat is felhasználtak: helyieket, regionális és távoli származásúakat egyaránt, az elsődleges nyersanyag viszont a helyi eredetű üveges dácit (hialodácit) volt.

2. ábra. A királyházi (verécei) dácitbánya, a királyházi paleolit lelőhelyek látképe

A királyházi paleolit telepektől északra, a Tisza jobb partján szintén megtelepedtek emberi közösségek, jelenlétükről tanúskodnak a fennmaradt telephelyek, amelyek a paleolitikum különböző szakaszaiból származnak. Csakhogy a Királyházától alig néhány kilométerrel északabbra lévő lelőhelyeken már egy teljesen más nyersanyag-felhasználási tradíciót figyelhetünk meg. A Rakasz és Kistrákóc települések környékén felfedezett telepeken az eszközkészítő mesterek már egy teljesen más kőzetet használtak: a helyi vulkanikus eredetű obszidiánt.⁷ Az obszidián a vulkánokból felszínre törő láva hirtelen kihűléséből képződő üveges kőzet, amely az emberiség minden korszakában meghatározó jelleggel bírt, egy-egy kultúrájánál pedig kultikus szerepet játszott⁸.

⁶ RÁCZ Béla: Kárpátalja paleolit nyersanyag-felhasználási régióinak elsődleges nyersanyagai. In: ΜΩΜΟΣ VI. Őskoros Kutatók VI. Összejövetelének konferenciakötete. Nyersanyagok és kereskedelem. Szerk.: Ilon Gábor. Szombathely, 2009. 321-326.

⁷ Рыжов С. Некоторые аспекты обработки камня на мустьерской стоянке Малый Раковец IV в Закарпатье. // Vita Antiqua 1999, №1: с. 3-16.; Рыжов С.М. Стоянка Малий Раковец IV на Закарпатті. // Варіабельність середнього палеоліту України. Київ: Шлях, 2003, с. 191-206.

⁸ Ld. közép-amerikai középkori kultúrák, Húsvét-szigetek

A kárpátaljai obszidián lelőhely egyedinek számít, hiszen a vulkanikus üvegnek egész Ukrajnában nem található több geológiai forráshelye. A Kárpát-medencében viszont összesen három obszidián lelőhelyet ismerünk, ezeket R. Taylor nevezéktani javaslata alapján kárpáti obszidiánoknak nevezzük.⁹ A kárpáti-1 a szlovákiai Zempléni-hegységben, a kárpáti-2 a magyarországi Tokaji-hegységben, a kárpáti-3 pedig a Nagyszőlősi-hegységben található. A Rakasz környéki obszidiánt 2008-ban integrálták a kárpáti obszidiánok csoportjába.¹⁰

3. ábra. A királyházi üveges dácit (a bal oldali minta egy frissen pattintott szilánk, a jobb oldali pedig egy őskori eszköz, mállott felszínnel)

A kárpátaljai változat (ld. 4. ábra) fekete, üvegszerű, szövetében gyakoriak a fehér földpátok és egyéb zárványok, amelyek gyengeségi felületet képeznek, ennek ellenére rendkívül népszerű nyersanyag volt az őskor folyamán. Geológiai forráshelyén még ma is megtalálható *in situ* környezetben (ld. 5. ábra), kisebb-nagyobb tömbök formájában, az előző évszázad 60-as éveiben pedig még másfél méteres átmérőjű bombákat is megemlítettek a geológusok.¹¹ A rakaszi obszidián ebben a tekintetben is kiemelkedő a kárpáti források körében, ugyanis a magyarországi és szlovákiai geológiai lelőhelyek mára szinte teljesen kimerültek, kisebb méretű tömböket már csak szórványban lehet

⁹ Ld.: TAYLOR R. E. ed. *Advances in Obsidian Glass Studies: Archaeological and Geochemical Perspectives*. Park Ridge, NJ: Noyes Press. 1. 1976. Az adott munka megjelenésének évében még nem ismerték a rakaszi obszidiánt, mint köeszköz-nyersanyagot, ezért a kárpáti-3 még nem szerepelt benne

¹⁰ ROSANIA C. N. et al. Revisithing Carpatian obsidian. In. *Antiquity*. 2008, Vol. 82 Issue 318.

¹¹ ЗАЛЕССКИЙ В.И. Отчет Закарпатской геолого-разведочной экспедиции о результатах геологопоисковых работ на перлиты и вулканические туфы, проведенных в 1958-1959 гг. в Закарпатской области УССР. Киев, 1960.

találni, másodlagos környezetében.¹²

Az obszidián kőszköz-nyersanyagként jelentős szerepet játszott a paleolitikum és a neolitikum időszakában Kárpátalján. Az őskőkori telepeken előforduló leletek között megtalálhatjuk mindhárom kárpáti típust, ugyanakkor semmilyen más – akár távolabbi területről származó – obszidián változat nem fordul elő. A geológiai szakirodalomban viszont több mint tíz forrást írnak le Kárpátalja különböző részeiből, amiből azt lehetne feltételezni, hogy az őskorban az eszközkészítő mesterek más obszidián változatokat is használhattak volna. A legutóbbi kutatások viszont mindösszesen egy valódi obszidián forrást igazoltak, a Nagyszőlősi-hegységben¹³. A neolitikumban már elsősorban a kárpáti I obszidiánt használták a letelepedett életmódra áttért közösségek, elsőként a Körösi kultúra lakossága. Újabb feltételezések szerint nem kizárt, hogy a neolit kultúrák a Kárpát-medencében a kárpáti-3 obszidiánt is felhasználták, viszont a korábbi évtizedekben a nyersanyag egyáltalán nem volt ismert a régészeti szakirodalomban, így esetleges azonosítására sem volt lehetőség.¹⁴

4. ábra. A kárpáti-3 obszidián

A királyházi és rakaszi után Kárpátalja paleolitikumának következő jelentős régiója-

¹² A kárpáti-I és II obszidiánok kutatásának eredményeiről bővebben: T. BIRÓ Katalin, A kárpáti obszidiánok: legenda és valóság. In: *Archeometriai Műhely*. 2004, 1/1, 3-8.; T. BIRÓ Katalin, A Kárpát medencei obszidiánok vizsgálata. In: *Archaeológiai Értesítő*. Budapest, 1981/108, 196-205.

¹³ РАЦ А. Й. Закарпатські обсидіани: міфи та реальність. 1 частина: дані спеціальної літератури. In: *Acta Beregsasiensis*. VIII. évfolyam, 2009/2, 273–278.; RÁCZ Béla: Kárpátaljai obszidiánok: szakirodalmi adatok és terepi tapasztalatok. KEK2010 konferenciakötet (in press)

¹⁴ MESTER, Zs., RÁCZ, B. The spread of the Körös Culture and the raw material sources in the northeastern part of the Carpathian basin: a research project. In: Kozłowski, J. K., Raczy, P. (eds.), *Neolithization of the Carpathian basin: Northernmost distribution of the Starčevo/Körös Culture*. Kraków-Budapest, 2010, p. 23-35.

ként a Beregszászi-dombvidéket lehetne megemlíteni, amelynek területén a Beregszász I nevű lelőhelyén még a cseh éra alatt megtörtént az első ásatás. A dombság keleti, központi és nyugati részén egyaránt előforduló paleolit telepeken (ld. 6. ábra) főleg helyi eredetű kőzeteket használtak az eszközkészítő mesterek, ugyanakkor a változatos nyersanyag-felhasználást bizonyítja, hogy jelentős mértékben vannak jelen regionális és távoli kőnyersanyagok is. A rendelkezésre álló adatok arra engednek következtetni, hogy a dombvidékre érkező közösségek viszonylag rövid ideig tartózkodtak itt, a nyersanyag-források megismerése és az újabb eszközök készítése után továbbvándoroltak. Az őskor embere a dombvidék szinte minden részén begyűjthette az eszközök készítéséhez szükséges kőzeteket, ugyanis a harmadidőszaki utóvulkáni működésnek köszönhetően az elsődleges vulkáni eredetű kőzetek több helyen átková sodtak, opálosodtak.¹⁵ A metasztatikus átalakulások által létrejött átková sodott és opálosodott tufa, tufit és riolit volt az elsődleges nyersanyag a Beregszász, Nagymuzsaly és Bene környéki telepeken.¹⁶

5. ábra. Tufába ágyazódott kárpáti-3 obszidián tömb

¹⁵ Лейе Ю.А., Клитченко М.А., Авгитов А.К., Тихоненков Э.П., Любарская Г.А., Андреев П.И., Быков Ю.А., Люшина Л.М. Алуниты Закарпатье. Москва: Недра, 1971; Мерлич Б.В., Спитковская С.М. Глубинные разломы, неогеновый магматизм и оруднение Закарпатье. // Ред. Резвой Д.П. Проблемы тектоники и магматизма глубинных разломов. Том 2. Львов: Вища Школа, 1974; Радзивилл А.Я. и др. Тектоно-магматические структуры Береговского холмогорья (Закарпатье). Препринт Ин-та геологических наук АН УССР, Киев, 1978; Фишкин М.Ю. Минералогические фации и условия образования вторичных кварцитов Береговского холмогорья в Закарпатье. // Минерал. Сборник. Львов. геолог. об-ва, №12, 1958.

¹⁶ RÁCZ Béla: A benei Kisvártető késő-paleolit lelőhely régészeti anyagának nyersanyagvizsgálata. In. Acta Beregsasiensis vol. VII, 2008/2, 144-153; U.Ó: A Nagymuzsaly-A lelőhely pattintott kőeszköz-gyűjteményének nyersanyagtypusai. In. Acta Beregsasiensis. VIII. évfolyam, 2009/1, 205-212.; U.Ó: Nyersanyag-gazdálkodás a Beregszászi-dombvidék paleolit településein. In. GESTA. A Miskolci Egyetem Történettudományi Intézetének folyóirata. 2010. IX, 30-39.

6. ábra. A Beregszász környéki paleolit lelőhelyek látképe

7. ábra. A Beregszász-dombvidék paleolit telepeinek nyersanyagtípusai

A makroszkóposan nehezen azonosítható metasztatikus kőzetek kagylós töréssel rendelkeznek, legtöbbször világos, szürke vagy kék árnyalatú szövettel, ritkán színes

sávokkal (ld. 7. ábra). Egyes változatoknál előfordulnak üregek és repedések, ezek gyengeségi felületet alkotva rontják a nyersanyag minőségét, de az eszközkészítő mesterek gondos válogatás után készítették elő a magköveket. Az átkováódott és opálosodott kőzetek különböző változatai, amelyeket az őskorban eszközkészítéshez használtak, ma is megtalálhatóak a Beregszászi-dombsíki területén (ld. 8. ábra).

8. ábra. Őskori pattintott kőeszközök nyersanyagfajtái a Beregszászi-dombsíki területéről (Kovácsó környéke)

A paleolitikum időszakában a Vihorlát-Gutini vulkáni komplexum előhegységi, dombsíki területein, több helyen is létrejöttek átmeneti szálláshelyek. Ungvártól Munkácsra keresztül, egészen a Nagyszőlősi-hegységig, majd keletebbre az Avas-hegység ukrán részén, Saján környékén is ismerünk paleolitikus telepeket.¹⁷ Ezeken a lelőhelyeken a nyersanyag-felhasználás teljesen más jellegű volt, mint a fentebb említett három régióban.

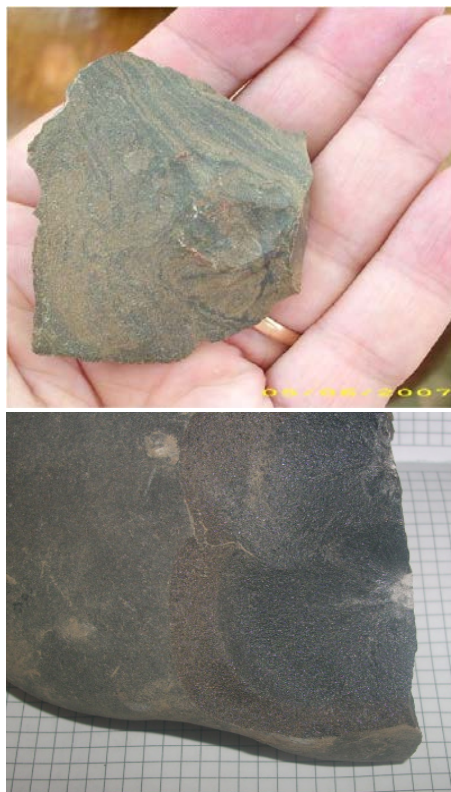
Az elsődleges kőnyersanyag ebben az esetben egy folyami kavics formájában fellelhető kőzet volt, a homokkő (ld. 9. ábra). A pontos előfordulási helyét gyakorlatilag lehetetlen meghatározni, ugyanis a kőzetet a folyók szállították a Kárpátok Flis-övéből a Kárpátaljai-síkságra és a Tisza medencéjének irányába.¹⁸ Az eszközkészítő mesterek a kavicsokból válogatták ki a megfelelő nyersanyagtömböket, hogy azokból később magköveket és eszközöket készítsenek. A homokkő elsődleges nyersanyagként sokkal alacsonyabb arányban van jelen a leletek között ebben a régióban. Ennek megfelelően nagyobb arányú az összes többi kőzet jelenléte, továbbá megállapítható, hogy viszonylag elterjedtebbek a regionális szintű nyersanyagok. Az elsődleges nyersanyag kisebb

¹⁷ ТКАЧЕНКО В.І. Пізній палеоліт Закарпаття. Київ: Шлях, 2003.

¹⁸ RÁCZ Béla: Kárpátaljai paleolitikus nyersanyag-felhasználási... 2009, 321-326

aránya akár arról is tanúskodhat, hogy a telephelyek környékén nem találtak megfelelő mennyiségű és kiemelkedő minőségű kőzetet az eszközkészítéshez, ezért kénytelenek voltak más források után nézni.

A legutóbbi kutatások az Ungvár-Saján nyersanyag-felhasználási régió keleti felét, vagyis a Szlatinai-medencét, továbbá az Avas-hegység ukrainai vonulatainak legészakibb peremterületét érintették. A vizsgált területen négy potenciális pattintott kőeszköz-nyersanyagot fedeztünk fel, amelyek közül kettő (limnokalcedonit és limnoopalit) geológiailag *in situ* (ld. 10. ábra), a másik kettő (átkovácsodott argillit és kovás homokkő) folyók alluviális üledékében fordult elő kavicsok formájában. A kárpátjai régészeti gyűjteményekben egyértelműen azonosítható az átkovácsodott argillit és a kovás homokkő, az utóbbinak egyik változata az Ungvár-Saján paleolit régió elsődleges nyersanyagának számít.¹⁹

9. ábra. Pattintott eszközök készítésére alkalmas homokkő típusok

A paleolitikum korszakára még nem jellemzőek a távolsági kereskedelmi útvonalak, ennek megfelelően az egzotikus nyersanyagok igen ritkák, a leletek között túlsúlyban vannak a helyi és regionális eredetű kőzetek. A korszakra jellemző az emberi közösségek rátelepedése egy-egy jelentősebb nyersanyagforrásra, ez figyelhető meg a királyházi, rakaszi és kisrákóci, továbbá a Beregszászi-dombvidék paleolit telepein egyaránt.

¹⁹ A kutatás az MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíj Program keretein belül valósult meg (a pályázat címe: „Az Ungvár-Saján paleolit nyersanyag-felhasználási régió keleti részének potenciális kőeszköz-nyersanyagai”), az eredmények publikálására eddig még nem került sor.

Az őskőkörben az emberek vándorló életmódot folytattak, a mindennapi tevékenységeikhez pedig szerszámokra volt szükség. A munkaeszközeiket kőből, fából és csontból készítették, de még a legkeményebb anyagból készült tárgyak is idővel tönkrementek, ezért folyamatos utánpótlásra volt szükségük. Az eddigi archeometriai kutatásokból az is bizonyítást nyert, hogy az őskörben még létező egy-egy kőanyag forrás mára már teljes mértékben kimerült. Éppen ezért gyakoriak azok az esetek, amikor lehetetlen megállapítani az ásatások vagy felszíni gyűjtések során előkerülő kőeszközök nyersanyagának származási helyét.

A kőeszköz nyersanyagok terén problémás csoportot alkotnak a kova- és kovás kőzetek, ugyanis rendkívüli sokszínűségüknek és elterjedésüknek köszönhetően gyakran nehezen azonosíthatók a származási helyük. A helyzetet tovább bonyolítja az az ellentmondás, ami a nyugati, illetve a szláv nyelvű geológiai szakirodalom terminológiájára jellemző.²⁰ Az ellentmondások következményeként lehetetlen egységes terminológiát használni a kőeszközök nyersanyagának megnevezésére. A probléma felvetése 2010-ben egy nemzetközi konferencián történt meg²¹, a megoldáson egy 2010-ben létrejött munkabizottság dolgozik (Siliceous rock terminology Working Group).

A paleolit telepek leletanyagának nyersanyagvizsgálatai alapján tehát megtörtént Kárpátalja területének négy régióra való felosztása. Az adott régiókban a paleolitikum idején az emberi közösségek túlnyomórészt helyi nyersanyagot használtak fel eszközeik elkészítéséhez. A helyi nyersanyagokon kívül jelen vannak még regionális és távoli eredetűek is, de azoknak sokkal alacsonyabb az aránya. A nyersanyag-felhasználási régiók jobb megismerése és esetleges alrégiókra való felosztása érdekében a jövőben részletesebb kutatásokra lesz szükség.

10. ábra. Limnokalcidonit Tiszakirva környékéről

²⁰ RÁCZ Béla: Kőzetnevek kettős értelmezése a nyugati és az egykori szovjet, mai orosz-ukrán geológiai szakirodalomban, terminológiai javaslatok/Double interpretation of rock names in the western geological terminology compared to the former soviet and current russian-ukrainian practice; terminological suggestions. In: Archeometriai Műhely, 2010/3, 203-207.

²¹ RÁCZ Béla; T. BIRÓ Katalin, SZAKMÁNY György. Double interpretation of rock names in the Western geological terminology compared to the former Soviet and current Russian-Ukrainian practice; terminological suggestions. IMA2010 Poster

Bibliográfia

- MESTER Zsolt, RÁCZ, B. (2010): The spread of the Körös Culture and the raw material sources in the northeastern part of the Carpathian basin: a research project. In: Kozłowski, J. K., Raczky, P. (eds.), Neolithization of the Carpathian basin: Northernmost distribution of the Starčevo/Körös Culture. Kraków-Budapest, 2010, p. 23-35.
- RÁCZ Béla: A benei Kisvártető késő-paleolit lelőhely régészeti anyagának nyersanyagvizsgálata. In: Acta Beregsasiensis vol. VII, 2008/2, 144-153.
- RÁCZ Béla: A Nagymuzsaly-A lelőhely pattintott kőeszköz-gyűjteményének nyersanyagtípusai. In: Acta Beregsasiensis. VIII. évfolyam, 2009/1, 205-212.
- RÁCZ Béla: Kárpátalja paleolit nyersanyag-felhasználási régióinak elsődleges nyersanyagai. In: ΜΩΜΟΣ VI. Őskoros Kutatók VI. Összeövetelének konferenciakötete. Nyersanyagok és kereskedelem. Szerk.: Ilon Gábor. Szombathely 2009, 321-326.
- RÁCZ Béla: Kárpátaljai obszidiánok: szakirodalmi adatok és terepi tapasztalatok. KEK2010 konferenciakötet (in press)
- RÁCZ Béla: Kőzetnevek kettős értelmezése a nyugati és az egykori szovjet, mai orosz-ukrán geológiai szakirodalomban, terminológiai javaslatok/Double interpretation of rock names in the western geological terminology compared to the former soviet and current russian-ukrainian practice; terminological suggestions. In: Archeometriai Műhely 2010/3, 203-208.
- RÁCZ Béla: Nyersanyag-gazdálkodás a Beregszászi-dombvidék paleolit településein. In: GESTA. A Miskolci Egyetem Történettudományi Intézetének folyóirata. 2010. IX, 30-39.
- RÁCZ B. Pattintott kőeszköz-nyersanyagok felhasználásának előzetes eredményei a paleolitikumban a mai Kárpátalja területén. In: Archeometriai Műhely. 2008/2, 47-54.
- RÁCZ Béla, T. Biró Katalin, Szakmány György (2010): Double interpretation of rock names in the Western geological terminology compared to the former Soviet and current Russian-Ukrainian practice; terminological suggestions. IMA2010 Poster
- ROSANIA C. N. et al. Revisithing Carpatian obsidian. In: Antiquity. 2008, Vol. 82. Issue 318.
- TAYLOR R. E. ed. Advances in Obsidian Glass Studies: Archaeological and Geochemical Perspectives. Park Ridge, NJ: Noyes Press. 1. 1976
- ГЛАДИЛИН В.Н., СИТЛИВЫЙ В.И. Ашель Центральной Европы. Киев: Наукова Думка, 1990.
- ЗАЛЕСКИЙ В.И. Отчет Закарпатской геолого-разведочной экспедиции о результатах геологопоисковых работ на перлиты и вулканические туфы, проведенных в 1958-1959 гг. в Закарпатской области УССР. Киев, 1960.
- КУЛАКОВСЬКА Л.В. Деякі аспекти господарства середньопалеолітичних поселенців Королевого: сировинні ресурси комплексу II. *Археологія, Київ* 2002, №2, с. 25-30.
- ЛЕЙЕ Ю.А., КЛИТЧЕНКО М.А., АВГИТОВ А.К., ТИХОНЕНКОВ Э.П., ЛЮБАРСКАЯ Г.А., АНДРЕЕВ П.И., БЫКОВ Ю.А., ЛЮШНЯ Л.М. Алуниты Закарпатья. Москва: Недра, 1971.
- МЕРЛИЧ Б.В., СПИТКОВСКАЯ С.М. Глубинные разломы, неогеновый магматизм и оруднение Закарпатья. Ред. Резвой Д.П. Проблемы тектоники и магматизма глубинных разломов. Том 2. Львов: Вища Школа, 1974.

- Петрунь В.Ф. Леваллуазские мастерские обсидиановых орудий Закарпатья и проблема сырья. // Матеріали XII конференції Інституту Археології АН УРСР, присвяченої 50-річчю Академії Наук Української РСР (Київ, 1968 р.). Київ: Видавництво Наукова Думка, 1972, с. 86-92.
- Радзивилл А.Я. и др. Тектоно-магматические структуры Береговского холмогорья (Закарпатье). Препринт Ин-та геологических наук АН УССР, Киев, 1978.
- Рац А.Й. (2009): Закарпатські обсидіани: міфи та реальність. 1 частина: дані спеціальної літератури. // Acta Beregsasiensis. VIII. évfolyam, 2. kötet, 273-278.
- Рижов С.М. Стоянка Малий Раковець IV на Закарпатті. Кулаковська Л.В. (ред.) Варіабельність середнього палеоліту України. Київ: Шлях, 2003, с. 191-206.
- Рижов С. Некоторые аспекты обработки камня на мустьерской стоянке Малий Раковец IV в Закарпатье. // Vita Antiqua 1999, №1, 3-16.
- Ткаченко В.І. Пізній палеоліт Закарпаття. Київ: Шлях, 2003.
- Фишкин М.Ю. Минералогические фации и условия образования вторичных кварцитов Береговского холмогорья в Закарпатье. // Минерал. сборник Львов. геолог. об-ва, №12, 1958, с. 146-158.

АДАЛЬБЕРТ РАЦ

ПАЛЕОЛІТ ЗАКАРПАТТЯ У СВІТЛІ ПОПЕРЕДНІХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПЕТРОАРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасні терени Закарпаття були заселені майже у всіх періодах історії людства. Про це свідчать декілька сотні археологічних місцезнаходжень, які вивчалися протягом багатьох десятиліть угорськими, чеськими, радянськими, а також українськими археологами. Завдяки появи процесуальної археології у другому половині XX-го століття, на стоянках поряд з археологами почали працювати спеціалісти природничих наук. Незважаючи на це, петроархеологічним дослідженням не привертати великої уваги при вивченні нових місцезнаходжень. На сьогоднішній день уже знаємо, що ці дослідження грають визначну роль у вивченні ранньої кам'яної доби.

Szalóka és szomszédjai a 18. századi titkos katonai térképeken

Az általános majd a részletekbe menő térképjellemzés segítségével megismerhetjük egy Szabolcs megyei falu, Szalóka földrajzi és egyben történeti leírását. Az országos I. katonai felmérés térképeinek és főleg a hozzá tartozó dokumentáció feldolgozásának köszönhetően új következtetéseket vonhatunk le a falu korabeli domborzatának változásaira és ebből kifolyólag kialakulásának valószínű folyamatára. Az elemzett XVIII. századi térképek kiváló forrásul szolgálnak a folyószabályozás és lecsapolás előtti korra vonatkozóan. A Szalóka szomszédságában és a Tisza környezetében elterülő települések ma is élő dűlőnevei az egykori morotvák és mocsarak vízi világáról adnak hírt a ma emberének. A bemutatásra kerülő falvakban élő emberek életmódját nagyban befolyásolta a környezet a Tisza közelsége, ennek tisztázása miatt is fontos továbbvinni a témakör kutatását.

Különböző háborúk évszázados tapasztalata, a győztes csaták egyik fontos feltétele, a körületekően kiválasztott helyszín, a terep nyújtotta adottságok megfelelő ismerete és kihasználása. A Habsburg Birodalom területének megtartásáért és gyarapításáért folytatott sorozatos háborúk mindennapjai az újkorban meg azt a tanulságot hozta a felszínre a katonai vezetés számára, hogy a sikeres hadviseléshez, a hadsereg felvonulásához például nélkülözhetetlenek a terepismeret mellett azt tükröző, a táj minden, elsősorban hadi szempontból fontos viszonyait részletesen bemutató térképek, amelyek ráadásul épp e hatalmas államalakulatot alkotó országok tekintetében nem álltak rendelkezésre. Daun tábornagy épp ilyen információk hiányára, az osztrák örökösödési (1740–48) és a hét éves háború (1756–63) tapasztalataira – „Éppen saját országainkról való tájékozatlanságunk, a részletes katonai térképek hiánya rengeteg bajt, hátrányt és nehézséget okozott. A hadsereg soha nem menetelhetett előzetes útfelderítés és a táborhelyek szemrevételezése nélkül, mert intézkedéseket a szobából (térkép alapján) kiadni nem lehetett. Nem tekintve azt, hogy a munka és a nehézségek ily módon megnövekedtek, minden fáradozásunk megghiúsult, hogy a menetelést az ellenség elől elrejtjük...” – hivatkozva terjesztette a Haditanács elé 1764. május 5-én a Birodalom térképezésére vonatkozó javaslatát. Mária Terézia (1740–80) teljesen egyetértve az előterjesztéssel, saját kezűleg, mintegy nagyobb nyomatékot adva az ügynek, megjegyezte, a térképezési munkálatokat „különösen Magyarországon mindenképpen sürgetni kell”. Ezzel gyakorlatilag elrendelte birodalma – s benne Magyarország – összes országának térképezését, amely 1787-ig, közel 25 évig tartott. A megvalósítása a vezér- és mérnökkar kiváló mérnökei, a nagyszámú katonai apparátus közreműködésének köszönhető. Az első katonai felvételnek nevezett monumentális mű méretarányát és részletességét tekintve is egyedülálló a korszakban egész Európában: 5.400 darab 64 x 42 cm nagyságú felvételi lapot tartalmaz (összehasonlításképpen, a korban: Poroszország és Franciaország felvételei az előbbi esetében 270 darab, 1 : 50.000, az utóbbi tekintetében 184 darab, 1 : 86.400 méretarányú térképeket tesznek ki), s alapjában véve két fő egységből áll: 1 : 28.800 méretarányú színes, kézíratos térképszelvényekből, illetve a hozzájuk szorosan kapcsolódó, katonai szempontok által meghatározott 12 kérdőpontba összefoglalt országleírásokból.¹ Az eredeti térképfelvételek a terepen készültek – a tisztá-

¹ Az első katonai felvétel keletkezésének körülményeit Pók Judit Szabolcs, Bereg és Ung vármegyéek leírásához fűzött bevezető tanulmányai alapján foglaltuk össze. Ld. ezt: Szabolcs vármegye (1782–1785). Szerk., a bevezető tanulmányt írta és fordította Pók Judit. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai Közlemények 11. Sorozatszerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza 1996; Bereg vármegye (1782–1785). Szerk., a bevezető tanulmányt írta és fordította Pók Judit. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai Közlemények 17. Sorozatszerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza 1999; Pók Judit. Ung vármegye leírása (1782–1784). Nyíregyháza, 2002.

zatot a katonai akadémia növendékei másolták –, feltüntették rajta a felvétel idejét, a térképésztiszt nevét, rangját, ellenben a kérdésekre a községről községre haladó választ leírók személye ismeretlen, valószínűleg nem ugyanazok voltak. Ennek ellenére a leírás szerkezete megegyezik a térképével.

Annak ellenére, hogy Mária Terézia különösen Magyarország esetében sürgette a térképezést, katonai felmérések sorrendjét a háborús veszély határozta meg. Először – a porosz fenyegetettség következtében – Sziléziát, Cseh- és Morvaországot térképezték, majd a Birodalom határ menti területeit. A korabeli Magyarországon a tatár betörések veszélye miatt elsőként – 1766-68 között – Máramaros megye, 1769-73-ban a felső-magyarországi határvármegyék, Erdély és a Temesi Bánság katonai felvétele következett. A belső megyék térképezésére és leírására már II. József idején, 1782-85 között került sor. Magyarországot összességében – Erdéllyel és a Temesi Bánsággal együtt – 1451 térképszelvény ábrázolja és 7 kötetet tesz ki az országleírás.² Gyakran József császári felvételnek nevezett nagyszabású mű megalkotásán, Magyarországon Alexander von Neu ezredes irányításával 60, többnyire osztrák és cseh anyanyelvű térképező tiszt dolgozott, akik mellé a Helytartótanács leirata alapján rendelték ugyan a hegyek, völgyek, vizek neveit jól ismerő személyeket, azonban térképezők hallás után, esetenként az adatközlők tájshírlását átvéve rögzítették a földrajzi neveket. Az így kialakult számos torzítás, illetve az előforduló mérésihibák (a felvétel ugyanis egységes geodéziai hálózat és vetületrendszer nélkül készült, alapja az országot függőleges oszlopokra – I-től XXXIX-ig (collone) –, ezeket vízszintes szakaszokra osztó (sectio) hálózat ellenére a katonai felmérésben kevésbé érvényesülhettek a szubjektív elemek, hiszen az Udvari Haditanács 1763. május 13.-i rendelete rögzítette azokat a kérdéseket, amelyeket a településről településre járó felvételezőknek egységesen, táblázatos formában meg kellett válaszolni. E kérdőpontok a következők voltak:

1. A megye neve.
2. A helység neve.
3. Hányadik sectióban fekszik.
4. Távolsága a szomszédos lakott helységektől órákban számítva és közönséges rendes lépésben.³
5. Vannak-e szilárd épületek?
6. A vizek. A vízfolyások mélysége, szélessége, partjaik minősége, milyen területeket árasztanak el, a gyalogosok, a lovasok és a kocsik számára alkalmas gázlók feltüntetésével.
7. Az erdők. Magastörzsű fákból áll-e, ritkás vagy fiatal ültetésű az erdő? Hány használható kocsi-, fahordó- és más út, valamint gyalogösvény megy át rajtuk? Vannak-e benne mocsarak és lápok?
8. Mocsarak, tavak és rétek. Vajon gyalog vagy lóháton mindig vagy csak bizonyos évszakokban járhatóak-e? A folyók és a tavak vizéből itathatóak-e a lovak, ihatják-e vizét az emberek is? A rétek és a legelők szárazak, vagy ki vannak téve az áradásnak?
9. Az összes utak és ösvények milyen állapotban vannak különösen rossz idő esetén?
10. A környező hegyek és magaslatok. Különösen fel kell tüntetni a legmagasabbakat, amelyek tetejéről nagy területeket lehet belátni.

² Magyarországról az eredeti térképlapok alapján 1782-84 között készült egy 1:192.000 léptékű, 43 lapból álló, kéziratos térkép is, amely az országot II. József által kialakított új kerületi beosztás szerint mutatja be.

³ Megjegyzendő, a helységtől helységig való távolságot lépésben mérték és egész-, fél-, negyed órában fejezték ki. A hadseregben „egy erős óra” 6000, egy „rendes óra” 5000, egy „kis óra” 4750 lépést tett ki. Az országleírásban közönséges rendes lépést használtak.

11. Megjegyzések. Itt olyan adatokat kellett közölni, amelyekre az előző kérdések nem tértek ki.

Az így elkészült mű a korabeli Magyarország legteljesebb helynévtára lett: kezükben a térképpel községről községre haladva a terepbejárók ugyanis nemcsak a közigazgatási ranggal nem bíró egységeket vették fel jegyzékükbe, hanem a településtől messzebb eső, néhány parasztházból vagy inkább kunyhóból álló ún. szállások, tanyák mellett a magányos malmokat, csárdákat, esetenként pajtákat is. Ugyanakkor a rögzített kérdőpontok egyértelműen jelzik, a katonaság számára készített leírás főleg a terepre, az ott elhelyezett katonai szempontból elhelyezett tárgyakra, a szilárd épületekre, a helységek közötti távolságra, a seregek felvonulása szempontjából a vízfolyásokra, mocsarakra, azon való átkelőhelyekre, az erdők kiterjedésére, sűrűségére, járhatóságára, a meglevő ország-, postai-, mezei és egyéb utak minőségére, a távolba látást szolgáló dombokra összpontosít, ezzel együtt azonban a 18. század végi Magyarország földrajzi, történeti, gazdasági, társadalmi viszonyait is regisztrálja.

Azonban Magyarország II. József korabeli első katonai felmérése és a hozzá készült országleírás a nyilvánosság elől olyannyira el lett zárva, hogy 1864-ig hadititokként kezelték, a Birodalom legfelsőbb vezetése is kizárólag császári engedéllyel tekinthetett bele. E nagyjelentőségű térképmű és a leírás a nehéz hozzáférhetőség következtében csak 1928-tól kezdett bekerülni a tudományos vérkeringésbe, napjainkig viszont már számos megye leírása jelent meg, régiókra vonatkozóan újabban immár színes térképalbum formájában is, amelyben megtalálhatóak a térképszelvények kicsinyített másolatai a hozzájuk tartozó leírásokkal együtt.

A katonai célból létrejött felvétel korában Szalókát közvetlen északi szomszédjával, Eszennyel együtt érdekes módon a Tiszán is átterjeszkedő Szabolcs vármegyében találjuk, annak keleti határszélén, vele szemben a folyó túlsó, nyugati partján Szentmártont szintén e megye kebelében. Ellenben északkelet, kelet felé haladva a távolabbi Nagydobrony és Bátyú, délkeletnek Bótrágy, illetve a közvetlen déli szomszéd Kislónya Bereg megye területén feküdtek. Eszeny közvetlen északi szomszédja Ásvány vagy azt követően a most határátkelőhelye miatt közismert Záhony és Csap, illetve tőlük keletre Telek viszont már Ung vármegyei települések voltak. A három vármegye találkozásánál fekvő minket érdeklő térségre főleg Szabolcs és Bereg vármegyék leírása vonatkozik. E szomszédos vármegyék térképezését végző személyek közül többen – br. Bosch, Jägermann és Taschner főhadnagyok, MacDermot alhadnagy, illetve Fischer százados – mindkettőjében részt vettek. A felvételt végzők köre Bereg esetében Boch hadnagy és Ulrich százados, Szabolcs tekintetében Ebert, Ponsard, Rhem főhadnagyok, Prohaska, Pfanzelter alhadnagyok, Gomecz, Hermann és Kaschnitz századosok személyével egészült ki. Szabolcs megye térképezését tehát 13-an, hat fő- és három alhadnagy, négy százados, míg ugyanezt a munkát Bereg megyében 7-en, három fő- és egy alhadnagy, egy hadnagy és két százados végezték el.

A térképszelvények és a hozzájuk tartozó, a helyszínen készült leírások Szalóka és szomszédai tekintetében igen sokrétű adatok gazdag tárházai. Ezek szerint a felvétel korában a térképen Zalok-nak nevezett Szalóka Eszennyel, Nagy Dobra-nak nevezett Nagydobronnyal, Szentmártonnal, Kis Lónya (értsd: Kislónya – S.K.) és Telekkel határos. Ezt látszik igazolni, hogy az egyik helység a másikhoz való távolságának feltűnésekor mindegyik szomszéd esetében – kivételt képez Telek – említődik Szalóka, amelytől Eszeny és Szentmárton $\frac{3}{4}$, Nagydobrony 3, Telek $1\frac{1}{2}$, Kislónya 1 órára vannak.⁴ A térképszelvény szerint kelet felé a Csarondán túl és a Szernye mentén Battyá

⁴ Szabolcs vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 110. Ld. Szalóka leírását.

(értsd: Bányu – S.K.) és Bottragy (értsd: Bótrágy – S.K.) is⁵ szomszédos lakott helységek kb. olyan távolságra mint Nagydobrony, azonban furcsa módon e két Bereg megyei település leírásában nem szerepel Szalóka, mint ahogy ennek kérdőpontjaira adott válaszok között sem a nevezett kettő. E rejtélyes ellentmondást a térkép tüzetesebb vizsgálata oldja fel. Szalókától keleti irányban ugyanis sűrű, összefüggő erdőségek húzódtak, amelyet a Csaronda és a Szernye, valamint számtalan kisebb-nagyobb patak, ér keresztül-kasul szabdalt, járhatatlanná téve e tájat. Az itt uralkodó állapotokat jól jellemzi, amit a Kislónya és Bótrágy között, a Tiszától negyed órányira fekvő Nagylónya leírásában találunk: tőle „egy félóránnyira, az erdőben folyik a Csaronda (Czaronda), amely mintegy tíz lépés széles és hat, vagy még több láb mély. Folyása lassú, tavasszal vagy heves tartós esőzésekkor gyorsan megduzzad, sebes folyása lesz, ki is önt, és elárasztja az egész erdőt. A Tisza is kilép a medréből, így az egész környék és erdőség a másik folyóig, a Szernyéig (Zernye) elárasztódik. Egyik folyótól a másikig, néhány lépésnyire egymástól különféle árkok és mocsarak húzódnak, amelyek nem száradnak ki és mindig víz van bennük. Ezek az egész erdőséget átszelik”.⁶ Ezt támasztják alá azok az adatok is, amelyeket Bányu és Bótrágy határának terepbejárói rögzítettek. Az előbbi községet „sűrű erdők veszik teljesen körül, amelyeket különféle árkok keresztelnek, ezekben pangó vizek vannak”⁷, az itt található rétek is „ingoványosak, és nem száradnak ki...”, a vizek egyébként a „Szernyétől indulnak és az erdőn át a Csarondáig vezetnek, mélyek és mocsarasak”.⁸ Bányából még Nagydobrony felé is szinte lehetetlen eljutni, miután nincs út, csak ösvény, amely „az erdőben a dobronyi malomtól indul”, de „alig lehet észrevenni, és nagyon nehéz haladni rajta”.⁹ Bótrágy környéke sem jobb, „két oldalról sűrű, mocsaras erdők veszik körül”, ráadásul két mocsara van: „egy nagy..., amelyet egészen benő a nád”, a másik – „tíz lépésnyi széles” – „pedig a falun húzódik keresztül”¹⁰. Így válik érthetővé, Bányu és Bótrágy miért egyszomszédos települések, a két község leírása¹¹ csak az egymáshoz mért távolságot adja meg 1 ½ órában. Ilyen természeti viszonyok közepette Szalóka felől Bányu és Bótrágy irányába használható út, úgy néz ki, ebben az időben nem volt,¹² ezért illet a mérnöktisztek a térképen nem is ábrázoltak.

Jelölték viszont a Szalókán át Nagydobronyba vezető utat, ahová nem könnyen, három folyón is átkelve lehetett csak eljutni. A szalókai út jóval Eszeny előtt elágazott északkelet felé, s közvetlenül a Csaronda előtt találkozott az ugyanabba az irányba tartó eszenyivel, ahonnan az egyesülés után folytatódva vitt át egyik elágazása¹³ a nevezett folyón, majd a Szernyén, ezt követően a belőle eredő „meglehetősen mély”¹⁴ Kerepecen, amelyen „rögtön a falunál egy fahíd”¹⁵ volt. Nagydobrony leírása arra is rávilágít, hogy az „eszenyi és záhonyi utak szekérrel többnyire használha-

⁵ XXVII. col. 8. sect. Ung, Szabolcs és Bereg megye (részlet). A térképet lásd: Bereg vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 15.

⁶ Bereg vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 14. Ld.: Nagylónya leírását.

⁷ Uo. Lásd. Bányu leírását.

⁸ Uo.

⁹ Uo. Lásd. Nagydobrony leírását.

¹⁰ Bereg vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 14. Ld. Bótrágy leírását.

¹¹ Egy harmadik község, Harangláb leírásában említődik Bótrágy, 1 1/5 órára. Lásd: Bereg vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 16. Ld. Harangláb leírását.

¹² 225 év után egyébként most sem sokkal jobbak az útviszonyok abba az irányba

¹³ A másik, a Csaronda mentén, annak innenső, nyugati oldalán haladt Telek és a két Gejőc irányába. Jóval Telek előtt egyébként ez is elágazott, átvitt a Csarondán Kisdobrony felé.

¹⁴ Bereg vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 14. Ld. Nagydobrony leírását.

¹⁵ Uo. 14.

atlanok,¹⁶ a romos hidakon legfeljebb a gyalogosok tudnak közlekedni”.¹⁷ A kutató Szalókára vonatkozó terepszemlében találhatja meg ennek az állapotnak az okát: míg az Eszenyre vezető út „az áradás idejét kivéve jó”, „Nagydobronyra (Nagy Dobra) az út mindig rossz, legtöbbször járhatatlan, mert a Csaronda és a Szernye (Czernye) folyók áradása a hidakat tönkreteszi”.¹⁸ Ennélfogva Telek irányában sem volt jobb a helyzet. Útját „a mocsár miatt csak száraz évszakban és csak szükség esetén, legfeljebb ökrös szekérrel tanácsos igénybe venni. A Csarondán való átkelés pedig csónakokkal és jártas emberek segítségével lehetséges, mivel az erdei út megtalálásához az erdőt jól ismerő küldöncökre van feltétlen szükség”.¹⁹

Érdekes e tekintetben Szalóka és Szentmárton szomszédsága, amelyet egymástól nem akármilyen víz, maga a Tisza, a síkságot tagoló legnagyobb folyó választott el egymástól. A vonatkozó térképszelvény – XXVII. col. 8. sect. – közvetlenül a falutól nyugatra eső, Eszeny felé elnyúló, a terepleírók szerint „hosszú, nagyon mély... körülbelül 30-50 lépés széles”²⁰ mocsáron át, majd a Tiszán is keresztülvezetve jelöli a Szentmártonba érő egyedüli utat. Szalóka és Szentmárton között a folyón nem volt híd, az átjárás tekintetében mindkét település terepbejárásának leírása egybevág. Az előbbinél azt olvashatjuk, „Szentmártonra (St. Marton) a gyalogosokat csónakokkal szállítják”,²¹ az utóbbinál ezt azzal egészíti ki, hogy „Eszenyre (Essen) és Szalókára (Zalok) az erdön át megy az út egészen ezekig a falvakig, innentől aztán csónakosok csónakokkal szállítják az embereket”.²² Úgy néz ki a szóban forgó csónakosok épp Szalókánál segítették az átkelést, mert a vonatkozó térképszelvény Eszenynél ezt nem ábrázolja, nem említik ennek lehetőségét a községet terepszemlélők sem, a déli szomszédnál, Kislónyánál viszont csak Mogyorós irányába, ahol komp²³ volt lehetett átkelni a Tiszán, majd onnan Eperjeskén keresztül vezetett az út Szentmártonba.

A katonai szempontból érdekesnek ítélt, a szilárd épületek iránt érdeklődő községről községre járó kérdezőbiztosok a vizsgált 8 község tekintetében ötben Szalókán, Eszenyben, Nagydobronyban, Bótrágyon és Szentmártonban – itt egy nemesi kúriával együtt²⁴ – említenek templomot, Kislónya, Telek, illetve Bányás esetében nem. Ettől még persze az egyházi építmények nyilván léteztek a nevezett helyeken, nem regisztrálásuk inkább a gyenge, katonai szempontból érdektelennek nyilvánított szerkezetükre utalt. Feltűnő azonban, azokon a helyeken, ahol említenek templomot, az adatrögzítők elhallgatják, fából, kőből vagy téglából épültek-e azok, vagy fallal körülvettek, mint ahogy közlik ezt számos Szabolcs és Bereg megyei településről. Így erősségük mibenlétét továbbra is homály fedi.

A térséget uraló vizekre, vízfolyásokra már utaltunk a szomszédos települések egymástól való távolsága, illetve az utakra, a közlekedési viszonyokra vonatkozó adatok ismertetésekor. E tekintetben összefoglalóan mindenképpen felfigyelhetünk arra a sajátosságra is, hogy a nyolcból négy község a Tisza mentén lakott helyek közé számítható. Szentmártontól „tízezer lépésnyire folyik...nagy kanyarulatokkal”,²⁵ Szalóka „öt-

¹⁶ Ennek némileg ellentmond Eszeny leírásában található kitétel, „az utak a szalókait kivéve nagyon rossz... Nagydobrony (Nagy Dobra) felé többnyire járható.” Lásd. ezt: Szabolcs vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 110.

¹⁷ Bereg vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 14. Lásd. Nagydobrony leírását.

¹⁸ Szabolcs vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 110. Lásd. Szalóka leírását.

¹⁹ Pók Judit. Ung vármegye leírása... (1782-1784). I.m. 70. Lásd. Telek leírását.

²⁰ Szabolcs vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 110. Lásd. Szalóka leírását.

²¹ Uo.

²² Szabolcs vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 110. Ld. Szentmárton leírását.

²³ Uo. Lásd. Mogyorós leírását.

²⁴ Uo. Lásd. Szentmárton leírását.

²⁵ Uo. Lásd. Szentmárton leírását.

száz lépésre”²⁶ van tőle, Kislónya „a folyó mellett”²⁷, Eszeny pedig „szorosan a Tisza mellett fekszik”.²⁸ Ennek ellenére, érdekes módon e települések adataiban nem írják le a folyó korabeli állapotát, egy helyen, Kislónyánál utalásszerűen odavetik, „a már leírt Tisza folyó”.²⁹ Részletesebb leírását a térségből Szabolcs és Bereg megye mezsgyéjén fekvő, de az előbbihez számított Kislónyától 1 ¼ óra alatt elérhető Benknél találunk róla. „...Itt a helység alatt elfolyó Tisza 180 lépésnél is szélesebb, magas vízállásnál 6-8 öl mély. Partja egészen meredek, agyagos, a legkeskenyebb helyen sem lehet átkelni rajta. Tavasszal vagy ha a Máramarosi hegyekben erősen esik, előnti az egész vidéket”.³⁰ Szalóka, Eszeny, Szentmárton és Kislónya Tisza menti településektől eltérően a többi szomszéd, Nagydobrony „nem messze esik a Szernyéből (Zernye) eredő Kerepecnek (Kerepez) nevezett folyótól”,³¹ Telek a Csaronda, a Kerepec és a Latorca, Bátyú és Bótrágy pedig a Szernye és a Csaronda vízjárta területeihez sorolhatóak.

Feltűnő, hogy a folyók mellett minden faluban említenek tartós vízborította helyeket, mocsarakat. A térséget, amelyet „a sűrű erdők teljesen körülveszik... és Munkács (Mungacz) felé megszakítás nélkül folytatódnak... – közlik Szalóka leírásánál – mocsarasak”.³² Bátyúnál a rétek is „ingoványosak, és nem száradnak ki”,³³ Szentmártonnál is „teljesen mocsarasak”³⁴, ellenben Kislónyánál „a Tisza menti kertek között lévő rétek szárazak”,³⁵ Bótrágyon pedig a sűrű, mocsaras erdők övezetében „a réteken és a szántóföldeken... sok cserjés van”.³⁶ Több falunál a terepbejárók felhívják a figyelmet az ingoványok kiterjedésére is. Szentmártonnál a „sűrű, nagy erdőkben” vannak „nagy mocsarak”³⁷, Bótrágnál már kettőt rögzítenek, egy nagyot, „amelyet egészen benő a nád...”, a „másik, tíz lépésnyi széles... pedig a falun húzódik keresztül”³⁸, míg Szalókánál „közvetlenül a falu mellett hosszú, nagyon mély mocsár található, amely körülbelül 30-50 lépés széles”.³⁹ Erről egyébként Eszenyben csak annyit jegyeznek fel, hogy „Szalókától (Zalok) eddig a faluig nyúlik és a Tisza felé húzódik”.⁴⁰ Kétségtelen tény, az alsó szára rövidege miatt enyhén torzított Z alakban Eszeny felé elnyúló – a térképszelvényen 8 cm hosszú – mocsár a vizsgált térség legnagyobb állóvize.⁴¹ A térképszelvény készítői is ezt láttatják, amikor kiterjedését szélesebbre, mélységét pedig sötétebb kék színnel ábrázolják, mint a Tiszáét.⁴² Úgy néz ki, természetátalakító oknál fogva a folyó egykor e két falu között jó hosszan elhagyta korábbi

²⁶ Szabolcs vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 110. Lásd. Szalóka leírását.

²⁷ Bereg vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 14. Lásd. Kislónya leírását.

²⁸ Szabolcs vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 110. Lásd. Eszeny leírását.

²⁹ Bereg vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 14. Lásd. Kislónya leírását.

³⁰ Szabolcs vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 113. Lásd. Benk leírását.

³¹ Bereg vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 14. Lásd. Nagydobrony leírását.

³² Szabolcs vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 110. Lásd. Szalóka leírását.

³³ Bereg vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 14. Lásd. Bátyu leírását.

³⁴ Szabolcs vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 110. Lásd. Szentmárton leírását.

³⁵ Bereg vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 14. Lásd. Kislónya leírását.

³⁶ Uo. Lásd. Bótrágy leírását.

³⁷ Szabolcs vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 110. Lásd. Szentmárton leírását.

³⁸ Bereg vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 14. Lásd. Bótrágy leírását.

³⁹ Szabolcs vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 110. Lásd. Szalóka leírását.

⁴⁰ Uo. Lásd. Eszeny leírását.

⁴¹ A térségben hozzá hasonlít a térkép szerint rövidebb – hossza 3 cm –, de szélesebb Eszeny és Ásvány között a Tisza másik nyugati oldalán a szabolcsi Zsurktól az ung megyei Záhony felé elterülő mocsár, amely az adatfelvevők szerint „2000 lépés hosszú és 800 lépés széles”. Ld. ezt: Szabolcs vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 110. Lásd. Zsurk leírását. A térképen: XXVII. col. 8. sect. Uo. 111.

⁴² Ez viszont ellentmondást szül, hiszen a leírás szerint a mocsár szélessége „körülbelül 30-50 lépés”, a Tiszáé viszont, olvashattuk Benknél, „180 lépésnél is szélesebb”. Erre nyilván az lehet a magyarázat, hogy a mérnöktisztek Szalókánál és Eszenynél a mocsarat nem tudták bejárni, szélességét a helybeliek bementése vagy becslés alapján állapíthatták meg, innen a leírásban a „körülbelül” kitétel.

medrét, ezt követően került új helyére, a régibe többé nem tért vissza. Ennek nyoma ma is jól kivehető: a szóban forgó mocsárnyúlványt a falu alatt, az iskolakert mögött, ahol a futballpálya is található, a szalókai nép a mai napig „tó”-nak hívja, míg az Eszeny felé tartó részét, amelyet ma a Bátyú-Eperjeske vasútvonallal szel ketté, mint „morotvá”-t emlegeti. A fentiek nyilvánvalóvá teszik, a köztudattal ellentétben, a ma is létező, néha kiszáradó, vagy mint most, 2010-ben, újból vízzel bőven feltöltődő egykori folyómeder nem a Széchenyi István kezdeményezte Tisza-szabályozási munkálatok során lett kimetszve a folyóból, erre jóval korábban került sor.

Messze táj belátását szolgáló magaslatot, hegyet Szentmárton kivételével, ahol „néhány homokbucka van”, „a templom is az egyik magasabb dombon áll”⁴³, nem említenek, s üresen marad a megjegyzések rovat is. Nem tudósítanak a leírások a domborzat meghatározta településformákról sem, ezt a térképszelvényekről lehet leolvasni. Nagydobrony, Bátyú, Telek, Kislónya, Bótrágy, Eszeny a síkságra jellemző és a török hódoltságtól megkímélt, egy főutcás utifalvak, amelyek mentén szalagtelkek sorakoznak. Szalóka viszont tipikusan halmaztelepülés, amely igen ritka példa az egész Felső-Tisza vidéken⁴⁴, bizonyos tekintetben, úgy néz ki, Szentmárton is ilyen. A térképszelvényen jól kivehető, a falu közvetlenül az egykori Tisza meder – Szalóka leírásában a 18. század végén szereplő „nagyon mély mocsár” – keleti partjának kanyarulatában keletkezett, ez szabhatta meg formáját, amely a régi meder ívét követve, a templom irányába kinyílt tulipánra hasonlít.

Összességében megállapíthatjuk, a 18. század végi titkos katonai felmérés nagy jelentőségű, sokrétű forrásanyag nemcsak azért, mert eltérően más hasonló jellegű munkáktól a helyszínen készültek. Rendkívüli jelentőségét inkább az adja, hogy a térképek és a hozzájuk szorosan kapcsolódó településleírások a nagy természetátalakító munkák – folyószabályozások és lecsapolások – előtti ősi állapotokat rögzítik. Ezek alapján egyértelmű: a Tisza és a kisebb folyók, mint a Csaronda, a Szernye és a Latorca és az ezek között keresztül-kasul haladó patakok gyakran elárasztották Szalókát és szomszédjait, így a vízfolyásokat kísérő sűrű, nagy, összefüggő erdőségek, mocsarasok. Ennélfogva jellemző, amit Szalóka leírásában olvashatunk, „a falu körül csak annyi a nyílt terep, amennyit a szántóföldek elfoglálnak”.⁴⁵ Mindezt természetesen lényegesen befolyásolta az itt élők életmódját, mindennapjait, amelyek ilyen viszonyok közepette nem lehettek könnyűek, és természetesen kihatott a települések formájára is.

BIBLIOGRÁFIA

- Bereg vármegye (1782-1785). Szerk., a bevezető tanulmányt írta és fordította Pók Judit. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai Közlemények 17. Sorozatszerk.: Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 1999.
- Szabolcs vármegye (1782-1785). Szerk., a bevezető tanulmányt írta és fordította Pók Judit. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai Közlemények 11. Sorozatszerk.: Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 1996.
- Pók Judit: Ung vármegye leírása (1782-1784). Nyíregyháza, 2002.

⁴³ Szabolcs vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 110. Lásd. Szentmárton leírását.

⁴⁴ Bereg megyében a Szernye mocsár szélén gorondokon és irtásokon települt Bereg, Beregújfalu vagy például Tarpa halmaztelepülés. Ld. ezt: Bereg vármegye (1782-1785)... Pók Judit I.m. 8.

⁴⁵ Szabolcs vármegye (1782-1785)... Pók Judit. I.m. 110. Lásd. Szalóka leírását.

КАЛМАН ШОВШ

СЕЛО СОЛОВКА ТА ЙОГО СУСІДИ НА СЕКРЕТНИХ ВІЙСЬКОВИХ КАРТАХ XVIII. СТОЛІТТЯ

За допомогою загальної та ретельної характеристики карт показано географічний та історичний опис села Соловка. Завдяки опрацюванню карт та належної документації першого державного військового перепису, автор дійшов до нових висновків щодо процесів формування рельєфу, й в зв'язку з цим, до нових гіпотез щодо виникнення села. Проаналізовані карти XVIII. століття є цінними джерелами дослідження місцевості тих часів коли ще не було проведено врегулювання та дренажу ріки Тиси. По-сьогодні використані назви стежок/нив поселень, сусідніх села Соловка та Притися, дають знати про водяний світ колишніх болот та трясовин. Побут населення описаних поселень набагато залежав від навколишнього середовища, від близькості Тиси, з-за цього важливо продовжити дослідження цієї тематики.

**„... Nem tehetnek ők sem róla, hogy közénk kerültek”
Az első Csehszlovák Köztársaság kárpátaljai
telepítéspolitikájának néhány aspektusa¹**

Az első Csehszlovák Köztársaság 1919 és 1938 közötti kárpátaljai politikájára vonatkozó kutatásokban eddig elhanyagolt szerep jutott a földreformnak és az annak részét képező telepítési politikának. A csehszlovák kormány kizárólag, mint gazdasági intézkedéseként beszélt a kolonizációról, azonban a kor kárpátaljai értelmisége mindig hangoztatta annak kisebbségpolitikai oldalait is. Bármelyik álláspontot is fogadjuk el, tény, hogy jelentős volt az intézkedéssorozat település-földrajzi, illetve a kárpátaljai nemzetiségek közötti viszonyokra gyakorolt hatása. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár eddig szinte érintetlen iratanyagának felhasználásával kíséreltük meg a folyamat egyes részleteinek feltárását

Kárpátalja Európa sok más területével ellentétben nem egy, a földrajzi tényezők hatására elkülönült, tiszta kontúrokkal rendelkező történeti fejlődésen esett át. Hisz egyrészt a terület határait jelentő térképen feltüntetett vonalak sem mindenhol követnek földrajzilag kialakult határt, hanem vegytiszta politikai szándékot tükröznek, mely szándékokat a zűrzavaros 20. század szült. A terület maga, így az arra vonatkozó történeti kutatások sem az első majd a második világháború után meghúzott határvonalakat követték, hanem vagy a természet-, illetve társadalmi és gazdaságföldrajzi kontextusban meghatározott Északkelet-felvidékre fókuszáltak, vagy pedig azon négy vármegyére, melyek területén Kárpátalja létrejött. Ily módon a történeti kutatásoknak immáron egy új, politikai határokkal megjelölt területre kellett átállítania a fókuszát. Ezért is jellemző az, hogy a Kárpátalja területével foglalkozó legtöbb történeti munka annak 20. századi történetét tárgyalja, ezen belül is elsősorban azokat a folyamatokat, mely keletről a Kárpátok, nyugatról a vasút által határolt addig önálló egységként nem létező földrajzi területekből, társadalmi és politikai szempontból rendkívül sajátos jellegzetességgel bíró régiót kovácsoltak. Jelen tanulmány célja is hasonló. Egy olyan kutatómunka eddigi eredményeit kívánja összefogni, mely célja az első Csehszlovák Köztársaság kárpátaljai telepítéspolitikájának eddigénél mélyebb és árnyaltabb bemutatása.

A kutató a témát több szempontból is érdemesnek tartja a figyelem középpontjába állítani. Egyrészt olyan intézkedéssorozattal állunk szemben, melynek nem csupán a földreformmal kapcsolatos eredményei, de település-földrajzi és etnikai hatásai és jelentősnek vélhetők. Ezen túl, mint sok egyéb Kárpátaljával kapcsolatos történeti téma megítélése esetében szembesülhetünk bizonyos kettősséggel. Egyrészt van egyfajta nyoma a telepítéseknek a régió társadalmának kollektív tudatában, mely belemosódik a csehszlovák időről alkotott általános képbe, és amelyet ugyanúgy meghatároztak a korszak kormánypárti, illetve ellenzéki propagandái, mint a későbbi korok rosszabb tapasztalásai. Másrészt ugyan tisztában vagyunk bizonyos történeti tényekkel a kérdéskör kapcsán, azonban ezt nem alapozza meg alapkutatás.

Természetesen a szakirodalom által nem teljesen érintetlen eseménysorozatról van szó. A téma tanulmányozásánál elkerülhetetlen Simon Attila *Telepesek és tele-*

¹ Jelen tanulmány két korábban elkészült munka (egyik a Balassi Intézet-Márton Áron Szakkollégium, másik a Debreceni Egyetem gondozásában jelenik meg tanulmánykötetben) eredményeit egészíti ki az azóta fellelt levéltári forrásokkal. Ezúton szeretnénk köszönetet mondani Simon Attilának és Zeidler Miklósnak a rendelkezésünkre bocsátott forrásokért.

pes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között című munkája,² mely átfogóan vizsgálja a telepítések felvidéki vonatkozásait, nem csupán az állampolitika szintjén. A legfontosabb forráscsoportot a Csehszlovák Köztársaság Állami Földhivatalának és Telepítési Hivatalának, később pedig a földosztást és a telepítéseket is kezébe vevő Földművelésügyi Minisztériumnak az iratanyagai képezik. Ezek egy része Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Fiókjában is megtalálható, nagyrésztük azonban a Cseh Köztársaság Nemzeti Levéltárában fellelhető. Fontos forrásként szolgál a csehszlovák törvényhozásban elhangzott vonatkozó felszólalások, viták anyaga. Értékes adatokkal szolgál a *Pozemkova reforma* c. kormányzati lap, mely az Állami Földhivatal Prágában kiadott közlönye volt, és rendszeresen beszámolt a földreform és a kolonizáció helyzetéről. Megemlíthetjük továbbá a korban készült cseh, szlovák és ruszin nyelvű, elsősorban propaganda jellegű kiadványokat, melyek a földreform és telepítések eredményeit mutatták be. Ilyenek voltak a *Kárpátorosz eredmények*,³ vagy a *Podkarpatska Rus az 1919–1936-os években*,⁴ illetve *Technikai munkák Podkarpatska Rusban 1919–1933 között*⁵ című kötet. Fontos adatokat közöl az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok és állatösszeírást tartalmazó statisztikai kiadványok,⁶ melyek adatait felhasználva korabeli munkák is közöltek adatokat telepítésekről. Közöl információkat a telepítésekkel kapcsolatban *A felvidéki magyarság húsz éve* című kiadvány, melyet a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete adott ki.⁷ Megemlíthetjük még Jócsik Lajos munkáját a *Közép-Duna-medence közigazdasága*⁸, illetve szintén ettől a szerzőtől *A magyarság a cseh földreformban*⁹ című tanulmányt. Ezeken túl a korszak társadalmának véleményalkotása szempontjából fontos a korabeli sajtóanyagok megfelelő forráskritikával való használata.

Ily módon elsődleges feladatunk nyilvánvalóan az, hogy levéltári forrásokat összegyűjtve törekedjünk a lehetőségekhez mérten legobjektívebb kép bemutatására. A téma kutatása kapcsán széleskörű forrásbázisra is támaszkodhatunk. Ezek közül elsőrendűnek a Cseh Köztársaság Nemzeti Levéltárának vonatkozó anyagai tekinthetők, másrészt a Szlovák Nemzeti Levéltár Pozsonyban található iratai, illetve a szerző által legkönnyebben hozzáférhetőek a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár iratai. Jelen tanulmány célja Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban KTÁL) néhány, a telepítésekkel kapcsolatos dokumentumának bemutatása. A KTÁL-ban több *fondjában*¹⁰ is hasznos információkat találhatunk a telepítés kérdéskörével kapcsolatban. A tanulmány alapját a KTÁL 36. fondjának (az Állami Földhivatal Ungvári Kerületi Irodájának iratai) iratanyagai képezik. A 3755 őrzési egységből álló fond tartalmazza az Állami Földhivatal és a később létrejött Telepítési Hivatal, valamint a Földművelésügyi Minisztérium földreformra vonatkozó 1919 és 1939 között keletkezett különböző, sok esetben bizalmas iratait.

A kutatást több tényező is nehezíti. Ezek egy része az ukrán levéltári rendszer

² SIMON Attila: *Telepések és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*, Fórum Kisebbség-kutató Intézet, Somorja, 2008

³ *Карпаторусскія достиження. Юбилейный сборник статей по поводу 10-тия добровольного присоединения Подк. Руси къ Чехословакии*. Подъ редакцій и изданіемъ А. В. ПОПОВА. Типограф. «Карпатыя» Мукачево, 1930.

⁴ *Подкарпатская Русь за годы 1919–1936*. Ред. ЭДМУНД С. БАЧИНСКИЙ. Тирограф. Школьная Помощь». Ужгород, 1936.

⁵ *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919–1933*. Uzhorod, 1933

⁶ *Magyar statisztikai közlemények: Az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok és állatösszeírás*, Budapest, 1939.

⁷ *A felvidéki magyarság húsz éve*. Budapest, A Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete, 1938.

⁸ JÓCSIK Lajos: *A Közép-Duna-medence közigazdasága*, Magyar Élet, Budapest, 1944

⁹ JÓCSIK Lajos: *A magyarság a cseh földreformban*. Magyar Szemle, 1940

¹⁰ Fond – a magyar levéltári terminológiában a csomó kifejezés használatos, a tanulmányban, a továbbiakban a szláv levéltárakban használatos kifejezést alkalmazzuk.

sajátosságaiból adódik. Tanulmányunk a 36-os számú fond eddig áttekintett iratcsoportjaiban fellelhető forrásokat kívánja bemutatni. Pontosabban e források által felvázolni a telepítések menetét, illetve sajátosságait. Ebben a levéltári alapegységben megtalálhatóak a földosztással kapcsolatos központi és helyi rendelkezések, a földosztás folyamatát dokumentáló jegyzőkönyvek, az ezzel kapcsolatos kataszteri felmérések, térképek, a földterületek igénylésére beérkezett kérvények. Fellelhető továbbá a betelepítettek egy részének névsora, a kolonizálás különböző szakaszát előkészítő intézkedések dokumentációja, és egyéb iratok. A cseh nyelvű iratanyag, meglehetősen rendezetlen. Kronologikus sorrendbe vannak rakva az ún. *opiszok* (leíró egységek), illetve az ezeken belüli őrzési egységek, azonban nincsenek tematikusan rendezve, valamint az őrzési egységek elnevezése a mutatókönyvekben nem mindig fedi azok tartalmát, ami nagyban megnehezíti a kutatást. Az általunk kutatott iratanyag nagy része a feljegyzések szerint 1957-től hever érintetlenül a levéltár raktárhelyiségében, így mielőtt kézhez kaphatná a kutató, meg kell várni, míg elvégzik a rendszerezési folyamatot az iratokkal. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a levéltári dolgozók segítőkészsége illetve az utóbbi időszak változásai jelentősen enyhítettek a problémán. Szintén könnyen kedvű szegheti a kutatónak az a bábeli zűrzavar, mely a munkához felhasznált forráscsoportot jellemzi. Az államfordulatok és a több nemzetiség jelenléte színes nyelvi környezetet eredményezett a kutatóndó témával kapcsolatban. Jól jellemzi a problémát, hogy a jelen tanulmány elkészítése során magyar, cseh, ukrán, orosz, ruszin és angol nyelvű forrásokkal egyaránt találkozunk.

A legbősegebb iratanyag a földreformmal kapcsolatos, mivel telepítések folyamata szoros kapcsolatban volt a Csehszlovák Köztársaság területén végrehajtott ezen intézkedéssorozattal, ezért bizonyos szintig ez is vizsgálat tárgyát kell, hogy képezze, azonban tanulmányunk elsődleges célja a kolonizációval kapcsolatos új információk bemutatása.

Magának a földreformnak és a telepítéseknek a vizsgálata együtt igen nagy feladat volna, így a kutatás központi témája a kolonizáció. Mégsem mehetünk el a földreform mellett említés nélkül, hisz a két eseménysorozat egymással szorosan összefüggött, illetve a forrásgyűjtés során a földosztással kapcsolatban is kerültek elő dokumentumok. A földreform általános jelensége volt az első világháborút átélt Európának. Csehszlovákia sem kerülhette ezt meg. Viszonylag korán, már 1918. november 9-én elfogadta a törvényhozás a nagybirtokok zár alá helyezését.¹¹ A gyors döntéshozatalnak több oka is lehetett. Egyrészt az 1918-ban létrejött koalíciós kormányra jelentős baloldali nyomás nehezedett, mindazonáltal a Kelet-Közép-Európában egyre érezhetőbben jelentkező bolsevik hullámot is le akarták csillapítani. Másrészt a nagybirtokok szétosztása jelentősen meggyengítette azt a zömében német, magyar területeken magyar vagy magyarul beszélő birtokos réteget, amely az újonnan létrejött Csehszlovákia területén korábban nemcsak a gazdasági, de a politikai elitet is jelentette. Harmadrészt a paraszti lakosság nagymértékű földéhsége, és ezt a társadalmi igényt nagyszerűen felismerő, és politizálásában később kamatoztató Csehszlovák Agrárpárt földbirtokreform melletti erős kiállása is jelentős tényezők voltak.¹²

1919. április 16-án fogadták el a törvényt, amely elrendelte a 150 hektárnál nagyobb mezőgazdasági terület, vagy a 250 hektárnál nagyobb összterületű birtokok lefoglalását. Podkarpatska Rusban is felállították a Földosztó Bizottságokat, Ungvár,

¹¹ SIMON Attila: *Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*, Fórum Kisebbség-kutató Intézet Somorja, 2008. 30. old.

¹² Vö. U.o. 31. old.

Munkács, Técső és Beregszász központokkal.¹³ Ezt követően 1920. szeptember 1-jén adták ki azt a rendeletet, amelynek értelmében Podkarpatska Rus területén „minden haszonélvező, birtokos, társtulajdonos, állampolgárságra való tekintet nélkül, kilencven napon belül köteles bejelenteni 150 hektárnál vagy 260 kat. holdnál nagyobb földterületét” A késedelmet jelentős büntetéssel torolták meg, 50 000 korona pénzbírság,¹⁴ vagy egy hónap elzárás járt érte. ¹⁵ Érdemes megjegyezni, hogy mint a rendelet szövegéből is látszik állampolgárságra való tekintet nélkül volt kötelező a szabályozás mindenkire, míg 1920-ban a csehszlovák állampolgárságot még sokaknak nem sikerült megszerezniük, ami például kizáró ok lehetett bizonyos tisztségek betöltésekor.

Ezzel a rendelettel kezdetét vette a földbirtokok lefoglalása, felmérése, szétosztása. Amelyből egy rendkívül hosszan elhúzódó folyamat lett és soha nem fejeződhetett be. 1932-ből származó adataink tanúsága szerint a földosztásra kijelölt területek mindössze 18,83 %-a került lefoglalás alá. Ezen a 238 908 ha területen, melyből 45 379 ha volt a földművelésre alkalmas terület, kezdtek meg a földosztást.¹⁶ Tekintve, hogy ezt követően a földreform folyamatában nem történt jelentős változás, ezt végleges adatnak tekinthetjük. Érdemes megfigyelni, hogy az Ilosvai, Munkácsi és Beregszászi járások földterületein ment végbe a legnagyobb mértékben a földosztás, ennek valószínűleg az volt az elsődrendű oka, hogy ezeken a területeken működött a régió legnagyobb birtoka a Schönborn-Buckheim uradalom, melynek későbbi sorsa még sok vitát kiváltott.

A földosztás, 1931-es állapota szerint 258 települést és egyes a hivatalos csehszlovák statisztika szerint 107,¹⁷ az általunk talált levéltári dokumentumok szerint legalább 121 földbirtokost érintett.¹⁸ A lefoglalások legjelentősebben a Schönborn-Buckheim uradalmat (közel 130 idetartozó településen zajlott földosztás, a Beregszászi az Ilosvai és a Munkácsi járásokban), a Teleki-latifundiumot (az Ilosvai járás keleti, az Ökörmezői járás nyugati részén), Virányi Sándor (az Ungvári járásban és a Técsői járás déli részén), Odeschalchi Zóárd (Antalóc, Köblér, Tiszasalamon környéke az Ungvári járásban), Nemes József (a Beregszászi járás központi része), Braun Zsigmond (a Nagyszőlősi és Beregszászi járásokban), Atzél László (a Nagyszőlősi járás keleti része) és a Lónyayak (Beregszászi járás nyugati része, a magyar-csehszlovák határ mentén), illetve az egyházi felekezetek földjeit érintették.¹⁹ A földek zárolását követően a helybéli lakosság jelentkezhetett a jegyzőnél, vagy az adott terület Földosztó Bizottságánál, és igényt nyújthatott be valamilyen méretű földterületre. A KTÁL iratanyagában rengeteg ilyen igénylőlappal találkozhatunk, ezekből megtudhatjuk, hogy milyen szempontokat vettek figyelembe az igényléseknél. Ezek az igénylőlapok egyoldalas cseh nyelvű nyomtatványok voltak, melyen ki kellett tölteni a megfelelő rubrikákat. Érdekesség, hogy míg cseh nyelvűek voltak az igénylő által megválaszolt kérdések, addig voltak esetek, amikor a kérelmező a válaszokat anyanyelvén (magyarul, ruszinul) írta fel. Figyelembe vették a foglalkozást, az életkort, családi állapotot, a gyerekek és a munkaképes családtagok számát, a saját birtokolt földet, az állatállományt, mennyi területet kér az igénylő, milyen tevékenység céljából kéri, illetve rendelkezik-e valamilyen katonai

¹³ BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok, Nyíregyházi Főiskola – Veszprémi Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, 2005. 177–244 old.

¹⁴ Egy kat. hold földért 500 korona jóvátétel járt a tulajdonosnak, tehát 100 holdnyi föld ára lett volna a büntetés.

¹⁵ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) Fond 36. Op. 1. od.zb. 13. 1–2. lap

¹⁶ VOŽENÍLEK, Jan: *Predbežné výsledky Československé pozemkové reformy. Země Slovenská a Podkarpatoruská*. Praha, 1932, st. 510–511.

¹⁷ *Statistické tabulky. Výměra zabrane půdy a počet jejich vlastníků*. Pozemková reforma Ročník XVI. Číslo 3. v Praze v květnu 1935 str. 39.

¹⁸ KTÁL, Fond: 36., op. 1, od. zb. 527. 55–67.lap

¹⁹ U.o. 55–67. lap

érdemmel.²⁰

A zár alá kerülő földterületek egy részét azonban az úgynevezett kolonizációs alap rendelkezésére bocsátották, mely területeken 1923-tól a telepítések megtörténtek. Mielőtt megpróbálnánk részleteiben tárgyalni a telepítéspolitika kárpátaljai vonatkozásait, érdekes lehet figyelmet fordítanunk a kolonizáció fogalmára. Az értelmező szótár szerint betelepítést, gyarmatosítást jelent. Pont a gyarmatosítás értelmezés negatív tartalma miatt inkább a telepítés kifejezést alkalmazzák a vonatkozó szakirodalomban. A korszakban főként a politikai érdek határozta meg a fogalom értelmezését, ily módon a kárpátaljai magyar ellenzék a csehszlovák „gyarmatosítás” eszközeként és kisebbségpolitikai intézkedésként helyezte el retorikájában. A hivatalos csehszlovák iratokban a következő definíciót olvashatjuk: „A kolonizáció a jelenlegi szükségletek szerint a földbirtokok kiutalását jelenti, önellátó, vagy kiegészítő gazdaságok létrehozását, a helyi és más igénylők erkölcsi és gazdasági szükségszerűség alapján történő földhöz juttatását jelenti.”²¹ Tehát alapvetően gazdasági szerepet szántak kommunikációjukban az intézkedéssorozatnak, mint az 1925-ös dokumentumból kiderül, egy évtizeddel korábban kiemelik a földosztás egyéb jelleget is, miszerint a telepítések fontos feladata „...Podkarpatska Rus belső politikai és társadalmi konszolidációjának elősegítése”²²

Az első Csehszlovák Köztársaság kárpátaljai telepítéspolitikájával kapcsolatban nem csupán a kolonizáció fogalmának értelmezése vitatott. Az alap kutatások híján még a telepítések alatt érintett települések száma is kérdéses. Botlik József az 1938-as nép-földbirtok és állatösszeírásra hivatkozva 11 kolóniát nevez meg könyvében,²³ Simon Attila szintén 11 településről ír²⁴, míg a régió történelmét feldolgozó legújabb monográfia 15 településről beszél. Egy, a csehszlovákiai földreformot összegző tanulmány szerint, mely a Pozemkova reforma című lap hasábjain jelent meg 15 kolonizáció által érintett településről beszélhetünk.²⁵ A KTÁL eddig áttekintett anyagai alapján 1923 és 1930 között tizenkét településen folytattak ún. csoportos betelepítést. Az első telepet 1923-ban a Csap melletti birtokon Sztrázs néven hozták létre, ahová 21 telepescsalád érkezett. Ezt követően hozták létre a Bányó melletti Szvoboda telepet, ahová 66 telepescsalád költözhetett be. 1924-ben Gát környékén 13 család kapott földterületet, 1926-ban Hunyaditánya vagy Hedzespusta néven létrejött kolónia 25 család új otthona lett, ugyanebben az évben Sárosorosziba 5 családot telepítettek, szintén 1926-ban Pusztakerepec településen 14²⁶ család jutott termőföldhöz. 1927-ben jött létre Újbótrágy kolónia 31 telepescsaláddal, majd 1927-ben Bótrágyba költöztettek 41 telepescsaládot. 1929-ben Beregdédába 3, míg Beregsomba 32 telepescsalád érkezett, 1930-ban Eszenybe költöztettek 5 családot, majd a későbbiekben további 16 családot telepítettek le.²⁷ Egy másik forrásunk pedig megnevezi, hogy 1930-ban Tiszaújhelyen alapítottak kolóniát (a forrás szerint Novo Selo, Tiszaújlak mellett).²⁸ Az ide telepített családok számát egyelőre nem ismerjük. Érdekességgént megemlíthetjük, hogy a közigazgatásilag Szvoboda településhez tartozó Nagybakos és Kisbakos településekről, mint külön telepekről számolnak be egyes csehszlovák források illetve találtunk

²⁰ KTÁL, Fond 36. Op. 1, od. zb. 13. 23. lap

²¹ KTÁL, Fond 36. Op. 1, od. zb. 1796, 14. lap

²² KTÁL, Fond 36, Op. 1, od. zb. 527. 1–3. lap

²³ BOTLIK József: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez, Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000. 181. old.

²⁴ SIMON Attila: i.m. 166. old.

²⁵ Stav kolonisace koncem r. 1934. Pozemková reforma, Roční XVI. Číslo 3., v Praze v květnu 1935.

²⁶ Forrásunk Pusztakerepec esetében 12 családot közöl, azonban a dossziéból hiányzik egy lap, feltételezhető, hogy hiányzik a felsorolás folytatása, a szakirodalom ezen település esetében 14 családról tesz említést.

²⁷ KTÁL, Fond: 36, op. 1, od. zb. 527. 43–54. lap, 67–75. lap

²⁸ KTÁL, Fond: 36., op. 1, od. zb. 1796. 14. lap.

utalásokat arra nézve is, hogy Bányu településre is érkeztek telepesek.²⁹ Nagybakos és Kisbakos esetében föltételezhetően nem beszélhetünk külön kolóniáról, a Szvoboda telep kiépítését tárgyaló számos forrás alapján, itt egy telepes faluról volt szó. Sajnos egyelőre ezekre a településekre vonatkozóan még nem bukkantunk rá a betelepítettek névsorára, azonban annyi föltételezhető, hogy nem csupán az általunk közölt településeken történt kolonizálás, ráadásul a régióval foglalkozó szakirodalom, a jelen felsoroláson túl, megjelöli *Újverbőcöt*, *Újaklit*, *Oroszgejőcöt*, *Tasnádtanyát*, mint a telepítések helyszínét. Az Állami Földhivatal majd a Földművelésügyi Minisztérium rendelkezései értelmében az 1930-as évek második felében további tervszerű betelepítésre került volna sor, melyet a ruszinság földszükségeinek kielégítése céljából és a „paraszi birtokok további kialakítása” érdekében tartottak fontosnak.³⁰ 1933-ban született dokumentumban arról olvashatunk, hogy *Oroszvölgy*, *Verbőc*, *Nagydobrony*, *Szvoboda*, *Beregszász*, *Beregvégardó*, *Akli*, *Eszeny*, *Bányu*, *Szerednye*, *Bégány*, *Gecse*, *Papi* földterületein került volna sor telepesek javára történő földosztásokra.³¹ Egy 1936-ban kelt jelentés értelmében pedig Pusztakerepec, Eszeny, Nagydobrony településeken kívül a Szernye-mocsár területén folytathatnának telepítéseket, elsősorban *Csikósgorondon* és *Nyárásgorondon*, mely földterületeket 1955-ig a Latorca részvénytársaság bérelte, a telepítésekre a bérleti szerződés lejártá után kerülhetett volna sor.³²

Bizonyos levéltári források alapján azt mondhatjuk, hogy a kolonizációs tervekben szereplő településeken valóban történtek telepítések, azonban ezek nem csoportosan, és nem minden esetben államilag, hanem ún. magántelepítések formájában zajlottak. A letelepítések szervezésének szempontjából a kolonizáció menetét két szakaszra tudjuk elkülöníteni. Ezek közül az első az úgynevezett állami telepítések voltak³³, a másik a pedig a magánkolonizáció. Ezek mind időben mind a telepítést végző szerv tekintetében különbséget mutatnak. Az eddigi forrásaink alapján elmondható, hogy Podkarpatska Rus területén a csoportos telepítések 1923 és 1931 között végbementek, míg a magánkolonizáció elsősorban a 30-as évek jellegzetessége volt. Míg a csoportos kolonizációt állami hivatalok végezték, mint arra már fentebb utaltunk, addig a magánkolonizációt, nem állami szervek közvetlen bevonásával, de az állami szervek felügyelete mellett hajtották végre. Egy 1936-os forrás, ilyen, magánkolonizáció által érintett települések közé sorolja *Aklit*, *Fancsikát*, *Verbőcöt*, *Tiszaiújhelyet*, *Beregszászt*, *Ardót*.³⁴ A szakirodalommal összevetve feltételezhetjük, hogy az Akli környezetében folytatott telepítések során jött létre Újakli település. Ardó alatt a korszak statisztikai kiadványai értelmében *Beregvégardót* érthetjük³⁵, mely földterületein *Tasnádtanyát* hozták létre. Verbőc mellett végzett telepítések pedig *Újverbőc*, napjainkban *Puskina* település létrehozását jelentették.³⁶

A kárpátaljai telepítések kapcsán felmerül több olyan kérdés, melyekre a jelenlegi vonatkozó szakirodalomból nem kaphatunk választ. Ezek közül fontos foglalkoznunk azzal, hogy honnan, és milyen nemzetiségű telepesek érkeztek Podkarpatska Rus síkvidéki területeire, illetőleg milyen létszámban. Egyelőre nem bukkantunk olyan forrásra, amely közölné a betelepítettek pontos számát, a családok esetében a férj család

²⁹ KTÁL Fond 36, op. 1. od. zb. 376. 7-29. lap

³⁰ KTÁL, Fond 36. op. 1. od. zb. 1796. 14. lap.

³¹ KTÁL, Fond: 36, op. 1, od. zb. 527. 43–54. lap, 67–75. lap

³² KTÁL, Fond 36. op. 1. od. zb. 1796. 23. lap.

³³ Vö. SIMON Attila i.m.

³⁴ KTÁL Fond 36., op. 1. od. zb. 1796. 23. lap.

³⁵ *Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi vydán Ministerstvem Vnitřní a Státním Úřadem Statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921*, v Praze 1928

³⁶ *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Szerk.: FEDINEC CSILLA, VEHESE MIKOLA – Budapest: Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010, 65. old.

és utónevét és a feleség utónevét jelölték meg csupán³⁷ Az iratokból azonban kiderül, hogy 1923 és 1930 között tehát legalább 263 családot telepítettek magyarlakta területekre, akiknek nemcsak a pontos számuk, de az etnikai megoszlásuk is kérdéses. A köznyelv a telepések által lakott területeket „cseh kolóniáknak” nevezte, azonban joggal feltételezhető, hogy a valóság ettől lényegesen árnyaltabb képet mutatott. A kolonisták nemzetiségi megoszlása vizsgálatokor célszerű különbséget tennünk a csoportos és a magántelepítések között. Egy 1922 áprilisában kelt rendelet értelmében a hivatali helyek legalább 50 %-át légionáriusok³⁸ számára kell fenntartani.³⁹ Ebből arra következtethetünk, hogy az első kolóniák lakossága elsősorban cseh illetve szlovák nemzetiségű légionárius volt. Ilyen tipikusan Sztrázs, Szvoboda, Gát. Ezek közül Szvoboda a legnagyobb légionárius kolónia volt a Csehszlovák Köztársaság területén⁴⁰, több forrásunk is közli a kolónia lakosságának nemzetiségi összetételét, mely az 1931-es népszámlálási adatok tükrében a következőképp alakult: a 909 fős összlakosságból 450 cseh, 7 szlovák, 184 ruszin, 281 magyar, 1 lengyel.⁴¹ Jelentős forráscsoport tanúsága szerint azonban nem elsősorban cseh illetve szlovák nemzetiségűek voltak a betelepített földművelők, hanem a prágai kormányzat politikájában fontos szerepet szántak a ruszin telepítéseknek. Egy 1925-ben a Prágai Állami Földhivatal által kiadott rendeletben találkozhatunk néhány erre vonatkozó érdekes momentummal. A forrás egyrészt beszámolt a telepítések addigi helyzetéről, továbbá felhívta a Földosztó Bizottságok figyelmét arra, hogy milyen magas a ruszin nemzetiségű földigénylők száma. A következőképpen rendelkeznek ezzel kapcsolatban: „A kolonizáltak fele cseh és azonos részben kiválasztott, megfelelő ruszinság legyen...” továbbá „Ösztönözni fogjuk a ruszinságot, hogy észrevegyék ezt a cseh kérést...” és ugyanitt megmagyarázzák a rendelkezés okát is: „A ruszinok elégedetlensége megnehezíti a cseh hatalom irányításának felállítását, különösen a kolonizálni kívánt területeken”.⁴² Ezt követően ezt az elvet követték is, ugyanis egy 1933-as jelentés beszámolt arról, hogy a betelepítettek 55% ruszin, míg 45%-uk csehszlovák⁴³ nemzetiségű.⁴⁴ A magán-kolonizációval kapcsolatos források pedig csak ruszin nemzetiségű betelepülőkről beszélnek. Az Állami Földhivatal ungvári kerületi irodájának 1936. október 17-én kelt dokumentuma, mely a kolonizáció további lehetőségeiről számol be, részletesen ír a ruszin lakta hegyvidék nehéz gazdasági körülményeiről, mely következménye vagy az elvándorlás, vagy pedig az alföldi területeken történő letelepedés. Beszámol arról, hogy 1935. október 1-ig 1245 kérelem érkezett be hozzájuk elsősorban a volóci, perecsenyi, técsői és huszti járásokból, földigénylés ügyében, ezen kívül a magánkolonizáció során 1935-ig Akli, Fancsika, Verbőc, Tiszaújhely, Beregszász és Ardó térségében 1300 kataszteri hold föld kiosztása történt meg ruszin telepések számára.⁴⁵ Az Állami Földhivatal ungvári kerületi irodájának 1934. december 31-ei keltezéssel ellátott jelentése 29 podkarpatska rusi, többségében magyarlakta településén 1925 és 1933-ig végzett földosztás nemzetiségi vonatkozásairól

³⁷ KTÁL Fond: 36, Opisz: 1. Od.zb.: 527 1-3. lap.

³⁸ Az Osztrák-Magyar Monarchia orosz hadifogságba került cseh illetve szlovák nemzetiségű katonái, akik cseh illetőleg csehszlovák légiókat hoztak létre 1916 és 1917 folyamán, melyek az orosz polgárháborúban is részt vettek, a független Csehszlovák Állam létrehozásához szükséges katonai erőt biztosították.

³⁹ KTÁL, Fond 36, op. 1. od. zb. 215. 12. lap.

⁴⁰ SIMON Attila: i.m. 278. old.

⁴¹ KÁPAR Josef: *Deset roků kolonizační práce legionářů na podkarp.*, in Legionářsky, 69. szám, 1 oldal, 1933. augusztus 31. vö. SIMON ATTILA: i.m. 99. old. és Kárpátalja 1919-2009, im. 65. old.

⁴² KTÁL, Fond 36, op. 1, od.zb. 527. 1–3. lap

⁴³ Valamennyi népszámlálási összesítőben, illetve hivatalos iratokban is a „csehszlovák” nemzetnévvel találkozunk, mely a cseh és a szlovák nép egyenlőségét és összetartozását volt hivatott jelképezni, a valóságban azonban sem az egyenlőség nem érvényesült, sem az egység nem valósult meg.

⁴⁴ KTÁL, Fond 36, op. 1, od. zb. 1129. 2–9. lap.

⁴⁵ KTÁL, Fond 36. op. 1. od. zb. 1796. 23. lap.

számol be, mely értelmében a földet kaptak közül 5 cseh család, 579 magyar család, 537 ruszin család és 18 zsidó család jutott földhöz. Ezeknek az adatoknak elsősorban a korszak magyar ellenzékiiségének heves tiltakozása mond ellent, ugyanis folyamatosan arra apelláltak, hogy a magyar nemzetiségűeket hátrányosan érinti a földosztás.

Akárcsak a telepések nemzetiségi hovatartozására vonatkozóan, úgy telepek kiépítésével kapcsolatosan is kevés az információnk, azt feltételezhetjük, hogy a földosztás által érintett településekhez tartozó különálló tanyákon kezdték meg az építkezéseket. A létrehozott település méretétől függően az vagy részét képezte közigazgatásilag egy addig is létező falunak (Gát, Sárosoroszi) vagy külön közigazgatási egységként jelent meg (Szvoboda). Eddig fellelt forrásaink Sztrázs, Szvoboda és Gát esetében nem közlik a kiutalt területek nagyságát. A többi település esetében elmondható, hogy településenként jelentős eltérések is megfigyelhetők voltak a kiosztott földterületek méretét tekintve. Hunyaditanyán 16,2 kat. hold, Sárosorosziban 52,2 kat. hold, Pusztakerepecen 14 kat. hold, Újbótrágyon 29 kat. hold, Bótrágyon 41 kat. hold, Beregdédában 16,9 kat. hold, Beregsomban 27,7 kat. hold Eszenyben 42,4 kat. hold jutott átlagosan egy családnak.⁴⁶ A hivatalos csehszlovák közlemények 14,9 hektárban nevezik meg a Podkarpatska Rusban átlagosan egy kolonistára jutó földterület méretét.⁴⁷ Az építkezéseket a csehszlovák állam támogatta, elsősorban építkezési kölcsönökkel, ugyanis nemcsak földterülethez kívánták juttatni a telepéseket, de egzisztenciájukat is meg kívánták alapozni.⁴⁸ Az Állami Földhivatal dokumentumaiból kiderül, hogy egy szabvány telepes ház felépítésének értéke 52 000 csehszlovák korona volt. A ház állt egy konyhából, egy szobából, egy előszobából és egy kamrából, összterülete 41 m² volt.⁴⁹ Elsősorban az 1930-as évek első feléből szaporodik meg azon források száma, melyek a kolóniák gazdálkodásával, fejlesztésével foglalkoztak. Ez azzal magyarázható, hogy a világgazdasági válság jelentősen érintette a telepeket is, mely nehézségekre próbáltak megoldást találni. A telepesfalvak fejlesztési tervei három fő problémakört érintenek: a mezőgazdasági fejlesztést, az ipari fejlesztést és a kulturális fejlesztést.

A mezőgazdasági fejlesztés tekintetében a talajjavító és lecsapoló munkálatok kaphattak kiemelt finanszírozást Csehszlovák Állam. Egy 1932-es jelentésből, melyet az Állami Földhivatal számára készítettek Ungváron, kiderül, hogy elsősorban az árpa, rozs, búza, kukorica, dohány és cukorrépa termesztését támogatta a szaktárca a kolóniákon.⁵⁰ Ezt a mezőgazdasági termelést az 1920-as évek végén elsősorban a talajjavító munkálatok és a megfelelő mennyiségű vetőmag hiánya nehezítette. Előírányoztak a kolóniákon jelentős mértékű gyümölcsfa-telepítéseket is, 3000 gyümölcsfa telepítését helyezték kilátásba 1933 januárjában Beregsom, Sztrázs, Pusztakerepec, Sárosoroszi, Tiszaújhely, Hunyaditanya és Eszeny falvakban.⁵¹ Ezen kívül az állattenyésztés fellendítése érdekében a takarmánynövények vetésterületének növelését is finanszírozni kívánta az illetékes hatóság.⁵² Ami az ipart illeti elsősorban kézműipari és mezőgazdasági termékeket feldolgozó komplexumok létrehozását támogatták a kolóniákon. Úgy a mezőgazdaság, mint az ipari létesítmények esetében javasolta a földművelésügyi tárca a szövetkezetek létrehozását és működtetését.⁵³ Forrásaink tanúsága szerint a kolóniákon szeszfőző és dohányfeldolgozó üzemet hoztak létre, ezeken kívül a tejfeldolgozó

⁴⁶ KTÁL, Fond 36. op. 1. od. zb. 1796. 43–54. lap, 67–75. lap

⁴⁷ *Stav kolonisace koncem r. 1934.* Pozemková reforma, i.m.

⁴⁸ KTÁL, Fond 36. op. 1. od. zb. 1796. 1–3. lap.

⁴⁹ KTÁL, Fond 36. op. 1. od. zb. 527. 141. lap.

⁵⁰ KTÁL, Fond 36. op. 1. od. zb. 527. 76–77. lap.

⁵¹ U.o. 77. lap.

⁵² U.o.

⁵³ KTÁL, Fond 36. op. 1. od. zb. 527.. 75–76. lap.

üzemek létrehozását preferálták.⁵⁴ Ahhoz, hogy az előirányozott gazdasági fejlesztések anyagilag hasznosulni tudjanak az államigazgatás biztosítani kívánta a kolóniák bekapcsolását Podkarpatska Rus kereskedelmi vérkeringésébe. Ennek következtében jelentős összegeket fordítottak az általában nehezen megközelíthető, elzárt telepek főúthálózatba való bekapcsolására. Ily módon próbáltak infrastrukturális fejlesztésekkel összeköttetést teremteni Sztrázs kolónia és a Chlumec - Sajószentkirály - Csap főútvonal között, Hunyaditanya és a Macsolából Gecsébe tartó útvonal között. Szvoboda és Bótrágy mentén egy új főútvonalat kívántak építeni, melybe Beregsom és Újbótrágy is bekapcsolódhatott.⁵⁵ A források tanúsága szerint külön figyelmet szenteltek a telepese falvak kulturális fejlesztésére, iskolák, sőt ipari és mezőgazdasági szakközépiskolák létesítésére.⁵⁶ Találhatunk arra vonatkozó említéseket is, hogy vándorkönyvtárakat is működtettek, kifejezetten a kolóniák szükségleteit kielégítendő, elsősorban mezőgazdasági témájú könyvekkel felszerelve.⁵⁷ A viszonylag széles spektrumú fejlesztési tervek azonban nem minden esetben hozták meg a várt sikert. Néhány titkos jelentése, illetve egy-egy kolónia szövetkezetétől az Állami Földhivatalhoz érkezett panaszlevelekből arra lehet következtetni, hogy a világgazdasági válságon kívül egyéb problémákkal is küzdöttek a telepesek, illetve az ő egzisztenciájukat megalapozni kívánó hivatalok. 1933 áprilisában készült jelentés szerint, melyet Ungvárom készítettek a kolóniák gazdasági helyzetéről egy prágai rendelkezésre reagálva, mely kérte a kolóniák anyagi lehetőségeinek felmérését, kiderül, hogy bár a földosztás folyamán a kedvezményezetteknek nyilatkozni kellett vagyoni helyzetükről, illetve arról, hogy milyen mértékig tudnak befektetni a kapott földterületbe, azonban a valóságban ezzel a vagyoni fedezettel az ide érkező telepesek nem rendelkeztek. Ez jelentős kiesést jelentett a finanszírozó hatóságnak, illetve megnehezítette a telepesek számára az építkezési hitelek visszafizetését.⁵⁸ A hitel-visszafizetések problémáját igazolja az a levél is, melyet egy telepes, bizonyos Arnošt Hosa, mint a bótrágyi kolónia gazdasági szövetkezetének képviselője írt 1930-ban. Ebben nehezményezi, egy átlagos telepes 30–50 ezer korona adóssággal volt terhelve az építkezési kölcsön fejében, és 15–20 ezer korona egyéb adóssága is volt.⁵⁹ A gazdasági válság idején ezekből a kölcsönökből elengedtek, kedvezőbb kamatokat számítottak fel. ⁶⁰Bár a földosztás során mindig hangsúlyozta a prágai vezetés azt az elvet mely szerint telepítések során előnyt élveznek azok, akik rendelkeznek bizonyos mezőgazdasági tapasztalattal, az földhöz juttatottak által kitöltött kérdőívekből azt láthatjuk, hogy a korábban földműveléssel foglalkozó telepesek aránya nem volt magas.⁶¹ Különösen igaz ez a hegyvidéki területekről érkező ruszin telepesekre, akik esetében előfordult, hogy el is hagyták rövid időn belül a kiosztott földbirtokot.⁶² Amikor ilyen esemény történt, arra mindig érzékenyen reagált a közvélemény, különösen a magyar ellenzék.

A téma körvonalazásának szempontjából fontos megnézni, hogyan reagált a közvélemény a telepítésekre, és főként magyar közvélemény, hisz elsősorban magyarlakta területeket érintettek az intézkedések. Nagyon élesen bírálta a telepítések folyamatát az ellenzéki magyar sajtó. A Határszéli Újságban 1927-ben így olvashatunk

⁵⁴ KTÁL, Fond 36. op. 1. od. zb. 527.. 75-76. lap.

⁵⁵ U.o. 100.lap

⁵⁶ U.o. 1-3. lap.

⁵⁷ U.o.85.lap.

⁵⁸ U.o.,82. lap.

⁵⁹ KTÁL, Fond 36, op. 1., od. zb. 1129. 2–9. lap.

⁶⁰ KTÁL, Fond 36, opisz 1, od. zb. 527. 75. lap.

⁶¹ KTÁL, Fond 36. op. 1. od. zb. 162. 6-47. lap.

⁶² *Újabb adatok az alsókerepeci földosztás történetéhez.* Ruszinszkoói Magyar Gazda 1928. január 8. 2. évf. 2. szám. 3. old.

a telepítésekről: „a kultúránkra és nemzeti egyenlőségünk meggyöngyítésére irányuló tendencia egyre erősödik.... az iskolatörvény, a telepítéstörvény, az agrártörvény, az adótörvény minden finesze, ami benne van a törvénykönyvben ezt a célt szolgálja”⁶³ Ugyanitt olvashatjuk az következő, ironikus megjegyzést: „természetesen nem a történelmi országuk földjét adják nekik. Az nem arra való. Itt van Szlovenszko és Ruszinszko. Az Isten is arra teremtette ezt a földet, hogy cseh telepesek boldog hazája legyen...”⁶⁴. A Kárpáti Híradó szintén ezt az irányvonalat képviseli, Kékedy Gábor 1927-ben így írt a földreformról: „...földek, állami állások idegen kézbe adása csak azt célozza, hogy a gazdaságilag lehetetlenné tett őslakosság pusztuljon el, vagy vándoroljon el”⁶⁵ Azonban pozitív észrevételek is érkeztek a kolonizációval kapcsolatban, a Keleti Újság 1926 októberében megjelent számában Kovács Béla cikkében szerepel, hogy a „falvakra a cseh–magyar barátság, a szerelem és a koccintás jellemző.”⁶⁶ Nagyon szemléletesen foglalta össze Korláth Endre képviselő 1930-ban a csehszlovák szenátusban elhangzott beszéde a telepítésekről és a földreformról alkotott magyar véleményét: „A Schönborn uradalmat nagyszerű taktikával sikerült a Živnobankkal társult svájci érdekeltség kezére juttatni és így 35–90 évig várhatunk rég, amíg itt földreformról tárgyalhatunk. Ezzel a taktikával Gát, Jánosi, Ardó, Beregszász, Kígyós, Nagybeteg, Beregujfalú, Dercen, Fornos magyar községek továbbá, Alsó- és Felsőremete Bárház, Mikarja orosz községek estek el jogos földreform igényeiktől. A máltai lovagrendnek adták a Telekék dolhai 60. 000 holdas erdejét. Ez a Ruszinszkói földreform másodig nagy áldása. A harmadik áldás azt a 16 maradékbirtokost érte, akik közül 14 cseh, 1 ukrán és 1 nagyorosz nemzetiségű.

A negyedik áldás ama telepesek fejére szálljon, akiket a földreform jóvoltából a történelmi országokból telepítettek hozzánk nyilván azért, mert sem a ruszin, sem a magyar nem akart földet és szívesebben megy Belgiumba, Kanadába, Argentínába. A magyarság, feltéve, hogy a község elégszámu agrárpárti igazolványt fogyaszt – csinálhat legelőbérllő družstvo és ha még jut valahol egy kis darab föld, úgy arra kihajthatja a marháját, de ismétlem, csak agrárpárti igazolvánnyal. Arról egyáltalán beszélni sem lehet, hogy a földreform a magyarság számára, a legcsekélyebb előnyt, kedvezményt hozta volna meg, sőt helyzetünket csak megnehezítette.”⁶⁷ A fent idézett szövegek jól mutatják, hogy a magyarság az etnikai terület megbontását, és a nemzet pozícióinak gyengítését látta a telepítésekben, illetve nehezményezték a magyar földigénylők számára történt juttatások kis mértékét. Nyilvánvalóan jelen volt a Prágához hú politikai képviselő is, amely a Köztársaság vezetésének szócsöveként a telepítések mezőgazdasági művelés szempontjából hasznos oldalát hangsúlyozták. Fontos utalások találhatók magyar földművelők és a közejük érkezett telepesek viszonyára a korabeli Kárpátalját rendkívül szemléletesen bemutató szociográfiában, melyet Balogh Edgár „sarlós”⁶⁸ társaival 1930-ban készített. „A Retek géppel dolgoztat mindent, és napszámosokat a hegyekből hoz” – panaszkodik a számára kimondhatatlan nevű cseh birtokosra az izsnyétei földművelő.⁶⁹ Ezzel a magyar parasztember korabeli nyomorúságát kifejező mondattal érdemes egy nagydobronyi asszony által mondottakat szembeállítani: „Őszetörött a kerekünk múltkor; és a legionista meglátta. Adott kölcsönbe egyet, és eldi-

⁶³ SZÜLLŐ Géza: *Helyzetünk nem jobb, de rosszabb*, Határszéli újság 1927. január 9. 2. old.

⁶⁴ *Negyven cseh családot akarnak betelepíteni Romániából*, Határszéli újság 1927. május 8. 2. old.

⁶⁵ KÉKEDY Gábor: *A Verchovina nyomora*, Kárpáti Híradó, 1927. június 22.

⁶⁶ EGRY Ferenc: *Cseh–magyar barátság falun*, Ruszinszkói Magyar Gazda 1926. október 24.

⁶⁷ www.psp.cz/eknih/1930ns/ps/stenpt/index.htm/ – Korláth Endre felszólalása a Csehszlovák Szenátusban, (letöltve: 2010. 11. 27.)

⁶⁸ A Sarló egy csehszlovákiai magyar ifjúsági mozgalom volt, melyet 1928-ban alapítottak és 1930-tól működött bejegyzett szervezetként.

⁶⁹ BALOGH Edgár: *Tíz nap Szegényországban*, Budapest, Neumann Kht. 2003

csekedett, hogy magyar leányt vett el Bátyúból. Hát nem tehetnek ők sem róla, hogy közénk kerültek.”⁷⁰ A fenti két idézet jól jellemzi azokat az ellentétektől feszülő hangulatot, mely a magyar közösségbe érkező telepeseket körülvették. Egyesek saját megélhetésük veszélyét látták a kolóniákban, mások belátták, hogy nagypolitika esetleges szándékaiért nem az átlagember a felelős, nem tudatos eszköze annak.

A fentiek ismeretében érdemes tehát megvizsgálni, hogy milyen szerepet foglaltak el a telepítések Prága vidékünkkel szemben folytatott politikájában. Amennyiben elfogadjuk azt, hogy a csehszlovák pusztán gazdaságfejlesztési eszközként tekintett a telepítések intézkedéssorozatára, abban az esetben el kell mondanunk, hogy nem vettek figyelembe egy nagyon fontos tényezőt Podkarpatska Rus-ra vonatkozóan, melyet leír egy népszövetségi diplomata a spanyol Pablo de Azcárte, aki 1923-ban látogatott régiókba és szögezte le: „nem hiszem, hogy földrajzi vagy népességi szempontból egységes egészként beszélhetnünk Kárpát-Oroszországról. Földrajzi tekintetben legalább két teljesen különböző régióról beszélhetünk: az északi hegyvidéi zónáról és a déli alföldi övezetről.”⁷¹ A különbség amelyet Azcárte megjegyez, a régió lakosságának összemosása esetén a telepítések mezőgazdasági szempontból semmiképp nem érhetők el a várt sikert. Két, eltérő gazdálkodási szerkezettel rendelkező térség lakosságát igyekeztek keverni, mely ahhoz vezetett, hogy sok esetben az alföldi mezőgazdasághoz nem értő gazdák kezébe került a föld, mely helyzetet a világgazdasági válság tovább nehezített. Feltételezhető, hogy a csehszlovák vezetés jobban ismerte ennél a terület jellegzetességeit, s az intézkedések csupán gazdasági volta jogosan kétségbe vonható.

Egy másik aspektust figyelembe véve átfogóbb kép adható a telepítések céljaira vonatkozóan. A 1919. szeptember 10-én elfogadott saint-germain-en-laye-i békeszerződés értelmében a terület széleskörű autonómiával felruházva kellett volna, hogy csatlakozzon az új államalakulathoz, ezt az Antant-hatalmak és a csehszlovák vezetés által kiadott Generalny Statutum, majd az 1920 februárjában kiadott Csehszlovák Alkotmány is megerősítette.⁷² Azonban az önrendelkezés megvalósítását folyamatosan késleltették, hivatkozva általában arra, hogy a területünk lakossága még nem érett meg politikailag az autonóm irányításra. Az autonómiához való hozzáállása a prágai vezetésnek, beleillett abba a politikába, amit a Köztársaság egyéb területein is folytatott, és ami az ország integritásának megőrzésére törekedett. Maga ez a törekvés abból eredeztethető, hogy Csehszlovákia egyfajta mozaikállamként, eltérő etnikai szerkezetű és különböző történeti fejlődésen átment, a kialakult gazdasági térszerkezetet tekintve egymáshoz nem illeszkedő részekből állt. Ez nagyban megnehezítette egy cseh dominanciájú, erős központi irányítással rendelkező állam felépítését, amit egy nem Prágához hű autonóm irányítás valamely területén a Köztársaságnak csak még tovább bonyolított volna. Ezért a Köztársaság területeinek egyfajta konszolidációja volt az elsődleges feladat. Ebben a folyamatban nagyszerű példaként szolgáltak az Osztrák–Magyar Monarchia ilyen jellegű korábbi törekvései, amely államban pont a cseh területekhez viszonyultak ilyen módon. Ez a konszolidációs politika lehetett több csehszlovák intézkedés motívuma, így a csehszlovák hivatalnoki réteg széleskörű alkalmazásáé magyar és ruszin lakta területeken, egyes nyelvpolitikai intézkedéseké, oly gyakran végrehajtott változtatásoké a közigazgatási berendezkedésben, és ebben a sorban el tudjuk helyezni a kolonizációt is. Ezt bizonyítja a már idézett 1925-ös rendelet, melyben két elvet nevez-

⁷⁰ BALOGH Edgár: i.m.

⁷¹ ZEIDLER Miklós: *A Nemzetek Szövetsége és Podkarpatská Rus autonómiája - Pablo de Azcárte 1923. évi kárpátaljai útijelentése*. In: *Uő: Magyarország és a Nemzetek Szövetsége. (Habilitációs kézirat.)* Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2010. 105-155. o.

⁷² FEDINEC Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium-Aurum Kiadó, Galánta–Dunaszerdahely 2002. 14–15. o.

tek meg, amely szellemében a földosztást és a telepítéseket folytatni kellett. Az egyik a földművelés fejlesztésének elősegítése, a másik pedig „...*Podkarpatska Rus belső politikai és társadalmi konszolidációjának elősegítése*” volt.⁷³ Nem véletlen az sem, hogy oly nagy műgonddal válogatták a telepeseket „*erkölcsi és gazdasági szükségsszerűség szempontjából*”.⁷⁴ A prágai vezetés továbbá előirányozta, hogy növeljék a ruszin nemzetiségűek arányát a betelepítettek sorában, ebből arra következtethetünk, hogy míg a földbirtokreformmal gyengítették a ruszinszko magyar vagy magyarul beszélő (magyarul beszélő, de nem magyar nemzetiségű alatt a zsidó nemzethez tartozókat értették) birtokos réteget, akik a társadalmi és politikai elitet képezték, addig a telepítésekkel egy erős szláv középparaszti réteget kívántak kialakítani. Továbbá feltételezhető a törekvések egy olyan iránya is, amely során a ruszinságot, mint helyi, Prágához hű szláv népcsoportot a meggyengített politikai elit szerepének átvételére kívánták „kinevelni”. A fenti gondolatmenetet támasztja alá Robert T. Smallbones pozsonyi brit követ, élesszemű megfigyelése is, aki 1922-ben és 1923-ban Podkarpatska Rusba látogatva a csehszlovák vezetés helyi politikájára nézve a következő megállapításokat tette: „*A csehek kihasználva felsőbbbségüket, megpróbálják „befuttatni” a szláv kisebbséget, tanulva ezt a Birodalom bürokratikus rendszeréből, amelyben ezt a szerepet ők töltötték be, megfosztva attól az előnytől, hogy szabadságukat kivívhatnák*”⁷⁵. Szláv kisebbségek alatt gondolhatott itt a diplomata a szlovákokra és a ruszinokra, a birodalom alatt föltételezhetően a Monarchiát értette. Egybevág ezzel a gondolatmenetével egy 1923-ban írt jelentése, melyben így ír: „*A csehek azt szeretnék, hogy a Köztársaság homogén nemzetállam legyen, egy kevés, nem jelentős kisebbséggel, mely szétszóródik a történelem és a földrajzi környezet erői következtében, és mivel a tények nem egyeznek ezzel a fikcióval, ők feltalálták a „csehszlovák” kifejezést.*”⁷⁶

Összességében elmondható, a telepítések tehát nem csupán gazdasági vagy kisebbségpolitikai célokkal bírtak, hanem egy olyan egységes politikai irányvonalnak voltak a részei, amely a Csehszlovák Köztársaságot kívánta egységessé kovácsolni, illetve egységet megőrizni. A podkarpatska rusi mezőgazdaságot élénkítő volta egyelőre kérdéses, további kutatásokat igényel, akárcsak a fenti politikai folyamatokban betöltött szerepe, illetve pontos lefolyása. A telepítések eredményeit, a hétköznapiakban és a nemzetiségek viszonyára gyakorolt hatását remélhetőleg a további kutatások segítségével tisztázni tudjuk majd.

Bibliográfia

Források és statisztikai kiadványok

- *Az Állami Földhivatal Ungvári Kerületi Irodájának iratai* – Kárpátaljai Területi Állami Levéltár 36. Fond
- A Csehszlovák Szenátus digitalizált anyagai, In. www.psp.cz/eknih/1930ns/ps/stenpt/index.htm/
- *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print*. General editors KENNETH BOURNE and D. CAMERON

⁷³ KTÁL, Fond 36, Op. 1, od. zb. 527. 1–3. lap

⁷⁴ KTÁL, Fond 36, op. 1, od. zb. 1796. 14. lap

⁷⁵ *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print*. General editors Kenneth Bourne and D. Cameron Watt. Part II. From the First to the Second World War. Series F. Europe, 1919–1939. Editor Christopher Seton-Watson. Volume 1. Central Europe, 1919–1922, University Publications of America, 1990 pg. 380.

⁷⁶ *British Documents on Foreign Affairs: Volume 2. Central Europe, January 1923–June 1930.* pg. 67.

- WATT. Part II. From the First to the Second World War. Series F. Europe, 1919–1939. Editor CHRISTOPHER SETON-WATSON. University Publications of America, 1990 Volume 1. Central Europe, 1919–1922
- *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print*. General editors KENNETH BOURNE and D. CAMERON WATT. Part II. From the First to the Second World War. Series F. Europe, 1919–1939. Editor CHRISTOPHER SETON-WATSON. University Publications of America, 1990. Volume 2. Central Europe, January 1923 - June 1930.
 - *Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi vydán Ministerstvem Vnitra a Státním Úřadem Statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921*, v Praze 1928.
 - *Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi vydán Ministerstvem Vnitra a Státním Úřadem Statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 1930*, v Praze.

Korabeli sajtóanyag és kiadványok

- EGRY Ferenc: *Cseh-magyar barátság falun* Ruszinszko Magyar Gazda. 1926. október 24.
- KÁPAR JOSEF: *Deset roků kolonizační práce legionářů na podkarp.*, Legionářsky, Číslo 69. v. Praze.
- KÉKEDY Gábor: *A Verchovina nyomora*, Kárpáti Híradó, 1927. június 22.
- *Negyven cseh családot akarnak betelepíteni Romániából* Határszéli újság 1927. május 8. 2. o.
- *Statistické tabulky. Výměra zabrane půdy a počet jejích vlastníků*. Pozemková reforma Ročník XVI. Číslo 3. v Praze v květnu 1935.
- *Stav kolonisace koncem r. 1934*. Pozemková reforma, Roční XVI. Číslo 3., v Praze v květnu 1935.
- SZÜLLŐ Géza: *Helyzetünk nem jobb, de rosszabb*, Határszéli újság 1927. január 9. 2. o.

Szakirodalom

- BALOGH Edgár: *Tíz nap Szegényországban*, Budapest, Neumann Kht. 2003
- BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica*. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez, Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000.
- BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok*, Nyíregyházi Főiskola – Veszprémi Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza
- FEDINEC Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium-Aurum Kiadó, Galánta–Dunaszerdahely 2002
- *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Szerk.: FEDINEC Csilla, VEHES Mikola – Budapest: Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010.
- SIMON Attila: *Telepések és telepés falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008.
- VOŽENÍLEK, Jan: *Predbežné výsledky Československé pozemkové reformy. Země Slovenská a Podkarpatoruská*. Praha, 1932.
- ZEIDLER Miklós: *A Nemzetek Szövetsége és Podkarpatská Rus autonómiaja - Pablo de Azcárate 1923. évi kárpátaljai útijelentése*. In: Uő: *Magyarország és a Nemzetek Szövetsége*. (Habilitációs kézirat.) Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2010.

«... НЕ ВОНИ ВИННІ ЩО ПРИБУЛИ СЮДИ ДО НАС»
ДЕКІЛЬКА АСПЕКТИ КОЛОНІЗАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПЕРШОЇ
ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Дослідження, у яких аналізувалася Закарпатська політика першої Чехословацької Республіки у період 1919-1938 років, не звернули достатню увагу на реформ землі та на політику заселення, що являлося її складовою частиною. Чехословацький уряд колонізацію тлумачив виключно, як один з економічних заходів, в той час, тогочасна інтелігенція Закарпаття наголошувала, що дана реформа включає в себе й політику нацменшин. Не дивлячись на те, яку концепцію вважаємо вірною, факт, вона мала неабиякий вплив на адміністративні-географічні, міжнаціональні відносини на Закарпатті. Використовуючи документи Закарпатського обласного державного архіву зробили спробу розкрити декілька деталей цього процесу.

Két évtized tükrében

Az iskolai történelemtanítás helyzetének alakulása Ukrajnában (1991-2011)

A szervezett tömegoktatás bevezetése óta, ami kontinensünk egyes régióiban már a 18. században beindult, a történelem sajátos helyet foglalt el az iskolai tantárgyak sorában. E sajátos szerepet annak köszönhetette, hogy az állam (a 18-19. században az uralkodó) iránti lojalitás kialakításának folyamatában a történelem hatékonyan tudott beilleszkedni, időnként ki is szolgálva a fenntartó elvárásait. A mai nemzetállamok zöme ezen iskolai tárgy szerepét ugyanabban látja, mint azt egy-két évszázaddal ezelőtt a birodalmak látták. A történelem iskolai tárgyként kifejezetten alkalmas volt (s alkalmas ma is) a vezető ideológiai és politikai irányvonal közvetítésére. Jelen tanulmányban az oktatástörténeti aspektuson túl inkább a történetírás szemszögéből közelítettük meg a kérdést. Az adott időszak iskolai tárgyaktatási lehetőségeinek bemutatásával korképet próbáltunk rajzolni, ill. tükrözni az ország életében zajló események létrehozta folyamatokat. Csak a tárgyaktatás általános feltételeit mutatjuk be kronológiai rendben, nem térve ki sem a taneszközök, sem a szakdidaktika kérdésére.

Mikor 1991-ben darabjaira hullt a Szovjetunió, a tanárok az eljövendő „szép új világtól” azt várták, hogy majd emberi léptékűvé változtatja a közoktatást, s nem csak pártideológiákkal átszőtt múltat, de történelmet is lehet végre tanítani. Hisz a 1945-91 között a történelemtanítást leginkább szorító kötelékek az ideológia, a túlpolitizáltság, a nyílt és agresszív ateizmus voltak. Ide lehet még sorolni az orosz felsőbbrendűség megnyilvánulásait, ami a tankönyvek, tantervek koncepcióját és szövegét is átszötte. A fenti elvekhez járultak még hozzá a sűrű és rendszeres felettesi ellenőrzések, melyek pártvonalon is elvárásokat támasztottak a történelem szaktanár elé, hisz ez a tárgy volt a Szovjetunióban az ideológiai nevelés alapja, a fiatalság kommunista nevelésében.¹ Az 1990-es évek elején az egész posztoszocialista térségben a humántudományok „felszabadultak” a marxi-lenini-ideológia szorításából, s az ukrainai történészek is siettek megszabadulni ettől a „mundértól”. Pedig Oreszt Szubtelnij kanadai történész azt javasolta kollégáinak, ne siessenek kidobni a marxi metodológiát, amíg nem bírják az újat. Am a múlt külsőségeitől a történettudósok igen hamar megszabadultak, addigi munkásságuk termékeit sokszor szó szerint kidobták, mégha pár hónapja születtek is, s beálltak az új ideológia által meghatározott „folyamba”. Az új ideológia pedig felfedezte a „nemzeti történelmet”.² Az újonnan létrejövő államban a marxizmus-leninizmus, az internacionalizmus helyébe a nemzeti hazafias elkötelezettséget és hűséget állították. A függetlenné vált Ukrajnában a „saját” történelem „létrehozását” fontos nemzeti feladatként kezelték, épp ezért az állam megfogalmazta elvárásait a nemzeti történelem új tudományos interpretációjával szemben.³ Jaroszlav Gricak ukrán történész megfogalmazásában „*a kortárs ukrán történész számára – főleg aki új szintéziseket vagy tankönyveket ír; a régi ukrán identitás újradefiniálása, ill. az új megeremítése a legfontosabb cél*”.⁴

¹ Програми для середніх навчальних закладів. Історія. 5-11 класи. Київ, Раданська школа, 1989. с. 96.

² Портнов А. Між «Центральною Європою» та «Русским миром»: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій. – К.: НІСД, 2009. с. 127-128.

³ Чупрій Леонід. Історична освіта в Україні як складова державної політики пам'яті // Політичний менеджмент 2011, №4. с. 19.

⁴ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX—XX ст. 2-е видання. – Київ, 2000. с.113.

A hivatalos szervek, látva a történelem Szovjetunióban való oktatásának nemzeti identitásra és hazaszeretetre gyakorolt hatását, eredményeit, a független Ukrajnában ugyanezt a szovjet tapasztalatot használták, amikor a Szovjetunió történetét egy az egyben behelyettesítették Ukrajna történelmével, vagy, ahogy az egyik ukrán történész megfogalmazta később, „csak a zászlót cserélték le”.⁵ Így a Szovjetunióban, az 1959-es történelemoktatási reform létrehozta tárgyszerkezetben folyt a történelem tanítása a függetlenné vált Ukrajnában is.⁶ Ez ugyanúgy erőltetett és művi tantárgy lett, mint egykor a Szovjetunió története, hisz Ukrajna, akár az előbbi, szuverén államként csak a 20. században jött létre. A Szovjetunió idején a 20. század előtti történelmet is Szovjetunió történeteként tanították, így szerepelt a tankönyvek és tantervekben, pedig az valójában az Orosz Birodalom története volt. Ukrajna sem létezett a középkorban, hisz a Kijevi Rusz, óorosz államként, nemcsak az ukránoké, hanem az oroszoké és fehéroroszké is volt. A jelenlegi Ukrajna területe később a Litván-, Lengyel-, Orosz- és más országok területét képezték. Épp ezért külön tárgyként oktatni Ukrajna történetét ugyan olyan anakronizmus, hisz még az ukrán etnikumú földek különállósága is rövid ideig létezett csak a *Hetmanscina* vagy *Kisorosz Kollégiumok* idején. Ezt a felfogást a jelenlegi ukrán történészek és intelligencia közül is többen vallják.⁷

A fentiek következtében az ország-történelem oktatása, akár a Szovjetunióban, Ukrajnában is területtörténetté vált, ami valójában a történelmi földrajz egyik ága. Pontosabb lett volna, ha nép- vagy nemzettörténet váltotta volna fel azt. Ez azért lényeges, mert jelentős számú ukrán etnikum él az ország határain túl, illetve a legutóbbi (2001) népszámlálás adatai szerint Ukrajna lakosságának 22%-a nem ukrán nemzetiségűnek vallotta magát.⁸

Az 1991-92-es tanévtől, a központi irányító szervek felszámolásával, fokozatosan lazultak fel az addigi adminisztrációs kötelékek szorításai. Ugyanekkor hozták létre az Ukrán SZSZK független Köznevelési Minisztériumát és fogadták el „A köznevelésről” szóló törvény első tervezetét, melynek értelmében az iskolák széles oktatási autonómiát kaptak. 1988-ban *Liszenko* N. N., az Ukrán SZSZK pedagógiai tudományos kutatóintézetének tagja, a történelemtudományok doktora közzétett egy javaslatot, ami szerint a tizenegy éves iskolarendszerben változtatni kellene a Szovjetunióban egységes történelemoktatási szerkezeten, s az 5. osztályban *Az elbeszélések a Szovjetunió történetéből* helyett *A tagköztársaságok és szülőföldünk története* oktatását javasolta.⁹ Ezt a javaslatot kissé átdolgozva, de a lényegét meghagyva, az akkor még tagköztársasági rangban lévő Ukrán SZSZK Köznevelési Minisztériuma, 1991 januárjában közzétette módszertani közlönyében.¹⁰ A tárgy céljaként a tanulók nemzeti öntudatának „felébresztését” fogalmazták meg. A heti két, éves 68 órában tervezett tárggyal végighaladtak az egész ukrán történelmen az 1991-es eseményekkel bezáróan. A tervezetből jóváhagyott tárgy lett *Bevezetés Ukrajna történetébe* címmel, s már a következő tan-

⁵ Портнов А. Terra hostica. Образ России в украинских школьных учебниках истории после 1991 года // Неприкосновенный запас [Москва]. 2004. № 4(36). С. 86-91. (<http://magazines.russ.ru/nz/2004/4/port12.html>), (<http://www.polit.ru/research/2004/12/14/portnov.html>), (http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=1733) 2011.05.20.

⁶ SZÁMBOROVSKYŇÉ NAGY Ibolya: Történetül és (szinte) változatlanul. A történelemtanítás régen és ma a k. h. 22-44°-a között, Ukrajnában. Történelempedagógiai Füzetek. 25. sz. Bp. 2007. 11-14. o.

⁷ Гірний, О. Єдиний курс історії. Обговорюємо львівську ініціативу // Історія України, 2003, №25-26. с.2.

⁸ CSERNICKÓ István-MELNYK Szvitlana: *Az ukránai kisebbségek és a nyelvi oktatás*. In. Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében. Szerk.: Orosz Ildikó, PoliPrint, Ungvár, 2007. 120-121. o.

⁹ Лысенко Н. Н. О структуре исторического образования в школе // Преподавание истории в школе, 1988, №5. с. 78-83.

¹⁰ Програма початкового курсу історії України для 5-го класу загальноосвітніх шкіл // ІЗМНО Української РСР, 1991, №2. с. 3-8.

évben ezt kellett tanítani. Ugyancsak az 1991/92-es tanévben a *Társadalomtudomány* helyett, második félévtől az *Ember és társadalom* 2. részét tanították, ahogy azt a Szovjetunió Köznevelési Állami Bizottsága 1990. április 16-án kelt, 254. számú törvényerejű rendeletében meghatározta. Az új tárgy oktatásához a módszertani ajánlásokat 1991. október 2-án publikálta az Oktatási Minisztérium. Mivel tankönyvet még nem adtak ki hozzá, ezért a *Tribuna* nevű társadalom-politikai és tudományos-módszertani köztársasági folyóirat 1991. évi 11. számától folyamatosan közölték a tananyag tartalmi részeit.¹¹ A 8-11. osztályokban folyamatosan növekvő óraszámokban vezették be az Ukrán SZSZK történetét, s a 10-11. osztályok számára új tankönyvet adtak ki ebből a tárgyból,¹² de mindegyik, kimenőben lévő osztályban tanították még és befejezték a Szovjetunió történetét.¹³

1991-ben Ukrajna, az oktatásról szóló törvényében deklarálta, hogy az iskolai oktatásban az európai utat fogja járni, ám továbbra is a Szovjetunió-béli sztereotípiákat folytatta, és az állam felsőbbrendűségét vallotta az egyén felett, pont fordítva, ahogy Európában. Igor Girics, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia forráskutató részlegének vezetője, 2009-ben erről azt vallotta, hogy „nem tehettek másként, hisz az 1990-es években az ukránok az orosz-birodalmi szellemi életben leledztek, így az iskolai történelemoktatásnak hazafias szellemű nevelést kellett nyújtania a felnövekvő nemzedék számára”.¹⁴ Ennek következtében, az 1991/92-es tanévben a Szovjetunió történetét mindenhol felváltották Ukrajna történetével, de szerkezeti változtatás nem történt az iskolai történelemoktatásban. Maradt az 1959-es hrucsovi iskolareform létrehozta struktúra, mely nem egységes történelem tárgyat oktat, hanem külön tárgyként kezelte az egyetemes és az ország történetét, még a rájuk fordítandó óraszámok sem azonosak. Az történelem tananyag-elosztása osztályonként a következőképpen nézett ki:

1. táblázat. A történelemoktatás szerkezete Ukrajnában az 1991/92-es tanévben

Osztály	A tanítási anyag elosztása	
	egyetemes történelemből	Ukrajna történetéből
5	---	Bevezetés Ukrajna történetébe
6	Ókor történelme (a kezdetektől 476-ig)	---
7	Középkor, 476-tól a XV. század végéig, a nagy földrajzi felfedezésekig)	A kezdetektől a XVI. sz. közepéig
8	Újkor – a XV. század végétől 1789-ig	A Lublini uniótól a XVIII. sz. végéig
9	Újkor – 1789-től 1914-ig	A XIX. század elejétől 1914-ig
10	Legújabb kor (1914-1939)	1914-1939 közötti időszak
11	Legújabb kor (1939-től napjainkig)	1939-től napjainkig

Forrás: saját szerkesztés az ІЗМО України, 1992, №9-10, травень.с.32-33. alapján

¹¹ Програма курсу «Людина і суспільство» для середніх навчальних закладів // ІЗМНО Української РСР, 1991, №22. с. 7-32.

¹² Кондуфор Ю. Ю. Історія Української РСР. Підручник для 10-11 класу. Київ: «Радянська школа», 1991.

¹³ Az USZSZK Köznevelési Minisztériumának általános középfokú oktatási és oktatás-módszertani főosztályának 1991. július 19-én kelt 2/2-486. számú körlevele „Про навчальні програми в 1991/92 навчальному році для масових загальноосвітніх шкіл і СПТУ, шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів, ліцеїв і гімназій” // ІЗМНО Української РСР, 1991, №17-18, вересень. С. 60-63.

¹⁴ Гирич І. Б. Українська історична освіта на початку ХХІ ст.: від обмежень філософії етноцентризму до концепції засвоєння «чужого» як «свого» // Історія в школах України, 2009, №5. с.3. (a továbbiakban: Гирич, 2009, a folyóirat pedig ІВШУ)

Ebben az első független tanévben a 11. osztályos végzősöknek már Ukrajna történetéből kellett kötelező érettségi vizsgát tenni,¹⁵ s közzétették az Ukrajna története 7-11. osztályok számára összeállított tanterv tervezetét.¹⁶ Viszont egyetemes történelemből maradtak a Szovjetunió idején kiadott tantervek és tankönyvek, s az ókort még az 1992/93-as tanévben is az 1960-as években készült Korovkin-féle könyvből javasolták oktatni, ám új kötelező vagy központi tantervet nem adtak ki.¹⁷

1988 után az 1992-es évben készült az első felmérés a független Ukrajnában az iskolákban található múzeumokról, ami szerint akkor 2737 darabot tartottak számon. Igaz, ezek zömében forradalmi, munka és harci dicsőség múzeumai voltak, s közülük még 15%-ot sem tettek ki a Szovjetunióhoz nem kapcsolódó tematikájúak: honismereti – 12,8%, népművészeti – 0,25%, tudományos-műszaki – 0,18%, művészeti – 0,32%, néprajzi vagy természettudományi – 0,91%-uk volt. Épp ezért tartották időszerűnek 1993-ban átszervezni azokat, a felesleges ideológiai „koloncokat” eltávolítani, s csak a valós kiállítás tárgyakat meghagyni. Helyette az 1990 szeptemberében elindított *Az én földem – a szüleim földje* mozgalom által gyűjtött anyagok elhelyezését javasolták.¹⁸

Az utódállam Ukrajnában az oktatásügy evolúciós úton valósította meg a szovjet rendszerből való átállást saját oktatásszervezésére, amit mi sem bizonyított jobban, minthogy az 1991/92-es tanévre az iskolatelevízió adásait a második félfévre történelemből a 8. osztálynak ugyanakkor, pénteken, harmadik órán (10:35), a kilencedikeknek pedig negyedik órán (11:40) közvetítették, mint a Szovjetunióban. Egyetlen különbség, hogy eddig ez a Szovjetunió történetének ideje volt, 1992 januárjától pedig Ukrajna története lett.¹⁹ Az adások egészen az 1997 nyaráig működtek.²⁰ Ekkor is a hatalom csúcán állók rendeletei szerint kellett kötelező megemlékezéseket beiktatni a történelemoktatásba és az iskolai életbe, akár a Szovjetunió idején: 1993-ban például minden iskolában és felsőoktatási intézményben kötelező volt megemlékezést tartani az 1932-33-as ukrainai éhínség 60. évfordulója alkalmából. Az irányadó módszertani ajánlásokat az Oktatási Minisztérium 1993. márciusi információs lapjában tették közzé.²¹ Aztán 1993. március 22-i, 92/93. számú rendeletével Kravcsuk elnök az „Ukrajna fasiszta megszállás alóli felszabadulása 50. évfordulójának össznépi méltatására” szólította fel az ország lakosságát, amit az Oktatási Minisztérium – a kormány által összeállított rendezvények listájának közzétételével – az iskolák számára kötelezővé tett.²²

Közben 1991-től Ukrajnában megkezdődött a múlt eseményeinek felülvizsgálata és bírálata. Ukrajna történelme fő helyet kapott az iskolákban, mint egykor a Szovjetunió történelme, az egykori unió történelmét pedig lerövidítve, belerakták az egyetemes történelembe. Az ukrán történelem ártértelezése egészen a kezdetekig terjedt ki, s az esetek többségében szinte homlokegyenest ellentétes az 1991-ig használt gyakorlattal, magyarázatokkal, ill. megkérdőjelezte az ukrán és orosz nép fennhangoztatott testvériségét. Az orosz állam, a Kijevi Rusz örökségét elsősorban Ukrajna örökségének tartják a mai napig.²³ Ebben a szellemben készült *Az iskolai oktatás koncepciója*,

¹⁵ Про екзамен з історії України // ІЗМО України, 1992, №6. с. 26.

¹⁶ Програма з історії України. 7-11-ті класи (проект) // ІЗМО України, 1992, №7-8. с. 2-63.

¹⁷ ІЗМО України, 1992, №12. с. 3.

¹⁸ Шкільний музей у навчально-виховному процесі // ІЗМО України, 1993, №1. с. 21-26.

¹⁹ Короткий зміст та методичні рекомендації щодо використання навчальних телепередач з історії України на 1991/92 навчальний рік (II півріччя) // ІЗМНО України, 1991, №23. с. 12-27.

²⁰ ІЗМО України, 1993, №2. с.8-20. és Календарно-тематичні плани навчальних телевізійних передач для учнів середніх навчальних закладів на II півріччя 1996/97 навчального року // ІЗМО України, 1996, №24. с.24.

²¹ Голод 1932-33 рр. в Україні // ІЗМО України, 1993, №5. с. 14-18.

²² Основні заходи з підготовки та проведення 50-річчя визволення України від фашистських загартників // ІЗМО України, 1994, №2. с. 27-31.

²³ Гирич, 2009, с. 7.

melynek első változatát 1993-ban dolgozták ki, majd bocsátották vitára a szakemberek körében.²⁴ A vita eredményeit felhasználva készült el a tervezet második változata, s 1995 márciusában publikálták „*A folyamatos történelemoktatás koncepciója Ukrajnában*” címmel.²⁵ A tervezet kidolgozását még az 1993-as Oktatás program irányozta elő, mivel az oktatás tartalmának, új tanterveknek és tankönyveknek kellett elkészülniük történelemből is. Megkülönböztetett figyelmet azért fordítottak a történelemoktatásra, mert az „*az öntudatos polgárok és hazafiak nevelésében segít*”.²⁶ A koncepciót maguk a szerzők is szubjektívnek nevezték, de azt javasolták, hogy térjenek át a tizenegyéves kötelező oktatásról a 12 vagy 13 évesre, ami a középiskolai szinten a tárgy szakszerűbb, mélyebb oktatására adna lehetőséget, ill. a felsőoktatásba lépéshez jobb felkészültséget biztosítana a tanulók számára. A tervezet azért beszélt folyamatos történelemoktatásról, mert az óvodától az egyetemekig kidolgozta a tárgy tanításának elképzelését.

Az iskola előtti nevelés-oktatásban az ukrán népi kultúrából merítettek volna, ahol a történelmi eseményekről meséltek volna, játékokkal, szokásokkal, jeles személyiségek képeivel ismerkednének meg a gyerekek. Az elemi iskolai szinten javasolták bevezetni, 4. osztályba a *Bevezetés a történelembe* tárgyat heti két, éves 68 órában, ill. az előző osztályokban a nyelv, olvasás, énekórákra ukrán történelmi anyagok összeválogatását javasolták. Az általános és középiskolai szinten – mivel az 1991-es oktatásról szóló törvény 15 évben húzta meg az iskolaköteles korhatárt – ezért a 9. osztály végéig lineáris rendszerben ajánlották végigtanulni az egész történelmet. Úgy vélték, hogy nem csak a saját ukrán népük történelmét kell tudnia a tanulóknak, hanem a velük együtt élőkét is, ezért a hely- vagy régiótörténetnek nem kiegészítésnek, hanem alkotóelemnek kell lennie a hazai történelemben. Az egyetemes történelmet a bibliai korról és országokkal ajánlotta kezdeni, még ha ez a szovjet időszakban szocializálódott emberek zömének furcsa is.²⁷ Fontosnak és prioritási elvnek javasolta kezelni azon országok és utódállamaik történetét, melyek kötelékében valaha voltak ukrán földek – Oroszország, Rzecz Pospolita (Litvánia, Lengyelország), Ausztria-Magyarország (Magyarország, Szlovákia), Románia, Törökország – hisz a történelem egységes egész, mondták. S ha az Ukrajna történelmét külön tárgyként tanítják, az egyetemes történelemre több órát javasoltak adni, mint a hazaira.

A történelemoktatást a következő elvekre ajánlották építeni: emberközpontúság a társadalom, politika, vallás, erkölcs, művészet-kultúra körében egyaránt, az ukrán mentalitás újjászűletésének segítése, ill. a nemzetiségi iskolákban saját nemzeti történelmük oktatásának bevezetése, a lakosság politikai, eszmei és felekezeti sokszínűségének figyelembe vétele. Az 5-9. osztályokban a lineáris, 10-11-ben pedig a koncentrikus elv szerint építették fel a történelemtanítás koncepcióját, osztályonként a következő bontásban:

²⁴ Освіта України, № 18-19, 8 травня, 2001р., с. 7.

²⁵ Az Oktatási Minisztérium 1995. március 10-i, 1/9-52. sorszámaival ellátott rendelete „*A folyamatos történelemoktatás koncepciója Ukrajnában*” // Освіта України, № 10, 10 березня 1995. р.

²⁶ ІЗМО України, 1995, №8. с. 11.

²⁷ ІЗМО України, 1995, №8. с. 15.

²⁸ Itt és a táblázat többi részében az első szám a heti, a második az éves óraszámot mutatja

2. táblázat. A történelemoktatás ajánlott szerkezeti megoszlása az 1995-ös koncepció alapján

Osztály	A tanítási anyag megoszlása	
	egyetemes történelemből	Ukrajna történetéből
5	Ókor, Ukrajna területe az ókorban (2/68 ²⁸)	
6	Középkor (2/68)	Ukrajna a középkorban, 17. sz. közepéig (1/34)
7	Újkor 1. rész, 17. sz. közepe – 18. sz. (1/34)	Ukrajna az újkorban, 1. rész (2/68)
8	Újkor 2. rész, 19-20. sz. (1/34)	Ukrajna az újkorban, 2. rész (2/68)
9	A XX. sz. történelme (3/102)	Ukrajna XX. században (2/68)
10	Egyetemes és helytörténet (2/68)	Az ukrán államiság története (2/68)
11	A jelenkor egyetemes története (2/68)	Ukrajna jelenkori története (2/68)

Forrás: saját szerkesztés az ІЗМО України, 1995, №8. c.18. alapján

A fenti iskolareformot a tervezet szerzői a 90-es években megvalósíthatatlannak tartották, ill. a sikeres végrehajtását valószínűtlennek, mivel a társadalmi krízis az iskolát is maga alá temette, s pozitív eredményt nem adnának az azonnal bevezetett változások. Azt is megjegyezték, hogy a lineáris oktatás következtében az ó- és középkort csak primitív szinten lehet majd oktatni, s a 20. századnak a 9. osztályban való tanítása sem épp a legideálisabb megoldás. S mivel a 15 éves korig kötelező oktatás csak nyilatkozási szinten volt, a kilencedikesek automatikusan továbbléptek a 10-11. osztályokba, ezért az elkövetkező öt évben nem javasolták megváltoztatni a történelemoktatás rendjét.²⁹ A koncepciót Artemova L. V. a pedagógiai tudományok doktora, Cseredniczenko D. Sz. és Csernenko Sz. V. a pedagógiai tudományok kandidátusai, Ganzsa O. I., Kirka G. M., Kodenko V. O., Malij O. V. és Oszmolovszkij Sz. V. a történelemtudományok kandidátusai, ill. Kalakura O. I., Koljada I. A., Korolyov B. I. és Kulycsickij Sz. V. történelemtudományok doktorai készítették.

A szakmai munka összehangolása és a változtatásra való felkészülés céljából, 1995-ben Ukrajna Oktatási Minisztériuma, Ukrajna Pedagógiai Tudományok Akadémiája, ill. a Pedagogicsna pressza Kiadó tudományos-módszertani folyóiratot alapított *Isztorija v skolah Ukrajini* (a történelem Ukrajna iskoláiban) címmel. A havonta megjelenő kiadvány – mint a Szovjetunióban a *Prepodovanyije Isztorii v skole* – a középiskolai történelemtanítással foglalkozó szakmai lap, s egyben a központi irányítás legfőbb fóruma lett.

1996-ban a szakminisztérium általános középfokú oktatásának főosztálya jóváhagyta a történelemoktatás központi tanterveit, ami felváltotta az addigi javaslatokat, s mindenki számára egyformán kötelezővé vált.³⁰ Az egyetemes és Ukrajna történetét párhuzamosan és időszinkronban, lineárisan adták meg. Az új tantervet Ukrajna történetéből Miszan V. rivnei gimnáziumtanár kérésével a történelemtudományok doktorai, kandidátusai, egyetemi tanárok, tanszékvezetők, professzorok állították össze.

²⁹ ІЗМО України, 1995, №8. c. 20.

³⁰ Програми для середньої загальноосвітньої школи. Історія України 5-11 класи. Всесвітня історія 6-11 класи. Київ «Перун», 1996.

Feltűnő az is, hogy *Lyah Romanon* kívül, aki a Donyeci egyetem professzora volt, mindenki Iviv, egy akadémiai és egy szakminisztériumi tagot kivéve. Az 1997/98-as tanévben már a fent említett Miszan tankönyvét tették kötelezővé az 5. osztályban való oktatásra. Társadalomtudományi tárgyakat – ember és társadalom, az ember jogai, a politológia alapjai – iskolai komponensből lehetett tanítani, nem volt kötelező.³¹ Kötelező volt viszont a *Jogi alapismeretek* tanítása a 9. osztályban.³²

Végül is a 12 éves oktatásra való áttállást, az 1995-ös történelemoktatási koncepció-javaslat alapján, csak a 2001-es tanévtől kezdték el, viszont maga a tervezet nem került megvalósításra. 1997-ben újabb koncepcióval próbálkoztak „*Közoktatási szabvány. Történelem*” címmel (Стандарт із освітньої галузі. Історія). Ezek után látott napvilágot 1998-ban a történelem tanterv legújabb szerkesztésű változata, ami szerint 2001/02-es tanévben is dolgoztak a szaktanárok.³³

A 1999/2000-es tanévben egy figyelemreméltó és nagyon jól kihasználható lehetőséget kaptak a történelemtanárok – párhuzamosan vagy szinkronban taníthatták az egyetemes és ukrán történelmet. Ez azért fontos, mert mindkét történelem külön tárgyként szerepelve, heti egy-egy órában volt tanítva, s ennek következtében a tanulók, az esetek többségében, „történelem-zavarban” szenvedtek, s soha nem tudták, hogy aznap éppen melyik történelem is van: egyetemes vagy ukrán. A fenti lehetőség azt jelentette, hogy nagyobb témakörönként, egymás után legyen oktatva - először az egyik, majd a másik történelem.³⁴ Ettől már csak pár lépésre volt sok történelem tanár álma, hogy a történelmet integráltan tanítsák, melynek része az ukrán (s a magyar) nép történelme is, s nem pedig külön tantárgy. Ugyancsak újtásként jelent meg a 2000/01-es tanévben, de kötelező jelleggel, hogy nagyobb témakörök után témazáró felmérő órát kell tartani (írásban vagy szóban), ahol minden tanuló számára érdemjegyet kell kiállítani a lezárt témából. Prioritásként jelent meg ekkor még a történelemoktatásban az ukránok együttélése más népekkel, ami közül az Ukrajna területén élő nemzetiségi kisebbségek megismerésének kellett nagyobb figyelmet szentelni. Igaz, utóbbiak megvalósítása csak fakultatív órákon vált lehetővé, amit még az államtitkár-helyettes is belátott.³⁵

Az 1991-2001 között eltelt tíz év alatt egy sor fontos kérdés halmozódott fel, ami részben az egész oktatást, vagy csak a történelemoktatást érintette. A legfontosabbak közülük a következők voltak:

- Milyen legyen a történelemtanítás tanterve – lineáris, koncentrikus vagy spirális?
- Két különálló tárgyat oktassanak (egyetemes és Ukrajna történelmét – a nemzetiségi nyelven oktató iskolák számára ehhez jönne még a nemzeti történelem) vagy egy integráltat – történelem névvel?
- Mi legyen elsődleges, s milyen tartalommal rendelkezzen maga a tárgy (Európa-centrizmus, modernkor-központú, vallásmentes vagy valláspárti)
- Használhatóak legyenek-e alternatív tantervek és tankönyvek vagy sem?
- Jelenjen-e meg a történelemtanításban a történeti filozófia?
- Milyen szerepet játsszon a tanítási folyamatban a történelemtanár személyes világnézete?
- „Hivatalos történelmet” tanítsanak az órákon vagy csak a pusztá tényeket?

³¹ Ukrajna Oktatási Minisztériumának 1997. július 27-i, 1/9-281. számú rendeletet „A társadalomtudományi és humán tárgyak oktatásáról az 1997/98-as tanévben” // ІЗМО України, 1997, №19. c. 22-24.

³² Програми для середньої загальноосвітньої школи. Основи правознавства 9-й клас. Київ «Перун», 1996.

³³ Програми для середньої загально-освітньої школи. Історія України 5-11 класи. Всесвітня історія 6-11 класи. Київ «Перун», 1998.

³⁴ ІЗМОН України, 2000, №11. c. 27.

³⁵ ІЗМОН України, 2000, №14. c. 5.

- Milyen legyen az állami minősítés (vizsga) formája és tartalma?³⁶

Ezek a kérdések azért lettek fokozottan aktuálisak, mivel a Miniszteri Kabinet 2000. november 16-i, 1717. számú határozata alapján, az addig 11 éves oktatási rendet felváltotta a 12 éves. Az egy évvel bővülő középiskolai iskolázás lehetőséget adott volna a rendszer teljes átforgalmazására. Az Oktatási és Tudományos Minisztérium tudományos-módszertani tanácsot állított fel, amely tantárgyankénti bizottságokra osztva készítette elő a különböző iskolai tárgyak oktatásának újabb koncepcióját. Egy-egy iskolai tárgy tervezetét több változatban is elkészíthették. A történelmi bizottságnak a vezetője Olekszandr Udod, a Dnyipropetrovszki Nemzeti Egyetem docense lett, aki maga is kidolgozta a történelemoktatás egyik lehetséges változatát.

Az alábbiakban ismertetett koncepció mellett még három készült el,³⁷ közülük egybe érdemes betekinteni, amit a fent említett Udod bizottsági vezető készített. Tervezetében külön rész foglalkozott a történelemtanítás céljával, feladatával, elveivel. A történelemtanárok számára legérdekesebb része az ötödik volt – „*A történelemoktatás tartalma és szerkezete*”. Még az elején leszögezte a szerző, hogy a tárgy tanítása tartalmilag a civilizáció egységes fejlődését kell, hogy tükrözze. Ugyancsak határozottan kiállt amellett, hogy a tanítási folyamat közben fokozottan oda kell figyelni bizonyos dolgokra, nehogy a „hivatalos nézőpontot”, esetleg ideológiai (párt) dogmákat vagy a tanár saját nézőpontját erőltesse rá a tanulóakra.

A fentebb felsorolt problémák közül a szerző a harmadikra azt javasolja, hogy a történelemtanítás folyamán elsőbbséget kell, hogy élvezzen Ukrajna-, a XX. század-, Európa-, a szomszédos népek és államok történelme, a hon- és vallásismeret, valamint a politikatörténet helyett inkább kultúrtörténetet kellene oktatni. A tervezet következő fontos momentumai az, hogy meg kell hagyni külön tárgyként Ukrajna- és az egyetemen történelmet, csak párhuzamosan és szinkronban kell őket tanítani. A 12 éves oktatás lehetőséget adna a történelemoktatás koncentrikus típusára való áttérésre, vagyis a tematika iskolafokozatonként magasabb szinten megismétlődne. Javasolta még, hogy előtanulmányként vagy a történelemtudományba való bevezetésként a 4. osztályban kezdjék el tanítani „*A történelem jelentős eseményei és személyiségei*”. A tananyagelosztást a 10. osztályig az 1995-ös koncepció szerint javasolta, csak a 10-12. osztályokban változtatott volna az alábbiak szerint:

- o 10. osztály – A civilizáció története. Az ukrán nép története
- o 11. osztály – Egyetemes történelem: a világ vezető országai. Ukrajna jelenkori történelme
- o 12. osztály – A világkultúra története. Az ukrán kultúra története. Ukrajna állam- és jogtörténete. Ukrajna államférfiainak politikai portréi. A honismeret alapjai.³⁸

Ezek után a szerző arra is kitért, hogy ahol indokolt, ott sajátos tantárgyként be lehet vezetni a nemzeti kisebbségek történelmét is (a tervezet szövege Lengyelország és Oroszország történetét hozza fel példának). Iskolatípusok végzésekor, vagyis általános után – 9. osztályban és középiskola után – 12. osztályban kötelező lenne az állami minősítés (vizsga) Ukrajna történetéből.

Ez a tervezet került a 2001. október 7-9. között zajló közoktatási dolgozók összukrajnai kongresszusa elé, aminek az egyik alapkérdése *Az oktatás fejlődésének nemzeti doktrínája (rendszer) Ukrajnában* volt. A kongresszus elé tárt koncepciók a fent említett 1993-as, '95-ös és '97-es próbálkozások folytatásai voltak. Ám ezek a pró-

³⁶ SZAMBOROVSKYNÉ Nagy Ibolya: A történelemoktatás távlatai Ukrajnában (Gondolatok egy tervezet kapcsán). In. Közoktatás. VIII. évf. 2001/3.

³⁷ ІВІІІУ, 2001, №№3-4.

³⁸ Освіта України, № 18-19, 8 травня 2001. р., с. 7.

bálokzások egyike sem alkotott egységes rendszert, ahol koncepciózusan lett volna kifejtve a történelemoktatást érintő kérdések, tantervek, tankönyvek sora. Igencsak elhúzódtott ennek a latolgotása és vitája, s közben a középiskolai osztályok számára is folyt a szakosított jellegű oktatás koncepciójának a kidolgozása, aminek tervezetét a szakminisztérium 2003. május 30-i, 1/9-273. számú rendeletével adta közre.³⁹ A tervezetet aztán az Oktatási és Tudományos Minisztérium minimális változtatással 2003. szeptember 25-én, 10/13. iktatószámmal hagyta jóvá.⁴⁰ A koncepció jóváhagyásáról szóló határozat még nem látott napvilágot a szakminisztérium információs gyűjteményében, mikor októberben már a szakosított oktatás különböző szakirányai számára közölték a történelem tanterveket.⁴¹ Mindeközben az egyik történelemoktatási tervezetet, ami „lvivi kezdeményezés” néven lett közismert, még 2003-ban is újra átdolgozták és beadták a szakminisztériumnak.⁴² Az Oktatási és Tudományos Minisztérium tudományos módszertani tanácsához beérkezett javaslatokból, ill. az akkori hatalom, valamint oktatási hivatalnokok elképzeléséből aztán a szakminisztériumban kidolgozták az általános képzésű iskolák állami szabványát, vagyis a nemzeti alaptantervet (NAT), amit Ukrajna Miniszteri Kabinetje 24-es sorszámmal hagyott jóvá 2004. január 14-én. A NAT meghatározta a tanulók elé állított azon követelményeket, amit az állam, mint fenntartó várt el az általános és középiskola végzőseitől. A történelem a „Társadalomtudományok” tárgycsoportba került, ami a következő tudományágak ismereteit integrálja magába: helytörténet, Ukrajna története, egyetemes történelem, jogtan, erkölctan, gazdaságtan, filozófia, állampolgári ismeretek.⁴³ Az általános iskola 5-9. osztályiban összesen heti 12-13 órát (az öt osztályban, évi összességben 420 órát), a középiskola 10-12. osztályában heti 10 órát (a három osztályban, évi összességben 350 órát) kapott a tárgycsoport. A kötelező tárgyaknak ez a 8,6 %-át tette ki.⁴⁴

A társadalomtudományok tárgycsoport oktatásának folyamata három kapcsolat köré épült: a) ember és ember; b) ember és társadalom; c) ember és természet közötti viszonyra. Tartalmilag mindenképpen az *ukránságtudatra* kell építeni. Ehhez a tervezethez a 2005/06-os tanévre jelentek meg az új tantervek, mert akkor kerültek 5. osztályba azok a tanulók, akik már az új, 12-éves oktatási rendszerben kezdték el tanulni a történelmet. Akkor derült ki, hogy szinte semmi, vagy pontosabban alig változott valami a tárgyoktatás tartalmát tekintve. Az 5. osztályban a tárgy *Bevezetés a történelembé* nevet kapta, ami prehistorikus jelleget kellene, hogy viseljen, s célja a tanulóknak a történelemmel, mint tudománnyal való alapvető megismertetése. Ehelyett a bevezető fejezet után az alábbiak kerülnek feldolgozásra:

- 2. téma – *A Rusz-Ukrajna fejedelemség,*
- 3. téma – *A kozák Ukrajna,*
- 4. téma – *Ukrajna a XIX-XX. században,*
- 5. téma – *A mai Ukrajna.*

Az általános és középiskolai szintek számára elfogadott állami szabvány után napirendre kerültek a tantervek elvi alapjai, melyek közül egy dologban értettek csak egyet a tervezetet benyújtott felek – Ukrajna számára való hazafiak nevelése és az ukrán nemzeti

³⁹ Концепція профільного навчання в старшій школі. Проект // Освіта України, №42-43, 10 червня 2003р., с.8-9.

⁴⁰ „A szakosított jellegű középiskolai oktatás koncepciója” // ІЗМОН України, 2003, №24, грудень. с. 3.

⁴¹ ІЗМОН України, 2003, №20, жовтень. с. 18-19.

⁴² Концепція єдиного курсу історії в 12-річчій середній школі: «львівська ініціатива» // Історія України, 2003, №11, березень. с. 7-17.

⁴³ Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Освіта України, №5, 20 січня 2004 р., с. 4.

⁴⁴ U. ott, 2. o.

eszme formálása kell, hogy legyen a legfontosabb cél.⁴⁵

2003-tól a *Holokauszt kutatásával foglalkozó ukrán országos központ* és a „*Tkuma*” (*Vidrodzsennja*) évente meghirdeti Ukrajna oktatási intézményeiben tanuló és oktató pedagógusok számára a holokauszt órájának levezetéséről szóló pályázat. 2009-ben ezt összekötötték az 1932-33-ban lezajlott ukrainai éhínséggel, amit 'holodomor'-nak neveznek, s ebben az évben az ukrán Oktatási és Tudományos Minisztérium is közreműködött. A pályázati munkák megírásához az *Ukrán holokauszt könyvtárhoz* és a Holokauszt kutatásával foglalkozó ukrán országos központhoz lehetett szakirodalmi segítségért fordulni.⁴⁶

2008. szeptember 25-27-én *Forosz* városkában⁴⁷ az ukrán Oktatási és Tudományos Minisztérium általános közép fokú és iskola előtti nevelés főosztálya, az Európa Tanács oktatási főosztályával, ill. a történelem és társadalomtudományt oktató tanárok 'Nova doba' elnevezésű egyesületével közösen nemzetközi szemináriumot tartottak „*A történelem oktatásának új módszerei a multikulturális társadalomban*” címmel. Ezen a megbeszélésen Viktor Ognevjuk, az Ukrajna Pedagógiai Tudományok Akadémiájának elnöke tartotta a nyitó előadást, aki a multikulturális oktatást olyan oktatási és nevelési rendszerként definiálta, „*melyben a tanulók elméleti és gyakorlati tudást, készségeket szereznek két vagy néhány kultúrából, melyek saját megismerő-információs, etnoszociális, etnopszichológiai, vallási-felekezeti, nyelvi és egyéb sajátosságaikban különböznek*”.⁴⁸ A továbbiakban elmondta, történelmileg úgy alakult, hogy a jelenlegi Ukrajnában különböző nemzetiségek és nemzeti-etnikai csoportok élnek. Ognevjuk adataiban azonban keverednek az 1989 és a 2001-es népszámlálás kimutatásai, mivel az oroszok arányát 22,07%-ra, a beloruszokét 0,86%-ra teszi, ami az 1989-es felmérések adatai – 2001-ben azok 17,28%, ill. 0,57%-ot tettek ki. A moldáv, bolgár, magyar, lengyel és zsidó lakosok aránya viszont a kevesebbet mutató 2001-es adat szerint volt közölve. A szemináriumon azt a következtetést vonták le, hogy az államalkotó nemzet történelmét a nemzetiségek történelmével együtt kell tanítani, mivel együtt élnek, s a jövőben csak közösen tudnak továbblépni.⁴⁹

Mivel Ukrajna 2005. május 19-én csatlakozott az európai oktatási térséghez, azaz a Bolognai nyilatkozathoz, ezért történelemből már a 2004/2005-ös tanév érettségijére előkészítették és kipróbálás céljából lehetővé tették, az ún. külső és függetlennek elnevezett tesztelési formát. Ez egyszerre volt és/vagy lehetett felvételi vizsga is a felsőoktatási intézményekbe szakirányú képzésre való jelentkezés esetén.⁵⁰ A tesztek tematikus részei százalékos megoszlásban a következőképpen álltak össze:

- a kérdések 25%-a Ukrajna történetének a kezdetektől a XX. század elejéig tartó időszakából kerültek ki, azon belül korszakonként:
 - 35%-ot tett ki a kezdetektől 1569-ig tartó történelem;
 - 35%-ot az 1569 és a XVIII. századból származó kérdések;
 - 30%-ot a XVIII. század és az 1914 közötti időszak.
- A kérdések 50%-a Ukrajna történetének a XX. századi és a XXI. század eleji időszakából kerültek ki, azon belül korszakonként:

⁴⁵ Мазур Леонід. Історія з географією, або «концепція єдиного курсу історії» // Директор школи, 2004, №13, квітень. с. 2-5.

⁴⁶ Положення про організацію і проведення VI конкурсу «Уроки голокоусту та голодомору – уроки толерантності» за сприяння Міністерства освіти і науки України // ІВШУ, 2009, №7-8. с.25.

⁴⁷ A Krími Autonóm Köztársaság területén található

⁴⁸ Ладиченко Тетяна. Нові методи вивчення історії у багатокультурному суспільстві // ІВШУ, 2008, №11-12, с.9. (a továbbiakban: Ладиченко, 2008)

⁴⁹ Ладиченко, 2008, с.11.

⁵⁰ Зовнішнє тестування з історії. Інформаційні матеріали. – Київ: Центр тестових технологій, 2005.

- o 50%-ot tett ki az 1914-1939 közötti időszak;
- o 50%-ot tett ki az 1939 és a XXI. század eleje közötti időszak.
- A kérdések 25%-a az egyetemes történelem teljes XX. századi és a XXI. század eleji időszakából kerültek ki, azon belül korszakokonként:
 - o 50%-ot tett ki az 1914-1939 közötti időszak;
 - o 50%-ot tett ki az 1939 és a XXI. század eleje közötti időszak.⁵¹

A feladatok korszakokon belüli szám szerinti megoszlását pedig az alábbi táblázat mutatja.

3. táblázat. A vizsgatesztek kérdéseinek megoszlása a 2004/05-ös tanévben

s/sz.	Korszakok és területek	A feladatok száma
Ukrajna története a kezdetektől a XXI. század elejéig		
1.	Ukrajna korai története és a középkor (1569-ig)	5
2.	Kozák-hetmani időszak (1569 és a XVIII. század első fele)	6
3.	Az ukrán földek a XVIII. sz. második felében és a XX. század elején	5
4.	Ukrajna története a XX. század első felében (1914-1939)	11
5.	Ukrajna története 1939 és a XXI. század elején	15
Egyetemes történelem a XX. században és a XXI. század elején		
1.	Egyetemes történelem a XX. század első felében (1914-1939)	11
2.	Egyetemes történelem a XX. sz. második felében és a XXI. sz. eleje	10
Mindösszesen:		63

Forrás: IBIIIY, 2006, №1. c. 18.

Ekkor még csak a rendszert és a tesztek ellenőrizték a Nemzetközi tesztelési egyesület (IEA) keretein belül működő USA-beli Nemzeti Kutatóközpont és a Holland Királyság CitoGrup Kutatóközpontja által kifejlesztett programokkal.⁵² Am már az is felvetődött, kihat-e majd a minősítés tartalma az oktatási folyamatra, megváltoztatja-e annak módszereit, szerkezetét, fogásait.⁵³ A teszteknek évről évre nem csak a tartalmi összetevőit, hanem a bennük lévő feladatok számát, ill. a korszakok arányát és a megoldásra adott időt is állandóan változtatták:

- 2006-ban 60 kérdésre 90 percre,
- 2007-ben 58 kérdésre 180 percre engedélyezték, de Ukrajna története mellett még megmaradt a 20. századi egyetemes történelem is.⁵⁴

2007-ben közzétették a függetlennek nevezett minősítés tantervi követelményeit.⁵⁵ 2008-ban már csak Ukrajna története került a tesztkérdésekbe a kezdetektől napjainkig.

⁵¹ Зовнішнє тестування: структура, зміст, аналіз завдань. Історія. 2004/2005 навчальний рік // ІВШУ, 2006, №1, с.18.

⁵² Бойко В. І. Аналіз результатів зовнішнього сертифікаційного тестування 2005 року з історії // Вісник. Тестування і моніторинг в освіті, 2006, №1. с.29-30.

⁵³ Мокрогуз О., Новик К. Чи впливає новий зміст оцінювання на навчальний процес, або Як сьогодні вчити історії (Роздум методистів) // ІВШУ, 2006, №2. с.36-40.

⁵⁴ ІВШУ, 2007, №2. с.20.

⁵⁵ Програмові вимоги зовнішнього незалежного оцінювання з історії // ІВШУ, 2007, №2. с.3-19.

kig,⁵⁶ az egyetemes történelem pedig választható vizsgává vált. Ez azt jelenti, hogy aki ökortudománnyal, esetleg régészettel vagy nem Ukrajna történetével akarna foglalkozni a későbbiekben, annak is „csak” az ország terület-történetéből kell felkészülnie az érettségire, ami egyben a felsőoktatásba való belépőt is kiváltja. A 2008/09-es tanévben az emeltszintű vizsga 2009. május 6-án volt, s 178 945 személy vett részt benne, ami a vizsgákra bejelentkezettek 91,7%-át tette ki. A tesztfeladatok megoldására 150 perc állt az érettségizők rendelkezésére. A feladatokat a 2009. év külső független minősítés terve alapján állítottál össze, amit Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma 2008. február 18-án hagyott jóvá 865. számmal.⁵⁷ E tesztek kérdéseinek szerkezete már erősen megváltozott. A 3. és 4. táblázatokat összevetve látható, hogy az emelt szintű történelem vizsga valójában Ukrajna történetévé vált, még az egyetemes történelem 20. századi eseményei is kiszorultak belőle.

4. táblázat. A vizsgatesztek kérdéseinek megoszlása a 2008/09-es tanévben

s/sz.	Korszakok és területek	A feladatok száma
Ukrajna története a kezdetektől 1914-ig		
1.	Ukrajna korai története – a 16. sz. első fele	11
2.	A 16. sz. második fele – a 18. sz. első fele	13
3.	A 18. sz. második fele – 1914	11
Ukrajna története 1914-től és a XXI. század elején		
4.	1914-1939 közötti időszak	15
5.	1939 – a XXI. sz. eleje	20
Mindösszesen:		70

Forrás: IBIIIY, 2009, №11. c. 3.

Szerkezeti változás volt, hogy az előző évhez képest csökkentették a kérdések számát tizzel, ill. a megoldásra felhasználható időt is félórával. Csak Ukrajna története került ellenőrzésre a kezdetektől napjainkig, öt téma-kategóriában: állam és politikafejlődés, társadalmi és kulturális fejlődés, szociális-gazdasági fejlődés, ill. Ukrajna a nemzetközi kapcsolatok rendszerében. 60 kérdést állítottak össze, amire 120 percet kapnak majd a tanulók.⁵⁸ A tesztek bizonyos kompetencia-mérést is végeznek, ám a vizsgaközpon-
tok terve nem mindenhol esik egybe az Oktatási és Tudományos Minisztérium által a középiskolák számára jóváhagyott tantervekkel – több információt kér, mint amit a központi tantervek szerint tanítanak az iskolákban. Hogyan lehet ez, tették fel a kérdést, nem mind a kettőt a szakminisztérium hagyta jóvá?⁵⁹

Aki viszont nem jelentkezett be az emelt szintű vizsgára, az továbbra is az eddig hagyományos tételek szerint, szóban érettségizhetett a kötelező Ukrajna történetéből.

⁵⁶ Інформаційні матеріали Українського уєнтру оцінювання якості освіти: тест з історії України для зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів 2008 року // IBIIIY, 2008, №1. c.7.

⁵⁷ З Офіційного звіту про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України в 2009 р.: тест з історії України // IBIIIY, 2009, №11. c.3.

⁵⁸ Специфікація тесту з історії України для зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів (Зовнішнього незалежного оцінювання 2010 року) // IBIIIY, 2009, №11. c.12-15.

⁵⁹ Острівський Валерій. Тестовий контроль і оцінювання навчальних досягнень учнів з історії в контексті компетентнісного підходу // IBIIIY, 2010, №2. c.5.

A szakminisztérium még a 2006/07-es tanév végi vizsgáknál is felhívta a vizsgáztatók figyelmét, hogy a legnagyobb figyelmet a nemzeti felszabadító mozgalmaknak és az ukrán nép nemzeti öntudata erősödésének tematikájára kell fordítani. Az 1932-33-as éhínség kapcsán pedig tudni kellett a 2006. november 28-án, „Az 1932-33-as évek éhínségéről Ukrajnában”, 376. sorszámmal iktatott törvény lényegét és társadalmi jelentőségét.⁶⁰

A 2009/10-es tanévre azok számára, akik nem szándékoztak a felsőoktatásban továbbtanulni a az Oktatási és Tudományos Minisztérium eltörölte az érettségi vizsgát. Történelemből csak az *Ukrajna története a 20. században* kötelező minősítő dolgozat a filológiai, társadalomtudományi-humán, művészi-esztétikai valamint a sport szakirányú intézmények végzősei számára.⁶¹ Így májusban az ilyen végzősök az ellenőrző dolgozataikat nyílt kérdések formájában kapták meg, ahol a forrásokkal való munkaképességet/készséget is ellenőrizték.⁶²

2010-ben felélénkült az Európa Tanács oktatási osztálya és az ukrán Oktatási Minisztérium közötti munkakapcsolat is, aminek egyik megnyilvánulása volt a június 30. és július 1-jén, Szudak városában⁶³ megtartott nemzetközi szeminárium, ami „*A demokratikus értékek rendszerének fejlesztése az iskolai történelemtanítás segítségével*” címet viselte. A rendezvény résztvevőinek egyik írásban rögzített véleménye volt, hogy nem lehet elszigetelt nemzettörténelmet oktatni az iskolákban, mert „Európa a közös házunk”, s a vitatott kérdésekhez differenciáltan kell viszonyulni, hogy azok megbeszélése alkalmával a tanulók számára lehetővé váljon a különböző nézőpontok összehasonlítása és kialakulhasson a megfontolás készsége.⁶⁴ November 30. és december 1-jén pedig Kijevben tartottak nemzetközi szemináriumot ugyancsak a fenti szervezésben, mely „*Az információs technológiák felhasználása a tanulók kultúrák közötti kommunikációjának fejlesztésében a történelemtanítás folyamán*” címet viselte.⁶⁵

A Kucsma elnök által 1999. május 13-án aláírt 651-XIV. számú *Az általános középfokú oktatásról* szóló törvény azon részeit, melyek a középiskolai oktatás időtartalmát tizenkét évben határozták meg, a 2442-VI. számú 2010. július 6-án keltezett törvény felülírta, s így a teljes középiskolai képzés újra tizenegy éves lett, amiből a 10-11. osztályok képezik a középszintet.⁶⁶ A rendelet nem engedélyezte, hogy azon osztályok, akik a 12 éves oktatású rendszerben kezdték el tanulmányaikat, abban is fejezzék be.⁶⁷ Még ugyan ezen hónapban megjelentek a szakminisztérium metodikai utasításai és ajánlásai a társadalmi és humán tárgyak oktatásáról a 2010/11-es tanévben, ahol konstataáltak, hogy újra átnézték és egyszerűsítették az 5. osztály számára a tantervet Ukrajna történetéből.⁶⁸ Ugyanitt adták közre a tizenkettőről tizenegy évre redukált ok-

⁶⁰ З листа міністерства освіти і науки України «Про порядок закінчення навчального року та проведення підсумкової атестації в загальноосвітніх навчальних закладах у 2006/2007 н. р.» // ІВШУ, 2007, №1. с.3.

⁶¹ ІЗМОН України, 2010, №4-5-6. лютий, с. 3-40.

⁶² Хроніка суспільствознавчої освіти. 2010 // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання, 2011, №1. с.49.

⁶³ Szudak városa a Krími Autonóm Köztársaság területén található

⁶⁴ Хроніка суспільствознавчої освіти. 2010 // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання, 2011, №1. с.49.

⁶⁵ U. ott

⁶⁶ Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу // www.mon.gov.ua/education/average/2442.doc (2010.09.29)

⁶⁷ Ukrajna OTM 2010. augusztus 21-i, 1/9-580. iktatási számú módszertani levele „Предмети суспільно-гуманітарного спрямування” // www.mon.gov.ua/education/average/metod_rek/susp.doc (2010.09.29)

⁶⁸ Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення у загальноосвітніх навчальних закладах предметів суспільно-гуманітарного спрямування у 2010/11 навчальному році // ІВШУ, 2010, №7-8. с.2.

tatás miatt korrekcióra szoruló 10-11. évfolyamos történelem tantervek pontosítását is.

A fenti, júliusi törvény elfogadása előtt történt, ám a széles közvélemény számára rejtve maradt, hogy az addig országos terjesztésű, az Oktatási Minisztérium által alapított és fenntartott *Isztorija v skolah Ukrajinö* (IVSU) májusban nem jelent meg, majd csak június elején látott napvilágot egy összevont számmal. Nem az addig pontosan megjelenő számok csúszása volt a lényeg, hanem hogy ettől az ötödik számtól kezdve egyetlen tudományos szerkesztő (Ljudmilla Pancsenko) kivételével eltűnt a folyóirat teljes szerkesztőségi gárdája. Ez a személy később a „kiadásért felelős” pozícióba került, a folyóiratban pedig semmilyen tudományos publikáció nem jelent meg, csak az új tantervek és a hozzájuk írt tankönyvek szövegrészeit hozták le. Az IVSU tizenegy száma így jelent meg. Közben 2011 januárjában új szakdidaktikai folyóirat látott napvilágot *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*⁶⁹ címmel, melyet az Ukrajna Nemzeti Pedagógiai Tudományos Akadémiája Pedagógiai Intézete és az Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának az oktatás tartalma és innovációs technológiák Intézete jegyez alapítóként. A lap impresszumából az is kiderült, hogy az alapításra kiadott állami engedélyt 2010. június 17-én írták alá, tehát közvetlenül azután, ahogy az IVSU-tól elment az egész gárda. Az új-régi kiadvány, ahogy az egyik kijevi prominens líceum vezető történelemtanára nevezte⁷⁰, szinte ugyan az, mint a régi volt: szerkezetileg, szemléletében, szerzőivel. Az IVSU, mint említettem, nem szűnt meg, csak a 2011. év második számáig kereste szerkesztőségi gárdáját. Az addigi Volodimir Vlaszov helyett Olekszandr Hiszem lett a főszerkesztő, s a szerkesztőbizottságban ezután öt akadémiai doktor, egy Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia levelező-tagja, három Ukrajna érdemes tanára kapott helyet.⁷¹

Az iskolai történelemoktatást leginkább befolyásoló, az abban közvetlenül (tanulók, szaktanárok), ill. közvetve (szülők) érintetteket továbbra is a „függetlennek” elnevezett emeltszintű vizsgák foglalkoztatták a legfőképp továbbra is, mivel minden egyes fél elégedetlen a történelem feladatokkal. Meglepő módon erről először pont a fent említett új szakfolyóiratban publikált terjedelmes cikkkel egy kijevi líceum történelemtanára. Az elégedetlenség okai igen szerteágazóak, pl. a 2009-es évben közreadott történelem teszt minimum 1/3-da valamilyenképpen inkorrekt volt, teljesen eltűntek a nyílt végű kérdések, melyek lehetőséget adnak a szabad megfogalmazásra, így a teszt csak kérdések halmaza lett, nem gondosan kidolgozott feladatsor.⁷² Az is megkérdőjelezhető, miért kell minden felsőoktatási szakra ugyanazt az Ukrajna története tesztet teljesítenie a jelentkezőnek, akár gazdasági vagy földrajz, nyelvészeti vagy történelem szakirányra készül. A legérthetlenebb pedig az, miért kell az érettségi teszthez külön tantervet összeállítani, ha azt hirdeti a szakminisztérium, hogy ez a középiskolai tudás ellenőrzése, vagyis a középiskolai tananyagra épül.⁷³

2010. augusztus 19-én az ország minden régiójából érkeztek történelemtanárok az Oktatási és Tudományos Minisztérium augusztusi bizottsági ülésére, akik a történelem szekcióba voltak hivatalosak. A jelenlévő szaktanárok egy sor olyan kérdést vetettek fel, melyek állandó jelleggel vannak jelen az iskolai történelemtanításban, s immár

⁶⁹ *Isztorija i szuszpilysztvoznasztvo v skolah Ukrajinö: teorija ta metodika navcsannja*, magyarul ez annyit tesz, hogy Történelem és társadalomtudományok Ukrajna iskoláiban: az oktatás elmélete és módszertana

⁷⁰ *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*, 2011, №1. c.1.

⁷¹ *ІВШУ*, 2011, №2-3. c.2.

⁷² Комаров Юрій. Роздуми вчителя: про фаховість як передумову створення гарного тесту з історії України // *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*, 2011, №2. c.22, 27.

⁷³ Святокум Оксана. Ми йдемо в майбутнє, озираючись на минуле: чого вчить досвід проведення зовнішнього незалежного оцінювання з історії України // *ІВШУ*, 2011, №4. c.13.

két évtized alatt sem tudta az oktatási tárca orvosolni azokat. A megoldásra váró kérdések között van például az iskolai történelemoktatás egységes koncepciójának kidolgozása, a tantervek követelményeinek fölösleges adatmennyiségtől való megszabadítása, a tanulók életkori sajátosságainak figyelembevétele és betartása a tankönyvek összeállításánál, ill. a témazáró dolgozatok rendszerének hivatalos visszaállítása.⁷⁴ Az iskolai történelemoktatás egységes koncepciójának kidolgozására a szakminisztérium decemberben létrehozott egy munkacsoportot Viktor Kocur történészprofesszor vezetésével.

Az új 2010/11-es tanévben is folytatódott az ukrán-lengyel történelem és földrajzkönyvek tartalmát vizsgáló szakértői bizottság munkája, szeptember 21-24. között immár 13. alkalommal találkoztak és tanácskoztak Gdanskban.⁷⁵

2011. február 16-án látott napvilágot a szakminisztérium 141. számú rendelete, melyben az 5-8. osztályok számára ún. év-végi összesítő/felmérő vizsgadolgozat-írást irányoztak elő, ami hasonlatos egy témazáró és egy átvezető vizsga hibridjéhez. A történelem tárgykutatást ez annyiban érintette, hogy Ukrajna története a fent említett osztályokban mindenhol kötelezőként szerepelt.⁷⁶ A feladatsorokat tartalmazott készítették el a minisztérium, s mindegyik nyolc feladatípust tartalmazott.⁷⁷ Minden esetben négy fokozatból állt össze a feladatsor: alap-, közép-, haladó- és felső szint. Az alapszintűek tesztek, a következő vegyes, a haladó kartográfiai feladatot tartalmazott, míg az utolsó szinten – megadott szempontok szerint – összefüggő szövegrészt (esszé) kellett produkálni. Majd egy hónap múlva, március 10-én, 1/9-184. számú minisztériumi rendelet az általános iskolai szint, vagyis a 9. osztályban a minősítő vizsgák szóbeli formáját engedélyezte⁷⁸, amivel valójában visszaállította a tétel formájában való vizsgázási rendet. Ukrajna történetéből 38, egyetemesből 43 kérdést irányoztak elő.⁷⁹

A 2010-ben aktív Európa-tanácsi együttműködés 2011-ben sem szakadt meg, s június 7-9. között Odesszában nemzetközi szemináriumot rendeztek „*Hétköznapi emberek nem hétköznapi helyzetekben: hogyan tanítsuk a civil társadalom történetét az iskolában*” címmel. A majd ötvenfős résztvevőgárda legfőbb célkitűzése az volt, hogyan lehet javítani az alap és középiskolai oktatás állami szabványait és a történelem tanterveket. A plenáris előadások előtt hangzott el Olekszandr Udod felszólalása, aki ismertette a 2011. június 3-án ülésezett ukrán-orosz történész vegyes bizottság munkáját, amely módszertani segédletet készített elő Ukrajna és Oroszország tanárai számára azon problémás kérdésekről, melyek közősek a két ország, a két nép számára. Kiemelte, elengedhetetlen, hogy a fiatalság a tolerancia szellemében nevelkedjen, s tudja mit jelent a közös történelem. Ugyancsak a plenáris előadások előtt kapott szót Tetjana Milkina-Milko is, aki az Európa Tanács mellett működő Történelemoktatási osztály helyettes vezetője. Milkina-Milko asszony felhívta a jelenlévők figyelmét, milyen fontos, hogy

⁷⁴ Хроніка суспільствознавчої освіти. 2010 // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання, 2011, №1. с.49.

⁷⁵ Євтушенко Раїса. Про роботу українсько-польської Комісії Експертів у справі вдосконалення змісту шкільних підручників історії та географії (Гданськ, 21-24 вересня 2010 р.) // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання, 2011, №1. с.31-34.

⁷⁶ Про проведення підсумкових контрольних робіт. Наказ Міністерства освіти і науки України // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, 2011, №8-9, березень. с.3-4.

⁷⁷ Методичні рекомендації щодо проведення підсумкових контрольних робіт у 5-8 класах загальноосвітніх навчальних закладів в 2010/11 навчальному році // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, 2011, №8-9, березень. с.13.

⁷⁸ Про затвердження нормативно-правових актів щодо переліку питань для проведення державної підсумкової атестації в усній формі у 9 класі загальноосвітніх навчальних закладів в 2010/11 навчальному році // ІВШУ, 2011, №5. с.3-6.

⁷⁹ Про білети для проведення державної підсумкової атестації у 9 класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2010/11 навчальному році // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, 2011, №11-12, квітень. с.17-24.

2011. május 11-től Ukrajna irányítja az Európa Tanács Miniszteri Tanácsát. Elmondta gondolatait arról is, megengedhetetlen, hogy a történelemtanítás csak a politikatörténetre korlátozódjon, hisz múltunk része a szellemi-, társadalmi-, kulturális élet (az életmód, a mindennapok, a nők és gyermekek sorsa) is.⁸⁰

2011-ben az Ukrajna története emelt vizsgateszten 161 783 személy vett részt, akik közül hárman értek el 100%-os teljesítményt, vagyis 84 pontot, a legtöbb 35 pontot szereztek. A tesztközpont későbbi hivatalos elemzésében azt a tény is közölték, hogy a kérdések 40%-a nehéz, 10%-a a kifejezetten nehéz kategóriába tartozott, vagyis a 60 kérdés fele bizonyult megoldhatatlannak az érettségizők zömének.⁸¹ A megoldhatatlan feladatok magas százalékaránya, ill. az elért pontok mennyisége minőségi mutatója lehet egyrésről a teszteknek, másrésről az érettségizők tudásának.

Összegzőképpen elmondható, hogy a független Ukrajnában bár voltak kezdeményezések az iskolai történelemtanításnak a nyugati mintához való igazítására, a politikai irányváltások következtében jelenleg mégis az 1980-as években, a Szovjetunióban kialakított rendszer áll fenn. Ez igaz nem csak a történelemnek egyetemes és ország-történetre való bontásában, hanem az évfolyamonkénti szerkezetre, tartalomra és korszakolásra is. Az ukrán állam „töretlenül és szinte változatlanul” használja az iskolai történelemtanítást saját legitimitásának és ideológiájának propagálására, a tárgy oktatására használható tankönyvek pedig a „szervezett formában való felejtés és emlékezés megtestesítői, ill. társadalom-politikai projektek, melyek az állam-politikai nemzetformálását szolgálják”.⁸²

BIBLIOGRÁFIA

Források

- Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Освіта України, №5, 20 січня 2004 р.
- Зовнішнє незалежне оцінювання з історії України. Офіційний звіт // ІВШУ, 2011, №10.
- З Офіційного звіту про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України в 2009 р.: тест з історії України // ІВШУ, 2009, №11.
- Зовнішнє тестування з історії. Інформаційні матеріали. – Київ: Центр тестових технологій, 2005.
- Історія в школах України (ІВШУ), 2001, №№3-4; 2006, №1; 2007, №1; 2007, №2; 2011, №2-3.
- Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення у загальноосвітніх навчальних закладах предметів суспільно-гуманітарного спрямування у 2010/11 навчальному році // ІВШУ, 2010, №7-8.
- Інформаційний Збірник Міністерства Народної Освіти Української РСР
 - o 1991 №2, №17-18, №22, №23.
 - o 1992, №6, №7-8, №12.
 - o 1993, №1, №2, №5.
- Інформаційний Збірник Міністерства Освіти України,

⁸⁰ «Звичайні люди у надзвичайних ситуаціях: як навчати історії громадянського суспільства в школах.» Міжнародний семінар, м. Одеса, 7-9 червня 2011 року // Історія України №38, жовтень, 2011р.

⁸¹ Зовнішнє незалежне оцінювання з історії України. Офіційний звіт // ІВШУ, 2011, №10. с.3.

⁸² Ткаченко Василь. Суд над Клію: «переформування» історичної пам'яті // Політичний менеджмент 2008, №6. с.54-55.

- о 1994, №2.
 - о 1995, №8.
 - о 1996, №24.
 - о 1997, №19.
- Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України,
 - о 2000, №11, №14.
 - о 2003, №20, жовтень, №24, грудень.
 - о 2010, №4-5-6, лютий.
 - о 2011, №8-9, березень.
- Інформаційні матеріали Українського університету оцінювання якості освіти: тест з історії України для зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів 2008 року // ІВШУ, 2008, №1.
- Концепція профільного навчання в старшій школі. Проект // Освіта України, №42-43, 10 червня 2003 р.
- Методичні рекомендації щодо проведення підсумкових контрольних робіт у 5-8 класах загальноосвітніх навчальних закладів в 2010/11 навчальному році // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, 2011, №8-9, березень.
- Освіта України, № 10, 10 березня 1995 р., № 18-19, 8 травня 2001 р.
- Положення про організацію і проведення VI конкурсу «Уроки голокоусту та голодомору – уроки толерантності» за сприяння Міністерства освіти і науки України // ІВШУ, 2009, №7-8.
- *Предмети суспільно-гуманітарного спрямування* // www.mon.gov.ua/education/average/metod_rek/susp.doc (2010.09.29)
- Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу // www.mon.gov.ua/education/average/2442.doc (2010.09.29)
- Про білети для проведення державної підсумкової атестації у 9 класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2010/11 навчальному році // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, 2011, №11-12, квітень.
- Програми для середніх навчальних закладів. Історія. 5-11 класи. Київ, Радянська школа, 1989.
- Програми для середньої загальноосвітньої школи. Історія України 5-11 класи. Всесвітня історія 6-11 класи. Київ «Перун», 1996.
- Програми для середньої загальноосвітньої школи. Основи правознавства 9-й клас. Київ «Перун», 1996.
- Програми для середньої загально-освітньої школи. Історія України 5-11 класи. Всесвітня історія 6-11 класи. Київ «Перун», 1998.
- Програмові вимоги зовнішнього незалежного оцінювання з історії // ІВШУ, 2007, №2.
- Про затвердження нормативно-правових актів щодо переліку питань для проведення державної підсумкової атестації в усній формі у 9 класі загальноосвітніх навчальних закладів в 2010/11 навчальному році // ІВШУ, 2011, №5.
- Про проведення підсумкових контрольних робіт. Наказ Міністерства освіти і науки України // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, 2011, №8-9, березень.
- Про проведення підсумкових контрольних робіт // ІВШУ, 2011, №2-3.

- Специфікація тесту з історії України для зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів (Зовнішнього незалежного оцінювання 2010 року) // ІВШУ, 2009, №11.

Tanulmányok, cikkek

- Бойко В. І. Аналіз результатів зовнішнього сертифікаційного тестування 2005 року з історії // Вістник. Тестування і моніторинг в освіті, 2006, №1.
- Гирич І. Б. Українська історична освіта на початку ХХІ ст.: від обмежень філософії етноцентризму до концепції засвоєння «чужого» як «свого» // Історія в школах України, 2009, №5.
- Гірний, О. Єдиний курс історії. Обговорюємо львівську ініціативу // Історія України, 2003, №25-26.
- Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ—ХХ ст. 2-е видання. - Київ, 2000.
- Губина С. Л., Сідорчук В. П. Історія України. Усе про ЗНО-2010 + тренувальні справи. –Харків: ФОП Співак В. Л., 2010.
- Євтушенко Раїса. Про роботу українсько-польської Комісії Експертів у справі вдосконалення змісту шкільних підручників історії та географії (Гданськ, 21-24 вересня 2010 р.) // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання, 2011, №1.
- «Звичайні люди у надзвичайних ситуаціях: як навчати історії громадянського суспільства в школах.» Міжнародний семінар, м. Одеса, 7-9 червня 2011 року // Історія України №38, жовтень, 2011р.
- Комаров Юрій. Роздуми вчителя: про фаховість як передумову створення гарного тесту з історії України // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання, 2011, №2.
- Кондуфор Ю. Ю. Історія Української РСР. Підручник для 10-11 класу. Київ: «Радянська школа», 1991.
- Концепція єдиного курсу історії в 12-річчій середній школі: «львівська ініціатива» // Історія України, 2003, №11, березень.
- Ладиченко Тетяна. Нові методи вивчення історії у багатокультурному суспільстві // ІВШУ, 2008, №11-12.
- Лысенко Н. Н. О структуре исторического образования в школе // Преподование истории в школе, 1988, №5.
- Мазур Леонід. Історія з географією, або «концепція єдиного курсу історії» // Директор школи, 2004, №13, квітень.
- Мокрогуз О., Новик К. Чи впливає новий зміст оцінювання на навчальний процес, або Як сьогодні вчити історії (Роздум методистів) // ІВШУ, 2006, №2.
- Островський Валерій. Тестовий контроль і оцінювання навчальних досягнень учнів з історії в контексті компетентнісного підходу // ІВШУ, 2010, №2.
- Портнов А. Між «Центральною Європою» та «Русским миром»: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій. – К. : НІСД, 2009.
- Портнов А. Terra hostica. Образ России в украинских школьных учебниках истории после 1991 года // Неприкосновенный запас [Москва]. 2004. № 4(36). (<http://magazines.russ.ru/nz/2004/4/port12.html>) (<http://www.polit.ru/research/2004/12/14/portnov.html>) (http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_

- id=1733) 2011.05.20.
- Святокум Оксана. Ми йдемо в майбутнє, озираючись на минуле: чого вчить досвід проведення зовнішнього незалежного оцінювання з історії України // ІВШУ, 2011, №4.
 - ТКАЧЕНКО Василь. Суд над Кліо: «переформування» історичної пам'яті // Політичний менеджмент 2008, №6.
 - Хроніка суспільствознавчої освіти. 2010 // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання, 2011, №1.
 - ЧУПРІЙ Леонід. Історична освіта в Україні як складова державної політики пам'яті // Політичний менеджмент 2011, №4.
 - CSERNICKÓ István-MELNYK Szvitlana: *Az ukrajnai kisebbségek és a nyelvi oktatás*. In. Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében. Szerk.: Orosz Ildikó, PoliPrint, Ungvár, 2007.
 - SZAMBOROVSKYNÉ Nagy Ibolya: *A történelemoktatás távlatai Ukrajnában (Gondolatok egy tervezet kapcsán)*. In. Közoktatás. VIII. évf. 2001/3.
 - SZAMBOROVSKYNÉ NAGY Ibolya: *Történetlenül és (szinte) változatlanul. A történelemtanítás régen és ma a k. h. 22-44°-a között, Ukrajnában*. Történelem-pedagógiai Füzetek. 25. sz. Bp. 2007.

IBOLYA SZAMBOROVSKYNÉ NAGY

IN THE MIRROR OF TWO DECADES
THE DEVELOPMENT OF HISTORY TEACHING IN THE SCHOOLS OF UKRAINE
(1991-2011)

Since the introduction of organized mass education, which has already been started in certain regions of our continent in the 18th century, history took a particular place among school subjects. This peculiar role was due to the fact that history could efficiently fit in the process of building loyalty to the state (ruling in the 18-19th centuries) and from time to time it served the government's expectations too. Most of today's national states consider the role of this subject the same as the empires did one-two centuries before. History, as a school subject, was explicitly suitable (and is suitable today) for mediating the leading ideological and political line. The present study approaches the given topic rather from the point of view of historiography than from the aspect of the history of education. Showing the possibilities of teaching this subject in school during the given period we tried to give a snapshot of the period and reflect the processes induced by the events occurring in the country. The general conditions of teaching history are presented in chronological order without dealing with educational appliances and questions of special didactics.

A revíziós gondolatok és megvalósításuk a trianoni békét követően

Kárpátalja XX. századi történelmét figyelembe véve a régió sorsa folyamatosan a nagyhatalmi viszonyoknak volt alárendelve. Néhány évtized leforgása alatt több állam fennhatósága alá került, s a folyamatos alkalmazkodás miatt saját érdekeinek érvényestése mindig háttérbe szorult. A vidék magyarul lakta területe a történelmi Magyarország felbomlását mind a mai napig feldolgozhatatlan tragédiaként éli meg, akárcsak a többi elcsatolt magyar nyelvterület. A trianoni szerződést követően, csakúgy, mint a magyar kormány, az „újraegyesülést” szorgalmazta. Ennek a lehetőségnek a megvalósítása az 1938-as évtől került elérhető közelségbe, hisz először az Anschluss majd a szudéta-kérdés teremtette meg annak az esélyét, hogy a régió újra Magyarország fennhatósága alá kerüljön. A folyamat az első bécsi döntéssel kezdődött, ám arra senki nem gondolt, hogy az elvárásokkal ellentétben, teljesen új és sokkal radikálisabb anyaországot kap, mint amelyet a Monarchia idején megszokott...

A trianoni béke magyar szemmel

Ahhoz, hogy a revízió tematikájához eljussunk, a témát az 1920. június 4-én aláírt Trianoni békeszerződéssel és annak következményeivel kell kezdenünk. Bár megemlíthetjük az 1241-1242-es tatárjárást vagy épp az 1526-os mohácsi vészt, de akár az 1848/49-es szabadságharcot, mégis Trianon a legfájdalmasabb pont a magyar nemzet történetében. A békediktátumot meghatározó és aláíró felek nem is gondolták milyen lavinát indítanak el, milyen keserves éveket, évtizedeket, de lassan évszázadokat befolyásolnak egyetlen tollvonással. A nemzeti trauma az élet minden területén érzékelhető volt. A magyar társadalom gyógyíthatatlan letargiát és bosszúvágyat érzett a békediktátumot követően.

Magyarország, Horthy Miklós vezetésével, az első világháború után revíziós politikát folytatott, melynek célja a békediktátum felülvizsgálása, és a területek visszaszerzése volt. Eredményei főleg a bécsi döntések voltak és azt követő területmódosítások. Ezen határozatok viszont megváltoztatták Magyarország és a szomszédos államok kapcsolatát. A két világháború közötti időszakban Magyarország és a szomszéd országok viszonyát ellentét jellemezte, hisz Magyarország társadalmát a - fent említett - békeszerződés revíziójának eszméje, míg a szomszédság a status quo-t kívánta fenntartani és egyáltalán nem foglalkozott, sőt ellenezte a revízió eszméjét. A nagyhatalmak számára pedig a konferencia megadta a lehetőséget a jutalmazásra és a büntetésre. Az újonnan szerveződött kisantant mindent megtett annak érdekében, hogy az újonnan szerzett hatalmát megtartsa és megszilárdítsa. A győztesek és a vesztesek között megkötött egyezmények egy „új” Közép – Kelet Európa létrejöttét eredményezték.

A Magyarországgal megkötött béke nem az ország léte ellen irányult sokkal inkább Németország és potenciális szövetségesi számára kívánt minél kisebb mozgásteret hagyni, elkerülvén egy újabb háború kitörését. A nyertesek tehát világpolitikai viszonylatban gondolkodtak és tevékenykedtek. A nagyhatalmak közül főként Franciaország ellenezte azt, hogy bármilyen engedményt tegyenek a vesztesek irányába és köztük Magyarországnak, félt attól, hogy a német léttér újra erőre kap és erőfölénybe kerül. A legnagyobb félelme Franciaországnak nem volt más, mint maga az Anschluss, ami végül 1938 tavaszán elkerülhetetlenül végbement. A magyar kormány abban bízott, hogy az amerikai vezetés részéről némi segítségben bízhat, hisz a tengeren túli ország nem ratifikálta a trianoni békediktátumot.

A legkövetkezetesebben az angol és az amerikai delegáció lépett fel a magyar

határokat illetően, ők arra törekedtek, hogy Magyarország határait az etnikai szempontokat figyelembe véve alakítsák ki a háború után.

Nyilvánvaló volt, hogy az 1914 óta zajló I. világháború és a Monarchia területén dúló nemzetiségi kérdés teljesen összefonódott. Zeidler leírja, hogy „egy ilyen nemzeti elfogultságtól mentes elemzés megállapítja, hogy az Osztrák Magyar Monarchia, s benne Magyarország felbomlásának három fő tényezője – időben egymást követő három fő állomása – volt: 1) a nemzetiségek ébredése és politikai követeléseik radikalizálódása, 2) a Monarchia háborús részvétele és veresége, 3) a győztes hatalmak biztonságpolitikai – s ennek alárendelten gazdasági, politikai és stratégiai – igényeinek megváltozása volt.”¹

A világháborút lezáró béke körvonalai már 1919-ben kirajzolódtak, a magyar kormány már tisztában volt vele, hogy a háború miatt hatalmas büntetésre számíthat. A küldöttség 1920. január elején indult el Párizsba Apponyi Albert gróf vezetésével. Az Apponyi által elmondott részletes magyar álláspont bemutatása sem tántorította el a nagyhatalmakat a végleges területelcsatolásoktól. Végül a trianoni szerződés értelmében Magyarország területe 2/3-al népessége pedig 3/5-vel csökkent.

Az 1920-as években történt erősödés, majd az 1930-as évek közepén végbe ment európai nagyhatalmi átrendeződés, amely Németország és Olaszország pozíciójának rendkívüli megerősödését hozta, hamarosan a közép – európai erőviszonyok jelentős változását eredményezte. Az 1938-as esztendő mérőföldkő volt nemcsak Magyarország, de egész Európa számára. 1938 márciusában Németország bekebelezte Ausztriát, aztán a Szudéta – válság borzolta a kedélyeket, majd a müncheni egyezmény következett, s végül Csehszlovákia elkerülhetetlen felbomlása idézett elő krízist az európai életterben.

Zeidler papírra veti, hogy a harmincas évek második felében úgy vált egyre kézzelfoghatóbbá a revízió reménye, hogy közben a közép-európai német befolyás is mind nyomasztóbbá vált. Bethlen és a körülötte csoportosuló konzervatív erők ekkoriban már egyre gyakrabban figyelmeztették a Németországgal párhuzamosan vezetett magyar revíziós külpolitika problematikus voltára és ennek káros belpolitikai vonzataira. A harmincas évek közepétől a Pesti Naplóban szokásossá váló Szent István-napi vezércikkeiben a volt kormányfő a gömbösi belpolitikai reformtörekvéseket mindannyiszor élesen, a külpolitikai vonalvezetést mérsékelten bírálta. 1938. augusztus 20-i cikkében felhívta a figyelmet arra, hogy a „negyedik honalapítást” belső erőre alapozva kell elvégezni, s nem szabad csupán az éppen kedvező diplomáciai konjunktúrára hagyatkozni. Ugyanis – folytatta Bethlen – „minden nemzet csak akkora területet tart az uralma alatt, amelyet saját nemzetének népi, politikai, gazdasági és katonai erejével besugározni és egyéniségének dinamikus bűvkörébe bevonni képes”.² A belső erőgyarapodáshoz pozitív cselekvésre van szükség, az „erők meghatványozását” pedig a társadalom megosztottságát előidéző „belpolitikai kalandozásokkal” lehetetlen véghezvinni. Egységes nemzeti erő híján a remélt újjászületés nem valósítható meg. „A negyedik magyar honalapítást nem várhatjuk kizárólag külföldi segítségtől, amint ezt sajnos sokan közülünk velünk elhitetni szeretnék. Ha ettől várnók, jussanak eszünkbe a török iga alól való felszabadulásunknak a tanulságai, amikor azt láttuk, hogy a külföldi segítség végeredményben külföldi rabságot is jelenthet.”³

¹ ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*. Kalligram, Pozsony, 2009. 18. (a továbbiakban: ZEIDLER 2009)

² Idézi: ZEIDLER Miklós: *Mozgástér a kényszerpályán. A magyar revíziós külpolitika a két háború között*. In: *Rubicon* (10.) 2001. 1. sz. 114-115. (a továbbiakban: ZEIDLER 2001)

³ Idézi: ZEIDLER 2001. 114-115.

Csehszlovákia felbomlása elkerülhetetlen...

Két évtizeddel a cseh államalakulás után 1938 elején már jól érzékelhető volt, hogy a csehszlovák államhatalom a megoldatlan szlovák és rutén nemzetiségi kérdés miatt megrendült. Márciusban Milan Hodza csehszlovák miniszterelnök tárgyalásokat kezdett a nemzetiségi pártok vezetőivel.⁴

Így az éppen huszadik évébe lépő első Csehszlovák Köztársaság számára az 1938-as esztendő már az ország létének alkonyát jelentette.

1938. április közepén például széles körben terjesztették Csapon és másutt Ruszinszón a Prágai Magyar Hírlap külön kiadása gyanánt az Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt plakátformájú röpiratát, amelyet 12 csehszlovákiai magyar nemzetgyűlési képviselő és szenátor írt alá, Kárpátaljáról többek között Korláth Endre és Hokky Károly. A dokumentum cselekvésre hívta fel a figyelmet.⁵

Ezt követően az események felgyorsultak, az ország felbomlása elkerülhetlenné vált, ezzel párhuzamosan a csehszlovák kormány mindent megtett, hogy elkerülje az ország széthullását. Májusban a prágai kormányzat erőteljes revízióellenes propagandát indított, különösen a határ menti, többségében magyarlakta, illetve a szudétanémet területen. Céljuk Csehszlovákia egységének megőrzése volt.

Csehszlovákia súlyos belső válságát mutatta több esemény is. Így például a tavaszi és nyári hónapokban a szudétanémetek önrendelkezésére törekvő mozgalmi, majd az 1938. szeptember 12-14-i véres összetűzéseket követően az ostromállapot kihirdetése. Az ország mind belpolitikailag, mind külpolitikailag egyre lehetetlenebb helyzetbe került. Ezek után a magyar kormány úgy próbálta a helyzetet orvosolni, hogy szeptember 22-én jegyzéket küldött Prágának, amelyben a magyarlakta területek visszaadását kérte vagy inkább követelte. S ezután került sor szeptember végén a müncheni konferenciára.

Az 1938. szeptember 29-én megkötött müncheni egyezményben a nyugati hatalmak hozzájárultak ahhoz, hogy Hitler bekebelezze a németek lakta Szudéta-vidéket. A magyar és lengyel területi követelésekről csak az egyezmény függelékében volt szó. Eszerint Magyarországnak és Lengyelországnak a csehszlovák kormánnyal való kétoldalú tárgyalások útján kellett megkísérelni a területi problémák megoldását.⁶

Október 1-jén a magyar kormány jegyzékben szólította fel a csehszlovák kabinettet, hogy a müncheni egyezményben előírtak szerint azonnal kezdjenek Magyarországgal közvetlen tárgyalásokat, és a felvidéki magyarságnak adjanak önrendelkezési jogot. Ugyancsak ezen a napon Imrédy Béla miniszterelnök magához hívatta Kozma Miklóst, aki a beszélgetést a következőképpen jegyezte föl a „Kárpátalja visszavétele” című naplójában: „Imrédy féltizenegyre kéret, s felkér, hogy vállaltam a ruténföldi akció politikai vezetését, propagandáját és felügyeletét, s a felkelők irányítását. Mindazt, amit javasoltam, elfogadja és belemegy, ha helyzet kívánja, illegális és erőszakos módszerekbe is.”⁷

A csehszlovák – magyar tárgyalások Komáromban kezdődtek el, eléggé feszült légkörben, rövid időn belül kiderült, hogy a felek nem tudnak megegyezni, így október 30-án Csehszlovákia, majd nyomban Magyarország is felkérte a tengelyhatalmakat a döntéshozatalra. Anglia és Franciaország érdektelenséget mutatott, így Németország és Olaszország hozta meg a végső határozatot.

⁴BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica (adalekok az Északkeleti Felvidék és Kárpátalja XIX – XX. századi történetéhez)*. Budapest, 2000. 210. (a továbbiakban: BOTLIK 2000)

⁵BOTLIK 2000, 210.

⁶BOTLIK József – DUPKA György.: *Ez hát a hon... (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyar-ság életéből 1918–1991.)* Budapest – Szeged, 1991. 41. (a továbbiakban: BOTLIK – DUPKA 1991.)

⁷MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR (a továbbiakban MOL) K 429., Kozma iratok. 28. csomó, 1. dosszié, 44.

Az autonómia kérdése a müncheni egyezmény után a figyelem középpontjába került. A megrendült csehszlovák állam kénytelen volt engedni a nemzetiségek követeléseinek. Miután a Syrový-kormány kielégítette a szlovákok autonómia-követeléseit és kinevezte Jozef Tiso-t miniszterelnökké, a kárpátaljai politikusok félretették ellentéteiket a nyelvi kérdésben és létrehozták az Orosz-Ukrán Központi Néptanácsot, amely a szlovákokéval hasonló követelésekkel állt elő. A csehszlovák kormányzat kinevezte Bródy Andrást miniszterelnökké, az orosz illetve az ukrán irányzat képviselőit pedig miniszterekké. Magyar és lengyel nyomásra, Bródy és Fenczik István népszavazást követeltek a vidék hovatarozásának kérdésében, arra számítva, hogy a lakosság többsége a Magyarországhoz történő csatlakozásra szavaz majd. Azonban az elvárásokkal szemben a helyzet másképp alakult. A térség destabilizálásának elősegítésére a magyarok és a lengyelek különböző akciókat szerveztek a vidéken (Rongyos Gárda). Azt kívánták bizonyítani, hogy a cseh kormányzat nem ura a helyzetnek és kicsúszott a kezükből az irányítás. Az akciók azonban nem igazán voltak sikeresek: Salánknál egy század rongyos-gárdista fogságba esett és a nemzetközi közvélemény számára kiderült, hogy a „felkelők” magyar állampolgárságú személyek. A Rongyos Gárda megszervezésének és tevékenységének történetéről részletes információkat kaphatunk Kozma Miklós *„Kárpátalja visszavétele”* című naplójából.⁸ Kozma Miklóst egyébként teljesen alaptalanul nevezik az ún. kárpátaljai akció vezetőjének. Az akció tényleges vezetője Homlok Sándor vezérkari ezredes volt.⁹

1938. október 26-án, Syrový kormányfő fogadta a kárpátaljai minisztereket, időközben pedig Bródy András miniszterelnök szállodai szobájában házkutatást tartottak és több ezer pengő készpénzt találtak. A miniszterelnököt hazaárulással vádolták meg és azonnal börtönbe is zárták. Ezzel az ürüggyel igyekeztek kivonni őt a napi politikából.

Az átalakítással a kárpátaljai kormány gyakorlatilag teljesen ukrán jellegűvé vált. Volosin Ágoston még október 26-án délután 16 óra 40 perckor Ungvárról telefonon keresztül letette a hivatali esküt Jan Syrový tábornok, csehszlovák miniszterelnöknek.¹⁰ Volosin lett a ruszin irányzat vezetője. A belügyminiszteri posztot Prchala tábornok kapta meg, Volosin heves tiltakozása ellenére.

Ungvárra az értesítés, hogy Bródy utódja Volosin lett, csak három nappal később, október 29-én érkezett meg. Az új kárpátaljai kormányfő, Volosin ezt követően kijelentette: egyetért az Első Központi Ukrán Nemzeti Tanács határozati pontjával, amely ragaszkodik Kárpát-Ukrajna néprajzi egységéhez, sérthetetlenségéhez, annak határaihoz, és következetesen elutasítja a népszavazást. Az új kormányfő végül nyugalomra és a rend megtartására szólította fel a lakosságot. Az ukrán tanács említett határozatának első pontja nem ellenezte azt, hogy Kárpátalja magyarul lakta területeit Magyarországhoz csatolják, de a ruszinlakta területen ellenezte a népszavazást. Kinyilvánította, hogy a csehszlovák állam szövetségi felépítésének a híve. Fontos időbeli párhuzam, hogy ezekben a napokban Demkó Mihálynak, a Központi Orosz Nemzeti Tanács megbízásából kiadott orosz nyelvű felhívása nyomán számos községben ruszin nemzetőrséget alakítottak, ugyancsak a rend, a nyugalom és a vagyon megőrzésére, amelyet a Podkarpatszka Rusz autonómiájáért küzdő hajdani népvezérről, Kurtyák

⁸ KOZMA Miklós: *Kárpátalja visszavétele*. Napló. Ungvár, Ugocsa print. 2000. 185.

⁹ BRENOVICS László: *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939-1944*. Doktori Értekezés, ELTE BTK Kézirattára, 2003. 31. (a továbbiakban BRENOVICS 2003.)

¹⁰ *Нариси історії Закарпаття. Том II. 1918–1945*. РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ВІДП. РЕД. І. ГРАНЧАК. Ужгород, 1995. Видавництво „Закарпаття” 1995. 282-283.

Iván – gárdának nevezték el.¹¹

Az új autonóm kormány már október 29-én betiltotta az összes politikai pártot. Ezt követően érzékelhető volt, hogy Csehszlovákia és Magyarország képtelen arra, hogy egymás között megoldja a területi problémákat, így a tengelyhatalmak segítségére szorultak. A döntés meg is született, amelyet a négy hatalom közül Németország és Olaszország hozott meg, mivel – ahogy korábban már említettük –, Anglia és Franciaország érdektelenséget mutatott. Ennek a döntésnek a kihirdetésére, 1938. november 2-án került sor és első bécsi döntés néven vonult be a történelembe.

A döntőbírói határozat értelmében Csehszlovákiától visszacsatolták Magyarországhoz a déli, mintegy 650 km hosszú magyarlakta sávot – a csallóközi Somorjától az ugocsai Feketeardóig, – amelynek területe 11 927 km², lakossága a másfél hónappal későbbi, 1938. december 15-i népszéleírás szerint 1 041 101 fő volt, ebből magyar 83,7%, szlovák 12,9%, rutén 2%.¹²

A legnagyobb vita Munkács és Ungvár hovatartozásának kérdésében merült fel, de végül a két város is Magyarországhoz került. Az első bécsi döntés által kijelölt új határon – amelyet korabeli szóhasználattal demarkációs vonalnak neveztek – rendszerek voltak a fegyveres összetűzések, mert azt mind a magyar, mind a csehszlovák, illetve kárpátukrán fél ideiglenesnek tekintették.¹³

1938. november 5-én Volosin áttette székhelyét Ungvárról az akkor 18 ezer lakosú Husztra és Podkarpatszka Rusz új fővárosának nyilvánította. Nem volt véletlen, hogy időközben, november 14-én, Huszton a kárpátaljai orosz irányzat képviselői újjászervezték a Központi Orosz Tanácsot. A ráda még ezen a napon emlékiratot juttatott el a prágai szövetségi kormányhoz, amelyben követelte a Volosin- kormány leváltását és új kabinet megalakítását Bacsinszky Edmund miniszterelnökkel, valamint Pavló Koszej és Sztefán Agoston miniszterekkel.¹⁴

A helyzetet tovább élezte, hogy Prága, Volosin akarata ellenére törvénytelenül és önhatalmúlag eltávolította Révay Gyula minisztert a kárpátukrán kormányból. Helyébe 1939. január 18-án Prchala cseh tábornokot nevezte ki tejhatalommal a huszti kabinetbe. Az akció ellen a Volosin-kormány élesen tiltakozott. Az ügyben Révay miniszter táviratot küldött Joachim von Ribbentrop (1893–1946) német külügyminiszternek: „Huszton a feszültség nagy, a lakosság el van keseredve. A cseh hivatalnokok és a pénzügyi alkalmazottak sztrájkkal fenyegetőznek [...] Ha Prchala Huszton elfoglalná hivatalát, a helyzet katasztrofális lehet [...] Prágában még a hivatalos információinkat is elkobozták”.¹⁵

Ezt követően népszéleírásra került sor, amelynek az eredménye a következő: „Az 1939 februárjában tartott népszámlálás szerint az autonóm országrész Kárpátszka Ukrajna területe 11 094 km², lakossága 552 124 fő, akik 390 településen éltek. A népesség csaknem kizárólag – 544 759 fő – csehszlovák állampolgár, mindössze 7 365 személy egyéb illetőségű. A lakosság nemzetiségi összetétele: ukrán 413 481 (75,9%), zsidó 65 828 (12,1%), magyar 25 894 (4,8%), cseh és szlovák 17 495 (3,2%), román 13

¹¹ A Kárpáti Magyar Hírlap, 1938. október 26-án megjelent cikkét idézi: BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségpolitika Kárpátalján. I. kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945*. Nyíregyháza, 2005. 257. (a továbbiakban: BOTLIK 2005.)

¹² THIRRING Lajos: *A visszatért kárpátaljai területeken végrehajtott népszéleírás előzetes eredményei*. Budapest, 1939. 456, 478. (a továbbiakban: THIRRING 1939.)

¹³ BOTLIK 2000. 216.

¹⁴ BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségpolitika Kárpátalján. I. kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945*. Nyíregyháza, 2005. 264. (a továbbiakban: BOTLIK 2005.)

¹⁵ KEMÉNY Gábor: *Verhovina feltámad (A ruszin sors könyve)*. Budapest, 1939. 211. (a továbbiakban: KEMÉNY 1939.)

268 (2,44%), német 8 715 (1,6%)”¹⁶

Ezek az adatok, „amit a prágai állami statisztikai hivatal nyomán a helyi ukrán sajtó közzétett, példátlan meghamisítása a területi erőviszonyoknak”¹⁷, s azért így osztottak meg, mert az itt élő magyarok jelentős részét a zsidók közé sorolták.

A terület lakosságának nagy része alacsony színvonalon élt. Hatalmas méreteket öltött a munkanélküliség, az árak az egekbe szöktek illetve az értelmiség nagy része internáló táborokban szenvedett.

A Volosin-rendszer a súlyos bajokon fokozódó terrorral igyekezett segíteni, amelynek legfőbb eszköze a Szics-gárda volt. A Szics gárdisták üldözték a zsidókat, a magyarokat, a ruténeket illetve mindenkit, aki nem ukrán irányultságú volt. A nemrégiben megjelent „Kárpátalja 1919 – 2009”¹⁸ című könyv ennek az ellenkezőjét írja le. A szerző(k) a Szics működését kifejtve kitérnek arra, hogy milyen keretek között tevékenykedett a szervezet, arra viszont tévesen világítanak rá, hogy milyen eszközökkel érték el a céljaikat. Téves a következő megállapítás, mely szerint: „[...]A fegyverrel való ellátottság igen szegényes volt. A Kárpáti Szics vezetői többször fordultak Volosin miniszterelnökhöz, hogy fegyverezze fel őket, azonban mindannyiszor elutasításban volt részük. [...]” Köztudott, hogy Volosin a Gárdát hivatalosan a rend és a biztonság fenntartása érdekében hozta létre, de emellett a saját érdekeit szem előtt tartva foglalkoztatta a lövészeket. Saját hatalmának megerősítése és megszilárdítása volt a Szervezet legfőbb feladata. Vitára ad okot az a megfogalmazás, mely szerint: „*A fegyvertelenség, illetve az erőszakos fegyverszerzés véres összetűzéshez vezetett a Kárpáti Szics és a csehszlovák katonaság közt 1939 március 13 – 14-én*”¹⁹. Mi oka volt az „erőszakos fegyverszerzés”-hez a Szics – gárdistáknak? A fegyvertelenség? Sokkal inkább abból ered a fegyverszerzés iránti vágy ebben az időszakban, mert a magyar kormány ekkor indított katonai akciót Kárpátalja megszerzése érdekében, s Volosin ezekben a napokban intézte rekordsebességgel Kárpáti Ukrajna függetlenségének a kikiáltását, s félt (joggal), hogy a magyar sereg elfoglalja a területet és ezáltal a hatalma véget ér. A jóslat beteljesedett a magyar kormány sikeres katonai akció révén megszerezte a területet, s Avgusztin Volosinnak menekülnie kellett.

Kárpátalja birtokbavétele

A maradék Kárpátalja elfoglalására irányuló katonai akció tervét a németek leintették, hiszen Lengyelország és a Szovjetunió elleni terveikben elég nagy szerepet szántak az ukrán nemzeti mozgalomnak, s emiatt Kárpát-Ukrajna, ahogy az akkori Huszt központú autonómiaterületet nevezték, felértékelődött a német politika szemében, amit a Huszton megnyíló német konzulátus is láthatóan jelzett. A kárpát-ukrajnai országrésznek nem volt kiépített polgári közigazgatása a terület egészén, sőt a legfontosabb törvényhatósági szervek is hiányoztak.

A müncheni egyezmény utáni hónapokban Németország terveiben fontos helyet foglalt el Kárpátalja, hiszen kitűnő támaszpontnak ígérkezett egy szovjetellenes Nagy-Ukrajna létrehozására, amelybe az oroszországi, a lengyelországi és romániai ukránokon kívül a kárpátaljai rutének is beletartoztak volna. Ezt bizonyítja a német külügyminisztérium még 1938. október 6-án kelt Adolf Hitlerhez fölterjesztett memorandum. Az emlékirat életképtelennek tartotta egy független kárpátukrán állam létre-

¹⁶ НАРИСИ ІСТОРІЇ ЗАКРПАТТЯ: Том II. 1918 – 1945. Редакційна колегія відп. ред. І. Гранчак. Видавництво „Закарпаття” Ужгород, 1995. 294.

¹⁷ KEMÉNY 1939. 211.

¹⁸ FEDINEC Csilla és VEHES Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919 – 2009 történelem, politika, kultúra*. Argumentum Kiadó, MTA Etnikai – nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 99 – 100. (a továbbiakban: *Kárpátalja 1919 – 2009*, 2010.)

¹⁹ *Kárpátalja 1919 – 2009*, 2010. 100.

hozását, de úgy látta, hogy Csehszlovákia keretében autonómiát kell követelni Kárpát-aljának. Ki kell viszont zárni a lengyel-magyar határ létrejöttét.²⁰

A magyar kormánykörök belátták, hogy ha sikert akarnak elérni ebben a kérdésben, meg kell győzniük Németországot, hogy számára is sokkal előnyösebb az, ha Kárpátalját Magyarország védnöksége alá helyezik, illetve a helyi lakosságra gyakorlandó nagyobb befolyás érdekében tisztázni kell a magyar keretek közt megvalósítható autonómiát.

A magyar kormány Pataky Tibor államtitkárral, a Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztályának vezetőjével kidolgoztatott egy Kárpátaljára vonatkozó autonómiatervezetet, amelyet Imrédy elküldött Volosinnak. A Kárpát-Ukrán autonómia vezetője nemcsak elutasította a magyar javaslatot, hanem nyilvánosságra is hozta azt.²¹

Fenczik István három évig volt képviselő a prágai parlamentben, 1938-ban tárca nélküli miniszter Bródy András kormányában. Bár Fenczik elsősorban lengyel befolyás alatt állt és konkurens volt Bródynak, a magyar kormánysszervek mindig élénken figyelemmel kísérték tevékenységét. Figyelemreméltó az a jelentés, amelyben a magyar kormány bizalmi embere összehasonlítja Bródy és Fenczik tevékenységét: „Bertalan (Bródy) keveset mozog, ha megy, akkor jólöltözötten, autóval. Fenczik demagógiája hatásosabb, mert ő gyakran háromnapos szakállal megy és gyalog... Meg vagyok győződve, hogy Fenczik nagy összegek fölött rendelkezik, amelyből sokat félretesz magának, de valahogy ügyesebben csinálja, mint a másik, aki egy hegytetőn épített egy villát, hogy azt mindenki lássa.”²²

A magyar politikai tényezők az Orosz Nemzeti Párt vezetőjének, volt rutén miniszternek, Fenczik Istvánnak lehetővé tették, hogy 1939. március 8-án felszólaljon a budapesti parlamentben: a politikus beszédében katonai beavatkozást kért Magyarországtól, Ruténföld lakosságának az ukrán terror alóli felszabadítása érdekében. Március 10-én a magyar minisztertanács ülésén határozatot hoztak arról, hogy a német hadsereg Csehszlovákiába történő bevonulása, illetve Szlovákia függetlenségének kikiáltása esetén a honvédség visszaveszi Kárpátalját akkor is, ha ehhez a németek nem járulnak hozzá.²³

Bródy letartóztatása után, Fenczik, Ungváron, Korláth Endrén, a Magyar Nemzeti Tanács vezetőjén keresztül felajánlotta szolgálatait a magyar kormánynak.

A magyar kormány a bécsi döntés után diplomáciai akciókat indított Kárpátalja egészének a bekebelezésére. 1939. március 10-én a prágai kormány határozata alapján Szlovákiában a hadsereg vette át a hatalmat és leváltotta a Tiso-kormányt. Teleki még ezen a napon bejelentette, hogy ha a német hadsereg bevonul Csehszlovákiába, illetve ha kikiáltják Szlovákia függetlenségét, a magyar hadsereg elfoglalja Kárpátalját még akkor is, ha a németek ebbe nem egyeznek bele. Erről értesítették Rómát és Varsót is.

A megmaradt Kárpátalján, a lakosság véleménye a Magyarországhoz való visszacsatolást illetően elég vegyes volt. Volosin rövid uralma alatt azonban a helyi lakosság széles köreiben sikerült felkorbácsolni egy elég magas fokú magyarellenes indulatot. A ruszinofil, magyarbarát Illniczky Sándor görög-katolikus nagyprépost így ír erről: „Volosin kormányzása alatt [...] elszánt és mindenre kész idegen ukrán agitátor-hordái és ezeknek hazai csatlósai útján szemenszedett hazugságok és rágalmak alakjában az eszeveszett magyargyűlölet lángjait szórta szét Kárpátalja ruszin falvaiban és nagyobb központjaiban. Az egész ukrán és ukranofil intelligenciát és félintelligenciát

²⁰ BOTLIK – DUPKA 1991. 45.

²¹ TILKOVSKY Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Budapest, 1967. 159. (a továbbiakban: TILKOVSKY 1967)

²² MOL K 63 KÜM. *A Térképhelyesbítő Igazgatóság jelentése*, 1939.III. hó 17. 5

²³ BOTLIK 2000. 225.

állásokba helyezte el. Terrorizálta, a hívek mesterségesen felszított gyűlöletének prédájául dobta és börtönbe záratta a magyarbarát görög-katolikus klérus és a civil intelligencia legjobbjait. Végletekig felkorbácsolta az intelligens és egyszerű sorból származó ukranofil ifjúság nemzeti érzelmeit. A prágai kormánytól egyre szűkebb mértéken csurgó pénzekkel valóságos rablógazdálkodás útján munkaalkalmat teremtett, szükségtengerít, sőt és egyebeket osztott ki a csehek által kizsákmányolt szegény ruszin nép között.”²⁴

Ezután a magyar kormány diplomáciai majd katonai akciókat kezdeményezett Kárpátalja egészének a megszerzésére.

1939 elején Sztójay Döme berlini követől érkező információk alapján a magyar vezetés arra a következtetésre jutott, hogy fel kell gyorsítani Kárpátalja visszacsatolásával kapcsolatos erőfeszítéseket, fokozni kell a propagandát, elő kell készíteni a mozgósítást, reaktiválni kell az időközben leszerelt szabadcsapatokat, terveiket össze kell hangolni a lengyel vezérkarral. Werth Henrik vezérkari főnök részleges mozgósítást kívánt elrendelni, azonban a kormány ezt nem engedélyezte. Köztudott, hogy a német kormány, amely elérkezettnek látta az időt a Csehszlovákiával való leszámolásra, március 11-én jegyzékben hozta Magyarország tudomására kikötéseit Kárpátalja magyar megszállása esetére.

A feltételek az alábbiak voltak:

- a magyar kormány biztosítja a németek zavartalan közlekedését Kárpátalján,
- elismeri azokat a gazdasági megállapodásokat, amelyeket a kárpátukrán kormánnyal kötöttek,
- elismeri a kárpátaljai németek jogait,
- nem vonja felelősségre és más módon sem üldözi a kárpátukrán kormány minisztereit és az ottani politikai élet más vezető személyiségeit, a Szics-gárda tagjait stb.²⁵

A magyar kormány a jegyzékre nem adott választ.

Közben már Teleki Pál – miniszterelnökségének kezdetén – 1939 februárjának közepén bizonyos volt, hogy Hitler fel fogja rúgni a müncheni egyezményt és fel fogja számolni Csehszlovákiát. Az események ekkor felgyorsultak, mert Németország szabad kezet adott Magyarországnak az ún. „kárpátorosz” kérdés megoldásában.²⁶

Ezt követően Hitler „engedélyét” Kárpátalja elfoglalására a magyar kormány március 13-án, reggel kapta meg. Összehívták a koronatanácsot is. Werth Henrik úgy gondolta, mivel a cseh csapatok ellenállására lehet számítani, a legkézenfekvőbb az lenne, ha minimum egy hetet kapnának ahhoz, hogy az akcióhoz előkészüljenek. A németek azonban ezt sokallták, a magyar kormány félt (joggal) egy esetleges román vagy lengyel akciótól, emiatt úgy döntöttek, hogy a csapatok 12 órán belül legyenek készen az indulásra.

1939. március 14-én a kora hajnali órákban a Szics-gárda megtámadta a huszti kormányépületet, a csendőrséget és a fontosabb katonai objektumokat, hogy fegyvereket szerezzen. Az akció célja, hogy megbuktassa a Volosin kormányt és átvegye a hatalmat. A támadást a csehszlovák rendőrség és katonaság nehéztüzérség bevetésével verte vissza, és délre megadásra kényszerítette a Szics-gárdistákat.²⁷ Ezt követően a déli órákban Volosin miniszterelnök kinyilvánította Karpatszka–Ukrajna önállóságát.²⁸

²⁴ ILLNICZKY Sándor: *Ruszinok és magyarok – Kurtyák János emlékének*. In: *Magyar Szemle*, XXXVII. (1939. október) 109.

²⁵ TILKOVSKY 1967.153.

²⁶ BOTLIK 2005. 224.

²⁷ ВЕГЕШ МИКОЛА: *Карпатська Україна (1938-1939). Соціального економічний і політичний розвиток*. Ужгород 1993. 78.

²⁸ НАРИСИ ІСТОРІЇ ЗАКРПАТТЯ: *Том II. 1918 – 1945*. 1995. 332.

1939. március 14-én, délután 15 órakor összeült Kárpát-Ukrajna szojmjának első és egyben utolsó ülése. A szojm által elfogadott 1. számú törvény kimondta Kárpát-Ukrajna függetlenségét. A képviselők, egyhangúan megválasztották a független állam elnökévé Volosin Ágostont. Az elnök javaslatára jóváhagyták a Révay Gyula vezette kormány megalakulását. Az újonnan kinevezett miniszterelnök parancsot adott a Szicsgárda felfegyverzésére, s felkérte Hitlert, hogy vegye égisze alá Kárpátalját. Fegyverbe szólították a polgári lakosságot is.

Az újságok hasábjain is megjelent a készülődő akció terve a következő cím alatt: „*Ruszinföldön végső leszámolás készül a csehek és ukránok között.*”²⁹ A propaganda hangsúlyozta, hogy a ruszin nép nem akar sem a csehek, sem pedig az ukránok védnöksége alatt maradni: „A ruszin nép hangulata a csehek és az ukránok ellen fordult. A ruszin nép egyre erőteljesebben hangsúlyoztatja, hogy nem akar maga felett idegen urakat. A csehek, a ruszin nép ellenséges magatartását azzal igyekeznek leszerelni, hogy azt hangoztatják, hogy március 26-án ők már nem lesznek Ruszinföldön.”³⁰

Teleki elhatározta, hogy Szlovákia függetlenségének kikiáltása előtt nem tesz semmit. A szlovák nemzetgyűlést viszont március 14-re hívták össze, a magyar támadást pedig 18-ra tervezték. Az eredetileg március 18-ra tervezett támadás azonban, elsősorban Volosin független Kárpát-Ukrajnát proklamáló nyilatkozata miatt, már 14-én megindult. Csáky István magyar külügyminiszter végső felszólítást intézett a cseh kormányhoz, arra hivatkozva, hogy Szlovákia függetlenségét egy Kárpátaljáról kiinduló támadás veszélyezteti, s a cseh kormánytól, 12 óra alatt az alábbiak teljesítését követelte:

1. Az összes magyar internáltat engedjék szabadon.
2. Szüntessék meg a magyarok üldözését Kárpátalján és legyen joguk arra, hogy szabadon szervezkedhessenek.
3. Fegyverezzék fel a magyar polgárőrséget.
4. A cseh-morva csapatok 24 órán belül ürítsék ki Kárpátalját.
5. Adjanak teljes garanciát a magyarok személy és vagyonbiztonságára.

Az ultimátumot követően Prága ki is adja a parancsot, hogy ürítsék ki Kárpátalját: „Prágából jelentik a Reuter-Irodának: A központi kormány parancsot adott a cseh csapatoknak, hogy ürítsék ki Kárpátalját úgy, amint azt a magyar ultimátum kívánta.”³¹

Huszton, március 15-én délután 3 órakor ült össze először a kárpátukrán országgyűlés, a szojm, amely Volosint államelnökké választotta. Volosin fiatal államát a magyar kormány nem ismerte el, emiatt semmilyen jegyzéket nem juttattak el hozzá. A határon keresztül azonban hangszórókon felszólították, hogy Volosin adja át a hatalmat, s Prchala Leo tábornok csapatai tegyék le a fegyvert: „*A Magyar Távirati Iroda jelenti: Csáky István magyar királyi külügyminiszter felszólalást intézett Volosinhoz, felhívta őt arra, hogy a vérontás elkerülése végett az általa eddig de facto gyakorolt hatalmat adja át a bevonuló magyar hadsereg parancsnokának és erre a felszólításra a magyar külügyminiszter ma este 8 óráig vár választ.*”³²

A sajtóban megjelent a Központi Rutén Rada felhívása, amelyet a Meteor énekkarral Budapesten tartózkodó Spák Iván, Kaminszky József, Földesi Gyula, Marina Gyula, Demko Mihály és Hajovics Péter kárpátaljai, nem ukrán irányultságú, az Autonóm Földműves Szövetséghez kapcsolható politikusok írtak alá, s amelyben a

²⁹ Szerző nélkül (továbbiakban: Sz.n.): *Ruszinföldön végső leszámolás készül a csehek és ukránok között.* Budapesti Hírlap, LIX. (1939. március 14.) 60. sz. 2.

³⁰ Sz.n.: *Nem akarunk se cseh, se ukrán uralmat.* Budapesti Hírlap, LIX. (1939. március 14.) 60. sz. 3.

³¹ Sz.n.: *Prága elrendelte Kárpátalja kiürítését.* Budapesti Hírlap, LIX. (1939. március 15.) 61. sz. 2.

³² Sz.n.: *A magyar kormány a hatalom átadására szólította föl Volosint.* Népszava, LVII. (1939. március 15.) 12. sz. 1.

rutén nép nevében kérték, hogy a magyar kormány szabadítsa fel Kárpátalját.³³

Prága a 3. pont kivételével elfogadta a magyar kormány ultimátumát, ami ennek ellenére a magyar igényeket kielégítette, így a csehek megkezdtek a jól felszerelt, ütőképes csapataik kivonását, ugyanakkor az ultimátum egyik pontjának elutasításával megóvták a külügyminisztert attól a kellemetlenségtől, hogy újabb ürügyet kelljen keresnie.

A magyar csapatok parancsot kaptak, hogy március 15-én hajnalban kezdjék meg a támadást. A magyar honvédség három irányból támadt: az Ung völgyében az Uzsoki hágó, a Latorca völgyében a Vereckei hágó, a Tisza völgyében Huszt és a Tatár hágó irányából.

Ez a támadás olyan jól sikerült, hogy már azon a napon, több mint száz község került magyar fennhatóság alá. Elmenekült Kárpát-Ukrajna kormánya. Volosin és a Szics-gárdisták jelentős része is Romániába szökött.

A magyar hadsereg ünnepélyes bevonulása után (1939. március 15.) katonai közigazgatást vezettek be a területen. Már a bevonulás napján megjelentek a sajtóban a határincidensről szóló cikkek: „*A cseh határőrség kedden a reggeli órákban meglepetésszerűen tüzelni kezdett a határon át. A magyar honvédő osztagok felvették a tűzharcot s a lövöldöző cseh osztagokat visszaszorították. A magyar határvédő osztagok elfoglalták Órhegyalját. [...] A tűzharc még folyik [...] Az Ungvár melletti Ungdarócon március 13-áról 14-ére virradó éjjel a csehek súlyos határincidenseket követtek el. [...] A kisőrs a támadást mindhárom esetben visszaverte. [...] Súlyos incidenseket követtek el a csehek a hajnali órákban Nagydobrony községtől délre fekvő Roth-tanyánál is. [...] A tűzharc még a reggeli órákban is tartott.*”³⁴

A revízió lépései és következményei

Maga a revízió négy nagy lépésben történt meg. Így a magyar revizionizmus céljai lényegében teljesültek, Csonka-Magyarország ha nem is lett akkora, mint Trianon előtt, de magába foglalta a magyar etnikum többségét. Az első bécsi döntést követően a magyar kormány területszerzési vágya mind agresszívebbé vált. Míg a felvidéki területek visszakapcsolásáról egyezmény útján döntöttek, addig a kárpátaljai, erdélyi és jugoszláviai területek reintegrációja erőteljes katonai akciók révén valósult meg. Minden alkalommal Magyarországnak nemzetközi egyezményekből való ki-, és belépését eredményezte a területszerzési vállalkozás. A felvidéki területek visszacsatolása következtében Magyarország csatlakozott az Antikomintern Paktumhoz, míg Kárpátalja önkényes megszállása miatt Magyarországot kizárják a Népszövetségből. Ezt követően Észak-Erdély és Székelyföld – a második bécsi döntés révén történő – visszacsatolásának feltétele az volt, hogy Magyarország csatlakozik a Háromhatalmi egyezményhez. Jugoszlávia lerohanásakor, azaz a Bácska-Baranya-Muraköz megszállása következtében megszakadnak a diplomáciai kapcsolatok a nyugati szövetségesekkel, ekkortól csak idő kérdése, hogy mikor lép be a háborúba az ország.

Teleki maga is tartott attól, hogy a két irányból érkező nyomásnak nem lesz képes az ország ellenállni. Amint az egyik bizalmasa, Barcza londoni követ visszaemlékezéseiből tudjuk, a miniszterelnök már 1939 végén úgy vélte, hogy a német szövetség végzetessé válhat Magyarország számára.³⁵ „*A németekkel kell mennünk, mert másképp nem lehetséges – mondta Teleki, - de csak egy bizonyos pontig. Ez a pont, ez a határvonal a háborúban való részvétel. Ezt semmi esetre sem fogjuk megtenni, mert idegen érdekekért nem fogunk elvérezni hiába. De borzalmas nehéz, talán lehetetlen is*

³³ TILKOVSKY 1967. 161.

³⁴ Sz.n.: Budapesti Hírlap, LIX. (1939. március 14.) 61. sz. 4.

³⁵ ZEIDLER 2009, 279

lesz ellenállni. A revízió, s ezt csak neked mondom, a legnagyobb veszély, amely fenyeget, de ez ellen nem tehet semmit, mert belebukom. A közvéleményünk meg van örülve. Mindent vissza! Akárhogy, akárki által, bármely áron [...] Én küzdeni fogok, amíg bírom, minden esztelenség ellen, megvédem becsületünket, nem adom el a nemzetet és az országot, de ha nem bírok velük, akkor föbe lövöm magam. [...] A revízióba bele fogunk pusztulni, s ez fog minket a háborúba belesodorni. Visszakaptuk a Felvidéket, jó, vissza Ruszinszkrét is, ezeket meg tudjuk még emészteni, átvenni, berendezni. Most Erdélyen a sor, rettegek mi lesz akkor. Ha Erdély visszajő, ezzel örökre elköteleztük magunkat a németeknek, akik majd azután követelik az árát. És ez az ár a velük együtt való háborúzás lesz, az ország maga lesz az ára a revíziónak.”³⁶

Magyarország 1941. június 27-án belépett a második világháborúba...

Bibliográfia

Források

Magyar Országos Levéltár

- K 429., Kozma iratok. 28. csomó, 1. dosszié, 44.
- K 63 KÜM. *A Térképhelyesbítő Igazgatóság jelentése*, 1939.III. hó 17.

Szakirodalom

- BARCZA György: *Diplomataemlékeim, 1911 – 1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból. I-II. kötet.* Budapest, Európa Könyvkiadó – História, 1994.
- BOTLIK József – DUPKA György: *Ez hát a hon... (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991.)* Budapest – Szeged, 1991.
- BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica (adalekok az Északkeleti Felvidék és Kárpátalja XIX – XX. századi történetéhez).* Budapest, 2000.
- BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségpolitika Kárpátalján. I. kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918 – 1945.* Nyíregyháza, 2005.
- BRENOVICS László: *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944.* Doktori Értekezés, ELTE BTK. Kézirattára, 2003.
- FEDINEC Csilla és VEHEŠ Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919 – 2009 történelem, politika, kultúra.* Argumentum Kiadó, MTA Étnikai – nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010.
- ILLNICZKY Sándor: *Ruszinok és magyarok – Kurtyák János emlékének.* In: *Magyar Szemle*, XXXVII. (1939. október)
- KEMÉNY Gábor: *Verhovina feltámad (A ruszin sors könyve).* Budapest, 1939.
- KOZMA Miklós: *Kárpátalja visszavétele.* Napló. Ungvár, Ugocsa print. 2000.
- THIRRING Lajos: *A visszatért kárpátaljai területeken végrehajtott népösszeírás előzetes eredményei.* Budapest, 1939.
- TILKOVSKY Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941).* Budapest, 1967.
- ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat.* Kalligram, Pozsony, 2009.
- ZEIDLER Miklós: *Mozgástér a kényszerpályán. A magyar revíziós külpolitika a két háború között.* In: *Rubicon* (10.) 2001. 1. sz.
- БЕГЕШ МИКОЛА: *Карпатська Україна (1938-1939). Соціального економічний і політичний розвиток).* Ужгород 1993.

³⁶ BARCZA György: *Diplomataemlékeim, 1911 – 1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból. I-II. kötet.* Budapest, Európa Könyvkiadó – História, 1994. 445 – 446. (a továbbiakban: BARCZA 1994)

- *Нариси історії Закарпаття. Том II. 1918–1945.* РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ВДП. РЕД. І. ГРАНЧАК. Ужгород, 1995. Видавництво „Закарпаття” 1995.

Sajtócikkek

- Sz.n.: *Ruszinföldön végső leszámolás készül a csehek és ukránok között.* Budapesti Hírlap, LIX. (1939. március 14.) 60. sz. 2.
- Sz.n.: *Nem akarunk se cseh, se ukrán uralmat.* Budapesti Hírlap, LIX. (1939. március 14.) 60. sz. 3.
- Sz.n.: *Prága elrendelte Kárpátalja kiűrítését.* Budapesti Hírlap, LIX. (1939. március 15.) 61.sz. 2.
- Sz.n.: *A magyar kormány a hatalom átadására szólította föl Volosint.* Népszava, LVII. (1939. március 15.) 12. sz. 1.
- Sz.n.: Budapesti Hírlap, LIX. (1939. március 14.) 61. sz. 4.

NÓRA SZŐLŐSI

REVISIONIST IDEAS AND THEIR REALIZATION AFTER THE PEACE OF TRIANON

Concerning Transcarpathia's changes of fortune, the period of seven years that this region spent within the bounds of its mother – country was one of the most eventful and most determining terms in the history of this region, as due to Czechoslovakia's weakness, the provinces became a sticking point of power among Hungary, Poland, Germany and Romania.

Two decades after the state's foundation, in the beginning of 1938, it was already perceptible that the Czechoslovakian government authority was undermined due to the unsolved nationality question of the Slovaks and the Ruthens. These factors led to the Vienna Convention. (1938. nov. 2.)

The joining up of the Hungarian army in 1939 also affected Transcarpathia's life in an opposite way. The Hungarian army's joining up gave belief and hope to the Hungarian people of this region that the historical Hungary would be in full bloom again. On the other hand, the introduction of the military administration ruined this beautiful picture in moments.

A kárpátaljai egyházak helyzete az 1950-es évek végén és a 60-as években

Nemcsak kenyérrel él az ember,
hanem Istennek minden igéjével
(Gulácsy Lajos, református lelkész)

A szovjet ideológia számára létfontosságú volt a társadalom feletti teljes ellenőrzés megteremtése, s az egyén fokozatos uniformizálása, ez volt a harcos ateizmus elvi álláspontja. E demoralizáló, romboló folyamat egyik leglényegesebb eleme az volt, hogy az istenhitnek még a gondolatát is kiirtsák. Alapvető céljuk az volt, hogy a hatalomnak behódolt, nemzeti egyházakat hozzanak létre, amelyek csakis nekik engedelmeskednek. Ennek a célnak elérésére vidékünkön is mindent elkövettek, ahogy azt a jelen tanulmány is jól tükrözi. Ennek ellenére voltak, akik nemcsak hinni mertek, de cselekedni is.

Az egyházak fontos szerepet játszanak az egyénnek, nemzetnek az életében. Jelen tanulmány célja, hogy bemutassam Kárpátalja egyházainak helyzetét az 1950-es évek végén és a 60-as években, különös tekintettel az 1956-os magyar forradalom idejére.

A tárgyalt időben az egyházak, illetve vallások pusztá létükkel is kihívást jelentettek a kommunista ideológia egyeduralmával szemben. A teljhatalmat szerzett kommunista vezetés ezért egyik legfontosabb teendőjének azt tartotta, hogy a vallásos emberek számát csökkentse, az egyházak tevékenységét a maradék hívek hitéletének gondozására korlátozza. A vallásos ünnepeknek egy részét – pünkösöd, húsvéthétfő – eltörölték, másik részét új tartalommal igyekeztek megtölteni. (Mikulásból például így lett Téliaró -Святий Миколай, Дід Мороз).

A Kárpátalján élő magyarokat azon túl, hogy a második világháború végén nyilvánvalóvá vált, ismét elcsatolják őket Magyarországtól, súlyos fizikai és lelki traumák érték. Már 1944 nyarán megkezdődött a hivatalnokok, tisztviselők, tanárok, vasúti tisztek stb. elköltöztetése e vidékről.¹ 1944 novemberében a hadköteles, munkaképes férfiak többségét gyűjtőtáborokba, kényszermunkára Ukrajnába, s a Szovjetunió távolabbi vidékeire hurcolták.² A megtorlások áldozatairól a szovjet időszakban hallgatni „illett”, miközben százezrek sínylődtek a koncentrációs lágerekben. Sokan közülük soha nem tértek haza, a hazatértek többsége pedig nem érte meg az öregkort.³ A száműzöttek hatalmas börtöne volt a Gulag-rendszer.

Közben az egyházon belül folytatta tevékenységét az ún. Keleti Baráti Kör Ébredési Mozgalom, amit körülbelül a lelkészek fele támogatott, vagy annak tagja volt. Többek között ők voltak azok, akik leszavazták, hogy a Kárpátaljai Református Egyházat nem sokkal a szovjet megszállás után beolvasszák a Moszkvai Baptista Egyházba. Szintén a Keleti Baráti Kör tagjai voltak azok, akik beadványt intéztek Sztálinhoz 1947-ben, aminek hatására több református lelkészt letartóztattak, akik csak 1956-ban térhettek haza a fogságból.

Aktívan folyt a kárpátaljai görög-katolikus egyház felszámolása is. Felső pa-

¹ Móricz Kálmán: „Kárpátalja Sorsfordulói”, Hatodik Síp alapítvány, Budapest, 2001, 140. old.

² Csátáry György: „Az 1944-es elhurcolás a Területi Állami Levéltár anyagainak a tükrében”, Évgyűriük'90, Ungvár, 1991, 79. old.

³ Dupka György – Korszun Alekszej: „A „málenkij robot” dokumentumokban”, Ungvár-Budapest, 1997, 15. old.

rancsra csatlakozni kellett a központi görög keleti egyházhoz. Azokat a görög katolikus lelkészeket, akik nem írták alá a csatlakozást, szintén letartóztatták, elítélték különböző hamis vádak alapján. A lelkészi kar nagyobb része nem írta alá a csatlakozást, ezeket elhurcolták. A nép kénytelen volt a pravoszláv templomnak elkeresztelt templomba járni, de a gyülekezet tagjaiból sokan inkább a katolikus templomot választották. Így a római katolikus egyház tagjainak száma megnövekedett. A magyar híveket is tömörítő görög katolikus egyházat végül 1949-ben rendeletileg betiltották, a hite mellett kitartó, a pravoszláv vallásra áttérni nem hajlandó, 129 papját esetenként 25 év munkatáborokban letöltendő büntetésre ítélték. „...Nem folytattuk elég hatékonyan a görög-katolikus egyház és hívei ellen a propagandát és küzdelmet, így nagyon sokan a pravoszláv helyett a római-katolikus egyházhoz tértek át...”⁴ - Jegyzi meg beszámolójában Rotman, az Ukrán Kommunista Párt Megyei Biztosságának lektora.

Mindeközben a római katolikus egyház lelkészei közül is többet letartóztattak. Főleg az aktív szolgálatot végzőket és azokat, akik a múltban megjegyzést tettek a szovjethatalom ellen vagy valamely politikai csoporthoz tartoztak. A lakosok közül sokan besúgókká lettek, hogy magukat és családjukat mentse. Mások érdekből, előnyökért vagy megfélemlítés hatására mindent vállaltak és az államhatalom hűséges kiszolgálói lettek.

Hasonlóan jártak el a református egyház lelkészeivel is: szovjetellenes tevékenység, a néphatalom megdöntésére irányuló kísérlet, az emberek félrevezetése („butítása”), s főleg, szovjetellenes propaganda a fiatalság körében, ezekkel a vádakkal ítélték több éves börtönbüntetésre őket.

A börtönükből hazatért papok mai napig úgy tartják, hogy szégyen lett volna nekik nem börtönbe kerülni, amikor annyi ártatlan embernek volt bent rájuk szüksége.⁵

*„Ott volt a mi helyünk is, ahová népünk ezrei ok nélkül elhurcoltattak. Szégyen lett volna az egyházra, ha nem veszi ki részét a megérdemelt ítéletből. A többi lelkész itthon élte át a megaláztatást, a parókiákról való kilakoltatást, felfüggesztéseket, eltiltásokat, fenyegetéseket és a nagyon nehéz anyagi körülményeket.”*⁶

A tárgyalt időszakra jellemző volt az ateizmus. A kommunista hatalom folyamatosan tudatosította az egyházakban, hogy nincs a szekták ellen, sőt támogatja azokat és elvárja, hogy a helyi egyházak jó viszonyt alakítsanak ki a szekták vezetőivel. Jó példa erre az alábbi körlevél:

*„...Az evangéliumi baptista egyházak felső tanácsának értesítése alapján közlöm, hogy Zsitkov Jakab Ivanovics, mint a baptista egyházak felső tanácsának elnöke, 1965. szeptember 15-én ünnepli 80-ik születésnapját országos ünnepség keretében. Felkérem lelkipásztor testvéreimet, hogy f. év szeptember 12-i /vasárnap/ istentiszteleten emlékezzenek arról, akként, hogy a Kárpátontúli Ref. Egyházkerület hívei és lelkipásztorai nevében meleg szeretettel köszöntsük Jakab Ivan Zsidkov testvérünket 80-ik születés napja alkalmából...”*⁷

A dokumentumok között nem szerepel hasonló ünnepség tartása, vagy születésnap megemlékezés az istentisztelet, mise keretén belül a katolikus vagy református papok és lelkészek számára.

A szektákat tehát az állam nem igazán üldözte, hiszen az egyház megsemmisítésének egyik eszközét látta benne. A pártüléseken azonban gyakran felhívták a vezetők

⁴ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, az Ukrán Kommunista Párt Kárpátaljai Területi Bizottsága, Fond: 1, Opis: 1, №3485, év:1959

⁵ Interjú Bendász Dániel görög katolikus esperessel

⁶ Emlékszik vissza Gulácsy Lajos nyugalmazott református püspök

⁷ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10.C., kelt:1965.szeptember 6., Gencsy Béla, ref. püspök

figyelmét a szekták negatív tevékenységére és követelték a helyi vezetők azonnali felépését és a helyzet javítását.

„... A szektásokkal jobban kell vigyázni, mint az átlag hívőkkel, mivel azok érveikkel könnyebben sarokba szorítják beszélgető partnereiket. Pld: a Beregszászi járási Gáton arra panaszkodtak, hogy a háború ideje alatt a kommunistákkal harcoltak, most meg bebörtönzik őket. Ezért a szektásokkal való munkára a legkiválóbb elvtársakat kell felkérni...Az utóbbi időben a jehovisták másként dolgoznak... belépnek a hadseregbe, részt vesznek a szavazásokon, rugalmasabbak stb., hogy ezeken a helyeken a szovjetek ellen lépjenek fel, bomlasszanak, demoralizáljanak...A zsidók leginkább nem a vallásuk miatt járnak az imaházakba, hanem az identitástudat végett...”⁸

Az egyház megszorításával párhuzamosan megindult a nemzetiségi elnyomás. Magyaroknak lenni szégyen volt és mindenben hátrányt jelentett. A magyar nyelvű iskolákat orosz, illetve ukrán nyelvűvé változtatták. A felső vezetés célja mind az egyházi élet, mind a nemzetiségi lét felszámolása volt. A szovjet vezetés remélte, hogy a papok kiöregednek, meghalnak, utánpótlás nem lesz, a templomok elnéptelenednek, az egyház megszűnik és győz az ateista világnézet.

Az egyházakat nem tekintették jogi személynek, közölték, hogy a templomok állami tulajdon képeznek, és a hívek csak bérlik azokat. Az egyházi iskolákból, zárdaiból, kórházakból és a plébániákról az ott lakó személyeket kihajtották. Az egyházi iskolákat államosították. Ha egy település meg akarta tartani templomát, akkor nagy adót szabtak ki rá.⁹

A plébánosok, lelkészek albérlésben húzták meg magukat. A bebörtönzött papok helyébe csak a városokba küldtek új papokat, a kápláni helyek megszűntek. A vallásos külső megnyilatkozások –búcsújárás, körmenetek, konfirmálás stb. – tilosak lettek. Nem ismerték el a püspöki helynököt. Az állam határozott úgy, hogy az ungvári plébánosnak, mint adminisztrátornak pecsétet ad.

1950-ban körlevélben tájékoztatják a református egyházakat, hogy: „A Zákárpátszka Oblásztly egyetemes egyházának vezetősége a mai napon megalakult. Főesperese: Gencsy Béla, volt ungi esperes. Az eddigi keretek között működő egyház-megyéék megszűntek. 1950. január hó 1-től kezdve a kormányhatalommal való érintkezést Gencsy Béla területi főesperes veszi át. Az egyháznak minden ügyes-bajos dolgát ő intézi. A területi esperesség székhelye: Uzsgorod, Ploscsá Lenina 5. A területi fenntartási költségek lélekszámszerint 1 R(rubel) /természetesen 18 éven felüliek jönnek számításba/. A járulék legalább ¼ évi része január hónapban feltétlenül beküldendő Gencsy Béla Ferenc főesperes Uzsgorod, Plocsa Lenina 5. címre”¹⁰.

Majd a püspöki hivatal irodáját, 1961. december 1-től Ungvárról, helyhiány miatt, áthelyezi a püspök saját lakhelyére, Szürtébe (Sztrumkivka). A járulékokat azonban továbbra is Ungvárra fizették az egyházak, Tárczy Gyula István lelkipásztornak (Ungvár, Szovjetszkaja u.5)¹¹

Sok településen pénzhiány miatt nem is volt templom. Ha egy-egy jobb módú hívő felajánlotta a házát, ahol istentiszteletet tarthattak¹²- ha azt a hívők hivatalosan kérték- volt rá példa, hogy engedélyt adtak, természetesen nem azonnal, hanem hosz-

⁸ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, az Ukrán Kommunista Párt Kárpátaljai Területi Bizottsága, Fond: 1, Opisz: 1, №3485, év:1959

⁹ P. Bohán Béla SJ: Adalékok a Szatmári Egyházmegye XX. Századi történetéhez, tanulmány

¹⁰ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, 1945 utáni körlevelek, „A Kárpátmögötti Egyetemes Református Egyház Vezetőségétől”, kelt: 1949/1.ikt.sz.

¹¹ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10.C., kelt:1961.december 4., Gencsy Béla, ref. püspök

¹² Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Nyilatkozat, kelt: 1974.március 1, Szvoboda, Soós Bertalan, helyi lakos

szadalmas procedúra után.¹³

Egy lelkésznek 3-4 faluban is szolgálni kellett, ahová gyalog, vagy biciklivel jutott el télen, nyáron. Az államnak terményt kellett beadni és ez érvényes volt a papokra is, akiknek alig volt földjük, állami fizetést sem kaptak, ezért állami kölcsönhöz folyamodtak. Mivel jövedelmük szinte nem volt, a pénzbehajtók – akik főleg este jártak a kölcsön behajtásáért - azzal fenyegették őket, hogy ha nem fizetnek, Szibériában kötnek ki. Nagyon sok pap kopott ruhában és elnyűtt cipőben járt.

A templomok pénzkezelését teljesen kivették a papok kezéből és az állam által megbízott személyek, úgynevezett 20-as tanács kezébe adták át, akik az elszámolókat is végezték. A templomok levéltárait ellenőrizték, ezért nem sok irat maradt meg.

Minden lelkészről adatokat gyűjtöttek, az aktívabb egyházi személyeket figyelték, kiválasztották a számukra megfelelő embereket, akik később végrehajtották utasításait. Ez mind csendben folyt, de köztudott dolog volt.¹⁴

Az egyháznak meghatározott időközönként, általában félévente, de előfordult, hogy gyakrabban is kimutatást kellett készíteni különböző, az egyházzal kapcsolatos eseményekről, például arról, hogy:

- a hűsvéti istentiszteleten mennyien voltak templomban,
- vasárnapokon mennyi a templomlátogatók száma,
- mennyi az egyház bevétele és kiadása az adott évben,
- mennyi a lelkész jövedelme,
- mennyi az úrvacsorázók száma
- a kántor vagy orgonista jövedelme,
- hány keresztelese, esketés, temetés volt az adott évben,
- az egyház mennyit küldött az adott évben a területi járulékba,
- az egyház mennyit küldött az adott évben külföldi útiköltségre¹⁵
- van-e orgona, vagy harmónium a templomban,
- a kántor neve, utóneve, apja neve, mely anyaegyházban és filiálban szolgál állandóan,¹⁶
- biztosítva van-e a lelkész családjának a létminimuma,
- a lelkészről megillető szabadságos pénzt, melynek kifizetését az egyházkerület elrendelte, megkapja-e a lelképásztor¹⁷ stb.

Meghatározott időnként fel kellett értékelni a templomot és annak vagyonát¹⁸, valamint adatokat szolgáltatni a hívők számáról általában, lelkészről (általános képzettsége, hogy van-e lelkészi végzettsége, hol dolgozik, szolgálati ideje), a Húszas-tanácsról (a következő adatokat kérték: név, apja neve, egyházi tisztsége, születési év, születési hely, lakhely, hol dolgozik, munkabeosztása, nemzetisége, állampolgársága, volt-e elítélve) azért, hogy szemmel tudják őket tartani.¹⁹

¹³ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok kelt: 1967.november 4., Szürte, ref. püspök

¹⁴ Gulácsy Lajos, 1949. március 19-20-án elítélt református lelkész, a kilencvenes években püspök visszaemlékezéséből. In.: Koncepciós perek magyar elítélte. A sztálinizmus áldozatainak emlékkönyve 1944-1957. Intermix Kiadó, Budapest-Ungvár, 1993. 97. o.

¹⁵ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10. C., kelt: 1964. november 27., Sztrumkivka, Gencsy Béla, ref. püspök.

¹⁶ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10. C., kelt: 1963. október 28., Sztrumkivka, Gencsy Béla, ref. püspök.

¹⁷ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10. C, kelt: 1967. augusztus 28., Gencsy Béla püspök

¹⁸ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok, kelt: 1959. május 27., Ungvár, Gencsy Béla ref. püspök

¹⁹ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok, kelt: 1958. április 16., Ungvár, Gencsy Béla püspök

Külön kimutatást kértek azokról a helyekről, ahol templomot renováltak – feltüntetve mennyi kiadással járt, valamint külön kimutatást onnan, ahol szentelési ünnepség volt, ilyen esetekben bekérték az ünnepségről felvett jegyzőkönyvet is.²⁰

Évente kimutatást kértek összesítve arról, hogy mennyi államkölsönkötvény van az egyház birtokában.²¹

A kimutatásokat általában a lelkész, az egyházelnök, titkár, pénztáros, gondok írta alá.²²

Ha a kimutatás nem készült el és nem került be a püspöki hivatalba a meghatározott időre, a késedelmező a Vallásügyi Meghatalmazotthoz személyesen volt köteles bevinni azt, ami nagy kellemetlenségekkel járt.²³

Minden templomban volt olyan személy, akinek jelentést kellett tennie, miről beszélt a lelkész. Keresztelni csak a templomban lehetett. Ha a lelkész háznál keresztelt és kitudódott, két évre megvonták a szolgálati engedélyét. Több ilyen eset is történt. Jobb esetben ilyenkor csak megrovásban részesült és áthelyezték.

Templomépítésre pénzt nem adtak, de a helyi lelkész feladata volt, hogy különböző adományokból, a „nép pénzén” újra építtesse a háború után azokat. A karbantartás elmulasztása esetén az egyházat bezárták. Mivel azonban erre szinte sehol nem került sor, más módon próbálkoztak a templomok bezárásával. Hruscsov fokozatosan akarta felszámolni az egyházakat. Első lépés az egy falu – egy templom elv (rendelet) volt. És mivel a 2 km-nél közelebb eső falvakat közigazgatásilag összevonták, ezzel az ürüggyel sok templomot bezártak minden felekezetről. Kárpátalján e rendeletnek 6 református templom esett áldozatul: Beregardó, Bulcsú, Péterfalva, Tekeháza, Kajdanó és Verbóc.²⁴ A sok téren enyhülést mutató hruscsovi éra a kárpátaljai református magyarság egyes gyülekezetei számára épp az ellenkezőjét hozta, ami leginkább a templombezárásokban nyilvánult meg.

Több falu küzdött temploma bezárása ellen: *„10 évig senki nem figyelt oda, hogy a bezárt mátyfalvi templom tovább működött, iratok, regisztrálás nélkül, ennek a helyi vezetők - kolhozelnök és tanácselnök, párttitkár-hanyagsága az oka. 1959 februárjában fel volt ajánlva a közösségnek, hogy regisztrálják az egyházközségeket, a lehetőséget visszautasították, ezért döntés született a templom bezárásáról... Azon a napon, mikor leltárba vették volna a javakat a Húszas-tanács tagjai riasztották a népet, akik fenyegetőzni kezdtek. A tömeget azzal nyugtatták, hogy a javakat csak biztonságba helyezik a templom sorsának tisztázásáig... amikor le akarták szedni lángvágóval a harangot, az egyik hívő félreverte a harangot és a hívők megakadályozták a harangok levételét... Meg kell erősíteni a helyi pártszervezetet és felelősségre vonni az ellenkezőket, a templomot be kell zárni és kultúr helyiséggé kell átalakítani.”*²⁵

Ha a község megszavazta, akkor minden 18 éven felüli egyháztag, amit kapott a kolhozból fizetésbe egy munkanapra, azt odaadhatta a lelkésznek, ami nem volt egy nagy összeg és még így sem szavazták meg mindenhol az ínséges idők miatt.

A hívek száma is nagyon alacsony volt. Voltak falvak, ahol csak 45 fő, vagy

²⁰ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok kelt: 1956. február 20., Ungvár, Gencsy Béla ref. püspök

²¹ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok kelt: 1957. február 4., Ungvár, Gencsy Béla ref. püspök

²² Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10. C., kelt: 1961. november 24., Gencsy Béla, ref. püspök

²³ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10. C., kelt: 1965. december 3., Gencsy Béla, ref. püspök

²⁴ Horkay Barna: A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből, 1998, 207.old.

²⁵ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, az Ukrán Kommunista Párt Kárpátaljai Területi Bizottsága, Fond: 1, Opisz: 1, №3485, év:1959

annál is kevesebb. Az egyház létszáma tehát leapadt, sokan elhaltak a fronton, sok idős meghalt, az iskolások templomba nem járhattak. Majdnem üres volt a templom.

Az embereket „nyaggatták”, de a lelkészeket mindenkinél jobban, mivel ők szervezték a kultúréletet, színdarabokat tanítottak, egyházi kórust szerveztek.²⁶

A tiltások, üldözések ellenére folyt egyházi oktatás és egyházi élet. A vezetők minden pártértekezleten háborogtak a nem megfelelő ateista propaganda miatt.

„Az egyházzal kapcsolatos nyomozás során kiderült, hogy az egyházellenes nevelés a járásban nagyon alacsony színvonalon van. Nagymuzsalyban, Nagybakoson és Macsolán 1957-ben a római-katolikus papok konfirmációra készítették a gyerekeket. 1958-ban, Dédában az iskolásokat konfirmációra készítették, akik le is konfirmáltak. Újfaluban, 1958-ban az egész hetedik osztály konfirmált, köztük Komszomolok is. Beregszászon a zsidók fejtenek ki aktív tevékenységet... Hasonló jelentések már vannak más falvakból is... A kommunista vezetésnek ezekre a kártékony cselekvésekre jobban oda kell figyelnie... Több faluban a Húszas-tanács tagjai között vannak a kolhozok csodortvezetői, akik a templomok számára adományokat adnak a kolhozból... Továbbá tudomásunkra jutott, hogy a dédai pap lányának, aki egyébként a kolhoz elnökeinek a felesége, a mi kommunista kolhozelnökönk hamis igazolást állított ki arról, miszerint a nő a kolhozban dolgozott 1956-1957 között, azért, hogy az bejusson a Munkácsi Pedagógiai Szakközépiskolába... Nem elhanyagolható tényező az sem, hogy nagyon sok iskolában papok, ellenforradalmárok, kulákok stb. sarjai tanítanak...”²⁷

1953 után az olvadás lassan eljutott Szibériába is. Az ott lévőeknek – köztük sok lelkész, pap – már lehetett minimális kapcsolatot fenntartani a családdal, levelet vagy csomagot lehetett kapni, de persze a szigorú szabályokat betartva.

A református lelkészek száma 1956-ra csaknem a felére csökkent, s a hivatalos istentiszteleteken kívül semmit sem volt szabad végezniük.

Az 1956-os forradalom nagy hatást gyakorolt a korabeli kelet-európai kommunista országokra. A forradalom eseményeit, napjait a rendszerváltásig nem lehetett kutatni ezekben az országokban, Kárpátalján a levéltári dokumentumok nagy része erre az időszakra nézve még mindig nem kutatható.

A Kommunista Párt és államvezetés attól tartott, hogy a magyarországi forradalmi eszmék áttérjednek Kárpátaljára is, s ezáltal itt, Kárpátalján is hasonló megmozdulásokra kerül sor. A legszigorúbb intézkedéseket vezették be, hogy a forradalmi eszmék terjedését, a forradalmi hangulat kialakulását megakadályozzák. Növelték a határőrség létszámát, elrendelték a gyorshadtestek riadókészültségét. A kommunista vezetés mindent elkövetett annak érdekében, hogy a helyi lakossághoz ne jussanak el valós hírek a forradalom eseményeiről, így a magyarországi eseményekről szóló riportok, amelyek a központi és a helyi sajtóban jelentek meg, a rádióban hangzottak el, a figyelmet főképpen a magyar kommunisták kivégzésének, szovjet katonák meggyilkolásának, párt- és állami intézmények elfoglalásának eseményeire terelték. A “Világ proletárjai egyesüljete” mottóval ellátott helyi lapok, az Ukrajnai Kommunista Pártnak voltak szócsovei.

Az igazi hírek tehát leginkább azok révén terjedtek, akik tudták hallgatni a Szabad Európa és az Amerika Hangja rádió adásait.

Annak ellenére, hogy Kárpátalján a magyarság körében, a magyarországihoz hasonló forradalmi megmozdulásokra, fegyveres harcokra nem került sor, az itteni magyarság ideig-óráig visszanyerte önbizalmát, s reménykedett a totalitárius diktatúra megszüntetésében, a kötelező beszolgáltatások eltörlésében, a házkutatások, megtorló

²⁶ Csanádi György: „Sorsfordító évek sodrásában” PoliPrint, Ungvár 2004

²⁷ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, az Ukrán Kommunista Párt Beregszászi Járási Bizottsága iratai, a UKGB képviselője, Jevdokimov beszámolója, Fond: 17, Opisz:7, №36, év:1958

intézkedések, deportálások felszámolásában.

A kárpátaljai visszaemlékezőkkel készített interjúkból kiderül, hogy voltak olyan kárpátaljai magyarok, akik szívvel-lélekkel magukévá tették a felkelők eszméit és rettenthetetlenül, mint azok ott Budapesten, kihívást intéztek a rendszerhez. A bűntető lágerekben letöltött évek és a további üldöztetések sem ingatták meg az eszményeikbe vetett hitüket.

Az Ungvári Megyei Levéltár forradalommal kapcsolatos dokumentumai leginkább kihallgatási jegyzőkönyvek, bírósági döntések arról, hogy ki, hány évre kerüljön börtönbe koholt vádak alapján, vagy jelentéktelen tettekért. Ezekből jól látható, hogy milyen súlyos ítéleteket róttak ki a vádlottakra. Feltétlenül hangsúlyoznunk kell, hogy igen gyakran szerény próbálkozásokat nagyítottak fel óriásivá, hogy ártatlanok kerüljenek börtönbe, elrettentésképpen a többiek számára. Nem igazságszolgáltatásról volt szó, hanem politikai megtorlásról.

Az 1956-os forradalom ideje alatt a helyi papság nem vett részt szimpatizáns-szervezkedésben, hiszen jelentős részük még a szibériai lágerekben ült. Az otthonlévők pedig jól tudták, hogy a kommunista diktatúrák jól kiépített besűgőrendszere teljesen behálózta az egyházat és az egész társadalmat, így azok mindenről gyorsan értesülhettek.

Ennek ellenére az újlaki lelkész aláírásgyűjtést szervez annak érdekében, hogy Újlakon templom nyílhasson. Természetesen a KGB képviselője beszámolójában a beregszászi járási pártértekezleten ezt kemény hangnemben szóvá teszi és követeli a helyzet orvoslását.²⁸

A református püspök 1957. januári körlevelében, a világban a béke és a nyugalom évéért imádkozik, és kéri az egyházi vezetőket, lelkipászorokat, hogy a „Világbékéjének megőrzése érdekében dolgozzanak”²⁹

Rotman, az Ukrán Kommunista Párt Megyei Biztosságának lektora, a következőképpen számol be az 1956-os időszakról az 1959. évi pártértekezleten.

„90 református gyülekezet van, ezeket nem szabad alulértékelni... a református egyház erősebb a katolikusnál, azt mondják ők a nép temploma... a református egyház vezetője, Gencsy Béla püspök elég rugalmas, részt vesz a nemzetközi világkéért mozgalomban, leveleket küld az ENSZ-nek a magyar 1956-os eseményekkel kapcsolatban, az Amerika Hangja rádió bomlasztó tevékenységével kapcsolatban, az atomfegyverek betiltása érdekében stb... a református lelkészek azt hirdetik, hogy az egyház együtt tud létezni a szovjet rendszerrel és hogy támogatják az állami kölcsönöket, valamint azt, hogy az emberek lépjenek be a kolhozba... A dobronyi pap kérte az Istentől, hogy adjon erőt, meggondoltságot és észet a dobronyi kolhozelnöknek, hogy jól tudja vezetni a kolhozt... A reformátusoknak sokkal kevesebb egyházi ünnepe van, mint a katolikusoknak és pravoszlávoknak, nem annyira fanatikusak az egyházi szertartások végrehajtásában, inkább megszokásból járnak templomba és inkább csak a közvéleményért. A tudományos ateista propaganda folytatása közben figyelni kell arra, hogy a papoknak komoly befolyása van az emberek tudatára és cselekedeteire. Ez a befolyás gyakran nagyobb, mint a helyi párt, vagy Komszomol szervezeteké. Nincs garántálva, hogy a papok lojálisak lesznek a szovjet hatalomhoz, mert ha a nemzetközi helyzet úgy akarja, akkor a papok ellenünk hangolhatják a munkásokat, mivelhogy egyes egyházi személyek nyilvánvalóan szovjetellenes beállítottságúak. A református egyházi szokások össze vannak fonódva a magyar nacionalizmussal, ami erősen megmutatkozott az 1956-os ellenfor-

²⁸ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, az Ukrán Kommunista Párt Beregszászi Járási Bizottsága iratai, Fond: 454 Opis: 74, №33, év:1957

²⁹ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, I.10.C., Körlevelek, kelt: 1957. január 29., Ungvár, Gencsy Béla püspök

*radalom idején. Előfordult, hogy a hívők egy része, kifejezte nemtetszését aziránt, hogy Gencsy levelet írt az ENSZ-be és előfordult, hogy bojkottálni akartak Gencsy ellen... Sokszor nem megfelelően zajlik a vallásellenes propaganda és tanítás sem, pld. A reformátusoknak Vatikán ellenes propagandát hirdetnek, miközben azok egyébként is Vatikán ellenesek... A papok maguk köré gyűjtik a fiatalságot, szakköröket szerveznek, miközben a kolhoz, párt szervezetei nem értékelik eléggé a nevelő-felvilágosító munkát, nem foglalkoznak azzal, hogy a klubba, a lakosság anyanyelvén fontos, érdekes előadásokat szervezzenek... A pozitív gazdasági változásokat az emberek nem a kolhozoknak, hanem a hitnek tulajdonítják... Problémás az egyházellenes kampányban a kommunisták és családjuk magatartása is, sokan azért járnak templomba, mert úgy gondolják, hogy a kommunista vezetők csak azért nem járnak templomba, mert tiltja a párt... Nem szabad megengedni, hogy a kommunisták a magánéletben kapcsolatban legyenek a pappal, vagy a Húszas-tanács tagjaival. Ne ünnepeljének velük, mint ahogyan azt tették a nagyszülősi járási Tiszakeresztúr nevű faluban...*³⁰

1956-ra lassan kezdik felszámolni a szibériai lágereket és hazaengedni az elhurcolt papokat, lelkészeket, akik tovább folytathatják munkájukat. De ez nem rehabilitáció. Ez a büntetés felfüggesztését jelentette. Hazajöttek, de ellenőrzés alatt álltak.

Akik hazajöttek, azoknak nem volt hol lakniuk, hiszen plébánia, parókia nem volt, csak rokonokhoz mehettek, de még le sem telepedhettek ott, ahol akartak. Sokan nem vállaltak további szolgálatot, mert betegek lettek, vagy túl idősnek érezték magukat. De mindenhez állami vagy rendőrségi hozzájárulás kellett.

A fennmaradt iratokból azonban látszik, hogy a helyi papság is várt változást, enyhülést az 56-os eseményektől. (Pld. Nagybecsény római katolikus hívei gyűlést tartanak és kérelmet intéznek Kijevbe, a Minisztériumba, a volt iskola-kápolna visszaállítására ügyében 300 római katolikus hívő nevében.³¹ Természetesen eredménytelenül.).

A kárpátaljai magyarok nem sokáig örülhettek a tudomásukra jutó forradalom hírének, mert a hatalom fokozott éberséggel csapott le a legkisebb veszélyesnek tűnő helyzetekre is. A kárpátaljai magyar fiatalok természetesen lelkesedtek, több helyen politizáló csoportok jöttek létre és rölapokat terjesztettek. Többen arra készültek, hogy átlépik a határt és az anyaországi harcokból is kiveszik részüket.³² De a határokat, jobban figyelték, mint valaha, így erre nem kerülhetett sor. Kárpátaljára hamar megérkeztek a forradalom leverésének és az ezt követő véres és kegyetlen bosszúállásnak a hírei is. A kivégzettek és meggyilkoltak százainak, a börtönökbe zártak és elhurcoltak ezreinek, a menekülni kényszerülők százezreinek véres kézzel írott névsorai, mind vádiratként szóltak a kommunista hatalom rémtetteiről. Annyi volt a letartóztatott, hogy a magyar börtönök kevésnek bizonyultak a letartóztatottak és elhurcoltak befogadására.³³ Ezért hamarosan megtelt az ungvári börtön is, ahová több száz forradalmárt deportáltak 1956. november 4-15. között. A dokumentumok alapján 13 magyar városból gyűjtötték össze a forradalmárokat és hozták át Ungvárra zárt vagonokban (Záhony-2fő, Veszprém-87fő, Tamási-6fő, Szombathely-52fő, Szolnok-7fő, Székesfehérvár-11fő, Pécs-17fő, Nyíregyháza-22fő, Miskolc-13fő, Kaposvár-38fő, Dombóvár-5fő, Debrecen-25, Budapest-549fő, összesen 848 fő. Köztük 23 nő, valamint egy 13 éves és négy 14 éves gyerek). A KGB által készített listán 59,2%-ban 18-25 év közöttiek; 29,4%-ban 25-50 év közöttiek; 8,7 % -ban 18-éven aluliak; 2,6%-ban 50-65 közöttiek szerepelnek. Ami

³⁰ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, az Ukrán Kommunista Párt Kárpátaljai Területi Bizottsága, Fond: 1, Opisz: 1, №3485, év:1959

³¹ A Beregszászi Római Katolikus Egyház Könyvtára, Jegyzőkönyv, kelt: 1956.december 20., Nagybecsény

³² Kárpátaljai Területi Állami Levéltár 15-ös fond, 5. lajstrom, 13. sz. ügyirat

³³ Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátontúli Terület, év:1956, Fond: 43, Opisz: 1, sorszám: 16 és 17, ügyirat:5, kötet: I és 2

a 18 éven aluliakat illeti közülük kilenc 15 éves, huszonhat 16 éves, harmincnégy 17 éves, és harmincöt 18 éves fiatalról van szó.³⁴

Az 1956-os forradalom leverését követően a KGB által szervezett megtorlásokat hajtottak végre helyi papok, lelkészek ellen is. Ennek lett vértanú áldozata a gálócsi illetőségű Gecse Endre református tiszteletes, akit az ungvári börtönben halálra kínoztak, vagy Drebitka Demeter Dénes, görög katolikus pap, akit kétszer is száműzésre ítélték: először 1949-ben, majd 1956-ban vallásos propaganda kifejtése miatt. Második fogságából 1962-ben szabadult. Szokol János görög katolikus csomafalvi pap is közülük tartozik, akit először az aposztázia elutasítása miatt ítélték el 1948-ban, 10 év munkatáborra, vagyonek Kobzásra, 5 év jogfosztásra, 1954-ben szabadult, majd 1956-ban „illegális lelképásztorkodás” vádjával ítélet nélkül elmeegógyintézetbe zárták, ahonnan csak 1959-ben szabadult.

„1956. október 23-a örökre be van jegyezve a szabad emberek, a szabad népek krónikáiba. A bátorság, az öntudat, a diadal napja volt.”³⁵

1956 a szabadság eszményeinek diadala, a forradalom megmutatta azt, hogy létezik magyar egység, hogy valahol, a határok felett átvélve létezik a magyar haza, a magyar összetartozás, s a kommunista megtorlások szerte a Kárpát-medencében akaratlanul is erre az összetartozásra bólintottak igent. Ezért nem volt hiábavaló a mártírok áldozata, a bebörtönzések szenvedése.

Ha valaki bármi olyat tett, ami a szovjet ideológia ellen szólt, számíthatott arra, hogy nem ússza meg: megy vagy megy vissza a börtönbe. Hiszen a besúgók hálózata kiválóan működött, úgyszólván minden harmadik ember megfigyelés alatt állt. Aki csendben maradt, azt békén hagyták. Kiszemelt áldozataikat erős és ideget felmorzsoló kihallgatások folyamán hallgatásra kényszerítették. Az iskolákban, újságokban, könyvekben, rádióban csak a vallásellenes szemlélet hirdetése volt megengedve. Azokat a szülőket, akik gyerekeiket templomba vitték, vagy megengedték a gyerekeiknek, hogy karácsonykor kántálni, vagy húsvétkor locsolózni járjanak, zaklatták.

1958-ban az ungvári plébános körlevelet küld az egyháznak „adminisztrátor” aláírással állami utasítás szerint: „Tisztelendő Testvérek! Az érvényben lévő állami törvények szerint az egyháznak nincs joguk intézményesen támogatni és pénzbőlileg segíteni a rászoruló híveket, erre való az állam szociális intézményei...”³⁶

Az ún. „Húszas-tanácsot” már nem a pap állítja össze, hanem a tanács tagjai maguk döntenek, gyűlést tartanak, majd állami jóváhagyást kérnek.³⁷

A hívek is kérhették felvételüket a helyi egyház Húszas-tanácsába egy orosz nyelvű formanyomtatvány kitöltésével. A kérvényeket és a megválasztásokról szóló jegyzőkönyvet be kellett mutatni a Vallásügyi Meghatalmazottnak, két nyelven (orosz, magyar), aki azt jóváhagyta, vagy elutasíthatta.³⁸

Gyakran előfordult, hogy egyik település kért segítséget a másik település egyházától, mert maga nem tudta fedezni kiadásait, kölcsöneit. Pld:

• „A Kajdanói Református egyházközség tanácsának megbízásából azzal a tiszteletteljes kéréssel keressük meg, a Nagytisztelendő urat, és általa az egyházközség tanácsát és híveit, hogy 92 regisztrált lelket számláló gyülekezetünk templomrenoválási költségének enyhítésére egy vasárnapon, a perselyt kitenni és a begyűjtött összeget a

³⁴ Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátontúli Terület, év:1956, Fond: 43, Opis: 1, sorszám:15

³⁵ 1960.október 23, J.F. Kennedy, Amerika elnöke

³⁶ A Beregszászi Római Katolikus Egyház Könyvtára Értesítés, kelt: 1958. augusztus 28., Ungvár

³⁷ A Beregszászi Római Katolikus Egyház Könyvtára, Helynöki körlevél, kelt:1957.augusztus 17., Ungvár

³⁸ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Presbiteri IKV-K és IKV-i kivonatok, kelt: 1957. január 23., Bányai Református Egyház, Balogh Béla, lelképásztor

pénztáros címére elküldeni szíveskedjék....³⁹

• *A Református Egyházközségnek, Kedves atyámfi! A Bátfai református egyház templomát az elmúlt 50 esztendő alatt nemcsak az idő vasfoga, hanem a lezajlott háborúk viharai is igen megrongálták. A templom kijavítása nagyon szükséges lett... azért is, mert templomunk alatt lévő kriptában nyugszik Pálóczi Horváth Mária, aki száz évvel ezelőtt nemcsak tudott, de akart is gondolni a tehetséges, de szegény tanulókra. Kinek alapítványából évente 30 tanuló, s leginkább lelkészi pályára készülők nyertek ellátást a sárospataki főiskolánál... Legyenek szívesek adományaikkal egyházunkat megsegíteni. A bátfai református egyház nevében vagyunk kiváló tisztelettel.*"⁴⁰

Minden díjat, biztosítás⁴¹stb. időben be kellett fizetni az egyháznak, valamint az egyházkerületnek járó fenntartási járulékokat is.⁴² A befizetendő díjak, pedig mindig nagyon magasak voltak, amit az egyházak csak nagyon nehezen tudtak befizetni. A lakosokhoz fordultak segítségért, támogatásért.

Házról-házra járva semmilyen gyűjtést nem volt szabad végezni. „A hívek az önkéntes adományokat vagy a templomba vigyék fel, vagy pedig vigyék be, vagy küldjék be az egyház pénztárnokának, mert más személy nem vehet fel az egyházfenntartására pénzadományt”.⁴³

Vallásos estéket csak vasárnap és ünnepnapokon tarthattak a templomi istentisztelet keretében.⁴⁴

A Vallásügyi Maghatalmazott az egyházak könyvtárait és minden egyéb dokumentumot hivatalos orosz nyelvű fordításban követelte, aki egyházanként 15 rubel munkadíjért elkészítette a fordítást.⁴⁵ Amennyiben az egyháznak nem volt pénze a fordításhoz és magyar nyelven küldte meg a hivatalos iratokat a lelkész, azt a püspök visszaküldte és gyakran előfordult, hogy büntetési díjat szabtak az egyházra.

Ha a püspökséget külföldi egyházi konferenciákra hívták meg a költségeket az egyháznak kellett állnia. Ilyenkor a püspök körlevélben fordult valamennyi Református Egyház Elnökségéhez, hogy azok támogassák a konferencián való részvételt.⁴⁶ Hazatértük után egy-egy nagyobb templomban beszámoltak az adott konferencián elhangzottakról. A beszámolóra meghívtak minden lelkészt.⁴⁷ A dokumentumok alapján leggyakrabban Prágában és Moszkvában jártak.

Amennyiben külföldi delegáció érkezett Ungvárra a püspökséghez, annak a költségeit is az egyháznak kellett fizetniük.⁴⁸

A hatvanas évek második felében tesznek pozitív gesztusokat a lelkészek felé. Így például 1966-ban elrendelik, hogy a lelkészeknek egy hónap szabadság jár minden

³⁹ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, kelt: 1958. február 28., lelképásztor, Kajdanó

⁴⁰ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, kelt: 1958. június 17., Bátfa, Bodnár Lajos ref. lelkész

⁴¹ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok, kelt: 1958. január 10., Állami Biztosító Főosztálya

⁴² Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok, kelt: 1959. október 19. Ungvár, Gencsy Béla püspök

⁴³ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok kelt: 1964. szeptember 25., Sztrunkivka, Gencsy Béla, ref. püspök

⁴⁴ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Felsőbb hatósági körlevelek, kelt: 1957. február 4, Ungvár, Gencsy Béla ref. püspök

⁴⁵ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok, kelt: 1957. február 14. Ungvár, Gencsy Béla püspök

⁴⁶ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok, kelt: 1961. május 13., Gencsy Béla püspök

⁴⁷ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10. C., kelt: 1965. július 9., Gencsy Béla, ref. püspök.

⁴⁸ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10. C., kelt: 1966. június 24., Sztrunkivka, Gencsy Béla, ref. püspök

évben. „Napról-napra aggasztóbb jelentések jutnak el hozzám, melyben bejelentik lelkipásztoruk szolgálati képtelenségét... Felhívom az egyházak vezetőségének figyelmét, és egyben tudomásukra hozom, hogy a lelkipásztorainknak minden évben egy hónapi fizetett szabadság jár. Azon esetben, ha ezt, az őt megillető, szabadságot nem veszi ki, úgy az egyházközség a szabadság idején teljesített szolgálatot fizetésen felül külön tartozik díjazni. Ha a szabadságát kivette, ez esetben, az egyház elnöksége tartozik kirendelt lelkipásztort mint beszolgálót, saját számlájára, tehát nem a lelkipásztorok fizetéséből, kifizetni. Betegség esetén a lelkésznek egy hónapi betegszabadság jár, és ha gyógykezelésre szorul, akkor egy félévig 80% illeti a fizetéséből.”⁴⁹ A dokumentumok között arra nincs példa, hogy bárki élt volna ezzel a lehetőséggel.

Ha a hívek vagy lelkészek közül valakinek panasza, vagy felterjesztése volt, azt megtehetette a Vallásügyi Meghatalmazottnál szóban a meghatározott napokon.⁵⁰

A szovjet vezetőség nyomorgatta az egyházat és híveit, de az egyházat kihasználta, ha a néptől óhajtott valamit céljainak elérésére. Jó példa erre a következő részletet az egyik egyházi körlevélből:

• „Valamennyi Református Egyház Elnökségének! Mindnyájunk előtt ismeretes, hogy március 8-án a Szovjet Békevédelmi Bizottság Plénuma elfogadta a Béke-Világutató bécsei felhívását és elhatározta, hogy április 1-vel megkezdje a Szovjetunióban az aláírásgyűjtést. Ez azt a célt szolgálja, hogy világszerte szüntessék be az atomfegyverek gyártását és kéri annak betiltását. Az atomenergiának békés célokat és az emberiség haladását kell szolgálnia. A felhívás elítéli a párizsi szerződést, Nyugat-Németország felfegyverzését és bármely részről jövő háborús provokációkat. Felkérem lelkipásztor Testvéreimet, az egyházak Elnökségét, az összes Hittestvéreimet, hogy a felhívást tegyék magukévá és egy akarattal a béke ügyének megvédése és szolgálatába állva, írják alá a Békevédelmi Bizottság által kibocsátott békeíveket! Meg vagyok győződve arról, hogyha a világon élő, békeszerető, több milliós békétábor híveivel összefognak, akkor a Világbéke ügye győzni fog! /Szószékről kihirdetendő”⁵¹ – Kéri híveit Gencsy Béla, református püspök.

• „...kérem, hogy ezen információkat juttassák el híveinkhez... A Munkabizottság a II. Ker. Békevilággyűlés előkészítésével kapcsolatban foglalkozott a nemzetközi helyzettel... a tömegpusztító atomfegyvereket most is éppen úgy, mint korábban, összeegyeztethetetlennek tartjuk Istennek, a Jézus Krisztus keresztyén elvégzett megbékéltető cselekedetével. Ez oknál fogva helyeseljük a nemzetközi ellenőrzés mellett végrehajtott teljes és általános leszerelés programját. Helyeseljük ezen ügyben létrejött Moszkvai egyezményt, mert meg vagyunk győződve arról, hogy ez döntő fordulatot hozott a Világbéke eléréséért folytatott küzdelemben...”⁵²

1968-ban, a prágai tavasz idején is az egyház által szólnak a néphez.

„...nagyon fontos, különösen a mai békétlen világunkban, hogy szeressétek, sőt tartsátok meg a békességet... Isten gyermekeinek nem lehet másként élni, csak a béke embereként.... 1968. március 31-től április 5-ig Prágában tartott a III. Ker. Békekonferencián is... Őrizzétek meg a békességet volt a főmottó ...Keresd a békességet és kövesd azt... a béke lehetséges, mert Isten akarja azt... Szeretettel, felelősségem tudatában és érzésével kérlek benneteket őrizzétek meg a világ békéjét... Béke legyen a tö-

⁴⁹ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10. C., kelt:1966. március 22., Gencsy Béla, ref. püspök

⁵⁰ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10. C., kelt:1969. március 6., Gencsy Béla, ref. püspök

⁵¹ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, I.10. C., Felsőbbhatósági rendeletek, 1955. március 22.

⁵² Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10. C., kelt: 1964. március 10., Gencsy Béla, ref. püspök

rekvésünk és vágyunk... Béke honoljon hajlékainkban, országunk, világunk napsütéses egén... boldog békés életet az egész világra..."⁵³

A kommunista vezetés mindent meg tett az egyház ellehetetlenítése érdekében. A különböző járási párt üléseken állandóan szóvá tették a vezetők, hogy nem folyik elég keményen a vallásellenes politika és propaganda.

- „Mindenki jól tudja, hogy az egyház az nem más, mint a nép átverése. Minden kommunista alapvető feladata a széles egyházellenes munka a lakosság körében. Sok kommunista dolgozik is ezen, de néhányan megfélemlenek a saját családjaikról. Például az orosz lakosú Molnár elvtárs, a Sztálini Barátság kolhoz elnöke, erős kritikával szólal meg az egyházzal az üléseken, viszont jómagá és családja rendszeresen jár templomba. A kommunisták a Komszomolok előtt kritizálják az egyházat, de a családtagjaik templomjárók. Ezek után nem csoda, hogy a Komszomolok is járnak templomba és elgondolkodnak azon, hogy a vezetők miért mondanak egyet és csinálnak másat. Milyen kommunista az, aki nem tudja megmagyarázni a feleségének, hogy a vallás nem hoz hasznot az embereknek. A politikai nevelés a családban a kommunista feladata és nem helyes, hogy a Beregszászi járásban nagyon sok pártszervezet nem szentel ennek a kérdésnek megfelelő figyelmet. Követelni kell a kommunistáktól, hogy foglalkozzanak a családjuk nevelésével.”⁵⁴

- „A nevelés a Komszomolok körében rosszul zajlik, ugyanis azok rendszeresen megünneplik az egyházi ünnepeket, ez ellen fel kell lépni.”⁵⁵

- „...A kemény munkák hatására lakosság egy része megszabadult a vallástól. Szóvá kell azonban tennem, hogy az intelligencia csak nagyon kis részben vállal munkát az egyházellenes propagandában... el kell, hogy mondjam, hogy járásunk falvaiban aktivizálódtak a szektánsok, római-katolikusok, reformátusok. Hatást próbálnak gyakorolni a fiatalságra, arra törekednek, hogy a fiatalok templomba járjanak és tanítsák a vallást. Szét akarják rombolni a Komszomol szervezeteket. Tiszakeresztúrbán a pap, Szabó, vasárnapi iskolát alapított, ahová Komszomol tagok is járnak. Táncestet szervez, ahol a helyi Komszomol tiktár lánnyal táncolt... Rebenyák Erzsébet, Újlakon a saját lakásán tanítja a vallást. Több faluban... pedig egyáltalán nem folytatnak egyházellenes tevékenységet, így azok a Komszomolok, akik eddig nem jártak templomba, most rendszeres látogatói annak... Növelni kell az egyházellenes propagandát és több előadást kell tartani egyházellenes témában...”⁵⁶

- „Fontos elmondani, hogy az ateista jellegű propaganda előadások a falvakban ritkák, néhol teljesen elmaradnak. A párttitkároknak, helyi vezetőknek meg kéne érteniük, hogy komoly vallásellenes küzdelem nélkül az emberekből nem fog kihalni a vallás... növelni kell az ateista kiadványok számát a könyvtárakban... felhozni a vallásellenességet a gyűléseken, ... széles ateista propagandát kell folytatnunk... Rosszul működnek az anyakönyvi hivatalok, ezért, a fiatalok a templomba mennek házasodni... A vallásellenességet úgy kell tekinteniünk, mint a párt nagy alapkérdését és ügyét... az egyházat likvidálni kell az államból.”⁵⁷ – mondja el beszámolójában a Nagyszőlősi Járási Bizottság ülésen Kormos- az Ukrán KP Nagyszőlősi Járási Bizottság Első Titkára.

⁵³ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10.C., kelt:1968.pünkösd hava., Szürte, Gencsy Béla, ref. püspök

⁵⁴ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, az Ukrán Kommunista Párt Beregszászi Járási Bizottsága iratai, Fond: 15, Opis: 5, №13, év:1956

⁵⁵ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, az Ukrán Kommunista Párt Ungvári Járási Bizottsága iratai, Fond: 2843, Opis: 1, év:1956

⁵⁶ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, az Ukrán Kommunista Párt Nagyszőlősi Járási Bizottsága iratai, Fond: 454, Opis: 7, №4, év:1957

⁵⁷ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, az Ukrán Kommunista Párt Nagyszőlősi Járási Bizottsága iratai, Fond:454, Opis:7, №6, év:1957

1969-ben az egyházkerületi tanács határozata alapján emlékalbumot kellett készíteni, amelybe minden egyházból 24x9-es vizit képet kellett beküldeni a püspöki hivatalnak három példányban, ezen minden lelkipásztor palástban és süvegben kellett, hogy legyen. Emellett az egyházi elnökről is kértek képet.⁵⁸

Az iskolákban folyó egyház ellenes propagandamunkáról meghatározott időnként minden iskolából beszámoltak. Szinte minden tantárgy oktatásánál be kellett olvasztani az istenellenességet a tananyagba.⁵⁹

1974-ben a református egyház engedélyt kapott két lelkésztanulót képezni a szolgálatra. 1977-ben újabb kettő, majd két évenként ismét két-két személy kezdhetett el tanulmányait. Az 1989-es évben visszaadtak több diplomát. Megindult a gyermekek lelki nevelése. Több mint 15 gyülekezetben szerepeltek a gyerekek a karácsonyi történettel, verssel, énekkel 1989 karácsonyestéjén.

Minél nagyobb volt az elnyomás, annál nagyobb volt az egyházhoz való ragaszkodás. Jól tudta ezt a szovjet vezetés, és ezért mindent megtett annak érdekében, hogy megnyomorítsa a neki szolgálni nem hajlandó embert. A külső körülmények szerettek volna, hogyha az emberek az anyanyelv mellett hitüket is feladták volna. Az itt élőket fokozatosan fosztották meg, előbb kisiparától, majd földjétől, aztán az iskolájától, kultúrájától, majd a hitétől. Ez az utóbbi volt a legfájdalmasabb, mert az, aki elvesztette hitét, az hitével együtt mindent feladott. A hatalom birtokosai tudták, hogy az egyházak a kisebbségi sorban élők számára a hit ápolása, vallásuk gyakorlása mellett, nemzeti kultúrájuk, nyelvük hagyományaik, családi és nemzeti szokásaik megőrzésének zálogai is. Ember, vallás, nemzetiség – ez egy test, amely elválaszthatatlan. Ha ebből egyet elveszünk, akkor a test rokkant lesz.

Az egyház nem a pillanatnyi, az alkalmi együttgondolkodók közössége, annál sokkal több és fontosabb: a kulturális, nemzeti összetartozás utolsó bástyája. A tárgyalt időszakban, az egyháznak az volt, a legnagyobb szerepe, hogy éltesse a picike kis lángot. Az adott korszakban élők és a jelen bizonyítani tudja, hogy ennek a küldetésének eleget tett. Többre az adott helyzetben aligha volt lehetősége. Ha egy-egy lelkipásztor vagy katolikus többet tett, kemény kézzel vagy alattomos fondorlattal vakvágányra állították. Csöndben, de kemény, öreg diófaként kellett állniuk az egyházaknak a kommunista kor viszonyosságait.

„Azért vagyunk a világban, hogy valahol otthon legyünk benne”⁶⁰. A valahol otthon pedig nem más, mint az a hely, ahova születünk, amelyet Isten nekünk ajándékozott. Népünk, kultúránk, amit magunkkal hordozunk, amit kamatoztatnunk kell a nemzetünk javára. Isten, pedig nem hagyja pásztor nélkül a nyáját.

Bibliográfia

Levéltári dokumentumok

- Beregszászi Római Katolikus Egyház, Jegyzőkönyv, kelt: 1956. december 20., Nagybecsény
- Beregszászi Római Katolikus Egyház, Értesítés, kelt: 1958. augusztus 28., Ungvár
- Beregszászi Római Katolikus Egyház, Helynöki körlevél, kelt: 1957. augusztus 17., Ungvár

⁵⁸ Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10. C., kelt: 1969. március 6., Gencsy Béla, ref. püspök

⁵⁹ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, az Ukrán Kommunista Párt Kárpátaljai Területi Bizottsága, Fond: 1, Opis: 1, №3485, év:1959

⁶⁰ Tamási Áron: Ábel trilógia

- Kárpátaljai Állami Területi Levéltár, az Ukrán Kommunista Párt Kárpátaljai Területi Bizottsága, Fond: 1, Opisz: 1, №3485, év:1959.
- Kárpátaljai Állami Területi Levéltár, Az Ukrán Kommunista Párt Ungvári Járási Bizottsága iratai, Fond: 2843, Opisz: 1, év:1956.
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, 1945 utáni körlevelek, „A Kárpátmögötti Egyetemes Református Egyház Vezetőségétől”, kelt: 1949/1
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, I.10.C. Felsőbbhatósági rendeletek, 1955. március 22.
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, I.10.C.,Körlevelek, kelt:1957. január 29. Ungvár,
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok kelt: 1967. november 4., Szürte, ref. püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok, kelt:1959. május 27. Ungvár, Gencsy Béla ref. püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok, kelt:1958. április 16. Ungvár, Gencsy Béla püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok kelt: 1956. február 20, Ungvár, Gencsy Béla ref. püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok kelt: 1957. február 4, Ungvár, Gencsy Béla ref. püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok, kelt: 1958. január 10.
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok, kelt: 1959. október 19. Ungvár, Gencsy Béla püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok kelt: 1964. szeptember 25., Sztrumkivka, Gencsy Béla, ref. püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok, kelt:1957. február 14. Ungvár, Gencsy Béla püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Igazgatási iratok, kelt: 1961. május 13., Gencsy Béla püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, kelt: 1958.junius 17., Bátfa, Bodnár Lajos ref. lelkész
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, kelt: 1958. februar 28., lelkipásztor, Kajdanó
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10. C., kelt:1965. szeptember 6., Gencsy Béla, ref. püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10. C., kelt:1961. december 4., Gencsy Béla, ref. püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10. C., kelt:1964. november 27.Sztrumkivka, Gencsy Béla, ref. püspök.
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10. C., kelt:1963. október 28., Sztrumkivka, Gencsy Béla, ref. püspök.
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10. C, kelt:1967. augusztus 28., Gencsy Béla püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10. C., kelt:1961. november 24., Gencsy Béla, ref. püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10.C., kelt:1965. december 3., Gencsy Béla, ref. püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10.C., kelt:1965. július 9., Gencsy Béla, ref. püspök.

- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10.C., kelt:1966. június 24., Sztrumkivka, Gencsy Béla, ref. püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10.C., kelt:1966. március 22., Gencsy Béla, ref. püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10.C., kelt:1969. március 6., Gencsy Béla, ref. püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10.C., kelt:1964. március 10., Gencsy Béla, ref. püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10.C., kelt:1968. pünkösd hava., Szürte, Gencsy Béla, ref. püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Körlevelek, I.10.C., kelt:1969. március 6., Gencsy Béla, ref. püspök
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Nyilatkozat, kelt: 1974. március 1, Szvoboda, Soós Bertalan, helyi lakos
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára, Presbiteri IKV-K és IKV-i kivonatok
- Kárpátaljai Református Egyház Központi Levéltára,Felsőbb hatósági körlevelek, kelt: 1957. február 4, Ungvár, Gencsy Béla ref. püspök
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár 15-ös fond, 5. lajstrom, 13.sz. ügyirat
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, az Ukrán Kommunista Párt Beregszászi Járási Bizottsága iratai, az UKGB képviselője, Jevdokimov beszámolója, Fond: 17, Opisz:7 , №36, év:1958.
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, az Ukrán Kommunista Párt Beregszászi Járási Bizottsága iratai, Fond: 15, Opisz: 5, №13, év:1956.
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, az Ukrán Kommunista Párt Kárpátaljai Területi Bizottsága, Kárpátaljai Állami Területi Levéltár, Fond: 1, Opisz: 1, №3485, év:1959
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Fond: 454, Opisz: 74, №33, év:1957
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Fond: 454, Opisz: 7, №4, év:1957
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Fond:454, Opisz:7 , №6, év:1957
- Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátontúli Terület, év:1956, Fond: 43, Opisz: 1, sorszám: 16 és 17, ügyirat:5, kötet:1 és 2.
- Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya, Kárpátontúli Terület, év:1956, Fond: 43, Opisz: 1, sorszám:15.

Szakirodalom

- CSANÁDI György: „Sorsfordító évek sodrásában”. PoliPrint, Ungvár 2004
- CSATÁRY György: „Az 1944-es elhurcolás a Területi Állami Levéltár anyagainak a tükrében”. In. Évgyűrűk’90, Ungvár, 1991
- DUPKA György – KORSZUN Alekszej: „A „málenkij robot” dokumentumokban”. Ungvár-Budapest, 1997
- GULÁCSY Lajos, 1949. március 19-20-án elítélt református lelkész, a kilencvenes években püspök visszaemlékezéséből. In. Konceptiók perek magyar elítéltei. A sztálinizmus áldozatainak emlékkönyve 1944-1957. Intermix Kiadó, Budapest-Ungvár, 1993
- HORKAY Barna: A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből, 1998
- MÓRICZ Kálmán: „Kárpátalja Sorsfordulói”, Hatodik Síp alapítvány, Budapest, 2001

- P. BOHÁN Béla SJ: Adalékok a Szatmári Egyházmegye XX. századi történetéhez, tanulmány, 2007

Interjúk

- Interjú Bendász Dániel görög katolikus esperessel, 2009
- Interjú Gulácsy Lajos nyugalmazott református püspök, 2009

NATÁLIA VÁRADI

THE SITUATION OF CHURCHES IN TRANSCARPATHIA IN THE LATE 1950'S AND IN THE 1960'S YEARS

The ideology of the Communist Party of the Soviet Union and a high priority of all Soviet leaders was the militant atheism. The Soviet regime was seemingly committed to the complete liquidation of religious institutions and ideas. Communism required the cessation of religion. The state thought atheism as the only scientific truth. Criticism of atheism or the state's anti-religious policies was forbidden and could lead to forced retirement, arrest or imprisonment. Soviet policy toward religion was based on the ideology of Marxism-Leninism, which made atheism the official doctrine of the Soviet Union. The state was committed to the destruction of religion, and to this effect it destroyed churches, mosques and temples, ridiculed, harassed and executed religious leaders, flooded the schools and media with atheistic propaganda, and generally promoted 'scientific atheism' as the truth that society should accept. All the same there were people who fought against this ideology and went to churches, there were priests, pastors, parsons, and clerics who inspire of the miserable situation did their job.

II. FORRÁSKÖZLÉS

A máramarosi koronavárosok privilégiumairól

A publikációban a máramarosi öt koronaváros – Técső, Huszt, Visk, Hosszúmező, Máramarossziget – privilégiumait közöljük magyar nyelven. Az említett városok története és a máramarosi régió kevésbé kutatott, ezért is aktuális forrásanyagának feltárása. A városok előjogainak érvényesítésében és azok folyamatos megerősítésében a mindenkori királyi hatalom is érdekelt volt egyrészt a mostoha természeti viszonyok ellensúlyozása, másrészt a nagy értékű ásványi kincs, a só zavartalan bányászatának biztosítása végett. Bízunk abban, hogy ezen forrásgyűjtemény bevonása a tudományos vérkeringésbe hasznos lesz a közép- és koraujkori várostörténet kutatói számára.

A máramarosi öt koronaváros (Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező, Máramarossziget) társadalom, gazdasági és kultúratörténete lényegében feltáratlan. Ismert, hogy a többi mezővárosok sorából a sóbányászatnak köszönhetően emelkedtek ki. Ennek az ásványi kincsnek az értékesítése biztosította számukra a fejlődés lehetőségét, a királyi hatalom pedig – a jelentős jövedelem miatt- szintén érdekelve volt a zavartalan kitermelésben. A koronavárosok közel ezer évig a Magyar Királyság végeit erősítették, biztosították a kereskedelmi és országutak biztonságos forgalmát. Az 1920. évi trianoni békediktátum értelmében ezek a területek két állam, a Szovjetunió (később Ukrajna) és Románia kötelékébe kerültek. Ettől kezdve határ választja el az ukrajnai Husztot, Visket és Técsőt a romániai Máramarosszigettől és Hosszúmezőtől, amelyek a Tisza bal partján terülnek el.

A koronavárosok iratöröksége a Kárpátaljai Állami Levéltár beregszászi részlegének gondozásában van, mivel eredetileg a városok levéltárát Técsőn őrizték. A ránk maradt dokumentumok a XIV. századtól kezdve nyomon követik Máramaros vármegyét, de ezzel együtt a történelmi Magyarország Észak-keleti részének históriáját. Attól függetlenül, hogy az alapvető iratgyűjtemény állami kezelésben van, előbukkannak olyan lappangó forrásgyűjtemények is, amelyet a városépítés és a város előjogainak, a korabeli jogadományozásnak kiváló forrásaként könyvelhetünk el. Kutatásaink során a közelmúltban egy adományleveleket tartalmazó iratmappára bukkantunk, ami a korabeli uralkodói privilégiumokat magyar nyelven őrizte meg. Nem véletlen, hogy ez az írás egy könyvszerű díszes mappába van feljegyezve, mivel ezeket az uralkodói leveleket nagy becsben tartották, az itt található legkorábbi adománylevél 1329-ből származik. A kézirat szerint az eredeti kiváltságokat az uralkodók többnyire megerősítették, amelyeket egy kb.A3 nagyságú, 21 lapos formátumban vehettünk kézbe ezuttal. Közreadva a kiváltságlevelek szövegét egyidejűleg rávilágítunk a korabeli jogadományozás gyakorlatára továbbá, hogy milyen mértékben határozták meg a városok fejlődésének irányát, milyen befolyással voltak a lakók életére, gazdasági lehetőségeire stb.

A város a történelem folyamán rendszeresen küzdött az uralkodók által adományozott előjogok betartásáért. A nemzeti felszabadító mozgalmak idején a koronavárosok megértették a változás lehetőségét, de ugyanakkor erőteljesen ragaszkodtak ősi-régi kiváltságaikhoz. Az öt koronavárossal kapcsolatos iratanyagra és irodalomra vonatkozó adatokat *A máramarosi öt koronaváros levéltára. 1326-1910.* (Ungvár-Beregszász. 2011) című kötetbe foglaltuk össze.

Az iratok közreadásakor szövegűsége törekedtünk, ugyanakkor az értelmet zavaró szavakon, betűkön javítottunk. A középkori illetve újkori fordított szövegben

természetesen a szófordulatok és írásjelek a korabeli szabályok szerint lettek rögzítve. Ettől függetlenül az adománylevelek részletekbe menően rámutatnak a korabeli városi állapotokra, az uralkodói hatalom, a Kamara, a vármegye gyakran feszültségteljes viszonyára. A kézirat bejegyzése szerint az okleveleket 1764. április 26-án fordította egy S.S.L. szignót használó személy, aki valószínűleg a máramarosszigeti városi szenátus alkalmazottja lehetett. Az alábbiakban ezt a gyűjteményt közöljük, a vonatkozó mutatótáblával (tartalomjegyzékkel) majd pedig az adománylevelekkel együtt.

1. táblázat. Ezen privilégiumban lévő jelesebb dolgoknak mutató táblája

Az káptalanoknak és levéltartó helyeknek feltalálásával az régiek következőire való dicsőséges vigyázások.	Folio 5-6
Huszt névben foglaltatik mind az öt város neve.	Folio 7
Az máramarosi föld gyümölcsstelen volta miatt következnek Károly király privilégiumai.	Folio 8.
1. Szabadon lakhassa akárki ezen városokat és amikor tetszik el is mehessen.	
2. Senki az maguk bírójukon kívül törvényre őket nem hozhatja.	
3. Bírót és papot akit akarnak választhatnak.	
4. Az papjuk tizedét a mezőbe hagyják.	
5. Az pap ötven telektől tized iránt az püspöknek egy márkát ad	Folio 6-7
6-7. Az gyilkosság, véresség és gyaláztatul való törvény.	Folio 9
8-9. Az magok közt indított perekről való mód.	Folio 10
10. Az irtásokat birhassák.	
11. Mit fizessenek egy telektől.	
12. Az uton senki jószágokat meg ne arestalhassa, (foglalhassa) hanem őket bírójuk előtt keresse.	
13 Magok közt való vásárokért adót nem adnak.	
14. Erőszakkal senki reájok ne szálljon az bárók közül.	
15. Új plántálást hasznos munkát nekik szabad tenni.	
16. Ismét mit fizessenek egy telektől.	Folio 11
17. Az föld terméke dézmájától szabadok.	
Anna királyasszony előtt a városok régi szabadságokat elő hozzák.	Folio 21
Anna királyasszony engedi, hogy a Fekete Erdőnek réteivel, vízeivel és halászoival szabadon élhetnek. Hogy a sertések, juhok és barmoktól tizedet ne adjanak.	Folio 22

Hogy javukat kivinni akarván senki erővel tőlük meg ne vehesse ad-hassák akinek akarják. Az mely kancák egyenesen az Kamarát, vagy máramorosi grófot nem illetik, azokat mind ők végezzék, azon kívül az törvények módja és az halált érdemlő gonosztévőket is szabad megítélni nekik.	Folio 23
Ha az Fekete Erdőben pénzen vett marhákat és sertéseket hizlalni hajtának, hogy azzal kereskedjenek, fizessék a tizedet.	Folio 25
István Lengyelország királya és Erdélyi fejedelem előtt letett városok nyolc punctumból álló panasza.	Folio 29-30
Azon István engedi, hogy akár honnan bort hozhassanak és árulhassanak az maguk szükségére, hasznukra és életek taplálására. Bort szekerezésképpen éppen csak az Huszti vár szükségére hozzanak. Az só hajósok kifizettessenek. A várhoz tartozó mocsárt, vagy tölgy erdőt szabadon bírják, az vár részére makkot ne szedjenek, a vár majorbeli sertését, ha másutt makk nincsen, ott szabadon etessenek. Ha pedig valaki kereskedésre hizlal sertést tizedet vagy bért fizessen a várhoz pénzt tőlük ne vegyen egy kapitány is, ha szükség miatt véssen, mentől előbb megfizesse különös gazdasága dolgára senki ne hajtja. A zabott ha szedi illő áron kifizesse a kapitány, <u>senki különös kaszáló, vagy szántó földjét a kapitány el ne vegye, sem a szabad legeltetést a városiaknak meg ne tiltsa</u> , még is némely legeltető mezőt az katonák lovai számára Beregszei Hagymási Kristóf szokása szerint megtartván. Az katonák nekik békét hagyjanak magukat becsülettel viseljék. A bort a sóaknát úgy árulják mint Szigeten és a dolgozóknak szabad legyen Szigeten kenyeret venni.	Folio 31-32
Ferdinándus római császár és magyar király előtt az harmincad, adófizetői és vámok fizetések miatt régi privilegiumok ellen lévő terhel-tetése iránt panaszkodnak azon városok.	Folio 39
Ferdinandus engedi, hogy ha ők a harmincadok és vámok helyeire jönnek, legfőképpen az száraz helyeken oda ne hajtassanak, se meg ne károsíttassanak.	Folio 40
Leopoldus császár Jus Gradiumokról említést téssen, hogy azt maga privilegiumába megengedte nekik.	Folio 42

Deákból magyarra fordítottat Szigeten
die 26 Aprilis Anno 1764. S.S.L. által.

Mi az Pozsonyi Szent Egyháznak káptalanjai adjuk emlékezetül ezen levelünket jelentvén mindeneknek valakiknek illik. Hogy szolgalmatos és vigyázó Győrös Imre főbíró, Pap Márton esküdt, notarius Viskén, Rosy István bíró és Katho Mihály főtanácsbeli Técsőn, az maguk és a többi Máramaros vármegyében lévő Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget öt városok bírái esküdtjei, polgárai és lakosai nevében és személyekben személyek szerint az mi jelenlétünkben jöven, bejelentették és mutattak bizonyos császári és királyi őfelsége megerősítő leveleit, melyek másként az ő hét privilegiumos leveleit magában foglalják könyvecskében és pergamenen az nagyobb függő pecsét alatt és mind ő felsége, mind pediglen méltóságos és főtisztelendő cancellárius Matyasovszki László és nemzetes magyar udvari secretarius Somogyi

Ferenc uraknak csak mostanában kelt és kieresztett kezek írásuk alatt, kérvén bennünket illendő kéréssel, hogy azokat szóról szóra leíratni és parialtatni (másoltatni) az mi prothocollumunkban bevitetni és végtére az mi leveleink párjában nekik kiadni ne terheltetnénk a melyeknek valósága ez.

Mi Leopoldus Isten kegyelméből választott mindenkor Augustus római császár és német, magyar, cseh, Dalmácia, Horvát, és Slavoniának ect. királya (Ausztriának főhercege, Burgundia, Brabantia, Styria, Carinthia, Carnioliának hercege, Morvának marchioja Luxemburnak Felső és Alsó Silesiának, Wörtenbergnek és Thecanak hercege, Sveviának fejedelme, Habsburgi Tipolisi, Ferreti, Kiburgi és Goritai gróf ect.) Emlékezetül adjuk ezen levelünk által, jelentvén mindeneknek a kiknek illik. Hogy az mi híveink szorgalmatos és vigyázó Visken lévő Győrös Imre főbíró és Pap Márton esküdt notarius és Técsőn lévő Rosy István hasonló bíró és Katho Mihály főtanácsbeli és a többi Máramaros vármegyében lévő öt máramarosi mezővárosok, tudni illik Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget bírái és esküdtjei, polgárai és lakosai részekre és személyekbe bejelentettek és mutattak nekünk némely bizonyos hét levelet és ugyan az első bizonyos pergamenen írott contractusnak levele vízkereszt után való legelső szombatjára az úrnak ezerhatszáznegyvenedik esztendejében, amint ítéltetik függő pecsét alatt kelt, de az iránt mostanában szűkölködik, amely másképpen néhai felséges fejedelem Károly magyar, Dalmátia, Horváth- és Bulgária ect. országok királyának az ezerháromszázhuszonkilencedik esztendőben Szent György havának huszonhatodik napján kelt és parialt (másolt) levelét magában foglalja, melynek ereje által azon felséges király bizonyos okok és indulatokra nézve, melyek azon levélbe bőven fel vannak jegyezve és jelentve, az most említett máramarosi mezővárosainknak mind azon szabadságokat a melyeket a szőlősi polgárok és lakosok élnek, ottan punctumként feljegyezve megengedte.

A második pedig néhai felséges Mátyás, Magyar-, és Csehországok királyának Budán kisasszony havának második napján. Az úrnak ezernégyszázkettedik esztendejében pergamenen írott és azon királynak függő pecsétje alatt (melyek most szűkölködnek) kelt levele kinek segítségével azon néhai király az említett mezővárosok polgárait és lakosait az ő régi privilegiumukban szabadságokban megtartani és védelmezni parancsolta.

Az harmadik utoljára néhai felséges fejedelem Ferdinandus rómaiak, Magyar-, és Csehországok ect. királyának itt Bécsben böjtmás havának tizennyolcadik napján, az úrnak ezerötszáznegyvenhatodik esztendejében, hasonlóképpen pergamenen írott és annak saját kezével subscribáltatott és belől titkos pecsétjével reányomva megerősített levele, kinek értelmével azon néhai király az említett máramarosi mezővárosi lakosokat mind azon szabadságokba, és engedelmekbe, amelyekkel ők az előbbi Magyarországnak néhai Szent királyai idejében éltek, meghagyatni és ajándékozatni elvégezte, megtartatni és védelmeztetni parancsolta.

A Negyedik azon kívül a méltóságos néhai Apafi Mihály Erdélyország fejedelmének könyv formában pergamenen csináltatott Nagy Sink mezővárosában böjt első havának negyedik napján, az úrnak ezerhatszázhatvanegyedik esztendejében, kiadott és annak saját kezével subscribáltatott (aláíratott) és függő pecsétjével megerősített levele kinek segedelmével azon fejedelem más bizonyos annyszor említett máramarosi mezővárosi bizonyos szabadságokról, melyeket nekik részszerint az magyarországi szent királyok, rész szerint pedig az erdélyországi fejedelmek engedtek, megerősítő módra magában foglalt szabadságbeli, ottan rendenként előhozott leveleit erősítette.

Az ötödik ismét azon néhai Apafi fejedelemnek azon Nagy Sink mező városában böjt elő havának tizenhetedik napján azon ezerhatszázhatvanegyedik esztendőben, hasonlóképpen pergamenen kinyitva kelt, annak saját kezével subscribáltatott és

pecsétjével az alsó szélén nyomtató formán meg erősített levele kinek ereje által hasonlóképpen némely bizonyos néhai felséges fejedelem, és Ferdinandus úr, rómaiak mindenkor Augustus császára és Német-, Magyar, Csehországok királya legboldogabb emlékeztető mi legkedvesebb eleink és atyánknak más leveleit, melyeket azon mezővárosiaknak, némely bizonyos szabadságokról és kivételekről, nevezetesen pedig az harmincadok, adók és vámok iránt kegyelmesen nyújtott, hasonlóképpen megerősítette, amely is az alább írt rend szerint megismertetett.

Az hatodik végtére az mostani felséges fejedelem és III. Ferdinandus úr, rómaiak császára és Német-, Magyar- cseh ect. országok királya eleink, amint mondatott és dicsőséges emlékeztető legkedvesebb atyánknak, mely pergamenen könyvecské módon csináltatott és saját kezének subscriptiojával (aláírásával) és titkos függő pecsétjének, melyet mint magyarországi király élt vala, erejével megerősített és a prágai várban Szent Mihály havának tizenkettedik napján, az úrnak ezerhatszázötvenkettedik esztendejében készítettett szabadságos levél, amely felséges néhai fejedelem urak Lajos magyar és Ferdinandus római, magyar- és csehországi királyok, nem különben II. Rudolf római császár és hasonlóképpen magyar király, úgy mint a mi boldog emlékeztető eleinknek más bizonyos három leveleit, melyek azon királyok által az említett Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget, úgy nevezett mezővárosok polgárainak és lakosainak adatott szabadságokról és praerogativákról (előjogokról) költenek és a pozsonyi szentegyház káptalanjának bizonyos levelében parialva (lemásolva) vannak megerősítőképen magába foglalja.

Az hetedik utoljára az mi luxemburgi várunkban pünkösöd havának harmincadik napján az úrnak hasonlóképpen ezerhatszázötvenkilencedik esztendejében kelt és kegyelmesen adatott saját levelünk, mely által nekik az Jus Gladis, vagy is halálra való ítélet, melyel az előtt is élni találtattak, engedtetett. Mind ezen két utolsó levelek, úgymint magában is erősek, az beíratásra nem szűkölködnek. – Kérettetett azért az mi felségünk az említett máramarosi öt mezővárosok Huszt, Visk, Tecső, Hosszúmező és Sziget bírái, esküdt polgárai, és sokszor említett lakosai nevében és személyekben illő instantiával alázatosan, hogy azon említett hét szabadságbeli leveleket és minden azokba foglaltattakat kedveseknek és helyeseknek tartani és azokat akik magokban is állandók és minden részekre nézve helyesek, nekik ismét vissza adadni, az többit pedig az mi privilegiumi levelünkben ismét betétni és íratatni cselekedni és mind az által mint az hetet helyesnek hatni, megerősíteni és azon említett öt, máramarosi mezővárosok polgárai és lakosai és azoknak minden maradékai és következői számokra megnyittatván örökké tartandókat kegyelmesen confirmálni (megerősíteni) méltóztatnánk. Amely leveleknek is ugyan az elsőnek valósága ezen módon következik.

Minden Krisztus híveinek a jelenlévőknek hasonlóképpen és a jövődőknek akiknek ezen levelünk tudtára fog lenni. Köszöntésünket az mi urunk Jézus Krisztusban az világ megváltójában. Az gondos és örökké dicsérendő régiek előre vigyázó okossága világosan tapasztaltatván az emberi állapotok változó szerencsének eseti alá vezetve lenni ugyanazért, hogy az véghez vitt dolgoknak emlékezete az utóbb következő maradványokra is, annál helyesebben által hathatna különbféle eszközöket különbféle módon kigondolt és elvégzett kigondolt és rendelt sok emlékeztető tartandóságokat, de a többi között az ő leggondosabb vigyázásának alig lehet illendő dicsérettelkel felmagasztalni, hogy az levelek és levélbeli eszközöknek (kiknek ereje által, az ő bennük lévő leghíresebb tartományoknak legnagyobb városoknak, legrakottabb mező városoknak és majorkoknak és utoljára különbféle statusoknak, rendeknek collegiumoknak, zászlós uraknak és nemeseknek az régi szent fejedelmektől adatott szabadságok, privilegiumok, fegyverek jelei dicsőséges cselekedeteknek, és jó érdemű dolgoknak ajándékai és fényességei leírva az utánunk következő időnek tudtára szoktak járni (hoszasabb és bátorságo-

sabb tartására úgy gondot viselni, hogy azok alkalmas és hiteles conventi tudniillik, és captalant helyeken parialva (lemásolva) és másként írva) ha azoknak originalisok, vagyis legelől kelt levelek idő jártával zenebonás háborúságokkal, vagy az tűznek emésztésével és számlálhatatlan történetekkel károsodva akár mi módon veszedelembé forganának) az captalani és conventi emberek hiv őrzések alatt feltalálándók lennének. Mint, hogy pediglen az mi időnkben ezen Erdély országban már egy néhány ízben a két leghatalmasabb világ monarháinak hadakozások, az ország lakosainak az minden féle javaknak felpredálásával és elpusztításával, nem különben az külső falukban lévő leveleknek és levélbeli eszközöknek elragadozásával tüzzel és vassal sok és siralmas károkat és pusztulásokat tettek, valóban az említett régi emberek végzéséhez kiváltképpen azokhoz kiknek elei és öreg atyai az levélbeli eszközök, parialásába szorgalmasabbak valának (Nem kevés haszon gyülekezett mint, hogy amint említettett, elragadtatván az falu helyeken az originalis levelek, azoknak fel keresendő párjait az arra való hiteles helyeken, ha a szükség kívánja fel lehet találni. Ezen okból tehát szorgalmatos és vigyázó Máramaros vármegyében lévő közönséges néven nevezetett Hosszúmező, Visk, Sziget és Técső mezővárosok bírái, esküdt polgárai és az egész közössége) amely városok neveinek nagy betűvel írott első betűit ha valaki vizsgálni fogja, világosan az ötödik mezőváros tudni illik Huszt fog kijönni és kitetszeni) ezen említett öt mezővárosoknak tehát az egész közössége helyes ítéletet magokban elsőben elvégezvén, az jövődöbéli maradékainak alkalmas időben használni kívánván, az magok és minden polgárai és lakosai neveiben és személyekben szorgalmatos és vigyázó viski Deák Jánost és técsői Maresz István az úgynevezett mezővárosokban lakos. Esküdt polgárait és öregeit elegendő parancsolatokkal hozzánk készíttette küldötték, akik is személyek szerint az mi jelenlétünkhöz jöven, bemutatták és bejelentették, nekünk az boldog emlékezetű felséges fejedelem Károly, Isten kegyelméből tekintetes Magyar-, Dalmácia-, Horvát- ect. országok királyának noha pergamenen kinyitva készített és kelt mindazáltal az régiség és gondolatlanabb tartás miatt igen elkopott és rongyos és legfőbb helyeken főképpen pedig az hajtásokon elem olvasható privilegiumos levelét, mely levél, ugyan noha azon király úrnak kettős és új pecsétje alatt helyesen adatva lenni azon levélnek valóságából világosan kitetszet vala, mint hogy pediglen azon levél enyvvel megkent papirossal az hátán beborítva és nagyobb őrzésnek okáért egészen betakarva volt és megerősítve és azon kivel azon levélnek alsó széle rongyos lévén és a veres viaszkon tett az privilegiumos levélhez más darabocska pargamenon enyvezett és ragasztott királyi pecsétnek benyomása egészen eltöretett és elszakadt, semmi egyéb, hanem tudni illik csak az pecsétnek kerülete és nyomdoka vala. Amely levélnek valóságát és párját, hogy az mi jelenlevő leparialt levelünkben szó szerint beírni, az említett öt mezővárosok és azok mostani és jövődöbéli lakosainak és azok minden maradékainak leendő jussok biztos voltára szükséges arról való privilégiumos levelünket az mi függő conventi pecsétünk alatt kiadni akarnánk, szüntelen bennünket kértek amely levélnek valósága és szó szerint való mivolta ekképpen következik:

Károly Isten kegyelméből Magyar, Dalmátia, Horvát, Róma, Servia, Gallitia, Lodomeria, Cumania, Bulgaria ect. országok királya Salernitanumi fejedelem, Szent Angyalnak ura ect. Minden Krisztus híveinek, a jelenlévőknek és a jövődöbőknek, ezen írást nézőinek köszöntést az üdvösség ajándékozóban. Az királyi méltósághoz tartozik, az hív jobbágyok igaz kéréseket megadni mint, hogy ezen okból mind az ő számok szüntelenül öregbedik, mind az királyi hatalom szélesebben kiterjed. Mivel az királyok tulajdona az népeknek sokaságában dicsekedni. Azért is ezen levelünk rendével, mindenek tudtára akarunk érkezni; hogy mi megvizsgálván az máramarosi szászok és magyarok tudni illik viski, huszti, técsői és hosszúmezői magyarokból való gazdáink és mi híveink hívségeket legfőbbképpen az iránt, hogy az máramarosi föld gyümölcstelen,

kemény munkájú és a lakásra nehéznek lenni ismertetik, azon szabadságokat melyekkel az mi szőlősi polgáraink és lakosaink élnek és vigadnak azoknak is az mi királyi kegyelmességünkől kívántunk adatni ezeket különösen kijelentvén és kimagyarázván. Elsőben: Hogy akármely szabad állapotban lévő emberek lakás végett az említett majorokban jönni akarnak szabadosan jöjjenek és bizvást lakhassanak, mulathassanak és amint szabadon jönnek, úgy szabadon máshová, ahová akarnak elmehetnek az maguk jószágokkal és személyekkel, eladván a saját költségükön szerzett épületeket, megfizetvén az igaz és szokott földbért és lévén világos szabadságok az majorostól. Másodszor: Ismét, hogy semmi gróf törvénye előtt megjelenni nem tartoznak, hanem csak az mi általunk rendelt bírójuk, vagy az községtől választott majorosok előtt. Harmadszor: Ismét majorost, vagy bírót magok közül válasszanak, akit községek akarattól akarnak és papot vagy plébánost az maga szent egyházakhoz tetszések szerint bevehessenek, akit azon szent egyházakba nem csak ideig, hanem örökösön is megtarthassanak és azon plébánosoknak az ő utolsó idejükben jószágokat és maguk javait akárkinek akarják testálni szabad tehetségek legyen. Negyedszer: Ismét azon mi gazdáink az papot, vagy plébánost illető tizedet a mezőben hagyják egészen. Ötödször: Ismét az ő papjuk szántható földeket bíró egész ötven telekről az tized iránt fizessen az maga püspökének idővel folyó egy márkát vagy is una marcam denariorum a szokott időben. Hatodszor: Ismét a gyilkos az gyilkosság törvényért fizetni fog két márkát, vagyis duas marcas denariorum. Hetedszer: Ismét az halálos sebért egy márkát és az ütésért, amely vér kibocsátással esik két márkát és a községek vér nélkül való ütésért hatvan pénzeget fizessen a bűnös a gyalázatról pediglen az cselekedetnél, semmi egyéb ne kerestessék az meggyaláztatott által. Nyolcadszor: Ismét akarjuk, hogy minden köztünk mozdított és mozdítandó pereket az ő majorosuk, az magok öregebbeikkel megítélhessen, kivévén a gyilkosságot, violentiát (erőszakot), lopást és gyűjtogatást az melyeket az mi bíránk az ő majorosokkal fog megítélni, mely megítélt pereknek két részét az mi bíránk fogja elvenni, az harmadik rész az ő majorosuknál maradván. Kilencedszer: Ismét az maguk között indított perek felett szabad tehetségek legyen a békesség megszerzésére. Tizedszer: rendeltük azt is, hogy az ő földeiket, akiket ők írtással elfoglalni mondattnak, az magok munkáit rátévén ő tőlük semmi fele nyelvű, vagy nemzetségű emberek azon földeket el ne vehessék. Tizenegyedszer: Azonkívül ami gazdáink földbért minden egész telektől anyi fél ... vagyis Singulos dimidios Falcones minden boldog Martony Confessor ünnepeire nekünk adni és fizetni tartoznak. Tizenkettedszer: Kivánnuk azt is, hogy akár hol járnak az magok portékájukkal, senki se merészelje őket bántani, hanem ha valakinek valami keresete leend ellenük, azt az ő bírójuk, vagy majorosok előtt törvényes uton keresse és ha a panaszkodónak megfelelni makacsok lesznek, az után megtilthatják az ő jószágokat. Tizenharmadszor: Ismét akarjuk, hogy azon majorokban rendelt napok alatt levő városok, szabadon és minden akármely adó nélkül tartassanak. Tizennegyedszer: Ismét kívánnuk, hogy senki az mi báróink közzül ő rajta erőszakkal megszállni ne merészeljen. Tizenötödször: Azt is, hogy ha valakik kívánnak valamely hasznos munkákat, vagy új plántálásokat szabad munkálódásra való tehetségek legyen: Tizenhatodszor: Azt el nem hagyván, hogy minden szántó föld nélkül való curiáktól, vagy telekektől csak éppen három terhet, vagyis Tria Pondera az föld bérért nekünk fizetni tartoznak. Tizenhetedszer: Ismét, mint hogy az máramarosi föld felette soványnak lenni mondatik amint említettett. Az akók, gabona, tizedek, sertések és ajándékok bemutatásától, melyek másként bemutatni és ajándékoztatni szoktak, az gabona szükség miatt őket szabadokká tesszük. És hogy az említett gazdáink szabadságának rende, megmozdulhatatlanul megmaradjon és az örökös állandóságnak erejét vegye és senki által se rongtathassék el, az két új és authenticum (hiteles) pecsétünkkel megerősítettett jelen levő levelünket engedjük.

Adatott az mi kedves hívünk tisztelendő választott férfit András Mester az mi szent egyházunk és udvarunk vice cancellariussa keze által. Az úrnak ezer háromszáz-huszonkilencedik esztendejében. Szent György havának huszonhatodik napján. Az mi országunknak is hasonlóképpen huszonkilencedik esztendejében.

Az esztergomi szent egyház széke üres lévén, az Krisztusban tisztelendő atyák László atyafi kalocsai érsek, az mi udvarunk cancellariusa, Benedek Csanádi, György Szirmai, László Pécsi, Miklós Győri, Henrik Veszprémi, László Zagrabiai, András Váradi, Péter atyafi Boszniai, Csanadinus Egri és András erdélyi püspökök az Isten szent egyházát szerencsésen igazgatván. Méltóságos férfiak János Fejérvári Sümegi és Tolnai gróf, Demeter az mi tárnok mesterünk és Trencsényi gróf, Tamás erdélyi vajda és szolnoki gróf, Pál az mi curiánk bírása, egész Sclavonia grófja, János Machovoról való bán, Wolkowrul, és Baranárul való Szirmai gróf, János az király asszonynak az mi hitvesünknek, Katalin asszonynak tárnok mestere, Desőw mester soproni bíró Dionisius az mi tárnok mesterünk, István lovász mester és Miklós pozsonyi gróf és mások sokan tisztségeket viselven. Mi azért az igazat kívánóknak kedves egyetértést engedvén az említett nem karcolt, nem vakart, sem az írásnak rendjébe amennyire a levélnek nagy elomlása miatt láttatott, nem gyanús privilégiumai levelének mását vagy párját, az említett delegatus vagy küldő embereknek gyorsabb igazságokra, az említett mezővárosiak és azok minden maradékai jussuknak leendő őrzésére, az mi conventi és authenticum függő pecsétünk alatt híven és igazán kiadatni elvégeztük. Az közönséges törvény és ország igazsága azt engedvén. Adatott vízkereszt előtt esetleg közelebb való szombaton Krisztus születésének ezerhatszáznegyvenkilencedik esztendejében.

Az másik levélnek az valósága pedig így következik.

Mi Mátyás Isten kegyelméből Magyar-, Cseh ect. országok királya adjuk emlékezetül mindeneknek akiknek illik, hogy mi vévén mind az mi hiveink tisztelendő és vigyázó Szöllősi Mester vicarius, Horváth András gróf és Hinczi András az említett öt mezővárosunk Huszt, Sziget, Hoszúmező, Visk és Técső polgárainak és lakosainak nekünk azon okból tett kéréseket, mind pedig észre vévén azon mezővárosainknak égetését, pusztítását és romlását, melyeket az feljebb való időkben azok az minekünk tartandó hűségek mellett az oláhok és egyéb vetekedő társaink és ellenségeinktől szenvedtek, azon mezővárosok polgárait és lakosait és azok közül mindenüket, mint az nagyobbakat, úgy az kisebbeket mind azon szabadságok prerogativaival, kikkel az előttünk levő Magyarország királyai és néhai tekintetes atyánk idejében éltenek, élni és örvendezni kívánjuk, mondjuk és elvégezzük ezen levelünk által. Azért is mi hívünknek nemzetes Horváth János, mostani grófnak és minden más következő máramarosi vármegye mi földünk grófjainak ezen levelünk által erősen hagyjuk és parancsoljuk, hogy mostantól fogva ez után minden következő időkben az említett mezővárosainknak minden polgárát és lakosát az ő mindennemű szabadságokban, melyeket tudni illik ők az említett előttünk lévő magyarországi királyoknak és néhai tekintetes atyáknak idejükben éltek, és örvendeztenek megtartani és gondjukat viselni tartoztok és őket az ilyen szabadságok ellen valamiben háborgatni és gátolni ne mérészeljétek, ne is merjétek akármi módon, az mi kegyelmünk nyeresé alatt. Ezen levelet pedig, az melyet az mi személyünk szerint való függő pecsétünket meg erősítettünk, annak elolvasása után az megmutatónak vissza adjátok. Adatott Budán Vasas Szent Péter ünnepe után való első vasárnapon. Az Úrnak ezernégyszázhetvenkettedik esztendejében. Az mi országunknak tizen ötödik esztendejében. Az harmadik levélnek pedig szó szerént való mi volta ez.

Ferdinandus Isten kegyelméből az rómaiak Magyar- és Csehországok ect. királya mindenkor Augustus, Spanyolországnak Infansa, Austria főhercege, Burgundia hercege, Morva Marchioja ect. Az mi hívünknek nemzetes Brodericus Mátyásnak, az

mi udvarunk barátságosának, mostani Huszti várunk prefectusának és a következő máramarosi sónk kamarai grófjainak, kik ezen levelünket látják, köszöntést és kegyelmet. Mint hogy mi az mi Máramarosban levő Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget mezővárosaink hiv polgáraink, népeink és lakosainkat, hogy ők számokkal és javaikkal az mi és ország hasznára és előmenetelére gyarapodhassanak, mind azon szabadságokban és szabadságok engedelmeiben, melyekkel ők az Magyarország régi szent királyai, és mi eleink idejében éltenek, és örvendeztenek, hagyattatni elrendeltük és őket az mi eleink módja szerint. Mi is azon szabadságokkal és szokásokkal megajándékoztatni elvégeztük, sőt meghagyjuk végezzük és ajándékozzuk őket ezen levünk által. Azért is ti hívségeteknek ezen levelünk által erősen hagyjuk és parancsoljuk, hogy mostantól fogva ezután következő időkben az említett polgárainkat, midnyájukat mindazon szabadságokban, melyekkel amint említettünk, ők az nevezett eleink Magyarország királyai idejében éltek és örvendeztek, megtartani és védelmezni tartoztok, sem azokat, vagy azok közül valakit az ő ilyen szabadságok ellen valamiben bántani és gátolni, vagy akármilyen módon terhelni ne mérésszeljétek, ne is merjétek valami módon az mi kegyelmünk nyérése alatt, másat semmiképpen nem cselekedvén. Ezen levelünket elolvastván, az mutatónak visszaadván. Adatott Bécsben böjtmás havának tizennyolcadik napján. Az Úrnak ezerötszáznegyvenhatodik, az mi római országunknak tizenhatodik, egyéb országainknak pedig huszadik esztendejében. Ferdinandus mp. Oláh Miklós zágrábi püspök mp. (manupropria-sk.)

Az negyedik levélnek rendje így következik.

Mi Apafi Mihály Isten kegyelméből Erdélyország fejedelme. Magyarország részeinek ura és a székelyek grófja. Adjuk emlékezetül mindeneknek az kiknek illik, hogy szorgalmatos és vigyázó Rosy Mihály Técső mezőváros bírása és Pap Pál viski polgár az mi Máramaros vármegyében lévő öt mezővárosunk Huszt, Visk, Técső, Sziget és Hosszúmező szorgalmatos és vigyázó bírái esküdt polgárai és lakosai közönségesen neveken és személyekben bejelentették és mutatták nekünk méltóságos és felséges boldog emlékezetű ifjabb Rákóczi György úr és fejedelem némely confirmáló levelét, amely vörös viasszal pecsételő módra volt megerősítve és az alsó szélébe annak saját subscriptiójával hasonlóan megerősítve, kinek segítségével az már nevezett fejedelem nagy méltósága és felséges Báthori Gábor úr, másként Erdély, Oláhország és Havasalföld fejedelmének ect. Némely más levelet megerősítette amely levél foglalá magában rendszerint azon öt mezővárosok szabadságáról való boldog emlékezetű magyarországi királyok és erdélyi fejedelmek kettős leveleit, kérvén bennünket alázatosan, hogy mi azon levelet és mind azokat és mindeneket valamik benne vannak, kedveseknek, helyeseknek és kellemeseknek hagyván és ezen levelünkben szóról szóra beiratván, bevenni, helybe hagyni és megerősíteni méltóztatnánk. Akinek valósága és szóról szóra való mivolta ezen módon következik.

Mi Rákóczi György Isten kegyelméből Erdélyország fejedelme Magyarország részeinek ura, és a székelyek grófja, adjuk emlékezetére mindeneknek az kiknek illik ezen levelünk által. Hogy szorgalmatos és vigyázó Deák János viski, és Móritz István técsői mezővárosok polgárai és lakosai az Máramaros vármegyében helyezett Huszt, Visk, Técső, Sziget, és Hosszúmező öt mezővárosok, szorgalmatos és vigyázó bírái, esküdt polgárai és lakosok közössége neveken és személyekben bejelentették és mutatták nekünk az Erdély Fejérvári káptalan nemes Requisitorinak valamely Authenticum levelének azon káptalan Authenticum pecsétje alatt kelt párját, melyben rendszerint az boldog emlékezetű magyarországi királyok és erdélyi fejedelmek azon öt mezővárosok szabadsága felől való két levele vagyon, minket alázatosan kérvén, hogy mi azon leveleket és minden benne lévőket helyeseknek és kedveseknek hagyván és ezen levelünkben beírni engedvén bevenni, helyeseknek hagyni és confirmálni kegyesen méltóztatnánk.

tóztatnánk, kinek mi volta és szó szerint való valósága ekképpen következik.

Mi az Erdélyi Fehérvári Káptalan szent egyházának sekrestyéjében, vagy kincstartó kamarájában letett és helyezettett leveleknek és levélbeli eszközöknek felkeresői és más akármely törvénybeli végzések és fő helyes parancsolatoknak executori (végrehajtói) ect. Adjuk emlékezetül ezen levelünk által. Hogy szorgalmatos vigyázó férfiak Viskről való Viski Deák János és Móricz István Técsőről való, nevezett Máramaros vármegyében lévő mezővárosokban lakozó esküdt polgárok, mi előttünk személyek szerint lévén, az máramorosi Huszt, Visk, Sziget, Técső, és Hosszúmező mezővárosai szorgalmatos és vigyázó bírái, több esküdt polgárai és minden lakosai nevében és személyekben bejelentették és mutatták nekünk néhai felséges Báthory Gábor úr Erdély- és Oláhországnak és Havasalföld fejedelmének bizonyos két megerősítő leveleit, melyek mind a ketten pergamenen nyitva elkészítettettek és keltek és a maga függő és authenticum pecsétjével és saját keze subscriptiojával egyenként megerősítettettek, kiknek segítségével, azon boldog emlékezetű fejedelem, némely bizonyos engedelmeket és a boldog emlékezetű magyarországi szent királyoktól és Erdélyország fejedelmétől, nekik kegyelmesen engedtetett szabadságokat megerősíteni az alább írt rend szerint valósággal látszatott, kérvén minket azon mezővárosbeliek illő kéréssel, hogy mi azon leveleknek párját ezen mi levelünkbe beírván, az maguk igazságoknak jövődöbeli örzésére ezen káptalannak szokott hiteles pecsétje alatt kiadatni akarnánk, mely leveleknek és ugyan az elsőnek valósága következik ez rend szerint.

Mi Gábor Isten kegyelméből Erdély, Oláhország és Havasalföld fejedelme ect. Magyarország részeinek ura és a székelyek grófja ect. Adjuk emlékezetül ezen levelünk erejével mindenknek az kiknek illik, hogy szorgalmatos és vigyázó Bongács András Husztton, Kolos Márton Viskén, Dohy Demeter Szigeten, Acsy Pál Técsőn és más Varga Pál Hosszúmezőn lakos, az nevezett öt mezővárosok bíráinak mind magok, mind a többi esküdt polgárai és azon Máramaros vármegyében lévő öt mezővárosok egész lakosai részéről és személyekben bemutatott és jelentetett nekünk méltóságos néhai és Somlyói Báthory Kristóf mint akkori Erdélyi vajda és székelyek grófja ect. Kedves boldog emlékezetű bátyánk megerősítő pergamenen nyitva elkészítettett, és annak függő és hiteles pecsétjével vörös viaszon benyomva megerősödött, és az alsó szélében annak keze subscriptiojával megerősített levele, kinek segítségével azon vajda és bátyánk az méltóságos és felséges néhai fejedelem úr Ferdinandus rómaiak Magyar-, és Csehország királyának szabadságbeli levelét, akiben volt ismét boldog emlékezetű felséges fejedelem Anna asszony Isten kegyelméből Magyar- és Csehországok királynéja levele, amely elveszvéen némely régi privilegiumi, azon öt mezővárosaink bírói, esküdt polgárai és lakosainak, némely bizonyos ismét adatott szabadságoknak és praerogativairól volt el készítve, megerősíteni láttatott az alább írt értelem szerint, minket alázatosan kérvén, hogy mi azon confirmatiobeli levelét és minden benne levőket helyeseknek és kedveseknek hagyván és ezen hasonló confirmatiobeli levelünkben szó szerint beirattattván bevenni, aprobalni (jóváhagyni) és helyesnek hagyni és mind az említett máramarosi öt városunk bíránk esküdt polgárainak és lakosainak mind pediglen azok maradékainak és következendőinek mindnyájuknak örökös hasznokra lévőnek lenni kegyesen megerősíteni méltóztatnánk. Akinek tenora (tartalma) és szó szerint való valósága következik ezen módon.

Mi Somlyói Bátor Kristóf erdélyi vajda és székelyek grófja ect. adjuk emlékezetére mindenknek az kiknek illik. Hogy szorgalmatos és vigyázó Bene Márton Viskről és Eőz Antal Husztról Máramaros vármegyében lévő Visk és Huszt mezővárosaink esküdt polgárai az mi jelenlétünkben jövőn az maguk és az Máramaros vármegyében levő Huszt, Sziget, Visk, Técső és Hosszúmező máramarosi öt mezővárosaink több polgárai és minden lakosa nevében és személyekben méltóságos és felséges néhai

fejedelem boldog emlékezetű Ferdinandus úr rómaiak, Magyar-, és Csehországok királya némely pergamenen kinyitva elkészített és függő hiteles pecsétjével melyel mint magyarországi király élt, megerősített szabadságbeli levelét nekünk bejelentették és mutatták aki ismét boldog emlékezetű fejedelem Anna asszony Isten kegyelméből Magyar-, és Csehországok királynéja az mi öt városunk említett polgárai és lakosainak némely ismét megengedett szabadságokról és prerogativaikról kelt levelét foglalta magába az alább írt rendszerint kérvén bennünket alázatosan, hogy mi azon levelet és minden benne lévőket helyeseknek, kedveseknek és bevétetetteknek hagyván és ezen confirmatiobeli levelünkben szó szerint be irattván, az említett öt máramorosi mezővárosaink nevezett polgárai és lakosai és azoknak minden maradékai és következendői, akik idővel leendenek számukra kegyesen confirmálni méltoztatnánk. Amely levélnek értelme ez.

Mi Ferdinandus Isteni kegyelmesség nekünk kedvezvén rómaiak, Magyar-Cseh, Dalmacia, Horvát, Sclavonia, Róma, Servia, Galitia, Lodoméria, Cumania, Bulgaria ect. országok mindenkor nagyobító királlyal Spanyolország infánsa Ausztia főhercege, Burgundia, Brabantia, Styria, Carinthia, Carniolia hercege, Morva marchioja, Luxemburg, Alsó-, és Felső Szilézia, Wittenberg, és Thésza hercege, Svábország fejedelem Habsburgus Tyroly, Ferretus, Kyburgus, és Golitia grófja, országi grófja Alsatianak, a Szent Római Imperium marchioja, az Anaszuson felül Bulgáriának, Alsó-, és Felső Lusatianak ura Sclavonia Naoni és Sóós partok marchioja ect. Adjuk emlékezetül ezen levelünk által, az kiknek illik mindeneknek jelentvén, hogy az mi hiveink szorgalmatos Gál Tamás bíró Husztról és Verbőtzi Márkus esküdt polgár Szigetről az mi mezővárosunkból mi felségünk jelenlétében jöven, az maguk és a többi máramarosi öt mezővárosaink polgárai, népei és lakosait nevekben és személyekben bemutatták és jelentették nekünk felséges fejedelem asszony Anna Isten kegyelméből Magyar-, és Csehországok királynéja kedves asszonyunk pergamenen privilégiumai módra készített, és maga függő pecsétjével megerősített, elveszvén régi privilégiumok újonnan adatott azon öt mezővárosaink polgárainak szabadságokról és prerogativajokról kelt és engedtetett levelét az alól megírt értelem szerint, kérvén minket alázatosan, hogy azon levelét, és minden benne lévőket helyeseknek, kedveseknek hagyván, és az mi levelünkben beiratván helybe hagyni, megerősíteni, és mint magok, mind azon mi máramarosi öt városaink többi polgárainak népeinek és lakosainak és azok maradékainak és következendőinek részekre megújítván, hogy örökös ereje legyen conformalni méltoztatnánk. Mely levélnek valósága így következik.

Mi Anna Isten kegyelméből Magyar-, és Csehországok királynéja, adjuk emlékezetül jelentvén mindeneknek az kiknek illik, hogy az mi felségünk jelenlétében jöven az mi hiveink vigyázó Imre Tamás Huszt városa, és Szász Lőritz Sziget városa bírái az magok és minden mi öt máramarosi mező városaink bírái, esküdt és községi nevekben jelentették nekünk, hogy noha régi időktől fogva bizonyos szabadságokkal, prerogativákkal és privilegiumokkal éltek volna, hogy tudni illik szabadon és békességesen az magok barmait, az mi királyi Fekete Erdőnkben hajtatni és az mellette lévő mezőkön legeltetni, amint az mi vizeinket, és vizek patakaival is élni, és onnat hasznot venni nekik lehetett volna, és az ő ilyen barmoktól az mi tiszteink közül senkinek is dézsmát venni szabadsága nem lett volna, hasonlóképpen az ő javukat és jószágokat a külső részekre, tudni illik az máramarosi földön kívül kivinni, és midőn a gróf az ilyen jószágokat, és eledelre való javakat, maga számára megvenni akarta, szabad tehetségek lett volna, azt akinek akarták el adni semmi grófunk, vagy tisztünk őket meg nem gátolván. Azon kívül az többi privilegiumi között az is volt, hogy minden köztük indított pereket, amelyek egyenesen az mi kamaránkat vagy kamarai grófunkat nem illették hasonlóképpen, az gonosztevő halálra való rabokat nekik mindegyik

mezővárosokban ítélni és igazságot szolgáltatni, minden grófjának meggátolása nélkül lehetett volna, amely félnek pedig az ilyet ő végzéseik nem tetszene ők huszonnégy esküdtek jelenlétére, azoktól a szőlősi kérdező helyre, végtére ezek végzésével meg nem elégedvén azon pert mi előnkben az mi kuriánkba hívni és vinni engedték volna. Melyek felett, hogy privilegiumok is és az magyarországi király urak és királyné asszonyok eleink levelei is voltak mondották. De akár valamely veszély, akár azon földet tűzzel, vassal vesztő oláhok ellenségeskedések miatt vesztették volna el, melyet az ő grófjai megismervén, néhányszor őket az ilyen említett privilegiumokban háborgatnak és meggátolnak az ő említett privilegiumuk nyilvánvaló kissebbítésekre és károokra. Azért is alázatos kéréssel előttünk esedeztek, hogy az fent említett magok és következő részekre igazítandó, az újjabban levéllel engedendő mindenkor időben tartandó privilegiumokat megújítani méltóztatnánk. Mi azért az említett hűveink kéréseit kegyelmesen meghallgatván, nem akarván őket az ő régi szabadságuktól akárki által megfosztatni, hanem inkább engedelmeikkel kegyesebben megajándékozni, megadatni nekik és az ő következőinek elrendeltük, sőt megengedjük, ráállunk és elvégezzük ezen levelünk által, hogy mostantól fogva, azután minden következő időben ők és közülük mindnyájan, az kezekbe vett nevezett Fekete Erdőnk, ott lévő királyi mezőinkkel, vízeinkkel, és vízeink halászaival, melyek az mi várunk táplálására rendeltettek és ragasztattak szabadon élhessenek és örvezzhessenek, sem valami gróftól meg ne gátoltassanak, vagy meg ne tiltathassanak. Hogy az ő sertéseik, juhaik és barmaik iránt, semmi gróf, vagy más mi jobbágyunk, vagy az oláhok az említett jobbágyainktól, valahányszor ők az erdőkre, mezőkre és rétekre hajtanak, tizedet akár mi módon ne vehessenek: Hogy az ő javait és jószágait, midőn azokat az külső részekre vinni és eladni akarják, ha az mi máramarosi grófunk az ilyen javakat, és eleségeket a Kamara, vagy vár szükségére meg akarja venni szabad kivitelre és akinek akarják, eladni való hatalmuk legyen semmi gróf őket meg nem tiltván. Hogy mostantól fogva, ezután minden előttük indított pereket, akik egyenessen a Kamarát és máramarosi gróftól nem illetik, ítélni és annak meg nem elégedvén az felek huszonnégy esküdtek elejébe innen Szőlősré a megkérdező nevezett helyre appellálni (fellebbezni), kitől ismét bíró eleibe hívni legutoljára pedig az mi kuriánk és jelenlétünkben azon bírótól appellálni és fel vinni szabad tehetségek legyen, hogy az halált érdemlő gonosz tevőket nekik megfogni, ítélni és megsejteniazni (megítélni), az ő régi privilegiumok szerint megengedessék, azt még is hozzá adván, hogy senkit az ilyen gonosz tévők között az bírónak az előtt készakarátja nélkül kiereszteni, és szabadságra vissza tenni ne lehessen. Parancsoljuk azért, az mi hűveinknek főispán, vagy vice ispánunk és egyéb máramarosi jelenlevő és következő tiszteinknek, hogy ti mostantól fogva ez után az említett jobbágyainkat, az meg írt szabadságokkal, és privilegiumokkal békességesen élni engedjétek, sem őket ezen mi engedelmeink ellen meggátolni, vagy gátoltatni és háborítani akármely módon ne merészeljétek. Ezen levelünket amelyet a mi vörös függő pecsétünkkel meg erősítettünk, elolvastván az mutatóknak vissza adván. Adatott Budán pünkösd havának tizenegyedik napján. Az úrnak ezeröttszáznegyedik, a szerencsés magyarországi koronavárosunknak pedig második esztendejében.

Mi is azért vévén Gál Tamás és Verbőczy Márkus maguk, és a többi fent említett nevekből és személyekben felségünkhöz nyújtott alázatos kéréseket és azt kegyelmesen meg is hallgatván és helybe hagyván, az említett királyné Anna asszony nem karcolt, nem vakart, sem valamely részében nem gyanus, de minden hiba nélkül való, ezen levelünkben szóról szóra, fogyatás, vagy szaporítás nélkül beirattatott fent említett levelét, minden értelme, része és cikkelye iránt annyiba amenyibe az helyesen és hitelesen kelt, és az ő erejét az igazság gyámolítja, helyesnek, kedvesnek és bevetnek hagyván, bevesszük és helybe hagyjuk és minden benne foglaltatottakat az említett

máramarosi mezővárosunk polgárai, népei és lakosai és azok minden maradékai, és következendők részre megnyitván, mind örökké használván kegyelmesen megerősítjük, sőt bevesszük, helybe hagyjuk és megerősítjük. Az mások jussa miatt meg nem sértődven. Ezen levelünk erejével, és bizonyosságával, melyre azon pecsét függesztett amellyel mint magyarországi király élünk. Adatott Krisztusban fő tisztelendő atya Oláh Miklós úr egri püspök, kománk és tanácsosunk és az említett Magyarországon kancellariusunk szívesen kedvelt hívünk keze által. Az mi városunkban Austriai Bécsben. Szent István havának tizedik napján. Az úrnak ezeröttszázötvenegyedik, egyebeknek pedig huszonötödik esztendejében.

Mi azért az Bene Márton és Eöz Antal és a többiek neveken és személyekben tett alázasat kéréseket az fent említett mód szerint kegyelmesen meghallgatván és kegyesen bevénvén említett Ferdinand király úrnak nem karcolt, nem vakart sem valami részében nem gyanus, hanem minden hiba, és gyanúság nélkül való, ezen megerősített levelünkben szóról szóra fogyaszt, vagy szaporítás nélkül beiratott levelét, minden valósága része, punctumi, és articulusi szerint annyira amennyire az helyesen és hitelesen kelt és annak erejét az igazság gyámolítja (: még is azt hozzá tévén, hogy ha némely említett polgárok és az ő következői pénzeket vett marhájukat; vagy sertéseket valamely kereskedés folytatása véget, de nem az maguk eleségekre az fent írt Fekete Erdőbe hajtják és ott makkal meghizlalják, azoktól maguk is, mint más egyebek, és idegenek az mi várunkhoz szokott tizedet fizetni tartoznak:) helyesnek, kedvesnek és bevétetettnek hagyván bevesszük, helybe hagyjuk, megerősítjük és minden benne valókat az említett máramarosi öt mezővárosaink nevezett polgárai és lakosai és azoknak mindennemű maradékai és következendők részre mindenkor tartandók kegyesen megerősítjük. Ezen kezünk subscribálásával és függő hiteles pecsétünk erejével megerősített levelünk ereje és bizonyossága által. Adatott az mi újvári várunkban Szent András havának huszonnyolcadik napján. Az úrnak ezeröttszázhetvennyolcadik esztendejében, és alól írva vala a jobb részén Somlyói Báthori Kristóf, balfelől pedig Kovácsovszki Farkas kancellárius.

Mi azért a mi hiveink Bongács András, Kolos Márton Dohy Demeter, Acso Pál és más Varga Pál az mi máramarosi Huszt, Visk, Sziget, Técső és Hosszúmező öt mezővárosunk említett bírájuk, esküdt polgárai és minden lakosai említett kéréseket kegyelmesen meghallgatván és kedvezve megengedvén, az említett vajda és legkedvesebb bátyánk urunknak nem karcolt, nem vakart, sem valami részében nem gyanus és minden hiba és gyanúság nélkül való, ezen megerősítő levelünkben szóról szóra fogyatkozás vagy szaporítás nélkül beiratott confirmatiobeli levelét minden valósága, része és cikkelyei szerint annyira, amennyire az helyesen, és hitelesen kelt, és annak erejét az igazság gyámolítja, helyesnek, kedvesnek és bevétetettnek hagyván bevesszük, helybe hagyjuk, megerősítjük és mind az említett máramarosi öt mezővárosunk bírái, polgárai és lakosai, mind azok minden maradékai és következendők részre mindenkor tartandók kegyesen megerősítjük. Mely dolognak emlékeztetére és örökös erősségére ezen függő hiteles pecsétünk erejével megerősített levelünket az említett máramarosi öt mezővárosunk bíráinak esküdt polgárainak és lakosainak, és minden azok maradékainak és következendőknek kegyesen engedni akartuk. Adatott az mi Váradi várunkban, karácsony havának huszonhetedik napján. Az úrnak ezerhatszázötvenegyedik esztendejében és alól írva vala Gábor fejedelem. (manupropria-sk.) A más levélnek az után értelme ily formán volt.

Mi Gábor Isten kegyelméből Erdélyországok és Havasalföld fejedelme Magyarország részének ura és a székelyek grófja. Adjuk emlékeztetül ezen levelünk által, jelentvén mindenkinek az kiknek illik, hogy mind szorgalmatos, és vigyázó Pongrác András Huszt, Kolos Márton Visk, Dohy Demeter Sziget, Ács Pál Técső és Varga Pál

Hosszúmező mezővárosok bírái, mind pedig az többi Máramaros vármegyében levő azon mezővárosok esküdt polgárai és minden lakosai személyekben és részekre bejelentett és mutattatott nekünk felséges Somlyói Báthori Zsigmond úr akkori Erdélyi fejedelem és székelyek grófja. Mi kedves bátyánk némely confirmatiobéli pergamenen nyitva készített és annak függő és hiteles vörös viaszon nyomott pecsétjével erősített és az alsó részében annak keze subscriptiojával megerősített levele kinek erejével azon fejedelem felséges néhai István úr, Isten kegyelméből Lengyelország királya, Litvánianak nagyhercege, Erdélyország fejedelme, hasonlóképpen legkívánatosabb boldog emlékezetű bátyánk, azon említett mezővárosok lakosainak adatott és engedett némely bizonyos articulusi, engedelmi és szabadságáról való privilegiumi levelét erősíteni megismertetett vala, az alább írt értelem szerint, kérvén bennünket alázatosan, hogy mi azon megerősítő levelet és minden benne foglaltakat kedveseknek és kellemeteseknek hagyván, és ezen levelünkben szó szerint beiratván azon említett öt mezővárosok lakosai maradékai és következői számokra confirmálni méltóztatnánk. Mely levélnek az valósága ez.

Mi Somlyói Báthori Zsigmond Erdélyi fejedelem és székelyek grófja ect. Adjuk tudtára ezen levelünknek rendjével jelentvén mindenknek az kiknek illik: Hogy szorgalmatos és vigyázó Csakolyi György viski és más Szász György szigeti, Vereczi János técsői és Mihály Péter huszti esküdt polgárok az magok és azon máramarosi mezővárosok és Hosszúmező mezővárosnak, minden lakosok nevekben és személyekben személyek szerint az mi jelenlétünkben jövőn bejelentették és mutatták nekünk az felséges néhai fejedelem István úr Isten kegyelméből Lengyelország királya Litvánianak hercege Erdélyország fejedelme boldog emlékezetű legkedvesebb bátyánk némely azon mezővárosok lakosainak engedett articulusi engedelmi, és szabadsága felől pergamenen nyitva készítettett és azon király úrnak hiteles pecsétjével és azon levélnek alsó szélében tett keze írásával megerősített némely szabadságbeli levelet, minket alázatosan kérvén, hogy mi azon levelet és minden benne valókat helyesnek, kedvesnek és bevétetettnek hagyván és ezen levelünkben szó szerint beiratván, azon öt mezővárosok minden lakosa, maradékai és következői számokra kegyesen confirmálni méltóztatnánk. Mely levélnek szó szerint valami volta ezen módon következik.

István Isten kegyelméből Lengyelország királya Litvánia nagyhercege Russia, Prussia, Samogecia, Kiovia, Volinia, Podlakia és Livónia ura, Erdélyország fejedelme. Mindenknek az kiknek illik, legfőképpen pedig nemzetes Ruszkai Kornis Gáspár Máramaros vármegye grófja és a mi Huszti várunk kapitányának az mi kedves hívünknek tudtára adjuk, hogy az mi hiveink szorgalmatos és vigyázó Borbély Albert, Bene Márton, Soovágó Boldizsár, Szijjártó János, az máramarosi districtusban (körzetben) levő mi öt mező városunk Huszt, Visk, Tecső, Hosszúmező és Sziget polgárai és lakosai, az mi felségünk személyünkben jövőn az magok és az említett öt mezővárosok minden polgárai és lakosai nevekben bejelentették és mutatták nekünk alázatos kéréseket, akiben fel valónak írva némely nehézségeknek bizonyos cikkelyei, melyekkel magokat az régi szokásokra és régi szabadságokon kívül, melyeket az felséges Magyarország királyai bizonyos szabadságok alatt nekik engedtek, nyomattatni panaszkodtak, kérvén az mi felségünket alázatosan, hogy azon nehézségeket megértvén és eltörölvén az régi szabadságokra őket visszahozni kegyelmesen méltóztatnánk. Amely cikkelyeknek valósága ezen módon következik:

Elsőben hogy az fent írt öt mezővárosunk, az havasok közt helyeztetve lévén, az mező soványsága miatt, az magok életekre mind gabonát, mind bort külső helyekről szerezni kénytelenek, ezen szükséges dolgok megvételére pedig a szükséges költséget az borok árulásából szerezték, amely az előtt nekik szabad volt és örökös, de a közel levő esztendőkből az mostani huszti várunk praefectusától (kormányzójától) fent említett

nemzetes Ruszkai Kornis Gáspártól új rendeléssel elvétel, midőn az várnak szükségére minden esztendőben fél esztendeig őket bort árulni kényszerítette volna, mely dolog ha korán még nem orvosoltatik és a tábori borárulás egészen el nem törletik, léssen hogy ezen eleség megszerzésére való alkalmatosság tőlük elhozattatván, mind azon mezővárosok főképpen, mivel az portáknak számait az mi Erdélyországunk új rendelete szerint az régin felül megnagyobbított lassan lassan pusztulásra ne jussanak. Másodszor. Mint hogy az előtt az vár szükségére Magyarországról szoktak bort hordani, most pedig Erdélyországból is hosszú, nehéz, hegyes és keserves úton hihetetlen barmok vesztésével hordani kényszerítettnek, kértek bennünket, hogy az várnak különös szükségén kívül, az bor hordásra ne kényszeríttessenek. Harmadszor. Reménykedtek az régi szokásért, hogy az hajósoknak, akik az ásott sót szerencsés Tisza vízével Magyarországra hajókon eresztik, az ő régtől fogva szokott megfogadások és lerakások jutalmuk megfizetessék. Negyedszer. Hogy régi szokás szerint az maguk mocsár, vagy tölgy erdőnek nevezett makkos erdejükben, melyek az egyenes mezőségben az öt mezővárosok mellett lenni mondatnak, minden dézsma, kilenced és más adónak fizetése nélkül tartassanak, mert azt mondják, hogy az kapitányt fizetni kell azon időben, amidőn azon erdőbe makk teremne és nem csak azon erdőknek legnagyobb részét eltiltaná, hanem őket kényszerítené is, hogy azon erdőknek makját az vár szükségére szednék. Ötödször. Panaszkodnak, hogy az mi huszti várunk kapitánya őket az költsön adandó pénzre kényszerítené és az különös gazdasága hasznára teendő munkára is, ismét a zabnak árát, ha néhányszor vissza adásnak reménységével tőlük azt kipréseli igazán meg nem fizeti. Hatodszor. Hogy azon kapitány az Huszt mezővárosa polgárai szántó földeket mezeiket az ő régi szokások ellen elfoglalja és a szabad legeltetéseket is megtiltja, amelyeken ha az ő barnai megfogatnak marhái elhajtattván, őket keményen megbünteti. Hetedszer. Az pénzért szolgáló katonák iránt előadatott az panasz, hogy noha azoknak örömet adnak szállást, még is ők alkalmatlanok, midőn az házak gazdáit felette sok bosszúságokkal és károkkal illetik. Nyolcadszor. Esedeznek, hogy az bor a sóaknán azoknak, akik ott dolgoznak oly áron adassék el ami nemű áron Szigeten árultatik és hogy a sók kamarásától kenyeret venni ne kényszeríttessenek hanem szabad legyen nekik az említett Sziget mezővárosából, amint az előtt szoktak arra rendelt ember által venni. Mely articulushoz szorgalmasan megnézvén és az ő kéréseket meghallgatván az felül irtakat azon móddal amint következik megengedjük. És ami az bor árulást illeti reá állunk, hogy azon említett ... /itt a kézirat megszakad/

... sérelem nélkül megtartani, védelmezni tartozzanak és azon mi általunk nekik engedtetett fent írt articulushoz és szabadságokat valamely részében által hágni és elrontani valami módon ne mérészeljék. Másképpen ne cselekedjenek. Ezen levelünket elolvastván, az megmutatónak vissza adván. Adatott az mi királyi grodnai várunkban Szent Jakab havának tizennyolcadik napján. Az úrnak ezerötszáznyolcvankettedik, az mi országunknak pedig hetedik esztendejében, és alól jobb részről írva vala István király (manupropria-sk.), bal felől pedig Berzeviczi Márton cancellarius (manupropria-sk.).

Mi azért az említett Csokolyi György és más Szász György, Verécsi János és Mihály Péter, maguk és az említett Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget mezővárosai, több és minden lakosai nevében és személyekben, az fent írt mód szerint tett kéréseket kegyesen meghallgatván és megengedvén, az említett király úrnak nem vakart, nem karcolt sem valami részében nem gyanus és minden hiba vagy gyanúság nélkül való ezen levelünkben szóról szóra, minden fogyatás, vagy szaporítás nélkül bevitt és iratott privilegiumi levelet, az ő minden valósága, része, cikkelye és punctumi iránt annyira amennyire helyesen, és hitelesen költenek és az ő erejeknek az igazság segítségül van, bevesszük, helybe hagyjuk, megerősítjük és azon Huszt, Visk, Técső,

Hosszúmező és Sziget öt mezőváros említett polgárai és minden lakosainak és azok minden maradékai és successorinak örökös hasznokra lévőket kegyesen confirmáljuk. Ezen függő és hiteles pecsétünk erősségével megerősített levelünk erejével és bizonyosságával. Adatva Fehérvár városunkban pünkösdi havának első napján az úrnak ezeröttszázkilencvenharmadik esztendejében és alól ugyan jobb kéz felől írva vala Bátori Zsigmond (manupropria-sk.) bal kéz felől pedig Kovácsoczy Farkas cancellarius.

Mi azért az említett Bongácsi András, Kolos Márton, Dohy Demeter, Ács Pál, és más Varga Pál említett máramaros vármegyében lévő Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget öt mezővárosok bírái, több esküdt polgárai és minden lakosai fent írt mód szerint tett kéréseket kegyelmesen meghallgatván, és kedvesen bevévén az említett fejedelem úr, kedves bátyánk, nem karcolt, nem vakart, nem valami részében gyanus, de minden hiba nélkül való és ezen levelünkben szóról szóra minden fogyatás vagy szaporítás nélkül bevitt és beírva confirmatiobeli levelét minden valósága rekesztése punctumi és cikkelyei iránt annyira amennyire az helyesen és hitelesen kelt, és annak erejét az igazság gyámolítja beveszük helybe hagyjuk és az elől említett öt mezővárosok bírái, hites polgárai, lakosai és azok minden maradékai, és successori részekre örökké tartandó kegyesen confirmáljuk kinek emlékeztetése és állandó erősségére ezen függő és hiteles pecsétünk erejével megerősített levelünket az említett öt mezővárosok bíráinak, esküdt polgárainak és lakosainak és azok minden maradékainak és következendőnek kegyesen adatni, és ajándékoztatni el végeztük. Adatott az mi Váradi várunkban karácsony havának huszonötödik napján az úrnak ezerhatszáztizennegyedik esztendeje a subscriptio (aláírás) ilyen volt Gábor fejedelem (manupropria-sk.).

Mi azért az említett Máramaros vármegyében lévő említett öt mezővárosok bírói esküdt polgárai és minden lakosainak nevekben tett igaz kéréseket kedvesen meghallgatván azon privilegiumai és confirmatiobeli nem karcolt nem vakart sem valami részében nem gyanus szóról szóra, ezen párban iratandó leveleknek mását és valóságát, ezen káptalan szokott és hiteles pecsétje alatt azon sokszor emlegetett máramarosi öt mezővárosok sokszor említett bírái, esküdt polgárai és minden lakosai és azok helyes successorainak (örökösének) leendő védelmezésekre híven és lélek szerint kiadatni és engedtetni elvégeztük. Adatott vízkereszt nap után esett első vasárnap után lévő ötödik napon. Az úrnak ezerhatszáznegyvenkilencedik esztendejében. Az után következett az káptalan pecsétje. Mi azért az szorgalmatos és vigyázó Deák János viski, Móricz István técsői mezővárosok polgárai és lakosai, valamint maguk úgy az említett Máramaros vármegyében lévő öt mezővárosok szorgalmatos és vigyázó bírái, esküdt polgárai és minden lakosainak nevében és személyekben nekünk az fent említett módon előre véghez vitt kéréseket kedvesen meghallgatván és megengedvén, az elől beírott felséges magyarországi királyok és boldog emlékeztető erdélyi fejedelmek nekünk az erdélyi fehérvári Káptalan nemes requisitori (vizsgálói) által azon káptalannak hiteles pecsétje alatt kelt és hiteles parálásban (másolatban) bemutatott nem karcolt, nem vakart, sem valami részében nem gyanus, de minden hiba és gyanúság nélkül való ezen mi levelünkben szóról, szóra minden fogyatás vagy szaporítás nélkül beíratott két rendbeli leveleit minden értelmek, részek, punctumok és articulusok iránt annyira, amennyire azok helyesen és hitelesen keltek és amenyibe az ő erejeket az igazság segíti, minden királyok és fejedelmek privilegiumainak adott conditióit (feltételeit) alatt meg maradandókat beveszük és helybe hagyjuk és helyesnek találjuk és az említett öt mezővárosok nevezett bírái esküdt polgárai, lakosai és minden maradékai és következendői részekre öröken tartandókat kegyesen confirmáljuk (megerősítjük). Mely dolognak emlékeztetése és örökös erősségére ezen jelen lévő függő és hiteles pecsétünk erejével megerősített levelünket az említett öt városok bírái, esküdt polgárai, lakosai és minden maradékai és következendőinek kegyelmesen kiadatni és megengedni elvégeztük. Adatott az mi

Fehérvár városunkban böjtelő havának második napján. Az úrnak ezerhatszáznegyvenkilencedik esztendejében. Ez alatt írva vala és ugyan a bal oldalról. Rákóczi György (manupropria-sk.) A jobbról pediglen Pálóczi Horváth János secretarius (manupropria-sk.)

Mi azért az említett szorgalmatos és vigyázó Posy Mihály técsői bíró és Pap Pál viski polgár a fent említett Máramaros vármegyében helyezettett Huszt, Visk, Técső, Sziget és Hosszúmező mezővárosok szorgalmatos és vigyázó bírái, esküdt polgárai és minden lakosai nevekben és személyekben az fent írt mód szerint, nekünk tett kéréseket meghallgatván és bevén az említett felséges Magyarország királyai és Erdélyország fejedelmei valamint boldog emlékezetű néhai méltóságos fejedelem Rákóczi György pergamenen könyv módra készített és hiteles pecsétjével és az alsó részében tett azon fejedelem úrnak keze subscriptiójával (aláírásával) megerősített az felséges királyok és fejedelmek leveleivel együtt, melyeket bizonyos fent említett azon mezővárosok lakosai számának bizonyos engedtetett articulussai és szabadságai felett confirmálni láttatott vala, nem vakart, nem karcolt, sem valamely részében nem gyanus, hanem minden hiba és gyanú nélkül való, ezen levelünkben, szóról szóra, minden fogyatás vagy szaporítás nélkül beiratott confirmatiobeli leveleit, minden ő valósági, rekesztési, cikkelyei és punctumai iránt, annyira, amennyire azok helyesen és hitelesen költenek és az ő erejeket az igazság támogatja az helyes hozzá ragasztott conditiók meg maradván, beveszük helybe hagyjuk és helyesnek ítéljük és az említett bíró és polgár, valamint azon fent említett öt mezővárosok lakosait és minden maradékai és következendői részekre örökké tartandókat kegyesen megerősítjük. Mely dolognak emlékezetére és állandó erősségére ezen függő és hiteles pecsétünk őrzésével megerősített jelen lévő levelünket az említett bírónak és polgárnak és a nevezett öt mezővárosok lakosainak és azok minden maradékainak és következendőinek kegyesen adni, és engedni elvégeztük. Adattott Nagysink mezővárosunkban böjt előhavának negyedik napján. Az úrnak ezerhatszázhatvanegyedik esztendejében. Apafi Mihály, (manupropria-sk.) Bethlen János cancellarius (manupropria-sk.) Lugasi Ferenc secretarius. Utoljára az ötödik levélnek: mivel az hatodik és tudni illik az hetedik hitelesen és igazán keltek, ezeket mint az írásra nem oly szükségesekeket, beírás nélkül azon supplicansoknak (kérelmezőknek) vissza adattuk: értelme következik ezen módon:

Mi Apafi Mihály Isten kegyelméből Erdélyország fejedelme Magyarország részeinek ura és a székelyek grófja ect. Adjuk emlékezetül ezen levelünket jelentvén mindeneknek, az kiknek illik. Hogy szorgalmatos és vigyázó Rosy Mihály técsői bíró és Pap Pál viski polgár az említett Máramaros vármegyében helyezettett Huszt, Visk, Técső, Sziget és Hosszúmező városok szorgalmatos, és vigyázó bírái, esküdt polgárai és minden lakosai nevében és személyekben bejelentették és bemutatták nekünk felséges III. Ferdinandus császár Isten kegyelméből választott rómaiak mindenkor Augustus császára, és Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmatia-, Horvát- és Sclavonia országok ect. királlya. Ausztria főhercege Burgundia, Drabantia, Styria, Carinthia, Carniolia hercege Morva marchioja, Habsburgi-, Tiroli és Goritia grófja ect. pergamenen nyitva készített, és az ő nagyobb és hiteles vörös viaszon nyitva és benyomva megerősített és az alsó szélében az baloldalon annak, az jobb oldalon pedig Szelepcsényi György Magyarország cancellarius és nyitrai püspök és Rutkai András subscriptiojukkal megerősített némely harmincad adói és vámjai, régi szabadsága felett kelt levelét, kérvén minket alázatosan, hogy mi azon levelet és minden benne valókat kedveseknek, igazaknak és helybe hagyattatnak tartván és ezen levelünkbe szóról szóra beirattván bevenni, helybe hagyni és kegyelmesen megerősíteni méltoztatnánk, amely levélnek szó szerint való mivolta ekképpen következik.

III. Ferdinandus Isten kegyelméből rómaiak választott, mindenkor Augustus

császára és Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmatia-, Horvát- és Sclavonia ect. országok királya, Ausztria főhercege, Burgundia, Brabantia, Styria, Carinthia, Carniolia, hercege, Morva marchioja, Habsburgi-, Tiroli és Goritia grófja ect. A mi híveinknek mindeneknek és mindnyájoknak praelatus (főpap), bárók, fő és vice ispánok, prefectusok, kapitányok, tisztek, kastélyos urak, nemesek és az ő személyeket viselő uraknak ismét az harmincadosoknak, adószedőknek és vámosoknak, nem különben az városoknak, mezővárosoknak és majoroknak és azok bírái és igazgatóinak és minden akármely tisztséget és prefectusságot viselő ezen mi Magyarországunkban mostani vagy leendő és ezen levelünket látandó más jobbágyinknak is köszöntésünket és kegyelmünket – keservesen panaszkodtak nekünk az mi híveink szorgalmatos és vigyázó máramarosi Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget mezővárosunk bírái és esküdtjei és minden több polgárai és lakosai. Hogy noha ők csak a régi néhai Magyarországnak szent királyaitól és boldog emlékezetű eleinktől nekik engedett és mi általunk is kegyesen confirmált különös szabadságok is magával kívánván, mindenütt az említett Magyarországunkon az ő mindennemű portékájuktól és akármely jószágoktól teendő harmincadi adófizetői és vámbeli fizetéstől kivólnának véve, volnának mindazonáltal többre készületek, akik őket az ilyen nyilvánosság szabadságok ellen az harmincadok és vámok helyein meggátolják és azok fizetésére az ő és az ő szabadságok nagy kárával hajtani és kényszeríteni nem írtóznának. Alázatosan kérvén felségünket, hogy azoknak arról való alkalmas orvoslással nekik kegyesen gondjukat viselni és őket az ő régi igazságokba és különös szabadságokba kegyelmesen megtartani cselekedni méltóztatnánk. Kiknek kéréseket kegyelmesen meghallgatván, kívánván az mi királyi tisztségünkre nézve gondot viselni, hogy az mikor jobbágyink az magok szabadságokba senkitől se háborgattassanak és akármely módon ne károsíttassanak az ti hívségeiteknek és közületek minyájaknak ezen levelünk rendével erősen hagyjuk és parancsoljuk, hogy mostantól fogva ennek utána senki közületek azon Máramaros említett mezővárosi polgárait, vagy azok közül akár melyeket amidőn és amennyiszer ők a ti földeitekre tartományotokba, dominiumotokba, tiszt és tisztségeitekbe avagy ti hozzátok és a harmincadok és vámok helyére jövendenek, legfőbbképpen a száraz helyeken az ő igazságok és szabadságok ellen semmi módon hajtani, háborgatni és károsítani ne mérésseljetekek, hanem az ő megírt igazságokat és régi szabadságokat: amennyiben tudni illik azoknak egyaránt folyó velek való élésébe vagy usussába (birtokába) ők lenni tapasztaltattak: mindenütt megsezgethetetlenül megtartani, és a tieitek által vagy azok által, akiknek illik sértés nélkül megtartatni cselekedni kötelesek vagytok és tartoztok. Az mi kegyelmünk megnyerése alatt. Másként semmi módon cselekedni ne merészeljetekek. Ezen levelünket elolvassván, az mutatónak vissza adván. Adatott az mi prágai királyi várunkban Szent Mihály havának tizenkettedik napján az úrnak ezerhatszázötvenkettedik, az mi római országunknak tizenhatodik, Magyarországunknak huszonhetedik Csehországunknak pedig huszonötödik esztendejében és a balfelől subscribalva vala Ferdinandus (manupropria-sk.). Jobb felől pedig egy kevéssé alább Szelepcsényi György nyitrai püspök és annál alább Rutkay András és ezen levél az közepében a vörös viaszon felül nyomva az királyi és hiteles pecséttel meg volt erősítve. Mi azért a szorgalmatos és vigyázó Rosy Mihály és Pap Pál említett Máramaros vármegyében helyheztetett Huszt, Visk, Técső Hosszúmező, és Sziget nevezett öt mezőváros szorgalmatos és vigyázó bírái esküdt polgárai és minden lakosai nevében és személyekben, az fent írt mód szerint benyújtott kéréseket kedvesen meghallván és kegyelmesen megengedvén azon fent írt Ferdinandus császárnak nem vakart, nem karcolt sem valamilyen részében nem gyanus hanem minden hiba és gyanúság nélkül való ezen levelünkben szóról, szóra minden fogyatás, szaporítás és akármely változás nélkül beírott különös szabadságbeli levelét, annak minden valósága rekesztése cikkelyei és punctumi iránt annyira amenyire az helyesen és törvényesen

kelt és annak erejét az igazság gyámolítja helyesnek, kedvesnek és bevétettnek tartván beveszük, helybe hagyjuk és kedvesnek tartjuk és az említett öt mezővárosok nevezett bírái, esküdt polgárai, lakosai és azoknak minden maradékai és következői örökké tartanak hasznokra lévőket kegyesen confirmáljuk. Mely dolognak emlékeztetése és örökös erősségére ezen saját pecsétünk hatalmával megerősített. Levelünket kegyessen kiadni és megengedni elvégeztük. Adatott az mi Nagy Sinki mező városunkban böjt elő havának tizenhetedik napján az úrnak ezerhatszázhatvannegyedik esztendejében Apafi Mihály (manupropria-sk.) pecsét helye-L.S.) Bethlen János cancellárius (manupropria-sk.) Lugasi Ferenc secretarius (manupropria-sk.).

Mi azért az említett máramarosi Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget öt mezővárosunk bírái, több polgárai és lakosai felségünknek az fent írt mód szerint tett kéréseket királyi kegyességünkkel meghallgatván és kegyelmesen megengedvén az említett és ugyan nevezett néhai fejedelem harmadik Ferdinandus császár és király confirmatioi hatodik privilegiumbeli levelét és az hetediket úgy mint az Jus Gladiumrul kelt hasonló mi privilegiumos levelünket nekünk azok amint jelentetett színről színre bemutatattván és minekutána azoknak haszna és ereje megerősödött, azon kérőknek visza adattatván mind az által mintha a jelen valóban bevolnának írva az többi nem vakart nem karcolt sem valami részében nem gyanus hanem minden hiba és gyanúság nélkül való – ezen mi privilegiumi levelünkben szóról szóra minden fogyatás, vagy szaporítás nélkül beiratott öt szabadságbeli leveleket pedig azoknak minden valósága rekesztési és cikkelyei iránt annyira, amennyire azok igazán és törvényesen keltenek és az ő erejüket az igazság gyámolítja helyeseknek, kedveseknek, és bevétetteknek hagyván, helybe hagyjuk, megerősítettük és helyeseknek találtuk, és a fent említett Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget máramarosi öt mezővárosok nevezett polgárai és lakosai és azoknak minden utána valói következendői részekre megújítatván: (ha és amennyiben azokkal éltek volna) mint örökké tartandókat kegyesen megerősítjük, sőt beveszük, helybe hagyjuk, megerősítjük, helyesnek találjuk és confirmáljuk, az mások igazságok ezek miatt szabadok lévén. Ezen mi titkos függő nagyobb pecsétünket melyet mint magyarországi királyaink, megerősített levelünknek erősségével és bizonysgával. Adatott az mi kedves hívónk tisztelendő Matyasovszky László választott nyitrai püspök és azon hely és vármegye örökös főispánja mi consiliariusunk (tanácsosunk) és az egész Magyarországon az mi udvarunk cancellarius keze által, az ausztriai Bécs városában Szent Jakab havának első napján. Az úrnak ezerhatszázkilencvenhatodik, az mi római országunknak harmincnyolcadik, az magyar és több országainknak negyvenkettedik, Csehországunknak pedig negyvenedik esztendejében. Leopoldus (manupropria-sk.) Matyasovszky László nyitrai választott püspök (manupropria-sk.) Somogyi Ferenc (manupropria-sk.).

Mi azért az fent nevezett Győrös Imre, Pap Márton Rosy István és Katho Mihály fent jelentett öt mezővárosok bírái és esküdt polgárai igaz és törvényes fent írt mód szerint előttünk tett kéréseket meg hallgatván, megengedvén, és ráhajolván, az említett ő felsége confirmatiobeli kegyes levelét és abban rekesztett nem vakart, nem karcolt, sem valami részében nem gyanus, hanem éppen minden hiba és gyanúság nélkül való szóról szóra minden fogyatás, vagy szaporítás nélkül azoknak valóságát be beírván és ami prothocollumunkban be is írván ezen mi jelenlévő levelünk paríálásában (másolásában) a sokszor említett öt mezővárosok azon bírái és polgárai és következendőkép lakosai igazságoknak jövődöbeli őrzésére szükséges más minden privilegiumbeli leveleket az mi káptalani hiteles pecsétünk alatt kiadni és megengedni elvégeztük. Azoknak originalissát az fent is Exhibenseknek (beadóknak) valósággal visza adván. Adatott Boldog Mária Magdolna ünnepén. Az úrnak ezerhatszázkilencvenhatodik fent írt esztendejében olvastatott az káptalanban.

ЮРІЙ ЧОТОРІ

ПРО ПРИВІЛЕЇ МАРАМОРОШСЬКИХ КОРОЛІВСЬКИХ МІСТ

У статті подаються і характеризуються привілеї мараморошських королівських міст: Тячів, Хуст, Вишкове (Україна), Довге Поле, Мараморошігет (Румунія). Історія вищезгаданих міст і в цілому мараморошський регіон малодосліджений. Привілеї були введені угорськими королями по-перше із-за неприємних умов навколишнього середовища (малородючі землі), по-друге із-за організації процесу видобування кам'яної солі у Марамороші. Сподіваємось, що введення у науковий обіг грамот-привілеїв наданих угорськими королями і князями від 1329-го року буде корисним джерелом у вивченні середньовікової і нової історії міст Угорського Королівства.

A KÖTET SZERZŐIRŐL

BARÁT JULIANNA, PhD (1981) – A II. Rákóczi Ferenc KMF történelem-földrajz szakán végzett. Kutatási területe a Rákóczi-szabadságharc. Fontosabb tanulmányai: *A bereg-szászi zászlóbontás emlékére. Anno 1703* – Hadtörténelmi Közlemények, Budapest, 2003. évi 3. szám. (Társszerző: Mészáros Kálmán). *Bercsényi Miklós – Ung vármegye főispánja (1692 – 1701)* – Acta Beregsasiensis, V. évfolyam, 1. kötet, 2006.

BOCSKOR ANDREA, PhD (1978) – A II. Rákóczi Ferenc KMF angol-történelem szakán végzett, jelenleg az ezen intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Intézet vezetője, ill. ugyan itt a Történelem és Társadalomtudományi Tanszék docenseként Ukrajna és a szláv népek historiográfiáját és Egyetemes kultúrtörténetet oktat. Kutatási területe az ukrán magyarságkép kérdéskörébe tartozik.

BRAUN LÁSZLÓ (1971) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett, jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének tanára. Ukrajna történetét tanít a kezdetektől 1914-ig. Kutatási területe Északkelet Magyarország története a 19-20. század fordulóján. F. m. *Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1898-1910 között*. (Ungvár, 2011, PoliPrint - II. Rákóczi Ferenc KMF), társszerzőként: *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. (Ungvár, 2010, PoliPrint)

CSÁSZÁR ISTVÁN (1985) – A II. Rákóczi Ferenc KMF történelem-földrajz szakán végzett, ill. a Debreceni Egyetem Történelem és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolvált. Jelenleg a Történelem és Társadalomtudományi Tanszék tanársegéde és koordinátora. Történelemfilozófia és eszmetörténet a 20. században, ill. Kárpátalja 20. századi történetét tanít. Kutatási területe: Kárpátalja társadalom és politikatörténete a szovjet érában (különös tekintettel a brezsnyevi időszakra).

CSATÁRY GYÖRGY, PhD (1963) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett, jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének vezetője. Egyetemes középkort, Általános historiográfiát és Honismeretet tanít. Kutatási területe: A II. Rákóczi Ferenc vezette 1703-1711-es szabadságharc, ill. mai Kárpátalja története. F. m. *Levéltári kalászatok. (tanulmányok, dokumentumok)*. (Ungvár-Budapest, 1993. Intermix), *Ung megyei közgyűlések. Anno 1700-1706. Forrásközlés. (Vármegyei jegyzőkönyvek alapján)* (Ungvár, 2008, KMKSZ), *Ugocsa vármegye II. Rákóczi Ferenc államában 1703–1711*. (Ungvár-Beregszász, 2008, PoliPrint - II. Rákóczi Ferenc KMF), *A máramarosi öt koronaváros levéltára. 1326-1910*. (Ungvár-Beregszász, 2011, PoliPrint - II. Rákóczi Ferenc KMF)

DANCS GYÖRGY (1986) – A II. Rákóczi Ferenc KMF történelem-földrajz szakán végzett. Jelenleg a Debreceni Egyetem Történelem és Néprajzi Doktori Iskolájának doktorandusza. Kutatási területe: a XIX. századi magyar történelem, azon belül Bárány Perényi Zsigmond életpályája.

DARCSI KAROLINA (1980) – A II. Rákóczi Ferenc KMF történelem-földrajz szakán végzett, majd a Budapesti Corvinus Egyetem Közpolitikai szakirányán politikai szakértői képesítést szerzett. A Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának doktorjelöltje. Jelenleg az ezen intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Intézet kutatója, ill. ugyan itt a Történelem és Társadalomtudományi Tanszék tanára. Európai Unió ismereteket, Szociológiát és Ukrajna és a globalizáció tárgyakat oktat. Kutatási területe: Önkormányzatok, regionalitás.

DOBOS SÁNDOR (1986) – A II. Rákóczi Ferenc KMF angol-történelem szakán végzett, jelenleg az ezen intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Intézet fiatal kutatója, ill. a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának doktorandusza. Kutatási területe: Helytörténet, helység-, utca- és tér nevek, helységnévadási politika Kárpátalján 1898 – 2010 között.

LŐRINZNÉ FÁBIÁN ÉVA (1974) – A Debreceni Hittudományi egyetemen végzett, jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének óráadó tanára. Kutatási területe: Biblia teológia (Biblateológia).

LUKÁCS ATTILA (1986) – A II. Rákóczi Ferenc KMF történelem-földrajz szakán végzett. Jelenleg a Debreceni Egyetem Történelem és Néprajzi Doktori Iskolájának doktorandusza, ill. a Beregszászi 3. számú Középiskola földrajz szaktanára. Kutatási területe: Magyar-magyar kapcsolatok (főleg Az Antall-kormány idején).

MOLNÁR D. ERZSÉBET (1979) – A II. Rákóczi Ferenc KMF angol-történelem szakán végzett, ill. a Debreceni Egyetem Történelem és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolvált. Jelenleg a II. RFKMF keretein belül működő Lehoczky Tivadar Intézet kutatója, ill. ugyan itt a Történelem és Társadalomtudományi Tanszék tanára. Egyetemes történelem újkori szakaszát oktatja. Kutatási területe: A szovjet rendszer kiépítése Kárpátalján (1944-53)

RÁCZ BÉLA – (1981) – A II. Rákóczi Ferenc KMF történelem-földrajz szakán végzett, ill. az ELTE Földtudományi Doktori Iskolájában abszolvált. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének adjunktusa, ahol régészetet, Történeti antropológiát és Őskori történelmet oktat. Kutatási területe: Archeometria, őskori könyvsanyagok. Publikációi az Archeometriai Műhely, ill. az Acta Beregsasiensisben jelentek meg.

SZAKÁL IMRE (1986) – A II. Rákóczi Ferenc KMF történelem-földrajz szakán végzett. Jelenleg a Debreceni Egyetem Történelem és Néprajzi Doktori Iskolájának doktorandusza, a Gényusz Jótekonysági Alapítvány instruktora, ill. a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem és Társadalomtudományi Tanszék tanársegéde. Ukrajna története és Történelemfilozófia tárgyak szemináriumainak vezetője. Kutatási területe: Kárpátalja története a két világháború közötti időszakban.

SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA, PhD (1970) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Apáczai Csere János Könyvtárának igazgatója, ill. az intézmény Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének docense. 20. századi egyetemes és Nyugati és déli szláv népek történetét, ill. történelem szakmodszertant tanít. Kutatási területe: Oktatáspolitikai és a történelem tanítása a Szovjetunióban 1945-1991 között, ill. ugyanezen téma ukrainai vonatkozásai 1991-től napjainkig, valamint az iskolai történelemtankönyvek tartalmi és didaktikai kérdései, a történelemoktatás kárpátaljai sajátosságai. Publikációi többek között az Új Pedagógiai Szemle, a Történelempedagógiai füzetek, az Acta Beregsasiensisben jelentek meg.

SZŐLŐSI NÓRA (1986) – A II. Rákóczi Ferenc KMF angol-történelem szakán történelem, ill. az Ungvári Nemzeti Egyetemen angol Magiszteri oklevelet szerzett. Jelenleg az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza. Kutatási területe: Kárpátalja és a revízió kérdése 1938-1944 között.

VÁRADI NATÁLIA, PhD (1980) – A II. Rákóczi Ferenc KMF angol-történelem szakán végzett, jelenleg ezen intézmény Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének docense, ill. emellett az intézmény Felnőttképzési központjának a vezetője. Magyar nép története az őskorban és középkorban tárgyat oktatja. Magyar nép története az őskorban és középkorban tárgyat oktatja, ill. emellett az intézmény felnőttképzési központjának a vezetője. Kutatási területe: az 1956-os magyar forradalom kárpátaljai visszhangja.

Soós Kálmán szakmai életútja

Soós Kálmán (1962-2011) Kárpátalján, a szovjet-magyar határ által zsákfaluvá vált Szalókán született 1962. június 14-én. 1979-ben a szomszédos Eszeny község középiskolájában érettségizett, mint a tanintézmény első középiskolai osztályának végzőse. Még ugyanazon évben felvételt nyert az Ungvári Állami Egyetem történelem szakára, ami a szovjet korszakban egy magyar nemzetiségű és magyar iskolában érettségizett fiatalember számára a legnagyobb kihívások egyikét jelentette. Kutatási témájaként a reformáció terjedését választotta Kárpátalján az 1517-1600 közötti években. Témaválasztása abban a korban merésznek tűnt és nem volt szokványos az sem, hogy mindezt levéltári kutatásokra alapozta.

1984-től, egyetemi tanulmányait befejezve, a Nagydobronyi Középiskolában tanított történelmet, miközben kereste a lehetőséget, hogyan és hol folytathatná kutatásait, ugyanis az Ungvári Állami Egyetemen által működtetett aspirantúrán a magyar nép története témakörében nem hirdettek doktori képzést.

Szerepet vállalt a Magyar Köztársaság kezdeményezésére és anyagi támogatásával megalapított ungvári Hungarológiai Központ létrejöttében, s mint kinevezett igazgatóhelyettes ő felügyelte leendő épületük felújítási munkálatait, s 1989-ben elindította az érdemi munkát. A Hungarológiai Központban tudományos munkatársként 1995-ig dolgozott. Mindeközben, mint lelkes fiatal és elkötelezett magyar történész, Magyarország történetét oktatta az Ungvári Állami Egyetem magyar szakán. Érdekes előadásainak, tudásának hamar híre terjedt az egyetem nem magyar szakos hallgatói között, és óráira más karokról, szakról is bejártak a diákok.

Részt vett a Kárpátalján a II. világháború utáni első magyar nyelvű „*Magyarország története*” című iskolai tankönyv megírásában. A Hungarológiai Központ igazgatóhelyettesként nagy erőfeszítéseket tett azért, hogy az intézetben folyó kutatási tevékenység szakítson a szovjet hagyományokkal és a hiteles forrásokra épülő valós helyzetet tárják fel szűkebb régióink, és ezen belül a magyar nemzet múltjával, jelenével kapcsolatban. Neki köszönhető, hogy számos kárpátaljai magyar település eredeti formájában kapta vissza a szovjet rendszerben eloroszosított nevét, mert a Hungarológiai Központ hivatalos véleménye volt a mérvadó a Kárpátaljai Megyei Tanács számára, mikor a települések névváltoztatását előkészítő döntését meghozta. Előterjesztései miatt sokszor került konfliktusba a helyi állami vezetéssel, míg végül az adott feladat ellátását megvonták tőle. 1995-ben tevékenységét, következetes munkáját ellehetetlenítették, fegyelmi eljárást kezdeményeztek ellene. Bár igazát megvédte, az intézetben kialakult légkör és irányvonal miatt munkahelyét otthagya, vállalva a létbizonytalanságot.

Tudományos munkásságát még középiskolai tanárként kezdte. Akkor felvételizett aspirantúrára, amikor még ez nemhogy támogatandó, de inkább féltett titoknak számított egy kisebbségi számára, akinek a történelem és társadalomtudományok területén a rendszer nem igazán akart helyet szorítani a tudósok között. A munkaadók sem nézték jó szemmel, ha valaki tudományos pályára készült, így aki ezt vállalta, mint Soós Kálmán, saját költségén, fizetetlen szabadsága rovására tehetette. Tudományos fokozatát az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetében szerezte meg 1993-ban. Kandidátusi disszertációjának címe a „*Politikai harc Magyarországon a 17. század második felében*” volt.

Tudományos tevékenysége a Kárpát-medencében élő népek etnikai viszonyainak kutatásához kapcsolódott. Érdeklődési körébe tartoztak az 1944 utáni

magyar-magyar kapcsolatok, az ukránok magyarságképének alakulása, a régió, s ezen belül a helyi magyar közösség tudományos életének helyzete. Nagy figyelmet szentelt a helytörténeti kérdések kutatásának, mely során a legaktuálisabb kérdéseket vizsgálta, mint például a Tisza folyó szabályozása vidékünkön. Számos nemzetközi tudományos konferencia előadója és résztvevője volt úgy Magyarországon, mint Szlovákiában, Romániában, Ukrajnában egyaránt.

1996-tól a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (jogutód: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) tudományos munkáért felelős főigazgató-helyettese, majd 2000 novemberétől az intézmény rektora lett. A főiskola megalapításától kezdve aktívan részt vett a fiatal intézmény kiépítésében. Az ő irányítása alatt valósult meg a magyar főiskola első sikeres állami akkreditációja. Tevékenységének előtérben az intézmény érdekei álltak, megfelelően képviselve azt mind az ukrainai, mind a külföldi fórumokon. Személyiségének, tudásának, következetes munkájának nagy szerepe volt abban, hogy a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék tudományos szempontból a főiskola legerősebb tanszéke lett, ahol mostanára az intézmény egykori végzősei is szép számmal képviseltetik magukat. Néhai tanítványai közül többen folytatták tanulmányaikat magyarországi doktori képzésekben, s vannak, akik már disszertációjukat is megvédték.

1999-től a főiskola bázisán megalakult Limes Társadalomkutató Intézet igazgatója lett, majd 2005-től annak egyik jogutódjaként létrejövő Lehoczky Tivadar Intézet néven működő, társadalomtudományi kutatóműhely vezetője.

Mindemellett, Soós Kálmán több évig, az Ungvári Nemzeti Egyetem Tudományos Tanácsának döntése alapján, a *tudományok kandidátusa* tudományos fokozat odaítéléséről döntő történelem szakbizottság tagja volt.

Közéleti szereplést is vállalt, így 1996-tól haláláig a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) Ungvári Középszintű Szervezetének elnöke volt. 2006-ban, majd 2010-ben a KMKSZ jelöltjeként az Ungvári járási Tanács tagjává választották, ahol a KMKSZ frakcióvezetőjeként tevékenykedett. Aktív résztvevője volt a megye és a járás társadalmi életének.

Soós Kálmán szervezetét 2011 tavaszán súlyos, gyógyíthatatlan betegség támadta meg. Erején felüli küzdelme ellenére 2011. július 5-én elhunyt.

DÍJAI, KITÜNTETÉSEI – a kárpátaljai magyar közösség fennmaradása érdekében kifejtett oktatói, nevelői, kutatói és képviselői tevékenysége elismeréséül:

- Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Kuratóriuma által *Kemény Zsigmond díj*, a helyi és az anyaországi kultúra kapcsolatának építéséért, a Magyar Kultúra Napja alkalmából, 2006.
- Győr Megyei Jogú Város Közgyűlése, ezüst emlékérem, a nemzeti kulturális értékek őrzése és közkinccsé tétele érdekében kifejtett munkássága elismeréséül a Magyar Kultúra Napja alkalmából, 2006.
- A Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal és a Megyei Tanács dicsérő oklevele az Ungvári Járási Tanács KMKSZ frakciónak vezetőjeként a szakbizottságokban kifejtett munkájáért, 2007.
- A Magyar Tudományos Akadémia oklevele a magyar tudományosság, a kárpátaljai magyar közösség érdekében és támogatására végzett munkájáért, 2010.
- A Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal legmagasabb kitüntetése, *A régió fejlesztéséért érdemérem*, 2011.

- A Kárpátaljai magyar felsőoktatás megteremtése érdekében a nemzeti összetartozás napján vehette át a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjét, 2011
- A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságtól posztumusz *Arany János-érem* a Magyar Tudomány Napján a kárpátaljai magyar tudományosság 1991 utáni megszervezése, a tudományos utánpótlás nevelése, a helyi magyar felsőoktatás létrehozása, fejlesztése érdekében kifejtett, követendő-példaértékű kutatói tevékenységéért, 2011

Soós Kálmán műveinek bibliográfiája (1989-2011)

- Magyarország története. Segédkönyv az USzSzK magyar tanítási nyelvű iskoláinak tanárai és tanulói számára. I. köt. Ungvár, 1989 (több fejezet).*
A Tisza bölcsője (Eszeny és a Micbán-monda). – Évgyűrűk '89. 105-111. o.
Хунгарология в Ужгородском государственном университете. Библиографический указатель. Hungarológia az Ungvári Állami Egyetemen. Bibliográfia. Ужгород – Ungvár, 1990. Составили – Összeállították: Kosztju Judit, Ljuta Okszana, Melnik Larisza, Turenko Tatyjana, Soós Kálmán.
- A kastélydomb és Eszeny.* – Évgyűrűk '90. 95-101. o.
Gróf Széchenyi István levelei Kárpátalján (társszerző: Csátáry György). – Hatodik Síp 1991/4. sz. 30-31. o.
Kézművesipar-történeti kutatások Kárpátalján. –Szabolcs-Szatmári Szemle. 1991. 2. sz. 157-169. o.
Некоторые проблемы истории движения Вешшелени (1664-1671 гг.). – Acta Hungarica. 1990. I. Ужгород-Ungvár, 1992. 109-113. o.
Váradi-Sternberg János. 1924-1992. – Hatodik Síp. IV. évf. 1992/1. sz. 24-25. o.
Внутриполитическая борьба в королевстве Венгрии 60-х гг. XVII в. (заговор магнатов 1664-1670 гг.). Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата исторических наук. Москва, 1993.
- Hodinka Antal levelezése a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyével.* In: Hodinka Antal Emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére. Szerk. Udvari István. Nyíregyháza, 1993. 121-136. o.
- Magyar tudományos élet Kárpátalján.* In: Magyar tudományosság a környező országokban. Bp., 1993. 31-41. o.
- Váradi-Sternberg János, a kuruc-kor kutatója.* – Hatodik Síp. 1993. V. évf. 2. sz. Melléklet.
- I. Rákóczi György és kora az ukrán történetírásban.* In: Rákóczi évfordulók 1993. Történelmi tanulmányok a Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzete. 29. Sárospatak, 1994. 19-37. o.
- Професор Штернберг Яків Ісакович. Váradi-Sternberg János professzor.* Бібліографічний покажчик. Bibliográfia. Ужгород-Ungvár, 1994. Összeállít. tud. szerk., és magyarról ukránra fordította Soós Kálmán.
- Idén lenne hetven éves Váradi-Sternberg János.* –Kalendárium '94. 36-37. o.
- A Lutskey-hagyatékról nem évforduló kapcsán.* – Kárpátaljai Szemle. 1994. 9. sz. 26-28. o.
- Egy ikergyilkossági kísérlet nyomában (Eszeny és a Mic bán – monda).* In: Perlekedő évszázadok. Ungvár – Budapest, 1995. 117-191. o.
- A Kárpátaljai történetírás nesztora.* In: Perlekedő évszázadok. Ungvár – Budapest, 1995. 29-33. o.
- Hodinka Antal ismeretlen levelei a Kárpátalja Területi Állami Levéltárban.* In: Perlekedő évszázadok. Ungvár – Budapest, 1995. 58-73. o.
- Dr. Váradi-Sternberg János (1924-1992) emlékére. Emlékbeszéd Váradi-Sternberg János felett.* In: Perlekedő évszázadok. Históriai mozaikok vidékünk múltjából. Ungvár-Budapest, 1995. 5-12. o.

- Adalékok a magyarországi Hodinka - reneszánszhoz.* – Kalendárium '95. 38-39. o.
- Hodinka Antal hivatalos és tudományos megítélése Kárpátalján.* – Honismeret. 1995/5. 62-69. o.
- Perlekedő évszázadok. Históriai mozaikok vidékünk múltjából.* Ungvár-Budapest, 1995.
- A tiszai árvizek problémája Ung, Szabolcs, Zemplén és Bereg megyék levelezésében (1715-1790).* – Néprajzi látóhatár. 1996. 1-2. sz. 1-13. o.
- Az árvizek hatása a Tisza-menti népek életére. 1715-1790-es évek közötti levéltári kutatások alapján (Szabolcs, Ung, Zemplén és Bereg megye).* In: „Szem látta, szív bánta...” Kárpátaljai honismereti tanulmányok. Szerk.: P. Punykó Mária. Bp. - Beregszász, 1996. 98-107. o.
- Vereckétől keletre és nyugatra. A magyar nép eredete.* – Kárpátaljai Szemle. 1996/2. 24-25. o.
- A Hodinka – reneszánsz előzményei Kárpátalján.* In: Tiszán innen... Társadalomtudományi tanulmányok. Összeállít.: Csernicskó István. Ungvár—Budapest: Intermix Kiadó, 1996. 9-22. o.
- „Az kirohanó Tiszának árja...” Árvízvédelem a Tisza mentén Ung, Szabolcs és Zemplén megyék találkozásánál.* In: Táj és történelem. Történeti ökológiai tanulmányok. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1997. 45-66. o.
- A Lutszkay-hagyatékáról.* In: „Hét kereszt alatt felkelek”. Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok. Szerk.: P. Punykó Mária. Bp. – Beregszász, 1997. 23-27. o.
- Magyar tudományos élet Kárpátalján.* In: Kárpátaljai Minerva. I. köt. 2. füzet. Bp. – Beregszász, 1997. 91-103. o.
- Történelmi lecke tanároknak és tanulóknak. (Adalékok az ukrán magyarságkép alakulásához Kárpátalján).* – Forrás. 29. évf., 1997. május. 31-45. o.
- Történelmi lecke tanároknak és tanulóknak.* In: Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. Ungvár, 1998. 142-163. o.
- Adalékok a magyar-magyar viszony alakulásához a kárpátaljai kisebbségi sajtó tükrében (1985-1992).* – Kisebbségkutatás. 1999. 8. évf. 1. sz. 11-16. o.
- „Akkoriban ez még igen nagy bűn volt”. Adalékok Magyarország és a kárpátaljai magyar kisebbség kapcsolatának alakulásához (1945-1989).* (társszerző: Medvecz Andrea) – Hatodik Síp. XI. évf. 1999. 1-4. o.
- Adalékok korai történelmünk megítéléséhez Kárpátalján (ukrán nyelvű tan- és segédkönyvek a honfoglalás és államalapítás koráról)* (társszerző: Medvecz Andrea) In: Acta Beregsasiensis. 2000. 1. sz. 122-133. o.
- (Szerk.): Botlik József: *Gát. Száz magyar falu.* Budapest, 2001.
- A honfoglalás és az államalapítás kora a kárpátaljai helytörténetírásban* (társszerző: Medvecz Andrea). – Hitel. 2001. XIV. évf. 56-63. o.
- Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Kárpátalja* (társszerző: Csernicskó István). In: *Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében.* Szerk.: Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László, Nemeskéri István. Bp. 2002. 91-135. o.
- A kárpátaljai magyarság anyaországgépének változása, 1944-1991.* In: *Magyarország és a magyar kisebbségek.* Bp., 2002. 97-110. o.
- Adalékok a kivándorlók és maradók haza- és anyaországgépéhez.* In: Acta Beregsasiensis. 2003. III. 3. sz. 111-126. o.

- Adalékok II. Rákóczi Ferenc és kora megítéléséhez a régió ukrán helytörténetírásában (1990-1999)* (társszerző: Medvecz Andrea). In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. II. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2003. 307-314. o.
- The Changing image of Hungary among the Hungarians of Sub-Carpathia, 1944-1991.* In: Hungary and the Hungarian Minorities (Trands in the Past and in Our Time). Elited by László Szarka. Atlantic Studies On Society in Change. New York, 2004. p. 122-143.o.
- Tudományos könyvkiadás Kárpátalján a rendszerváltástól napjainkig (1985-2005).* In: A határon túli magyar tudományos könyvkiadás. Szerk.: Tóth Károly. Somorja-Dunaszerdahely, 2005. 11-35. o.
- Édentől keletre: Magyarország EU csatlakozásáról vízumköteles kisebbségi helyzetből.* In: Remények és aggodalmak az Európai Unió kapujában. Nemzetközi szimpózium Budapesten. 2003. október 30. Kölcsey Füzetek. XII. Bp. 2005. 183-200. o.
- A kárpátaljai magyar felnőttképzés és szakképzés esélyei* (társszerző: Orosz Ildikó, Csernicskó István, Brenzovics László, Gabóda Béla). – Regio – Kisebbség, politika, társadalom. 16. évf., 2. sz. / 2005. 27-56. o.
- Adalékok II. Rákóczi Ferenc és kora megítéléséhez a régió ukrán helytörténetírásában (1990-1999)* (társszerző: Medvecz Andrea). In: Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. 2006. V. évf. 1. köt. 7-13. o.
- Az ungvári hungarológiai központ.* In: Felsőoktatási támogatások és hasznosulásuk Kárpátalján. Szerk.: Orosz Ildikó. Ungvár-Beregszász, 2006. 288-296. o.
- AMic-bán monda eszenyi változatai. Adalékok a Bocskai család genealógiájához.* In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. Szerk. Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva. 17. sz., Nyíregyháza, 2006. 277-292.o.
- (Lektorálta): *Kárpátalja – A Kárpár-medence régiói.* 11. kötet. Szerk.: Baranyi Béla. Dialóg Campus, 2009. 541 p.
- Előszó.* – MOLNÁR ELEONÓRA-OROSZ ILDIKÓ: *Oktatásügy határon.* Kárpátaljai magyar Kulturális Szövetség. Ungvár, 2009. 8. o.
- A Kárpát-medencei magyar kutatási stratégiáról ukrainai megközelítésben.* In: *Magyar-magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége.* Szerk.: Fedinec Csilla. Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága. Budapest, 2010. 109-124. o.
- Az 1552 évi beregszászi zsinattól a kárpátaljai magyarságig.* In: Kálvin – Magyarság – Európa. Nemzetközi multidiszciplináris konferencia, 2009. november 6-7. Szerk.: M. Császár Zsuzsa, Szalai Gábor. Pécs, 2010. 15-24.o.

Наукове видання

«Так я залишуся вісником й надалі»

Присвячується світлій пам'яті Шовш Калмана.
Наукові статті на пам'ять Шовш Калмана.

Редактор: *Самборовські-Нодь Ібоя*

Відповідальний за випуск: *Орос Ільдико, Сікура Йозеф*

Верстка: *Лукач Аттила*

Обкладинка: *Лукач Аттила та Самборовські-Нодь Ібоя*

Здано до складання 22.03.2012. Підписано до друку 14. 05. 2012.

Папір офсетний. Формат 70x100/16.

Умовн. друк. арк. 20,7. Тираж 300. Зам. 11/12.

СП «ПоліПрінт», м. Ужгород, вул. Тургенєва, 2.

Т 15 «Так я залишуся вісником й надалі». Присвячується світлій пам'яті Шовш
Калмана. Наукові статті на пам'ять Шовш Калмана / За редакцією Самборовські-
Нодь І. І. – Ужгород: ПоліПрінт, 2012. - 258 с. (угорською мовою).
ISBN 978-966-2595-22-2

Збірник наукових статей присвячується світлій пам'яті колишнього завідуючого кафедрою історії та суспільних дисциплін та ректора Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II. В ньому подаються до цього часу неопубліковані наукові статті колишніх колег, учнів, викладачів та випускників кафедри, які ґрунтуються на результатах особистих досліджень. Більшість статей займається історією та/або сьогоденням краю. Пізнання архівних джерел щодо історії краю є важливою складовою у вивченні минувшини, й тому ігнорування історичних джерел часто приводить до помилкових тлумачень історії краю.

Видання розраховане на широке коло читачів, які цікавляться історією та сучасністю Закарпаття.

УДК 378.11(477.87)
ББК 72.4(4УКР-43АК)